ACTA ET COMMENTATIONES ORDINIS HISTORICORUM
V. M. UNIVERSITATIS

SENOVĖ

ISTORIJOS SKYRIAUS DARBAI

IV

RED. PROF. L. KARSAVINAS

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS
KAUNAS 1938

ACTA ET COMMENTATIONES ORDINIS HISTORICORUM
V. M. UNIVERSITATIS

J. 85

SENOVĖ

ISTORIJOS SKYRIAUS DARBAI

Red. PROF. L. KARSAVINAS

IV

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ F
KAUNAS

JONAS MATUSAS

MOTIEJUS VALANČIUS KAIP ISTORIKAS

Valančius buvo ne tik rašytojas, ne tik visuomeninkas, ne tik dvasinių Lietuvos reikalų organizatorius, bet taip pat ir istorikas. Svarbiausias jo istorinis veikalas yra Žemaičių vyskupijos istorija, kurios pilnas pavadinimas yra: *„Zemajtiu Wiskupiste.* Aprasze K. Motiejus Wołonczewskis. Dalis I su Tobliczioms. Wilniuj, spaustuwieje Juozapa Zawadzki, 1848 m." Antroji veikalo dalis turi tokį pat pavadinimą ir tais pat metais išspausdinta. Pirmoje dalyje yra 337 psl., o antroje 274. Abiejų nedidelis oktavos formatas. Vertindamas Valančių kaip istoriką, ta jo monografija ir naudosiuosi.

Pirmiausia iškelsiu aikštėn Valančiaus objektyvumą, kuris yra vienas pačių svarbiausių reikalavimų, kokie statomi istorijos mokslo žmogui. Rašydamas apie Lietuvos krikštą, Valančius deda antraštę (§26): „Žemajtej par nenora krikszttiejes". Čia viso skyriaus santrauka ir charakteristika. Toliau žodis į žodį skaitome: „Tejp žemajtej nu Karalaus ir didi kunigaikszti wertamis... pradieje dienunemetu tikieti i Kristusą ir kriksztities pagal paprote Rima Kataliku bažniczes. Dare wienok taj mažne wisi par nenora; wieni isz bajmes czepat esąntiums waldimierums žemes, kiti kriksztijos, szirdiesi sawa butinaj to nejauzdamis, jog tikieims kataliku ira gieresnis už senai, kiti, kad dowinas gautum ar igitu nenustotum, kiti ąnt gala, kad sawa wieszpatium itiktum ir pamiegtum. Buwa dar tokiu, katru niekajp negalieje priwersti kriksztities; niestokoje ir tokiu, katrie atsitolinus karaluj su Witaudu, kietina par krauje pralijmą sugrąžinti seną garbę dievams sawa" (Žemaitiu Wiskupiste I 41-2). Truputį toliau vėl randame: „Žemajtej priwersti apsikriksztiti, nors pagalop kataliku tikieima nieapkięnte, bijodami wienok artie Trakusi giwenąnte dide kunigajkszte, ausis susklautę tilieje" (Tnp. I 51). Paskui smulkiai aprašoma, kaip žemaičiai, norėdami nusikratyti nauju tikėjimu, du kartus sukilo (p. 51-4). Patsai vienas tas liudiji-

mas yra svarbus, bet šimtą kartų jo svarbumas padidėja, kad jį parašė Peterburgo Dvas. Akademijos prof-ius, Varnių vyskupijos dvasinės seminarijos rektorius, vėliau tapęs Žemaičių vyskupu. Juk prievarta primestas krikštas nesudaro garbės Katalikų Bažnyčiai, o, antra, dvasininkui ir tai aukštam nepatogu tokį nuogą faktą beminėti. Jei būtų kokie komentarai, tai pati prievarta gal kiek nubluktų. Tik su tokiais paaiškinimais rašė apie Lietuvos krikštą Kryžiuočių vienuolijos kronikininkai, ypačiai dvasininkai.

Be jokio dangstymo aprašomi kunigai. Ana, Laukuvos klebonas naktį pagrobęs stebuklingą Kristaus statulą ir parvežęs į savo bažnyčią. Nuo to laiko į pamaldas pradėję žmonės plūsti (I 265), Grinkiškio klebonas Pov. Daukša apgaule atgavęs iš kalvinų Pašušvio bažnyčią (apie 1665 m.) (I 166). Atvirai aprašoma, kaip Kelmės katalikų klebonas viešai išniekinęs Švenčiausią Sakramentą (I 181). 1752 m. kun. Jokūbas Smatovičius siuntęs į Prūsus pasiteirauti burtininko, ar pasveiksiąs (II 177). Blogi kunigai ir jų papročiai aprašomi II 263. Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius įsakė visiems vyskupijos kunigams per 3 mėnesius išeiti Varniuose tam tikrus dvasininkų kursus. Valančius apie tai rašo: „Diel norieima rots newisaj tenorieje wargszej kunegielej antru atveju simunarię ejti, bet neturiedamis kur dingti wilkos wiens po kita nosis nuknabini" (I 211).

Valančiaus istorijoje nesudaro išimties nei aukštesnysis dvasininkų klodas, kanauninkai ir pralotai. Pav., apie Seduvos klebono Lukoševičiaus smelkimąsi į pralotus Valančius sako: „Lukoszewicze i pralotus ilinda" (I 191). Neslepia nei Žemaičių kapitulos kanauninkų tarpusavio rietenų. Jie „paskida i dalis, wiens kita neapkiętne, kiersztawa, baros ir patis nežinodamis, ko nori. Nepadorus tas elgimos dwasiszkos wiresnybes wisims nepatika" (I 94). Nevieną kartą tenka mūsų istorikui paliesti ir Vilniaus kapitulą. Merkelis Geiša Eliašević̆ius tikęs į Žemaičių vyskupo vietą. „Nenoriedams bažniczes istatimu paržengti, kas newert ne smejgies i tąn wietą, todiel Wilniaus kunegai tami daliki guvesni ir szarpesni, kielis atwejus ij pranoke ir sawa užpakalie palika" (I 147).

Pagaliau drąsusis žemaitis nesustoja nei prieš vyskupus. Ir čia jis elgiasi kaip nieko nevaržomas rašytojas, kartais ir

kaip teisėjas. Smulkiai aprašo vyskupo Petro veržimąsi į dar tebegyvo Žemaičių vyskupo Mikalojaus Dzergavičiaus vietą (I 65 tol.). Tai įvyko Švitrigailos laikais. Žemaičių soste sėdėjęs Baltramiejus I „par sawa nelabumą daugiaus žmones papiktina, ne kaip ko giera pramokie". Žemaičiai norėję jį užmušti, dėlto turėjęs pabėgti (I 70-1). Kartais Valančius nuteisia ir už pažiūrėti menką dalyką. Sakysime, Motiejus II 1463 metais apsigyvenęs ne Varniuose, kaip ankstybesnieji vyskupai, bet Alsėdžiuose. Istoriko sprendimas: „... Toki ejlu bajsej papiktina sawa ipedinius" (I 72). Apie vyskupą Mikalojų Radvilą sakoma, jog kanauninkų turtus „sau paturieje". Gančai nesiliovę iki amžiaus pabaigos (I 78). Tasai ganytojas dar pakaltinamas ir dėl kitko. Girdi, „kajpo kunegajksztis patio pradio už nieka turieje kanaunikus ir diduomenę žemajtiu".

Apie varžytines per vyskupų rinkimus informuoja Jurgio Talato mirties proga. Žemaičių kanauninkai su diduomene siūlę savo žmogų Varnių kanauninką, o Vilniaus kunigai su didikais „pakisza Waclawa Wierzbicki" (I 83). Protestantizmo plitimo proga išpeikia vyskupą Jurgį Petkevičių ir kunigus. Vyskupas buvęs „nevisai diewobajmingas" (I 95 tol.).

Kliūva ir Abraomui Voinai. Vaiko paprastumu Valančius rašo: „Musasis Abroms, noris wirs sens ir dievobajmings, panores wienok turtingiesnes wiskupistes, inika smejgties i mirusioje wietą (Vilniaus vyskupo)" (I 146). Jauti, jog žemaičių istoriko plunksna šiaip kurį žmogų teigiamai įvertina, bet, nieko blogo nemanydama, atskirus jo pasielgimus paduoda tokius, kokie iš tikrųjų buvo, vadinasi, nepridengia jokiu fygos lapeliu. Taip išėjo su vysk. Tiškevičium, kuris, mirus Vilniaus vyskupui, „užsigiejde jo wietą igiti". Kadangi ilgai nesulaukęs iš Romos paskiriamojo rašto, o į jo vietą atvažiavęs kitas, tai „pabuga, kad nepaliktum be kokios wiskupistes" (I 161). Kitokios rūšies faktas minimas apie vyskupą Parčevskį. Laimėjęs kažinkokią bylą, jis už „sawa wargus" pasilikęs iš gautųjų pinigų 500 auksinų (I 177). Paprastai Žemaičių vyskupai, pasidarius laisvai Vilniaus vietai, tenai persikeldavo. Apie Aleksandrą Sapiegą sužinome, jog „senej giejduluois Wilniaus wiskupistes, pradieje melsti Karalaus, kad i numirusioje wietą ij pakialtum" (I 177). Toliau randame smulkiai aprašytas Vilniaus praloto Petro Palubinskio intrygas (18-to amžiaus

pabaigoje), kad gautų Žemaičių vyskupo sostą. Girdi, kai to nelaimėjęs „it perkunuj trenkus, nosi nuknabinęs iszwažiawa i Wilniu“ (I 189). Kartais iš pastabaus žemaičio lūpų, aprašius kokį įvykį, išsprunka reikšminga pastaba. Kunigaikštis Povilas Bernotas Sapiega greit gauna Žemaičių vyskupo vietą. Valančius drebtelia: „Bepigu didžiūnams kuo neigiti“ (I 199).

Kartais stebėte stebiesi Valančiaus, pasakysiu, šventu paprastumu. Ana, vysk. Simanas Mykolas Giedraitis. Jis piešiamas kaip palankus rusams ir parodoma, kaip iš jų malonės gavo aukštas vietas. Kaip laidė raštus žemaičiams nutilti ir mesti ginklus; kaip atvažiavo iš Peterburgo su rusų valdininku, kaip prisilaikė tuo metu pas rusų generolą Paleną, pagaliau kaip iš Mikalojaus I gavo pirmo laipsnio šv. Onos kryžių (I 269-72). Arba Juozapas Arnulfas Giedraitis. Tasai kunigaikštis vyskupas girte giriamas. Bet čia pat referuojama: girdi, važiavęs įsigyti į Vilnių daktarato, kad nebūtų kliūties „isz szalies mokslą“ užimti vyskupo sostui. Kai rusų vyriausybė iš jo atėmus visą vyskupišką valdžią ir perdavusi pavyskupiui Simanui Giedraičiui, jam „nepatiko tas pažeminimas“. Šelpęs giminės ir norėjęs, jog po jo Žemaičių vyskupais būtų Giedraičių giminės žmonės (I 247 tol.). Bendrai reikia pasakyti, jog Valančiaus „Žemaitiu Wiskupistėje“ smulkiai, lyg pabrėžiamai, aprašoma vyskupų ir kunigų pajamos. Tas dalykas eina gretomis su dvasiniais reikalais, net gaunama įspūdžio, kad yra šiųjų conditio sine qua non. Yra lengvos pašaipos vietų. Sakysim, I 184. Apie vyskupą Kaz. Pacą čia randame šitokį sakinį: „Suwadina bajmę giditoju, kajp imanidams norieje ąmžiu pratęnsti; liga wienok stipresne už žoles, 1695 metusi nugalabija warkszi“. Pagaliau neiškenčiu neprimінęs vienos vietos net apie Šventą Tėvą. Buvo štai kaip. Velykinės išpažinties laikas, vysk. J. Tiškevičiaus prašymu, popiežiaus 1634 m. buvęs pailgintas iki 3 savaičių (ankščiau buvo 2). Po to rašytojas sako: „Szikszturns Tiewa szwęntoje tejp mažusi dajktusi nepatika wiskupuj“ (II 201). Bebaigiant su dvasininkais, kaip charakteringą dalyką, pacituosiu pabaigą Valančiaus veikalo, būtent, paskutinį sakinį. Čia matom, kaip istoriko pažiūra buvo nieko nesuvaržyta, nekliudoma jokių luominių prietarų. „... Klebonai nenorieje suosties ne rupinties pawargelejs“.

Dabar pažiūrėsime, kokie išėjo vienuoliai Valančiaus veikale. Aprašydamas Žemaičių vyskupijos sinodą 1643 m., mūsų autorius be niekur nieko konstatuoja pasaulinių kunigų ir vienuolių nesutikimą (II 159). Toliau eidami, susiduriame su jų tarpusavio santykiais, atseit, vienos vienuolijos su kita. Atviriausiai vaizduojami jėzuitų barniai su piarais dėl Varnių dvasinės seminarijos vedimo (II 23). Mat, tam buvo ir priežastis. Vyskupas Antanas Tiškevičius už kunigų tamsumą apkaltino jų auklėtojus jėzuitus ir juos „isztreme isz simunarios", o pakvietė piarus (II 211). Valančius neužmiršo nei pačių vienuolių tarpusavio kivirčų. Ana, Pašaltonio benediktinų intrygos dėl viršininko vietos (Fel. Torynis ir Anzelmas Šimkevičius). Smulkiai aprašoma atskiri ginčo epizodai, kaip bažnyčios liturginių drabužių, kielikų grobstymas ir kitokis „apmaudos giežimas" (II 132-3).

Atskirai tenka pakalbėti apie jėzuitus, apie jų mokymo darbą dvasinėje seminarijoje. „Jezawitai bardamos su wiskupajs, diel mokima mokie klerikus Kražiu simunario: wienok darė taj it sąmdininkai nenoriedamis; todiel talpina simunario nemokslus jaunikajtius, patalpinusis ticziomis kajp rejkient neatkase ju akiu, o taj dielto, kad nebutum tejp mąndri kajp ju mokitojej" (II 20). Įdomus Valančiaus įvertinimas Kražių jėzuitų gimnazijos. Kadangi aniems laikams ši mokslo įstaiga turėjo didžios reikšmės ir kurį laiką buvo vienintelė aukštesnioji mokykla Žemaitijoje, tai paduosiu gana ilgą Valančiaus citatą. „Kajpogi wisa prowisu tuokart rejkalawa nu mokitiniu, kad kiauraj mokietum Alwarą, bilotum jebkajp lotiniszkaj, priraszitum platius laksztus ąnt garbies gieradieju ir didžiūnu, brajžitum sziokies tokies ejlas lotiniszkas. O wis taj mokiedamis, wajkaj niekiek dar mokitajs nebuwa. Isz tokie taj mokima kila didis neapszwietims, kurs apdęngies buwa wisą Lanku žemę, už wis Augustuj II ir III karalaujęnt" (II 30). Čia pat reikia pabrėžti, jog jėzuitų ordenas Valančiaus laikais jau ramiai veikė, nes buvo praėję keliasdešimt metų, kai popiežius jį buvo atgaivinęs ir sugrąžinęs visas seniau turėtas teises. Panaikinus jėzuitų ordeną (1773), Edukacinė Komisija Kražiuose įsteigė savišką apskrities mokyklą (wydziałowa o sześciu klasach). Apie naują švietimo tvarką „Žemajtiu Wiskupistėje" skaitome: „Parode kajp rejk priderąntej wajkus

mokiti, parasze naujes kningas, pagal kuriu mokiti liepė. Už wis isakie, kad wajkaj dajktus sawa karalistes wisupirmu žinotum. Žodžiu sakąnt, tejp wis kąn pariede, jog ir patis Jezawitu milietojej lowies ju gajlieties" (II 32-33). Aišku, kurią tvarką Žemaičių istorikas laiko geresnę. Po jėzuitų iki 1797 metų Kražių mokyklą laikė Edukacinė Komisija, Valančiaus vadinama Apšvietimo Draugyste. Nuo tada ji buvo pavesta vienuoliams karmelitams. 1817 m. Rusai vienuolius pašalino ir mokyklą padarė grynai pasaulinę bei valstybinę. Valančius ir apie naują padėtį pasakė savo nuomonę. „Pradio newienam rodies nepadoru, kad žmones pates wedusis, nekunegaj wajkus ju mokitum, bet spierej ir pri tokiu prigudusis, weže it pirmu sawa sunus i Kražius" (II 38).

Toliau kalbėsiu apie tokią objektyvumo rūšį, kurią galima pavadinti atvirumu. Mat, čia atskleidžiamas intymusis Bažnyčios gyvenimas arba, tikriau tariant, atskiri jo iškrypimai. Pavyzdžiui, burtininkų ir raganų deginimas. Valančiaus knygoje smulkiai aprašoma tos rūšies tyrimai ir teismai. Tam dalykui paskirta 178—196 psl. Išspausdintas ir patsai protokolas, kuriame teismo nutarta sudeginti keletą moteriškių ir vyrų (ir įvykdyta). Paduoti teisėjų ir kitų oficialių asmenų parašai. Randame net kurijozą, jog vieno Varnių kapitulos kanauninko motina buvo kaip ragana apskųsta ir Luokėje sudeginta (II 192-3). Neužtylėti nei kitos rūšies faktai, būtent, perdėto maldingumo pasireiškimai. Turi būti, nėra Lietuvoje smulkesnio ir vaizdingesnio aprašymo, kaip žmonės būriais bažnyčioje lįsdavo į maišus ir plaktavosi. Pagal Valančių atrodytų, jog tai buvo vykdoma lyg ir organizuotai (II 213). Nusidėjėliai būdavę priverstinai plakami ir kitaip kankinami. Būdavę atsitikimų, kad patys klebonai bausmes įvykdydavo. Jie „nusidiejusiu motriszkuju ir kitu didiu grieszninku bajsej nudiž kajli". Vyskupas turėjęs uždrausti (II 233). Pasauliniai valdovai (turi būti, ne be žinios klebonų) už religinių pareigų neatlikimą dedavę žmonėms pinigines pabaudas (II 262). Pagaliau pas Valančių skaitome apie negerumus, įvykdavusius žmonėms masėmis keliaujant į Kalvariją ir Šiluvą. Mat, pėsčios eidavusios ištisos parapijos, taigi priseidavo apsistoti miškuose (II 208).

Istorikas be tolerancijos lyg neišauklėtas žmogus. Koks tuo atžvilgiu buvo Dvasinės Akademijos profesorius, vėliau Varnių dvasinės seminarijos rektorius? Vadinasi, vyras, kurio nurodymais ir priežiūra buvo formuojama dvasia būsimų viešpataujančio tikėjimo atstovų ir jųjų mokytojų. Reikšminga, jog turime reikalą su idėjiniais autoriaus priešais. Tokios yra atskilusios nuo Katalikų Bažnyčios krikščionybės šakos, vadinami protestantai. Daugiausia Lietuvoje pasireiškė kalvinai su liuteronais. Pirmiausia tenka pabrėžti, jog mūsų istorikas nenori jų pažeminti kaip žmonių, visai nekalbant apie plūdimą. Tiek kalvinų, tiek liuteronų dvasininkus Valančius vadina kunigais, vadinasi, katalikų priimtu vardu. Tuo tarpu užsienio katalikų autoriai vartoja predikanto ar pastoriaus terminą, atseit, norima pabrėžti jų skirtumas nuo katalikų. „Žemajtiu Wiskupiste" ir nekatalikų krikščionių šventyklas vadina bažnyčiomis. Ir šiaip Valančius nesistengia priešininkus įgelti. 1645 m. Torne Vladislovas IV sukvietė katalikų ir protestantų teologus viešiems ginčams, kad, išsiaiškinus, aprimtų valstybėje religinis gyvenimas. Valančius rašo: „Tuo tarpu prasidieje sznekesis abeju pusiu, mokitije ir lupoms ir rasztu bilojos kiek tinkamis; pagalop numanidamis nieka ne paszęntis, važiawa numon kajp musę kundusi" (I 158). Rašoma juk vyskupijos istorija, bet daug kas vertinama valstybiniu bei tautiniu mastu. Sakysime, švietimas. Valančius ima XV—XIX amžius ir aprašo katalikų ir protestantų švietimo įstaigas. Smulkiai išskaitomos kalvinų bažnyčios ir aiškinama jų istorija (II 238-51). Kad būtų aiški istoriko pažiūra apie XVI amžiaus Lietuvos švietimą, duosime žodį jam pačiam. Paragrafas „Wajsej mokima" (§147 II) štai kaip pradedamas: „Kad kataliku ir nekataliku kunegaj, kurie minawotomis mokslinicziomis walde, ipatingaj apszwietima Žemajtiu tenoriedamis, dajlej but žmones mokiusis, žinoms, but isznajkinusis stabmeldius ir pramokiusis bęn tikieima krikszczioniszka; bet to nedaridamis ir dabar be palaubos tarp savęs bardamos, vieto iszmokima ko giera, i gilesnę dar tamsibę žmonales pastumieje" (II 10). Čia jaučiama, kad rašytojas plačiai turėjo pažinti ano meto raštus ir dokumentus. Mat, patys tie barniai nagrinėjamame veikale smulkiai neaprašyti. Juos išnagrinėjo d-ras J. Purickis savo „Die Glaubensspaltung in Litauen im XVI Jahr-

hundert". Bebaigdamas aukščiau minėtą skyrių apie švietimo išdavas, Valančius stato klausimą: Delko Žemaičių mokyklos „nietruputele neapszwiete"? Atsakymas yra paskutinis sakinys: „Todiel žinokiem, jog kur žmoniu pagiejdimaj daugiel walio, tęn ir wisoks stejgims nieka nepadaris giera" (II 11)[1]).

Kaip nešališkas stebėtojas, mūsų autorius aprašo ir priemones, kurių katalikai griebėsi prieš protestantus. Nevengiama minėti ir materialių priemonių, pav., draudimas kunigams vienokių drabužių su katalikais, bažnyčių atiminėjimas, neleidimas naujų statyti ir dar kitokių. Valančius nejaučia neapykantos nekatalikų kunigams. Jis su jais net palaiko mokslinius santykius. Rašydamas apie Kėdainių kalvinų parapiją, jis prisipažįsta, jog žinių apie tai „mejlingai mąn sutejkie mokits ir nu wisu girams kunegs Mollesons" (II 238 prieraše). Tas pats su Kėdainių gimnazija. Ją aprašęs, Valančius po teksto išnašoje pasisako, kad „žinę apej tąn mokslinicze sutejkie mąn auksztas kalwinu pardietinis (superintendent) Rapals Downars, protings lietas wirs" (II 52). Tai garbingas vardas, kuriuo autorius vadina pasižymėjusius ir nusipelniusius asmenis. Jam „lietas vyras" yra, pav., Jokūbas Laskauskis, Mikalojus Daukša, Kastantinas Širvidas, Ambr. Pabrėža ir kiti. Tiesa, vieną vienintelį kartą randame „Tauragės bąmbizo" vardą (I 183). Bet kadangi jis su visu veikalo dėstymu nesiderina, tai nesuklysiu jį pavadinęs lapsus linguae.

Apžvelgę, kas iki šiol pasakyta apie katalikų kunigus, vyskupus, kapitulos dvasininkus, vienuolius ir protestantus, turime pakartotinai pripažinti Valančiui objektyvumą; nors tasai objektyvumas kartais išvirsta, jei taip galima sakyti, paprastumu, o atskirais atvejais galima kalbėti net apie autoriaus naivumą. Negalima nutylėti ir vienos autoriaus silp-

[1]) „Zem. Wisk." I d. bažnytinės cenzūros buvo išbrauktas § 114. Jį 1910 m. Vilniaus viešojo knygyno archyve rado prof. M. Biržiška ir prof. A. Janulaitis. Jo pavadinimas: „Didžiunums Przeciszewskiums nedorybe". Čia aprašoma, kad Rapolas Prečiševskis, Dirvienų tėvūnas, su savo bendrais šaunamais ginklais sunkiai sužeidė Varnių kanauninką Ciechanavičių, beklausantį mišių. Žiūr. „Lietuvių Tauta", kn. II, sąs. 1, p. 131—132 ir M. Biržiška, „Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos", I kn., Vyt. D. univ. Hum. M. Fak. leid. Kaunas 1931, p. 373—374.

nybės, būtent, pataikavimo Rusų valdžiai[1]) ir šiaip didikams. Pavyzdžiui, iš jo lūpų išsprūsta toks sakinys: „Szwiesiausis Ciesorius szęndien mejlingaj mąmis waldus Mikalojus I" (I 2). Kaip žinoma, Rusų valdžia, užėmusi Lietuvą, pradėjo drąsiai šeimininkauti be išimties visose srityse. Rusų carai davinėjo įsakymus net vyskupams, o tai Katalikų Bažnyčioje neįprasta; juoba, kad Lenkijos - Lietuvos valstybėje buvo šiuo atžvilgiu kitokia tvarka. Valančius pasakoja apie katalikų reikalų ir jų ganytojų tvarkomuosius įsakymus, išleistus Katrės II, Pauliaus I, Aleksandro I ir Mikalojaus I. Tuo tarpu jokios pastabos, jokio žodelio nuo savęs, viskas yra sausas įvykių referatas. Pav., apie Arnulfą Giedraitį tik tiek pasakyta, jog Katrei II važiavęs „iszpažinti sawa paklusnumą". Žinoma, dėl galėjimo tai galima paaiškinti ta aplinkybė, jog tuomet visą kraštą valdė Rusai ir reikėjo rasti modus vivendi naujose sąlygose. Dėl didikų gerbimo tiek galima pasakyti, jog kartais juos tituluoja, sakysim, „Jomilesta Tyszkiewicze" (Apie Zemaičių vyskupą, I 210).

Tikėjimo dalykams Valančius turi sveiką, šviesią nuovoką. Rašydamas apie tai, jog žmonės perdaug lengvai įtiki antgamtiniais apsireiškimais, jis sako: „Spieraus sirgdamis žadas i tokias wietas, nekajp važuo pri giditoje. Tejp wienok daridamis, neiszmintingai dara" (I 171). Apie Tverų šv. Mergelės atvaizdą rašo tik referuodamas, visur vartoja dalyvius, sakysim, „wiskups iszpažinęs tikrą stebuklą", „kunegai padariusis" ir daugiau tokių vietų (I 218). Tas bruožas ypačiai puola į akis, kai paimi į rankas Simano Daukanto „Lietuvos Istoriją" (I—II, Plymouth, Pa, 1893 m.) ir lygini su „Žemajtiu Wiskupiste". Ana, Daukantas (II, 177) pabrėždamas rašo apie stebuklą su kunigu Jeronimu, kuris Lietuvos krikšto metu kirto šventą ąžuolą. Pas Valančių nei žodžio. Jis rašo su istorininko rimtimi. Tuo tarpu Daukanto istorijoje pilna verkšlenimų. Kad ir šitokis posmas: „...Pažinusios tautos Kristaus mokslą ir regėdamos vieną iną Dievą, dangaus ir pasaulės Vieszpatį, ant savęs meilingą ir malonų, radosi paczios tarp savęs it vienos motynos dukterys, o žmonės krikszczionys pasidarė tarp

[1]) Būdamas vyskupu, Valančius parodė, jog moka ir priešingai elgtis. Gindamas dvasinius ir tautinius lietuvių reikalus, jis atvejų atvejais ryžtingai Rusams pasipriešino.

savęs gentys: kaipogi pagal Jo įstatymą vienas kitą turėjo mylėti it pats savę, bet ant nelaimos szio svieto tas szventas įstatymas nėra pildomas sziąndien, kaip buvo pradžioje krikszczionybės" (I 107). Tai ne Valančiaus būdui ir stiliui. Kai kas, vienpusiškai vertindamas, kas iki šiol išdėstyta, galėtų „Žemaitiu Wiskupistės" autorių pavadinti pernelyg liberaliu, net racionalizuojančiu. Tuo tarpu jis buvo nuoširdus Bažnyčios sūnus. Tai išduoda bendra veikalo nuotaika. Iš daugumo suminėsiu porą faktų. Aprašydamas bažnytinius jubiliejus, Valančius džiaugiasi, jog ta proga žmonės religiškai ir doriškai švarėja. Paskui, lygindamas katalikų tikėjimą su protestantų, jis, žinoma, ramiai, giria pirmąjį.

Tegul bus leista šiek tiek paminėti ir Valančiaus, taip sakant, tautiškumą bei lietuviškumą. Mūsų istorikui kryžiuočiai kovojo su žemaičiais „netejp duszu iszganyma kajp ju turta jeszkodamis" (I 29). Vadinasi, autorius išsiduoda esąs skriaudžiamųjų pusėje ir meta šešėlį į tariamuosius krikščionintojus. Iš pradžių juos vadina kryžiuočiais (kryžokais) (29), toliau jau vokiečiais (30), pagaliau tiesiog kraugeriais vokiečiais (32). Argi ne charakteringas šitoks pasakymas: „...Drįsa dar prisztarauti sawa kraugierems wokitems"? Čia Valančius parodo savo užuojautą žemaičiams. Tai dar aiškiau kyšo iš pasakojimo, kaip žemaičiai, jau apkrikštyti, sukilo prieš naujo tikėjimo skelbėjus ir valdovus. „... Wokitius iszpiowe ir ju junga węnkart su kataliku tikieimu apęnt atmete. Tejp nespieru ira priwersti žmones, kad priimtum naui ir sau nežinomą tikieimą" (I 33). Vadinasi, čia randame lietuvių žiaurumo motyvus, kurie paaiškina jų elgesį ir neleidžia be niekur nieko pasmerkti. Valančiaus užuojauta apima net senojo tikėjimo dvasininkus. Apie aukščiausią stabmeldžių kunigą, kai žmonės, Jogailos ir Vytauto verčiami, ėmė krikštytis, randame šitokį sakinį: „...Werkdams aplejda sawa kijmą ir pasisliepe tarp žmoniu milemuju" (I 36). Dėl lenkiškumo Valančius neužima tokios griežtos pozicijos, bet vis dėlto visur lietuvius skiria nuo lenkų ir stoja už jų gimtąją kalbą ir yra šalininkas šių dienų ultramoderniško obalsio: Žemaitija žemaičiams. Sakysim, jam vyskupas Baltramiejus I gimęs „Lanku žemie" ir Motiejus II yra „kunegs lankas" (I 70 tol.). To skyrimo pagrindą ir aukščiau minėto dėsnio pateisinimą mes randame pa-

sakojime apie tai, kad 1502 m. iš Krokuvos atvažiavęs į Žemačius „kunegs, Jons, lanks niežodele žemajtiszkaj nemokąs". Jis vadinamas „niekam Žemaičiuose nederančiu kunigu" (I 76). Arba vėl Vaclovui Vierbickiui mirus, Žygimantas Augustas paskyrė Žemaičių vyskupu Joną Domanievskį. Lietuvos diduomenė rūgojusi, jog „ne Lietuwi, bet lanka Domaniewski" karalius atsiuntęs (I 87). Vadinasi, „Žemajtiu Wiskupistėje" plevena lietuviška dvasia, visai ne tokia kaip Kojalavičiaus Historiae Lituanae. Valančiaus lietuviškumas bei patriotizmas neužsileidžia Daukanto „Lietuvos Istorijai", o vietomis net viršija. Čia pat teks paminėti Valančiaus taisyklingą ir gryną lietuvių kalbą. Ypatingai ryšku jo pastangos visur vartoti lietuviškus terminus. Jausdamas jų naujumą, Valančius skliausteliuose deda ir lenkišką pavadinimą. Pavyzdžio dėliai paduodu jų pluoštą:

spaustosi arba drukawotosi
kunegu susirinkimą (synod Konstancyeński)
it skidoms (jakby tarczami)
wisuotinis žemajtiu storasta (powszechny starosta)
priwalumas (przywileje)
skielbie preki (oglaszal cenę)
isztarme (wyrok)
Auku arba apieru Kalnu
dajlides (cieśle)
wejkalaj (czyności)
kunegu majtnastis (sposób do życia)
iszraszus (kopie)
sargas ižda (podskarby)
dosnus (szczedry)
marus (smertelny)
ukę wedąnt (gaspadoriaujęnt)
wisuotine mokslinicze (universitetas).

Tai žodžiai tik pirmųjų 67 puslapių I knygos. Matome, jog kai kuriais savo terminais Valančius yra moderniškesnis net už mūsų laikų rašomąją kalbą. Tendencija tarptautinius terminus pakeisti savais tautiniais ypač žymu Vokietijoje, kur ji prasidėjo gerokai prieš Did. Karą.

Vertindamas kurį istorijos veikalą, šių dienų istorijos mokslas pirmiausia žiūri, iš kur autorius sėmėsi žinių. Kaip

su „Žemajtiu Wiskupiste“? Reikia pažymėti, jog Valančius gausiai panaudojo šaltinius, pirmiausia rankraščius. Jojo knyga žymia dalimi jais ir remiasi. Čia suminėsiu panaudotus archyvus:

1. Žemaičių Vyskupijos archyvas (Arch. Biskupa Žmudzkiego)
2. Vilniaus Katedros bažnyčios arch.
3. Varnių kapitulos raštai
4. Kalvinų susirinkimų archyvai Kėdainiuose ir Vilniuje
5. Raseinių domininkonų vienuolyno raštai
6. Telšių bernardinų vien. raštai
7. Pašalonio benediktinų vienuolyno raštai
8. Kražių mokyklos archyvas (dažnai remiamasi „Knyga m-jų nuomonių apie savo auklėtinius“ ir „Summariola vitae nostrorum in Collegio Crosensi defunctorum ab anno 1663 ad 1732“)
9. Kėdainių mokyklos arch.
10. Kalvarijos mokyklos arch.
11. Atskirų parapijų archyvai, pav., Kražių, Kelmės, Alsėdžių, Šiluvos, Pašušvio, Jurbarko, Kretingos, Tytuvėnų ir kitų.
12. Lietuvos Metrika
13. Atskiri rankraščiai (pop. bulės ir karalių raštai; Dziennik Klasztoru Kretyngowskiego; memoryal miejscowego Klasztoru — Tytuvėnų bernardinų; Testam. Melch. Giedrojca; Liber processuum eccl. Crosensis; wizyta przez Bisk. Kiszki odbyta; visit. dioec. Samogt. 1587; vysk. A. Tiškevičiaus lot. aprašymas Žem. vysk-jos kuris buvęs nusiųstas Benediktui XIV, rankraštį Valanč. laikais turėjęs kun. Ign. Stachas; 1696 m. raganų teismo protokolas; Daukanto „Istorija Žemaitiszka“).

Be rankraščių Valančius panaudojo daug spausdintų veikalų. Jis cituoja:

1. Annuae Litterae Soc. Jesu
2. Rzepnicki, Vitae Praesulum
3. Epistola past. ad clerum diec. Samogit. ex mandato Jos. Karp (1737 Vilniuje)
4. Tractatus de nobilitate Rassii
5. Informatio Hist.-Iuridica de bonis Collegii Crosensis

6. Bentkowski i Hr. Ossoliński, Hilst. Lit. Polskiej
7. Calvaria Samogitiae (Viln. 1648).
8. Acta Sec. Synodus Samogitiensis (Viln. 1636)
9. Acta Quartae Syn. Samog. (Viln. 1647)
10. Synod. Dioec. Mednic. seu Samog. (Viln. 1752)
11. Leo Joannes, Historia Prussiae
12. Cichocii Alloquiorum Osciensium lib. 5
13. Münsteri Cosmographia Universa
14. Dziennik Wileński
15. Actus ad Eccl. Metrop. Mohileviensem aliasque Cath. Eccl. (Petropoli 1798).
16. Sig. Herberstein, Rerum Moscoviticarum Commentarii.
17. Niesiecki, Herby i familie
18. Rostowski, Histor. Lit. Soc. Iesu
19. J. Lasicius, De diis Samogitarum
20. Koialowicz, Historiae Lituanae
21. Wygandi, Chronica Prutena
22. Stryjkowski, Kronika
23. Narbutt, Dzieje Narodu Litewskiego
24. Voigt, Geschichte Preussens
25. Koialowicz, Miscellanea rerum
26. Naramowski, Facies Rerum Sarmaticarum
27. Roysius, Decisiones Lituanicae
28. Ossoliński, Wiedomości hist.-krytyczne
29. Polonia (Starowolski)
30. Daukšos Postilė
31. Jodocus, De Famil. Jagell.
32. Eusebius, Historia eccles.
33. Nicol. Zaluski, Juris Regni Poloniae etc.
34. Opisanie starożytnej Polski (Swięcki)
35. Teod. Niem Secret. Apostolicus, De vita Joannis XXIII.
36. Panegyrikai Žemaičių vyskupams (1. Luna renata orbis Samogitiae, Vilnius 1641, 2. Illustr. et Rev. Divo G. Tyszkiewicz... nobilis Iuventus Crosensis, 3. Signum ad placitum Deo, auct. J. Porzecki S. J. Vilnius 1716, 4. Ill. ac. Rev. D. J. Lopacinski... gratulatio, Vilnius 1762, 5. Ill. ac. Rev. J. Lopacinski... compilatio, tenpat, 6. Applausus in... A. Wojna adventum, 1626, 7. Clypeus Samogitiae, gratulatio Elij. Gejsz 1632).

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO BIBLIOTEKA

Žinoma, negalima pasakyti, kad Valančius būtų panaudojęs visą reikalingą archyvinę medžiagą. Pav., jis nesinaudojo dvarų ir valstybiniais archyvais. Vis dėlto „Žemaičių Vyskupystės" autorius turėjo savo rankose tuos šaltinius, kurie jo veikalui yra pirmaeilės reikšmės. Tai bus Žemaičių vyskupijos ir bendrai dvasinių įstaigų archyvai. Čia ir glūdi Valančiaus darbo vertė ir reikšmė.

Ar Valančius reikiamai panaudojo turėtą archyvinę medžiagą ir visus buvusius spausdintus veikalus (žinoma, lietusius jo dalyką), visai tikrai būtų galima susekti, tik nuodugniai pertyrus visą Žemaičių vyskupijos istoriją. Iki šiol to niekas nepadarė. Tiesa, lenkiškame vertime yra kelios pastabos, bet jos sukasi apie smulkmenų smulkmenas. D-rė M. Andziulytė-Ruginienė tariasi radusi bene porą Valančiaus klaidų („Athenaeum", VII, 1, Kaunas 1936), bet savo recenzijoje („Vairas", 1937 m. 1 nr.) aš jau pastebėjau, jog tai perskubus sprendimas. Mūsų vienas kitas istorikas mano, girdi, Valančius savo darbui tesinaudojęs vadinamu Babinowskio kodeksu (Fundationes Privilegia Ecclesiae Cathedralis Mednicensis totiusque diaecesis Samogitiae ex mandato Domini Stanislai Kiszka Episcopi Samogitiae per me Matthaeum Babinowski Canonicum dictae Cathed. Sacra Apostolica authoritate publicum notarium fideliter ex authenticis descripta et collecta Vornis seu Miednicis Anno 1619 mensis Aug. die 7. Dabar Vyt. D. univ-to bibliotekoje. Kitą nuorašą (blogesnį) turi Metropolijos Kūrija; šisai iš 1774 m.) [1]).

Bet tai netiesa. Keletas pavyzdžių: 1. Krekenavos parapija pagal Babinovskį įsteigta Stan. ir Aleksio Visgirdaičių, tuo tarpu pagal Valančių (I 292) — Vytauto 1416 m. 2. Mosėdžio parapija pagal B. įsteigta Žygimanto ir vyskupo Vieržbickio

[1]) Savo pastabas apie tą kodeksą aš pareiškiau jau minėtame „Vairo" numeryje. Nebent čia būtų galima priminti, jog Žem. vyskupijos vadovai nepaprastai rūpinosi istoriniais dokumentais. Ana, vyskupijos sinodas 1636 m. įsteigia katedros archyvą ir jam paskiria patalpą. Archivaro pareigos pavedamos vienam iš kapitulos narių. Bažnyčių valdytojai, grasomi ekskomunika, per 8 mėnesius turi pristatyti svarbiuosius turimus dokumentus. Archyvo spinta buvo katedros bažnyčioje. Originalai į šalį (daugiausia teismo reikalams) buvo išduodami, paėmus prašytojo parašą. Ziur. Collectanea Constitutionum Synodalium Dioecesis Samogitiensis. Vilnae 1690, p. 82.

1544 m., tuo tarpu V. — Vieržbickio 1551 m. (I, 300), 3. Šeduvos parapija pagal B. įsteigta prieš 1542 m., o V. visai nežino steigimo datos (I, bažnyčių sąraše). 4. Šilalės bažnyčia pagal B. įsteigta 1533 m. Jono ir Stanislovo Orvidovičių, o V. (I, 320) težino vieną Stan. Orvidovičių. 5. Rietavo bažnyčią pagal B. įsteigtą prieš 1596 m., o pagal V. (I, 312) — 1616 m. 6. B. visai nežino Ariogalos b. steigimo, tuo tarpu V. (I 28) sako, ją įsteigus Vytautą. 7. Pagal B. Akmenės parapiją įsteigė karalienė Ona 1596. VII. 16, o V. (I 274) tokios tikslios datos nepaduoda. 8. Kurtuvėnų parapija įsteigta (B) 1498, o pas Valančių 1525 m. (I, 294). 9. Saločių — 1514 m. (I, 312), o B. ją vadina dar Pamūše. 10. Linkuvos — 1503 m., tuo tarpu Valančius paduoda 1500 (I, 298). 11. Sedos — anksčiau kaip 1538 m. (Jonas Bartoševičius aiškiai sako, jog jo tėvo Venceslovo duota privilegija bei steigimo dokumentas žuvo), o V. — 1538 m. (I, 314). 12. Krakių b. įsteigta prieš 1478 m. ir tai Medininkų vyskupo Baltramiejaus pirmatakų (mat, jis taismet rašo, kad steigėjai antecessores nostri). O V. paduoda steigėju Jurgį Taliatį 1529 m. (I, 292). 13. Palangos — 1590 m., o V. — 1597 (I, 304). 14. Gargždų — 1590 — o V. 1597 (I, 280). 15. Platelių — B. neturi steigimo dokumento (tik 1598 m. dotaciją) V. — 1564 (I, 308). 16. Krakių — Baltramiejus vysk. 1478, o V. — Jurgis Taliatis 1529 (1529. VII. 2 Vilniaus kapitula, prašoma Krakių klebono Jurgio, padarė steig. dokumento transumptą). 17. Rietavo — prieš 1596 m. (taismet kalbama apie Rietavo civitas, ecclesia, pagaliau ir laukus, kurie ex antiquo priklauso tai bažnyčiai, nors iki paminėtų metų karalius ir negalėjęs paskirti klebono), tuo tarpu V. — 1606 m. (I, 312). 18. Joniškio — pas V. 1522, o B. — prieš 1526 m. 19. Nemakščių, Lyduvėnų, Eržvilko ir Lygumų parapijoms V. turi tikslias datas (1636, 1754, 1706, 1526), tuo tarpu B. kodekse jų visai nėra.

Be abejo, teisingos datos Babinovskio rinkinyje. Dėlko Valančius suklydo? — Galimas daiktas, jog bus naudojęsis (žinoma, šiems atvejams neturėdamas steigimo originalų ar nuorašų) klebonų sustatytomis parapijų istorijomis. Jos buvo praktikuojamos ypačiai vyskupo vizitavimo proga. Na, o čia klebonai, neįsiskaitę į dokumento turinį, bažnyčios atnaujinimą ar dotaciją palaikydavo steigimu. Pirmasis Valančiaus ši-

tokius netikslumus pastebėjo doc. d-ras Antanas Salys (Die Žemaitischen Mundarten, I. Kaunas 1930, p. 100 ir k.). Pagal „Opisanie dokumentov Vil. Centr. Archiva", Sprogio „Geografičeskij slovar" ir „Akty izdavaemye Vil. Komisijoj" jis rado, kad Nemakščių bažnyčia jau yra 1588 (V. 1636), Rietavo — 1565 (V. 1606), Lyduvėnų — 1593 (V. 1754) ir Eržvilko — 1584 (V. 1706). Vis dėlto ir šis mokslininkas kai kur paduoda netikrus steigimo metus. Sakysim, pagal Czerskio „Opis Žmudzkiej Dyecezyi", jis mano, Joniškio bažnyčią buvus įsteigtą 1526 m. (Mundarten, 99). Tuo tarpu reikia priimti Valančiaus datą, atseit, 1522 metus. Mat, Babinovskio rinkinio 1526-tų m. dotacija aiškiai sako: „ecclesiam . . . dudum extructam". Tas pat su Mosėdžiu (p. 99). Čia Babinovskio rinkinys turi ne 1551-mus (V. I, 300), bet 1544 metus. Pagaliau, pastebėsime, jog Mortensenienės pagamintas Žemaitijos bažnyčių atsiradimo žemėlapis beveik perdėm klaidingas (Litauen, Hamburg 1926, p. 64, 79 ir k.). Mat, ji rėmėsi oficialiais Žemaičių vyskupijos Elenchais, kurių tikslumas yra baisiai menkas. Tuo tarpu autorė ant tų datų stato toli siekiančius samprotavimus.

Ilgeliau sustoję ties Valančiaus šaltiniais, vėl imsime nagrinėti jo, kaip istoriko, ypatumus. „Žemajtiu Wiskupistės" autorius turi, taip sakant, istorinės nuovokos. Pavyzdžio dėliai čia suminėsiu keletą dalykų. Jam aišku, kad vokiečių kronikininkai iškraipė Lietuvos vietovardžius (I 36). Dėl protestantizmo įsigalėjimo Lietuvoje kaltina diduomenę (daugiausia dvasinę), o „nelaimingi artojej su wargdienejs" buvę beveik tik stebėtojai. Žmonių prietarus suskirsto dviem rūšimis: kilusius iš stabmeldiško tikėjimo ir, antra rūšis, iš blogai suprastos krikščionybės (II 169 tol.). Iš fakto, jog tais ir tais metais buvę įsakyta Kėdainių mokyklai vengti ginčų su katalikų mokykla, sprendžia apie katalikų mokyklos buvimą (II 42). Pasako, kurie šaltiniai turi tą ir tą žinią, o kurie ne (palyg. I 126 ir II 151). Stengiasi būti tikslus. Vienoje vietoje skaitome: „To dasekiau isz kažikokios kningos be pirmoje lakszta" (I 157). 1637 m. atbėgusių į Kėdainius Anglijos prezbiterijonų pavardes rašo anglų rašyba (II 237-8). Pagaliau Valančius įsitikinęs, jog lenkai kunigai negalėję nieko išmokyti lietuviškai kalbančius žmones.

Valančius, matyt, jausdamas savo paties dirbamo darbo bei veikimo istorinę svarbą, kronikininko kruopštumu surašė atsiminimus ir dienos įvykius. Doc. J. Tumas paduoda keturis tos rūšies rašinių pavadinimus: 1. Pamiętnik domowy, 2. Wiadomości o czynnościach pasterskich biskupa Wołonczewskiego, 3. Wiadomości rozmaite ir 4. Wiadomości zewsząd zebrane (Mot. Valančius, Pastabos pačiam sau, sulasė doc. J. Tumas. Klaipėda 1929, psl. 6). Tumas iš tų Valančiaus rankraščių-sąsiuvinių išrinko, kas, jo manymu, geriau tiko gyvenamam momentui ir paskelbė (pradėta nuo 1899 m. 11 nr.) „Tėvynės Sarge", „Žinyčioje" ir „Dirvoje-Žinyne". Vėliau tai visa išleido atskiru leidiniu, kuris aukščiau pacituotas[3]). Valančiaus dienoraščiai rodo jo istorinių dalykų ir bendrai istorijos pamėgimą. Buvo palanki be abejo ir ta aplinkybė, jog būsimasis „Žemajtiu Wiskupistės" autorius Katalikų Dvasinėje Akademijoje, iš pradžių Vilniuje, paskui Peterburge dėstė pastoralinę teologiją ir biblinę archeologiją, kuri pastaroji artima istorijos giminė (Palyg. Pastabos pačiam sau p. 155-8).

„Žem. Wiskupystėje" randame katalikų bažnyčių sąrašą ir kunigų skaičių per keletą šimtmečių, atseit, XV, XVI (1 ir 2 pusė), XVII, XVIII ir XIX (I 268). Maža to, jis smulkiausiai paduoda savo laikų Katalikų Bažnyčios būklę Žemaičiuose. Tam duodama lentelė, kur yra užpildytos šitokios grafos: bažnyčios vardas, kieno įsteigta, kuomet, kiek gyvena kunigų, kaip vadinasi klebonas, kiek prie bažnyčios žemės, kiek bažn. turi pinigų, kiek kunigas gauna pelno, kiek parapijos gyventojų, kiek iš viso žmonių ir pastabos (turtingumas parap. ir jos ribose esančios žymesnės įstaigos) (I 274-331). Toliau čia yra atskirų mokyklų istorijos, kurių kur kitur, gali būti, nerasime. Net miestelių istorijos su jų herbų aprašymu. Mūsų autorius nepraeina tylomis nei pro tokias įstaigas, kaip pamišėlių namai. Kražių mokyklos mokytojų ir mokinių statistika per 1694—

[3]) Wiadomości o czynnościach pasterskich yra Lietuvių Mokslo Dr-jos archyve. A. Alekna ir M. Brensztejn'as nežino Tumo minimųjų „Wiadomości zewsząd zebrane". Vienas pavadinimas pas Brensztejn'ą yra kitaip rašomas: „Kronika albo rozmaite wiadomości". Siaip ar taip, Tumas yra turėjęs rankose visus aukščiau suminėtus Valančiaus rankraščius. Palyg. A. Alekna, M. Valančius, Klaipėda 1922, psl. 4, 175—6; Mich. Brensztejn, Bractwa trzezwości žurn. „Rocznik Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1915—1918.

1717 metų (II 31 tol.). Mūsų rašytojas nevengia ir smulkmenų, sakysime, bažnyčių didumas mastais, kuo dengtos, kas altorius dirbo, kas už kiek ir kur liedino varpus, iš kur vargonai, kokie aplink pasodinti medžiai, kapų aptvėrimas, vyskupo gydytojai ir t. t. Valančiaus knygoje randame net įrašus varpuose, kurie vertingi kultūros istorijai (Kražių varpų liejykla)[4]. Stengiamasi nurodyti panaudoti šaltiniai ir veikalai. Nors čia pat turiu pastebėti, jog dažniausiai cituoja netiksliai; kai kurių veikalų pavadinimams nustatyti buvau priverstas žiūrėti į Baltramaičio, Finkelio ir Estreicherio bibliografijas. Galima priminti, jog į savo veikalą (pabaigoje) Valančius įdėjo ir prenumeratorių sąrašą[5].

Pagaliau belieka galutinis „Žemajtiu Wiskupistės" įvertinimas. Pirmiausia reikia pasakyti, jog nėra aiškaus plano. Rašoma padrikai apie bažnyčios administraciją bei materiales priemones, apie grynai tikybos dalykus, apie mokyklas ir bendrai dalykus, kurie sudaro kultūros istorijos objektą. Vadinasi, neturėta aiškaus temos supratimo ir ji reikiamai neišplėtota. Stilius pernelyg populiarus, vietomis iki naivumo. Tai išduoda, jog autorius nebuvo istorikas specialistas ir rašė greičiausia praktikos reikalui supažindinti dvasininkus su jų atstovaujamos tikybos praeitimi ir juos paskatinti deramai eiti pasiimtas pareigas. Vis dėlto tai visa paduota ant moksliško pagrindo, atseit, panaudota archyviniai šaltiniai ir šiaip dokumentai. Apie tą darbą Valančius, pasisako prakalboje: „... Parkratiau daug kningu, paržleberiojau nemaž jau supeliejusiu ir sukąndiejusiu laksztu, pakolej sugrąmbiau dajktus to kningo patalpintus". Dėl šios ypatybės „Žemajtiu Wiskupiste" yra ir liks svarbus ir nepamainomas veikalas Lietuvos istorijai. Ypačiai dėlto, jog daugumas autoriaus panaudotų šaltinių yra žuvę. Galima sakyti, tai pirmas bandymas, kai lietuvis moksliškai, bet drauge ir lietuviškai imasi rašyti Lietuvos istoriją. Valančiaus veikalo garsas peržengė net Lietuvos ribas. Per XIX šimtmečio paskutinius 3 dešimtmečius Varšuvos lenkų spauda kėlė reikalą šią knygą išversti lenkiškai. Štai su kokia egzaltacija apie „Žemajtiu Wiskupistę" rašė be galo gausus istorikas Julijonas Bartoszevicz. „Zaj-

[4]) Neseniai Lenkijoje išėjo veikalas vien apie varpų įrašus.

[5]) 20 pasauliečių, 18 klierikų, o kiti 83 visi kunigai.

mował się wtedy ks. Wołonczewski dziełem, które imię jego w literaturze unieśmiertelniło. Był to opis Żmujdzi, a raczej biskupstwa Żmujdzi. Nieocieniona szkoda, że to dzieło pisł po litewsku... Tymczasem było to dzieło uczone... Gdybyć autor jeszcze wydał to dzieło po polsku i litewsku, zadosyćby uczynił i potrzebie nauki i ciekawości ludu, jeżeli lud żmujdzki takie dzieła czyta; ale papisawszy rzec swoją po litewsku, tem samem większą połowę wartości mu odebrał, bo nie dał w rękę ludziom nauki kapitału, który posiadał, a który mozolnie zebrał z akt biskupskich, lud zaś nie zrobił z dzieła naukowego użytku... Podobno tłomaczone było później cokolwiek, przez Litwina jakiegoś na język polski *i nieocieniona szkoda, że to tłomaczenie, drukiem nieogłoszone, zostaje do dziś dnia w rękopisie*" (Encyklopedja Powszechna, Olgebranda, t. XXVII, žodis „Wołonczewski").

O apie Bartoszewiczių (1821 XI 17 — 1870 XI 5) žymus istorikas Stanislovas Smolka 1898 m. įžangoje į lenkišką Valančiaus veikalo vertimą pasakė: „Śmiało bowiem twierdzić można, że pomiędzy historykami naszymi nie było, nie ma i nie znajdzie się łatwo nikogo, kogoby można nazwać tak obfitą, niewyczerpaną kopalnią wiadomości, jaką był Julian Bartoszewicz. Dotąd utrzymuje się żywa tradycya onych słynnych jego szuflad z niezliczonymi wypisami, w których niemał zawsze znalazła się gotowa odpowiedz na najrozmaitsze zapytania, zadawane co do szczegółów w zakresie biografii znakomitych mężów, hystoryi lokalnej i topografii hystorycznej". Toliau ir patsai Smolka prisideda prie Bartoszewcziaus nuomonės: „Każdy, kto się historią naszą zajmuje, musiał podzielać również ubolewanie Bartoszewicza, że jedyna książka o tym przedmiocie, przed półwiekiem z górą po żmujdzku napisana, z tego pawodu zupełnie jest niedostępną dla naszych historyków".

Dėlto profesorius Smolka (dėstė visuotinę istoriją Krokuvos universitete ir buvo Krokuvos Mokslų Akademijos sekretorius) pradėjo rūpintis išleisti Valančiaus veikalo lenkišką vertimą, padarytą Maurikijaus Hryszkiewicziaus[6]). Nors prieš

[6]) 1801—1864. Gimė Siauliuose, mokėsi Kėdainiuose ir Vilniaus univ-te, gyvenimą baigė savo dvare Raseinių apskrityje. Anot prof. Smolkos, palikęs rankrašty „Lietuvos karališkų dvarų istoriją" ir rašinį apie Antaną Tyzenhauzą, o, pagal Baltramaitį, dar ir „Istorišką aprašymą Siaulių miesto ir apskrities".

50 metų parašytam veikalui gauti leidėją buvo begalo sunku, vis dėlto to žymaus vyro pastangų dėka pasirodė „Biskupstwo Żmujdzkie. Opisał Ks. Biskup Maciej Wołonczewski, ze żmujdzkiego na język polski przełożył i niektóre przypisy historyczne dodał M. Hryszkiewicz, z przedmową St. Smolki. Kraków 1898, Nakładem Księg. Gebethnera i Spółki". Pastaba apie prierašus visai nereikalinga, kadangi jų vos keletas ir tie patys apie nereikšmingas smulkmenas. Vertime palikti ir netikslūs cituojamų veikalų pavadinimai.

Patsai prof. St. Smolka šitaip savo nuomonę apie Valančiaus darbą formuluoja. Pastatęs klausimą, ar neapsivils skaitytojai, kai pažins, kas buvo „po septyniais užraktais" nesuprantamoje knygoje, tuoj atsako: „Sądzę, że nie; że nikt rozczarowania nie dozna, jeżeli będzie szukał w książie niniejszej tego, czego ma się prawo spodziewać, co zacny jej autor przed laty kilkudzesięciu dac w niej chciał į mógł dac zarazem. Miała to być książka popularna, przedewszystkiem dla ludu przeznaczona, ale oparta na obfitych, nieznanych į dżiś nikomu niedostępnych zródłach. Trzeba ją przyjąć — jak na to zasługuje — wdzięczne, a z dobrodziejswem inwantarza, nie zrażać się układem książki ludowej, nie gorszyć się ani naiwnością niektórych wyrażeń i zwrotów, ani jaskrawymi gdzieniegdzie błędami, które usprawiedliwić należy czasem, w którem je pisano i tem wreszcie, że autor nie był hystorykiem z zawodu. Powitać ją godzi się z wdzięcznością, jako cenną kopalnię wiedomości, których gdzienedzie nie znajdzie, a które nabierają tem wiekszej wartości, ile że źródła, z których je zaczerpnięto, netylko dotąd nie są znane i dostępne, ale w przeważnej części zaginęły" (Įžangoje į lenkišką Val. vertimą).

Jul. Bartoszewiczius palankiai Valančiaus „Žemajtiu Wiskupistę" įvertino apie 1868 m. Po 30 metų maždaug taip pat atsiliepė, kaip matėme, Prof. St. Smolka. Dabar, praėjus dar 40 metų, mes linkę pasirašyti aukščiau paduotąjį Smolkos sprendimą. Žinoma, su kai kuriais rezervais Valančiaus naudai. Ir šiandien Valančius, kaip istorikas, pasilieka garbingoje vietoje. Reikia brėte pabrėžti to Žemaičių mokslininko retą objektyvumą, atvirumą ir kalbos grynumą. „Žemaičių Vyskupijos" autoriaus objektyvumas, na, ir lietuviškumas yra be galo brangus palikimas Lietuvos istorijai ir jos mokslininkams.

V. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ

ŽEMAIČIŲ BAJORŲ ŪKIS I PUSĖJ XIX ŠIMTMEČIO

Mūsų laikų istorijos tyrinėtojai ypatingo dėmesio kreipia į atskirų miestų, miestelių, valsčių, dvarų ir kaimų monografijas, teikiančias smulkių bei tikslių davinių, šaltiniais paremtų. Šitie nežymūs, tik istorikams specialistams teįdomūs, rašiniai nepretenduoja daryti bendrų išvadų. Jų uždavinys konstatuoti faktus ir surinkti, sistematizuoti išmėtytą, užkampiuose išlikusią, maža kam težinomą bei prieinamą istorijos medžiagą. Jokių platesnių istorijos klausymų neiškeldami, jie sudaro nelyginant tik mažas plyteles, iš kurių didieji istorijos mokslininkai stato didžiulius rūmus, atvaizduodami viso krašto ūkio, socialinių, ekonominių bei kultūrinių santykių išsirutuliojimą.

Seniau mokslininkai, bendras išvadas darydami, gal, perdaug pasitikėdavo įvairiais oficialiniais šaltiniais, valdžios ar valdžiai teikiamais pranešimais. Tačiau praktika parodė, kad istorijos kritika turi atmesti daug tokių oficialinių šaltinių, nes visuomet įvairių laikų ir šalių valdžių turimos žinios dėl įvairių ekonomiškų, sociališkų bei politiškų samprotavimų labai nutolsta nuo teisybės. Todėl tad pradėta ieškoti, ypačiai ūkio bei visuomenės istorijai nušviesti, privatiškų šaltinių. Pradėta daugiau domėtis atskirų ūkininkų sąskaitomis ir atskaitomis, įvairių, kad ir visai nežinomų asmenų užrašais, daromais tik savo reikalams ar skiriamais rašytojo artimųjų žmonių žiniai — pradėta domėtis raštais, kurie buvo rašyti be jokios baimės, kad jie galėtų patekti į valdžios rankas ir tuo pačiu pakenktų jų savininko interesams. Medžiagos, pasemtos iš šitokių užrašų, gali sukaupti ir patiekti tiktai ankščiau minėtos mažos monografijėlės. Juo daugiau jos surenka tikrų davinių iš atskirų vietų ir vietelių, juo mažiau ir mokslininkams tenka daryti perdaug plačių apibendrinimų ir analogijų.

Šitokį darbą — oficialinius šaltinius pildyti ir tikrinti iš atskirų vietų surinktomis neoficiališkomis žiniomis sistematizuotų monografijų pagalba — seniai jau pradėjo mūsų kaimynai. Vokiečiai neturi jau, tur būt, nei vieno miesto, ar

miestelio, kurs neturėtų nors vienos monografijos, neturi nei vienos apskrities, kurios nors vienas ūkis nebūtų smulkiai aprašytas. Lenkai pastaraisiais metais yra išleidę visą eilę atskirų vietų aprašymų, jų universitetai skelbia konkursus tokioms istorijos monografijoms. Ukrainiečiai irgi nuo jų neatsilieka.

Lietuvai šis vienas iš tiksliausių ir lengviausių būdų rinkti išblaškytą archyvinę medžiagą yra ypačiai svarbus, nes nereikia užmiršti, jog visi beveik jos istorijos archyvai yra svetimose rankose. Tačiau mūsų istorijos literatūra šios dirvos beveik dar nepalietė. Mes turime tiktai kelių Lietuvos miestų bei miestelių aprašymus. Atskirų ūkių vaizdų iš įvairių istorijos laikotarpių taip pat teturime vos keletą — ir šitie patys liečia daugiausia lenkų okupuotas žemes ir yra pačių lenkų parašyti. Apie didikų ūkius istorikai yra nemaža rašę platesniuose kūriniuose, tačiau apie vidutinius ir smulkius ūkius tiesioginių davinių literatūroje beveik visai nėra, tuo tarpu Lietuvos ekonomiški ir sociališki santykiai jų visuma buvo, gal, vaizdžiausiai pasireiškę.

Šio rašinėlio uždavinys ir yra sudaryti vieno tokio nedidelio Lietuvos ūkio — iš pirmos pusės XIX šimtmečio — vaizdą, žinoma, kiek tai leidžia naudojamoji medžiaga. Šiam rašinėliui sunaudota išlikę mažame Žemaičių Bugių dvarelyje seni dokumentai, ūkio užrašai ir sąskaitos per ilgus metus dvarelio savininkų pedantiškai tvarkomi ir iš kartos į kartą saugojami.

Įdomesnė archyvo dalis, — seni dokumentai gudų kalba rašyti, — Didžiajam karui prasidėjus, buvo išvežta į Rusiją ir ten pasiliko, gal būt, iki šiol nesunaikinta, bet dabar nepasiekiama. Pačiame dvarelyje pasiliko namų nuolatiniams, ar, dažnai, „praeiviams" gyventojams neįdomūs ir nereikalingi XIX šimtmečio užrašai, ūkio inventoriai, sąskaitos, kalendoriai, laiškai ir t. t. Jie beveik visą šimtmetį išgulėjo nejudinami viename stalčiuje, kambaryje, kuriame per kelis dešimtmečius gyveno nuomininkai, karo metu gyveno vokiečių kareiviai ir tik todėl liko nesunaudoti makulatūrai, kad sudrėgęs stalčius buvo labai sunkiai ištraukiamas, o pro plyšį matomi seni, apipelėję popieriai niekam nepasirodė turį kokios nors vertės.

Kaip matyti iš pridedamojo katalogo, visa šio archyvėlio medžiaga gali būti, atsižiūrint jos kilimo vietos, suskirstyta į

tris grupes: 1) seniau Daugirdų, Bugių savininkų, šeimynai priklaususio Lydos apskrity Senojo Dvaro dokumentai ir laiškai; 2) XIX a. pradžioje įgytojo Žemaičiuose Antanavos dvaro dokumentai; 3) to dvaro Bugių palivarko užrašai.

Šiame rašinyje pirmoji dokumentų grupė mažiausia tenaudota. Ji panaudota tiktai drauge su negausingos antros grupės medžiaga bendram padėties nušvietimui, įvairiems palyginimams, savininko charakteristikai ir jo santykių su kaimiečiais nustatymui. Pati tema yra pasemta iš trečiosios dokumentų grupės. Tai ūkio pirkimo ir nuosavybės dokumentai, įvairūs mokesčių kvitai iš XIX a. pradžios ir 1831, sukilimo, metų, sąskaitos, ūkio inventorių juodraščiai, valstiečių pareigų ir atlyginimo fiksavimas ir t. t. Tas faktas, kad visus šiuos užsilikusius užrašus dvarelio savininkas rašė patsai sau, kad turėtų kuo tiksliausią savo ūkio vaizdą, — šis faktas parodo, kaip patikima yra kalbamoji medžiaga. Jos vertę pakelia dar tasai pedantiškumas ir tvarkingumas, su kuriuo per ištisą eilę metų buvo tie ūkio užrašai vedami. Išmėtytos pastabos, rašytos ranka kalendoriuose ir išlikusiose savininko bibliotekos knygose, apie šeimos narių, valstiečių, tarnų gyvenimą, duoda atskirų XIX šimtmečio dvarelio gyvenimo nuotrupų.

Visą šitą medžiagą — sąskaitas ir ūkio užrašus, darytus savo žiniai, ir pastabas, fiksuojančias atskirus gyvenimo momentus, rašytas tik todėl, kad jų autorius neturėjo kas veikti per ilgus rudens vakarus ir todėl, kad niekuomet nemanė, jog koks gyvas žmogus jas skaitysiąs ir panaudosiąs kuriam nors tikslui — visą šitą medžiagą papildo įvairūs oficiališki dokumentai, juodraščiai valdžiai teikiamų apie ūkį žinių ir t. t.

Šitoji medžiaga liečia perdaug mažą žemės plotą, tik vieną mažo ūkio vienetą, todėl pati sau negali būti panaudota kurioms nors bendroms išvadoms. Naudotosios medžiagos charakteris ir kiekis apsprendžia, ar, tiksliau, diktuoja ir šio rašinėlio pobūdį. Čia reikia pasitenkinti tiktai atskirų gyvenimo reiškinių konstatavimu bei klasifikavimu.

Archyvinė medžiaga, papildyta aprašomosios vietos pažinimu, tos vietos senų žmonių pasakojimais bei aiškinimais ir dar gyvomis šeimos tradicijomis, čia bandoma sistematizuoti; gal, pagelbės bent iš dalies rekonstruoti, nors ir nežymų, bet tipingą XIX šimtmečio Žemaičių bajoro ūkį.

Bugių archyvo naudotųjų dokumentų sąrašas

I Senojo Dvaro dokumentai

(XVIII a. nuorašai)

1 Jono Kazimiero privilegija 1660 m. (dovanojimas 6 valakų žemės Lydos aps. Adomui Daugirdui).
2 Cecilijos Daugirdienės testamentas 1679 m.
3 Mykolo Daugirdo užrašas brolvaikiams Tomui ir Andriui 1687.
4 Mykolo Daugirdo testamentas 1688 m.
5 Ištrauka iš Lydos seniūnijos knygų 1708 m. (skundas dėl Menšikovo kariuomenės padarytų nuostolių).
6 Senojo Dvaro ketvirtos dalies pardavimas Zaleskiams 1741 m.
7 Kristinos Daugirdienės dovanojimo raštas sūnui Jokūbui. 1753 m.
8 Paveldėjimo raštas (Jokūbas D. gauna mirusio brolio Prano „Senojo Dvaro" dalį) 1779 m.
9 Juozo Daugirdo metrika 1755 m.
10 Suteikimas Lydos apskr. rotmistro laipsnio Juozui D. 1790 m.
11 ir 11a Liudijimas apie J. Daugirdo atliktą priesaiką rusų imperatorienei. 1794 m.
12 Senojo Dvaro žemių dalies pardavimas ir įkeitimas Surkontams. 1795 m.
13 Daugirdų bajorystės išvedimas (originalas) 1798 m.
14 A. Daugirdo genealogija 1830 m.
15 Genealogijos medis.
16 Antano Daugirdo metrika 1788 m.
17—135 Įvairūs mokesčių kvitai.
136—151 Daugirdų ir Sivickių bylos dokumentai.
152 Senojo Dvaro inventorius 1819 m.
154 „ " aktas 1819 m.
155 Nuomos kvitas 1820 m.
156 Karpavičienės kvitas 1822 m.
157 A. Daugirdo plenipotencija Griniui 1822 m.
158 Plenipotencijos instrukcijos 1823 m.
159 Sąskaitos su Gutauskiu 1849 m.
160 kvitas 1829 m.
161 „ 1830 m.
162 Karpavičienės skundas teismui 1830 m.
163 „ „ „ „
164 a—g sąskaitų juodraščiai.

II. Antanavos, Pakamanių ir Latvelių dokumentai

1 Antanavos ir Pakamanių pirkimo dokumentas 1818 m.
2— 99 įvairūs kvitai.
100 Antanavos kilnojamojo turto sąrašas 1852 m.

101 Juodraščiai ir nuotrupos.
102 Sąskaitų knygutė.

III. Bugių dokumentai

1 Bugių pirkimo dokumentas (originalas) 1827 m.
2 Taksatoriškai - Eksdivizoriško teismo sprendimo ekscerptas. 1811 m. (originalas).
3 Vyriausiojo Lietuvos teismo dekretas 1818 m. (kopija).
4 Vyriausiojo Lietuvos teismo dekretas 1823 m. (kopija).
5 Siaulių žemės teismo įsakymo teismo antstoliui nuorašas 1838 m. (kopija).
6 Daugirdo rašto teismo antstoliui juodraštis 1838 m.
7 Bugių plano paaiškinimas be datos, bet galima spręsti, kad 1846—51 m.
8 Bugių plano paaiškinimas 1856 m.
9 Daugirdo rašto bajorų maršalkai juodraštis.
10 Ištrauka iš Kauno Civilinio teismo rūmų knygų 1859 m.
11 R. Daugirdo nuosavybės teisių patvirtinimo raštas.
12—30 1831 m. kvitai.
31 1831—51 m. sąskaitų knyga.
32 ūkio užrašų knygelė 1846—52 m.
33 ūkio užrašų knygelė 1851—56 m.
34 Bugių inventorius (juodraštis) 1847—56 m.
35 Kumečio F. Tupiko darbo knygutė 1856 m.
36 Sąskaitos su Bugių valstiečiais 1865—70 m.
37 Sąskaitos su Bugių šeimyna 1882—89 m.
38 J. Kušeliausko darbo knygutė 1893 m.
39—49 A. Daugirdo tarnybos dokumentai.
50—84 Laiškai.
85—101 Valdžiai teikiamos žinios apie ūkį, derlių.
102—123 Valdžiai teikiamos žinios apie Viekšnių valsčiaus kariuomenei tinkamus arklius.
124 Viekšnių valsčiaus kelių taisymo komisijos dokumentai.
125 Antanavos inventorius 1856 m.
126 Užrašų knygutė 1837 m.

Kalendoriai:

„Miesiaceslov choziajstvennyj" 1837, 1841, 1842, 1843, 1845, 1846, 1848, 1849, 1852, 1855 ir 1857 m.

„Kalendarz Gospodarski" 1831, 1832, 1833—1837, 1846, 1853 ir 1857 metų.

„Kalendarz powszechny" 1852 m.

„Mitauischer Kalender" 1874, 1880, 1881, 1882, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1892, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904 ir 1905 metų.

Paaiškinimas: išnašose romėniškas skaičius ženklina skyrių, iš kurio dokumentas yra paimtas, o arabiškas skaičius ženklina dokumentų eilinį numerį.

I

DVARAS IR JO SAVININKAS

Bugių geografinė padėtis

Bugių dvarelis, dabar priklausantis Kazimierui Daugirdui, yra Mažeikių apskr. Viekšnių valsčiuje, kokie 4 kl. į šiaurės rytus nuo Mažeikių - Šiaulių geležinkelio linijos.

Iki dabartinio apskrities miesto — Mažeikių — yra apie 17 kl., o iki buvusiojo XIX a. — Šiaulių — apie 70 kl. Uostai — Ryga, Liepojus, Klaipėda — gana lengvai pasiekiami; prieš karą dažniausiai buvo lankoma Ryga. Platesnio susisiekimo atžvilgiu vieta nėra nuskriausta. Kol dar Liepojaus - Romnų geležinkelio linija nebuvo pravesta, kalbamąją vietą sujungdavo su platesniu pasauliu istoriškas vieškelis, kuriuo 1812 m. Napoleono kariuomenės dalys, Makdonaldo vedamos, žygiavo į Rusiją. Siauresnio susisiekimo atžvilgiu iki Didžiojo Karo vieta buvo visai nuskriausta. Vietos susisiekimo keliai, apskritai, buvo išvažiuojami tiktai gerą žiemą. Iki artimiausio miestelio, Viekšnių, ir vieškelio (7—8 kilometrai) pavasarį ir rudenį „keliai" buvo beveik visai neišvažiuojami. Net ir vasarą jais sunku buvo važiuoti, nes niekas jų netaisė. Tik pastaraisiais metais apylinkė sulaukė visai gerų kelių.

Visa apylinkė — tipinga Žemaičių lyguma, vos keliasdešimt metrų iškelta ties jūros paviršiumi, apaugusi miškais, krūmokšliais, pilna balų ir pelkių. Tuoj už Bugių lauko ir siauros miško juostos prasideda „Kamanai", seniau ir vasarą visai neišbrendamos, dabar gerokai apdžiūvusios pelkės, kurios tęsiasi tarp Akmenės, Viekšnių ir Laižuvos miestelių ir užima 3000 ha plotą[1]). Jos atkerta „Bugių gyventojus nuo visos rytų pusės, nes per jas neina joks kelias, nei žiemą, nei vasarą.

Pereitą šimtmetį visos čia žmonių gyvenamos vietos buvo tik aikštelės tarp girių. Girios gi buvo pilnos visokių žvėrių, briedžių[2]), barsukų ir kt.

---

[1]) Mažeikių Miškų Urėdijos daviniais.

[2]) 1830—40 m. užrašų knygutėje yra keletas pastabų apie briedžių medžioklę. III. 31.

Seniausi gyventojai ir vietų pavadinimai

Žmonės čia apsigyveno, tenka manyti, neperseniai, nes daugumos miškų, pelkių ir kitų vietų pavadinimai yra susiję su XVIII a. pabaigos ir XIX a. gyvenusių žmonių vardais. Pavyzdžiui, „Mazrimo sala", „Tupiko sala", „Gedžio sala" — pievos miškuose, pavadintos Bugių valstiečių vardais; „Gaidynėje" dar žmonių atminime gyvenęs senukas ir viso turto turėjęs vieną gaidį. Paties Bugių vardo kilmė nėra žinoma.

Vieno tik keliuko į „Kamanus" — žemgrindžio — pavadinimas duoda progos manyti, ar tai nebus iš žilos senovės išlikęs kelias, kuriuo žmonės slėpdavosi nuo karo pavojų į tą tikriausią gamtos tvirtovę, kuri ir Didžiojo karo metu apsaugojo aplinkinius gyventojus su jų turtais ir gyvuliais. Šiaip jokių senovės padavimų čia girdėti neteko; nėra ir jokių liekanų bei kapelių, jei bent tiktai iš XVIII a. pabaigos mirusiųjų nuo maro kapinėliai.

Bugiai XIX a. pradžioje

Bugių žemė priklausė Mažųjų Dirvėnų valsčiui[3]), kuris žinomuose dokumentuose pirmą kartą tėra paminėtas 1507 m. D. L. K. Aleksandras buvo pavedęs to valsčiaus dalį savo žmonai Elenai. Iki XVIII a. antros pusės tai buvo Daubiškių palivarko kaimas, priklausantis, kaip Laižuva, Pakamanių ir Latvelių kaimai, Kapėnai D. L. Kunigaikščio Triškių dvarui, kuris, gal būt Stanislavo Augusto, ar Kotrynos II buvo dovanotas Mstislavlio vaivadai, Ksaverui Chominskiui[4]).

XIX a. pradžioje Bugių kaimas susidėjo iš 8 „dūmų", kur gyveno su savo šeimomis 8 ūkininkai („gospodarze"): Tadas Mazrimas, Matas Noreikis, Jonas Tupika, Baltras Noreikis, Juozas Gedžius, Andrius Jokubauskas, Jonas Čapas ir Povilas Tupika. Dirbamos žemės jie čia turėjo 5 valakus, 6 margus, 98 pr., be to, pievų apie 10 val. ir ganyklų. Kaimui taip pat priklausė didelis miško, šlapių pievų, kamanų plotas[5]).

1811 m., vaivadai Chominskiui mirus, jo dvarai su 1118 valstiečiais (dusze) buvo išdalinti gausiems kreditoriams už persenusias skolas. Tą darbą atliko posėdžiavęs Telšiuose

---

[3]) Liet. Enciklopedija VI t. IX s. 1027 p.

[4]) Liet. Enciklopedija V t. IV s. 414 p.

[5]) III. 2.

Taksatoriškai - Eksdivizoriškas teismas[6]). Pagal Lietuvos civilinio proceso tvarką, šitoksai teismas įvykdavo ar pačiam debitoriui, ar jo kreditoriams kreipiantis į Žemės arba į Vyriausiąjį teismą, kad paskirtų komisiją skoloms likviduoti. Paprastai tuo tikslu buvo skiriami 5 valdininkai ir eksdivizorius jų priešaky, kurie posėdžiaudavo apskrities mieste, ar, jei dvarai dideli ir skolos žymios, kaip šiuo atveju buvo, pačioj įskolintoj vietoj, „na gruncie[7]).

Kreditoriai, gavusieji apgyvendintas vaivados Chominskio dvaro dalis, privalėjo, visų pirma, sumokėti už jas žemės ir „dūmų" mokesčius; antra vertus, gavę teisę suieškoti pabėgusius iš jiems paskirtų žemės sklypų žmones (iš visų 1118 gyventojų, daugeliui pabėgus, 1811 m. liko tik 923) jie privalėjo mokėti už juos „rekrutiškus" pinigus[8]). Pagaliau, jie pasižadėjo proporcionaliai turimam žmonių skaičiui palaikyti valstiečių grūdų sandėlius (magazyny), buvusius tuomet Triškių fundume, Kapėnuose ir Laižuvoje[9]).

Bugių savininkų kaitalioji-masis

Bugių kaimas, su visais savo gyventojais ir žemėmis, įvertintomis 5376 lenkiškais zlotais, atiteko 1811 m. kovo mėn. 8 d. Tomui Reizeriui, parodžiusiam eksdivizijai pirklio Grabito vardu vaivados išduotuosius vekselius[10]). Netrukus ir pats Reizeris bankrutavo, ir 1918 m. pats atiduoda savo turtus eksdivizijos taksavimui. Bugiai vėl keičia savininką ir Vyriausiojo Vilniaus teismo sprendimu yra dalijami tarp Reizerio kreditorių į 2 dali, atsižiūrint, kad nebūtų padaryti prorėžiai. Skaitant, kad iš visų dirbamos žemės 5 valakų, 6 margų ir 98 pr. (102,1 deš.) kiekvienam iš gyvenančių joje 8 ūkininkų tenka po 19 margų 49 pr. 75 rykšt. (12,4 deš.), — tos žemės $^3/_5$ dalys su 5 trobomis („dūmais") atiteko kažkokio italų grafo Viktoro de Cassini įpėdiniams, vėliau, Rukuižams; $^2/_5$ dalys su 3 ūkininkais, jų trobomis šiau-

---

[6]) ib.

[7]) A. Korowicki Proces cywilny Litewski. Wilno, 1826; § 275, 6, 7, 9.

[8]) Apie „rekrutiškus" mokesčius bus kalbama III-je šio rašinėlio dalyje.

[9]) III. 2.

[10]) ib.

riniame žemės gale ties dvarininko Pancežinskio siena ir krūmokšlių atskirtomis nuo kitų kaimo gyventojų, perėjo antrajai Reizerio kreditorių grupei — 30-čiai užsienių pirklių[11]). Devynerius metus jie stengėsi savo dalį parduoti, kol tai, pagaliau, pavyko jų Leipcigo kompanijonui: 1827 m. balandžio 21 d.

Antanas Daugirdas Bugių savininkas

tą žemę (viso 18 valakų 23 margus, 119 pr., iš jų 1 val., 28 marg. 186 pr., 75 prc. dirbamos žemės) su 3 trobomis, 28 vyrais, 26 moterimis, 1 laisvu vyru ir laisva moterimi[12]) nupirko Antanas Daugirdas už 7.000 rublių banko asignacijomis[13]). Nuo to laiko dvarelis ištisą šimtmetį neišėjo iš vienos šeimos rankų. A. Daugirdas priskyrė Bugius prie savo 1818 m. nupirktų, taip pat iš vaivados Chominskio kreditorių, žemių, sudarydamas didoką dvarą. Tasai dvaras susidėjo iš 1) Pakamanių kaimo, vėliau naujojo savininko vardu pavadinto Antanavos dvaru, pirkto už 8.000 zlot. asignacijomis[14]); 2) Latvelių kaimo; 3) miško, pirkto 1825 m. iš komandoro Žabos ir 4) Bugių. Tuo būdu visas dvaras turėjo 60 valakų, 14 margų, 199 pr. (1105,5 de.)[15]), iš jų — apie 16 val. (313,6 deš.) Kamanų[16]) žemės ploto.

Antano Daugirdo kilmė ir šeimos istorija

A. Daugirdas buvo kilęs iš Vilniaus krašto, iš senos Lietuvos bajorų giminės. Seniausias žinomas iš dokumentų tos giminės asmuo, Bohušas, turėjęs herbą „juodą tauro galvą su ragais — raudoname lauke — šalme trys strauso plunksnos", gyveno Senajame Dvare Lydos apskrity, Vosyliškių parapijoje, XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje, nes, kaip matyti iš Lietuvos Metrikos[17]) kariuomenės sąrašo, 1528 m. jis statė kariuomenei 1 arklį. Jo sūnus, Petras, 1547 m. jau įkeitė tos žemės dalį[18]). Karalius Jonas Kazimieras padi-

---

[11]) III. 3.

[12]) Paskutinės revizijos daviniais.

[13]) III. 1.

[14]) II. 1. čia pat paaiškinama, kad dvaras todėl taip pigiai parduotas, kad „revoliucijos" metu kaimiečiai visiškai nuskuro.

[15]) Valakas b. skaitomas 19 deš. 1420 s. 20 pėdų.

[16]) III. 6; III. 32, 163 p.

[17]) Liet. Metrika 1915, sk. 87.

[18]) I. 14.

dino šeimos žemes, dovanodamas savo privilegija iš 1660 metų „už uolią tarnybą Adomui Daugirdui..." 5 val. tuščios žemės Lydos apskrity, Vosyliškių parapijoje, kuri liko, mirus Aleksandrui Dagiliui[19]). Tasai Adomas Daugirdas padėjo savo galvą kare, kaip tai liudija jo našlė „dideliame varge palikusi su vaikais"[20]). Nuo to laiko prasidėjo Senojo Dvaro skaldymas tarp giminių ir skolininkų. Šeimos turtai ir jos dokumentai gerokai nukentėjo nuo rusų kariuomenės įsiveržimo 1708 m., kai kunigaikštis Menšikovas traukė artimu vieškeliu iš Gardino į Vilnių[21]).

Iš didelių žemės plotų su derlingais laukais, geromis pievomis, giriomis ir upėmis, kuriose net bėbrai veisėsi, beliko Antano tėvui, Lydos apskrities rotmistrui, Juozui, XVIII a. pabaigoje vos 250 deš. žemės be valstiečių[22]). Tas pastarasis taip blogai ūkininkavo, kad įsiskolinęs, turėjo pusę savo žemės įkeisti žentui Sivickiui, paskui, pradėjęs su juo del tos žemės bylinėtis, įkrito į dideliausį vargą. Gyvendamas savo senoje sodyboje, turėjo prašyti iš vaikų pragyvenimui, nes laukai buvo visiškai apleisti, gyvasis inventorius žuvęs, senus trobesius audros baigė griauti, o nederlius visai pribaigė[23]); net kartais senis su savo žmona duonos neturėję. Pagaliau, 1818 m., palikęs žmoną su vienu arkliu ir viena karve, išsidangino baigti savo amžių į Viekšnius, pas sūnų Antaną, kuris, tarnaudamas miškų žinyboje, buvo ten įsigyjęs namą.

Antanas gavo iš tėvo palikimą — Senąjį Dvarą, Bajorų Globos žinion paimtą, ir barnius su seserimis[24]). Visuomet vaduodamasis principu „geriau pačiam nustoti, negu su giminėmis bylinėtis", jis leido per 22 metus seserims naudotis Senuoju Dvaru , kol, pagaliau, pasidalijęs su jomis ir gavęs 50 deš., atidavė gautą dalį savo sūnui, o tas 1846 m. jį už 300 rublių pardavė[25]). Tuo būdu buvo likviduotas šeimos lizdas Vilniaus žemėje.

---

[19]) I. 1.
[20]) I. 2.
[21]) I. 5.
[22]) III. 39.
[23]) III. 50—84.
[24]) III. 50—84.
[25]) I. 5.

A. Daugirdo gyvenimas ir tarnyba

A. Daugirdas buvo vienintelis sūnus šeimoje, bet jis sąmoningai šalinosi nuo giminių; nenuilstamai dirbdamas, jis pats sau stengėsi sudaryti nepriklausomą gyvenimą.

Gimęs 1788 m., jis pradėjo tarnauti girininku Vilniaus apylinkėse, vėliau gyveno Braslavo, paskui Zarasų apskrity, kol, pagaliau, įsikūrė Viekšniuose. Tur būt, sudėjęs savo sutaupytus pinigus su žmonos Domicėlės Gutauskaitės pasoga, nusipirko Antanavos, o vėliau Bugių dvarus[26]). Čia jis turėjo padėti ne maža energijos, kad galėtų suderinti miško tarnybą su savo ūkio kūrybos darbu, ypač, kad 1841 m. buvo paskirtas Šiaulių Apygardos miškų urėdu (okružnoj liesničij) ir turėjo gyventi toli nuo kuriamojo ūkio, Telšiuose, kur irgi buvo pasistatydinęs namelius. Ir tik 1846 m., su pilna pensija atsistatydinęs, ramiai apsigyveno Antanavoje. Antanavą sutvarkęs ir žmonai mirus, 1852 m. jis persikėlė į Bugius, norėdamas ir šį palivarką tinkamai prižiūrėti. Vos baigęs trobesius statyti, laukus tvarkyti ir senas skolas likviduoti, mirė 1856 m., sukakęs 69 m. amžiaus. Jis paliko 3 sūnūs: Aleksandrą, Adomą ir Rainoldą, ir dvi dukteri: Juliją ir Konstanciją.

Visą gyvenimą statęs, tvarkęs, Antanas turėjo daug dirbti, norėdamas šį tą sūnums palikti. Iš turimųjų 3-jų ūkių, jis turėjo kiekvienam sūnui palikti po vieną, taip, kad gavusis didžiausią dalį atlygintų broliams, gavusiems mažesnes dalis, ir seserims. Tačiau Antanava ir Bugiai, Daugirdui perkant, buvo įskolinti Bajorų Globai už 4428 sid. rub. (kasmet sumokant dalį skolos, kartais net po 300 r., visa skola tapo likviduota vos 1863 m.), o Senasis Dvaras, kaip jau buvo minėta, įkeistas ir sugriūvęs.

Ant. Daugirdas valdininkas ir žmogus

Valdininkas jis buvo sąžiningas, mokėjo parinkti sau blaivus ir susipratusius tarnautojus, kietai juos rankoje laikė. Jis taip gerai savo žinioj esančius miškus saugojo, kad nei Trakų, nei Kauno, Raseinių ir Telšių valstybiniuose miškuose revizoriai nerasdavo geresnės tvarkos, kaip jo prižiūrimoje Šiaulių girijoje[27]). Tuose miškuose sauviškų kirtimų nebu-

[26]) III. 19.
[27]) III. 43.

vo daroma ir, nežiūrint, kad girininkui policija rėtai tepadėdavo nusikaltėlius ieškoti, jis ir pabaudų surinkdavo daugiau, negu kiti girininkai. Nors rūstus jis buvo viršininkas, bet mokėjo priversti save gerbti ir skundų niekas prieš jį nėra rašęs. Lygiai ir privatiškame gyvenime jis pasireikšdavo kaip despotiškas, pedantiškas, rūstus, bet teisingas tėvas ir šeimininkas.

Kaip galima spręsti iš tarnybos dokumentų jis tebuvo mokęsis skaityti, rašyti, aritmetikos, geometrijos, istorijos, geografijos ir tikybos. Tačiau turėdamas iš prigimimo gyvą, judrų protą, daug kuo domėjosi. Jo turimoje bibliotekoje, be įvairių įstatymų rinkinių, agronomijos ir medicinos knygų, randame įvairių sričių veikalų, romanų, eilėraščių, kelionių aprašymų, net knygą apie frank-masonus ir būrimo būdus. Tiesa, jo biblioteka susidarė iš pripuolamai, dažniausiai iš varžytynių nupirktų knygų, bet apie tai, kad jis pats jas skaitė, liudija jo ranka padarytos paraštėse pastabos ir išrašai. Taip pat jis rūpinosi savo knygas tvarkoj laikyti, atiduodavo jas gražiai aptaisyti[28]). Rusų įstatymai, su kuriais jam, dvarininkui ir valdininkui, daug teko susidurti, matyt, buvo gerai išstudijuoti, taip pat ir ūkiškos knygos.

Įvairios apysakos ir legendos, sakysim apie Sicinskio lavoną, apie nuodėmingus brolį ir seserį iš Krosnos, daro labai didelio įspūdžio primitiviškai-naiviškai A. Daugirdo psichikai. Visa, kas jam pasirodo ypatingai įdomu, jis pažymi savo užrašų knygutėse. Politika, jis, matyt, labai domėjosi; radęs laikraščiuose nesuprantamus sau žodžius, kaip „oligarchija", „plutokratija", suranda jų prasmę žodynuose ir pasirašo.

Kasmet reguliariškai buvo perkami du kalendoriai, vienas rusiškas, „Miesiaceslov", antras lenkiškas „Kalendarz gospodarski". Taip pat, berods, per ilgą metų eilę buvo prenumeruojamas „Kurjer Petersburski", 1831 m. „Sievernaja Pčela", o 1852 m. per pusę su kaimynu Pančežinskiu buvo prenumeruojama „Gazeta Warszawska".

Tautybės ir kalbos klausimas

Šitoji A. Daugirdo lenkiškai-rusiška skaitomoji literatūra yra labai charakteringa jo paties nusistatymui. Tasai Lietuvos ba-

[28]) Už Bernatavičiaus „Pojata" aptaisymą A. D. sumokėjo 1 r. 17 k.

joras, kalbąs namie lenkiškai, ar, tiksliau sakant, lenkiškai-žemaitišku žargonu, kupinas lenkiškai bajoriškų tradicijų, buvo lyg ir aprusėjęs. Ilgus metus tarnaudamas rusų tarnyboje ir ėjęs gan žymaus apylinkėje valdininko pareigas, jis negalėjo nepasiduoti Mykalojaus I biurokratiškos tvarkos įtakai. Bendraudamas su rusų valdininkais, jis turėjo jiems, gal, ir pataikauti, jei norėjo gauti paaukštinimą ar atsižymėjimo ženklą. Tuo atžvilgiu A. Daugirdas, matyt, buvo gana opus, ir jo savimeilė būdavo labai patenkinta kiekvienu jo vyresnybės pagyrimu.

Kaip rusiškai, taip ir lenkiškai, jis rašė labai netaisyklingai. Kiekviename savo laiške jis, sumaišydamas abi kalbas, prikraudavo tiek lituanizmų, kad jo kalbos nei vienas lenkas, ar rusas tinkamai nesuprastų. Ūkio terminologijai jam stinga paprasčiausių lenkiškų žodžių, sintaksė paįvairinta lenkų kalboje nevartojamais dalyviais, visur pilna lietuviškų išsireiškimų, pavyzdžiui: „zrobiono okna do *reji*" (žemaitiškai jauja), „pszczoły na *biczulostwie* u Giedutisa" ir t. t. Jis kalbėjo, tur būt, geriausiai žemaitiškai, nes, ilgai gyvenęs Žemaičiuose, galėjo pamiršti savo atsineštąją iš Lydos krašto lietuvišką kalbą. Jis ir pats jautėsi, tur būt, iš kraujo ir kaulo lietuvis, kurs savęs „lenku" tikrai nepavadintų. Jeigu jis kalbėjo lenkiškai, tai vien tradicijų dėliai, kaip visi Lietuvos bajorai, nusilenkę lenkų kalbai, kaip gero tono, poniškumo, nešėjai. Antra vertus, rusinimo bangai jis pasidavė, tur būt, instinktyviai nusilenkdamas vyraujančiai ir savo stiprybe imponuojančiai jėgai. Bet už tat koks pietizmas jaučiamas jo žodžiuose, kur jis kalba apie Lietuvos Statutą, kur jis apgailestauja, kad šie, jo akyse, vieninteli išmintingi įstatymai nustojo veikę! Tiesa, šitokia pagarba galėtų būti ir paprasto konservatiškumo požymis, nes visuomet senoji tvarka yra ypačiai branginama tada, kada ji svetimos jėgos sulaužyta nustoja veikusi. Bet šiuo atžvilgiu svarbu pabrėžti, kad A. D. pagarba liečia tik Lietuvos santvarką. Pavyzdžiui Lenkijos žlugimo niekur jis nemini, Lenkijos santvarka ir jos žmonėmis jis visiškai nesidomi. A. Daugirdas bendrauja tik su Lietuvos bajorais ir visa, kas Lenkijoje darosi, jam atrodo lygiai svetima, kaip kur užsieniuose, sakysim, Vokietijoje.

Krašto visuomenės gyvenime, A. Daugirdas, matyt, aktyviai nedalyvauja. Gal būti, jis ir pats šalinosi nuo taip stipriai pasireiškusio Lietuvos bajorų visuomeniškumo 30-tų metų laikotarpyje, bijodamas nepatikti savo vyresnybei. Turėdamas dvarą, jis tačiau labai brangino ir valdininko tarnybą, nes pinigai jam buvo reikalingi ir skoloms mokėti, ir ūkiui tvarkyti, ir vaikams leisti į mokslus.

Vaikų mokymas Savo vaikus A. Daugirdas stengėsi, kiek galėdamas, geriau išauklėti, duoti jiems mokslą. Du vyresniuoju sūnu mokėsi Vilniuje, berods, abudu lankė universitetą 1827-9 m., o dukterys ten pat, pensijoną. 1830 m. abiejų sūnų išlaikymas Vilniuje, įskaitant jų drabužius ir smulkias išlaidas, atsiėjo tėvui iki 300 rs., 1831 m. — 170 r. Dukterims, be drabužių, buvo siunčiama 100 r. per metus. Sūnums mokslą išėjusiems tėvas duoda pinigų uniformai įsitaisyti ir reikalingiems daiktams įsigyti po 20 r. ir daugiau. Vyriausias sūnus, Adomas, 1834 m. tarnavo Jurbarko pašto viršininko padėjėju, antrasis, Aleksandras, kaip ir tėvas, miškų žinyboje. Jauniausias, Rainoldas, pradėjo daug vėliau mokytis. Jis ėjo mokslus Mintaujoje. 1839 m. tėvas moka už butą, valgį, skalbimą ir mokslą 130 r. į metus, be to, mokytojams ir direktoriams sumokėjo 9 r. 5 k. ir nupirko vadovėlių už 11 r. 15 k., o taip pat žvakių už 2 r. 50 k.[29]).

Buto įrengimas A. Daugirdas, gyvendamas Telšiuose su šeima ir keliais tarnais, palengva tvarko savo ūkį ir parūpina savo dvarui reikalingų daiktų ir baldų. Iki šiol yra išlikę pas įvairius įpėdinius gražūs baldai, empire'o ir Biedermeierio stiliaus spintos, kanapos. 1852 m. savininkas, persikeldamas gyventi į Bugius paliko Antanavos dvare sūnui Rainoldui ir dukteriai Konstancijai gana padoriai apstatytą butą. Be paprastų baldų ten buvo mahonio spintos, stalai, komodos, foteliai ir kėdės šilkine medžiaga apmuštos, lovos su dūknomis. Turėta dvare ir fortepionas, nupirktas už 190 rublių, pora gitarų, sieninis ir gražus empire'o stiliaus stovimas laikrodis. Salone buvo didedis veidrodis, langai su užlaidomis, stalai apdengti įvairiomis siuvinėtomis ar pirktinėmis staltiesėmis, ant sofų — dukterų rankų darbo

[29]) II. 100.

pogalviai gražiai kryžiukais išsiuvinėti. Lovos visuomet tvarkingai paklotos. Visas butas — papuoštas gėlių vazomis, vilkų kailiais, įvairiais vaizdais, „landšaftais", šeimos narių aliejiniais portretais. Tie pastarieji, Vilniškio dailininko Joteikos[30]) teplioti, iki šiol išliko, o taip pat atsitiktinai iš kažkokio Chodakausko nupirkti už 6 rublius keturi „rusų carų" portretai, vienas jų Schörerio teptuko, vaizduojantieji Kotrynos II ir Aleksandro I laikų aukštuosius valdininkus, jų tarpe, kaip spėjama, Potiomkiną, Bironą ir kt.

Kambariai buvo, matyt, švariai laikomi, šluojami tam tikrais pirktiniais šepečiais (už 27½ k.). Tuo laiku nebuvo įprasta butą vėdinti, tad gausiai vartota įvairūs kvepiantieji smilkalai.

Patalinių turėta tuzinais, plonos paklodės buvo laikomos svečiams, storos — namiškiams. Staltiesių ir servetėlių turėta šiokiai dienai prastesnių, o svečiams priimti — plonesnių, arbatai, ar kavai serviruoti.

Bugių savininkas buvo įpratęs kultūringai gyventi. Persikėlęs iš Antanavos į Bugius, jis čia pergabeno sau dalį baldų, įsitaisė kūkliau, bet neatsisakė nuo įvairių patogumų ir net prabangos dalykų. Žmonai mirus, jis čia gyveno vienas, pats prižiūrėdamas ir moterišką ūkio dalį, tarnaičių tvarkomą.

Maistas sau ir svečiams

Tais laikais, kada dvarininkai ramiai savo užkampiuose, tarp miškų ir balų gyveno, pasaulio įvykių nepaliečiami ir labai maža įvairumo teturėdami, jie ypatingo dėmėsio kreipė į valgį. Todel ir Antanavos, paskui Bugių virtuvė turi įvairių įtaisymų maistui gaminti, visokių puodų ir puodelių, formų kremams ir vafliams, vario katilų ir katilėlių, grūstuvų ir malūnėlių įvairiems skanėsiams gaminti. Savininkai patys mėgo gerai pavalgyti, gerai savo svečius pavaišinti ir gražiai stalą parengti. Samovarų buvo net 3 arbatai ir 1 kavai virti, taip pat turėta tam tikras pečiukas kavai deginti. Šiokiai dienai namiškiai vartojo paprastus šaukštus, bet svečiams atvykus į stalą buvo padedami sidabriniai. Dvare turėta pora tuzinų didelių sidabrinių šaukštų (kiekvienas tuzinas kainavo 36 ar 34 rublius), 12 mažų šaukštelių, 12 paprastų peilių ir 3 sidabriniai vaisiams, 1 šaukštelis

[30]) P. Galaunė, Vilniaus Meno Mokykla .

paviršėliams ir sietelis arbatai. Vartojama buvo cukrinė, tam tikri paviršėliams puodžiukai, stiklinės ir maži puodžiukai, lėkštės, dubens ir pusdubeniai. Šiokią dieną ponai valgė prie stalo, apdengto cerata, savo valgomajame kambary, skyrium nuo šeimynos žmonių. Be tų maisto produktų, kurie buvo pačiame dvare pagaminami, Bugių savininkas paprastai pirkdavo šių dalykų: žalios mėsos (jautienos, avienos ir veršienos buvo perkama maždaug apie 1 pūdą į mėnesį ir mokama po 2 kap. už svarą), jaučio taukų (1 pūdą per metus po 1 kap. už svarą), žuvies (lydžių, sėliavos, karpių, plėkšnių — dažniausiai kūčioms, kartais šiaip, svečiams priimti), ikros ir osetrinos (po 15 k. už svarą); prastas silkes pirkinėjo statinėmis (7 r. už statinę), retkarčiais pirkdavo kiek ir olandiškų silkių; cukrų pirkdavo smulkų, „galvos" ir „rafinado" pavidalu (per metus maždaug 1 pūdą smulkaus ir 2 galvas, — mokėjo po 30 kap. už svarą); druska vartota smulki stalui ir rūpi virtuvei. Kruopų buvo perkama įvairių — ryžių, smulkių miežinių ir kt. Miltai pyragams buvo „pitliavojami" iš savo kviečių. Labai mėgo arbatą, kavą (30 k. už svarą), prie kurių svečiams nesigailėta ir saldainių (30-60 k. už svarą), mėduolių, „ledo cukraus" (ledency), citrinų. Kartais iš Mintaujos, ar Vilniaus atveždavo apelsinų, šokolado (50 k. už svarą), didelių riešutų (72 k. už kapą). Kasmet prieš Velykas buvo perkama po svarą baltų ir juodų rozinių, migdolų, slyvų, įvairiems Velykų gardumynams kepti. Kartais dvaro kiaušinių neužtekdavo, šeimininkė turėjo kitur pirkti, mokėdama po ½ kap. už vieną. Buvo vartojamas uksusas, alyva, garsvyčios, pipirai angliški ir paprastieji, lauro lapeliai, saletra, anisas, cinamonas, amoniakas, šafranas, muskato riešutai, gvazdikai, cikorija. Jei kartais dvare agurkai neužderėdavo, jų atsigabendavo iš Mintaujos po 7—8 kapas rauginti.

Nors patsai šeimininkas buvo medžiotojas ir turėjo šautuvą, nekartą jis pirkdavo iš kaimiečių ir žvėrienos: zuikių ir tetervinų, o taip pat liepdavo miško sargams parnešti kokios žvėrienos, duodamas jiems, kiek reikėjo, parako ir šratų. Paprastai Velykoms buvo parūpinami zuikiai, stirnos ir kit.

Visa kas skaniausia buvo svečiams patiekiama, tačiau ir sau šeimininkas nesigailėjo. Susirgęs[31]), jis geria arbatą su

[31]) 1849 m. kalendorius.

cukrum ar su aviečių sunka, oršadą, kavą su paviršėliais, romą su kiaušiniais, valgo avižienę, keptą viščiuką, kalakutą, viščiuką su rūgščiu padažu, žalius raugintus kopūstus su silke, buljoną, burokėlius su jautienos mėsa, buljoną iš vištos, kopūstus su kiauliena, kompotus, kisielius, uogienes, įvairius pieno ir daržovių valgymus. Matyt, buvo įprasta įvairiai ir skaniai pavalgyti, nes išlikusi virimo knyga buvusi labai uoliai naudota.

Svaigalai

Taip pat buvo mėgiama kartais ir išsigerti, nes rūsyje niekuomet nepritrūkdavo gero vyno, midaus. Degtinė buvo varoma pačiame Antanavos dvare, ten pat ir alus bravare gaminamas. 1854 m. Bugių vyno atsarga buvo šitokia: 6 bonkos baltojo, 6 — prancūziškojo, 4 — raudonojo, 1 — seno prancūziškojo, 3 porterio, 10 — midaus ir viena statinaitė paprasto vyno. Paprastai, nuvykus į miestą, nuolat buvo perkamas arakas, šampanas (2 r. 50 k. už bonką), maldavų (50 k.), Reino (1 r.) vynai, madera (1 r.), romas. Degtinė buvo pagardinama citrinos, aniso sunka, ar kit. sunkomis Alui daryti buvo perkami apyniai (už 21 sv. mokėta 1 r. 6 k.), mielės. Naminiams gėrimams kasmet suvartojama po 100 kamščių.

Nors A. Daugirdas ir mėgo svaiginamus gėrimus, tačiau pats jų be saiko nevartojo. 1847 m. jis savo kalendoriuje užrašo: „Atmintina atsargumo dėliai. Viekšnių klebonijoje kiek įsismaginau išgėręs su kaimynais F. ir P. Kontrimais. Paskui, užėjęs pas Joselį, susitikau gubernijos teisėją Korėvą Mykolą, Trakų maršalą ir trakietį Dambrauską, pirmą pažintį padarę išsigėrėm porterio ir šampano. Nuo to vyno visiškai nustojau sąmonės ir jėgų. Pirmą kartą savo gyvenime pagiriomis sirgau. Daugiau taip nedarysiu". Gera būdo ir papročių iliustracija.

Neskaitant namų produktų, kasmet valgymui Bugių savininkas išleisdavo vieną dešimtąją visų išlaidų dalį (1842 m. iš visų 1574 r. 74 k. išlaidų sumos 150 r. buvo išleista valgymams, 1830 m. iš 1193 r. 16 k. — apie 100 rublių valgymams ir gėrimams).

Šviesa

Per ilgus rudens ir žiemos vakarus virtuvėje buvo žibinamos skalos (balanos) (po ½ k. kiekviena), kambariuose šiokia diena lajinės žvakės (4 rub. pūdas, kurio

pakakdavo metams), o iškilmėms — stearininės (po 37½ k. svaras), ar alyvinės lempos. Taupus šeimininkas darydavo bandymus, norėdamas ištirti, kuris iš šių trijų apšvietimo būdų pigiausiai atsieina. Pasirodo, kad stearininės žvakės, degdamos 40 val., atsieina 25 kap. tuo tarpu, per tą laiką lajaus žvakių ir alyvos sudega už 11½ k. Žvakėms statyti buvo vartojamos varinės ir cininės žvakydės, žvakėms valyti ir gesinti — tam tikros replės ir žirklės. Degtukai retai tebuvo perkami, paprastai vartojami skiltuvėliai (10 k.).

Drabužiai

Drabužiai paprastai buvo siuvami Viekšniuose pas žydą siuvėją. Tačiau išeiginius rūbus ir uniformą siūdynos Vilniuje. Girininkų uniforma buvo sidabru siūta, prie jos priklausė kalavijas, pentinės ir trikampė kepurė. Viekšnių siūvėjas Morkus Beravičius aprūpindavo visus vyrus drabužiais ir kepurėmis. Moters siūdinosi kitur, o gal ir pačios sau siuvo, nes sąskaitų knygoje moterų siuvėja nepažymima. Moterų drabužiams buvo perkama įvairių medžiagų: aksomo, šilko, „dimkos", „drilicho", vilnono, perkelio ir kit.. Vyrai dėvėjo namų darbo velto milo rūbais, turėdami visumet po kelias išeigines gero pirktinio milo eiles. Vidutiniškai tokios eilės atsieidavo apie 25 r. Pats šeimininkas dėvėjo namie vatiniu chalatu, vartojo naktines kepures, vad. „Schlafmütze". Savo garderoboje turėjo vieną porą seniau nešiojamų briedžio odos kelnių. Skalbinių, berods, perdaug neturėta, už tat šilkinių skarelių ant kaklo netrūkdavo, kaip ir plonų, baltos olandų drobės nosinių (6 rub. tuzinas). Tokių nosinių ir prastesnių raudonų bei mėlynų turėta po keletą tuzinų. Sau ir sūnums tėvas, nuvykęs į miestą, visumet ką nors nusipirkdavo — tai laikrodį, tai įvairių sagčių, sagų, skustuvų, kepurę, skrybėlę. Pačiai ir dukterims atveždavo „pyragą": dramblio kaulo šukas, šilko ir muslin de laine'o skareles, pirštines, juosteles, sagtis. Kasmet moterų rūbams buvo išleidžiama po keliasdešimt rublių, dukterų drabužiai atsieidavo po 10, 15 rub., motinos — 8 r. 50 kap.

Avalai visai šeimai būdavo siūvami paprastai irgi Viekšniuose. Pora batų sūnums atsieidavo po 45 k., padai — po 35,20 ir 11 kap. Batus šveitė tam tikrais tepalais ir šepetėliais. Vartota odiniai kaliošai ir skėčiai nuo lietaus.

„Prabangos" dalykai

Muilo paprastai per metus buvo sunaudojama apie 1 pūdą (po 3 r. ar 3 r. 50 k.). Be paprastojo buvo perkamas dar „gintarinis" ir baltas muilas praustis, žaliasis ir tam tikras barzdai skusti.

Skalbiniams vartota krakmolas, kartais net pirktinis.

Kaip girininkas ir medžiotojas, A. Daugirdas turėjo kasmet pirkinėti nemaža parako, šratų ir švino. Už 1¾ sv. parako mokėjo 80 k., už 11½ sv. švino — 69 kap.

Labai daug buvo suvartojama tabokos (apie 2 pūdu per metus), nes anais laikais ne tik rūkė, bet ir šniaukštė. Svečiams buvo laikoma gera olandų taboka, net ir cigarai. Tabokinių turėta paprastų ir sidabrinių.

Dukters turėjo aukso žiedų, auskarų, sagčių, sidabrinių pirščiukų. Vilniuje ir Šiauliuose joms buvo perkama įvairių raštų ir siūlų rankdarbiams. A. Daugirdas nešiojo žiedą-signetą 36 gr. svorio, 1 r. $73^1/_7$ kap. vertės. Pasenęs jis nešiojo akinius, mokėjo po 15 kap. už porą.

Namie buvo miškininkystei reikalingas pantografas ir astroliabija.

Iki šiol užsiliko senos konstrukcijos spirito barometras, matyt, labai branginamas, nes šeimininkas labai domėjosi oro atmainomis, kasdieną užrašinėdamas atmosferos reiškinius, vėjo kryptį, kritulius.

Korespondencija

A. Daugirdas vedė gana plačią korespondenciją su sūnumis, seserimis Vilniuje, su kaimynais ir pažįstamais. Laiškams buvo vartojamas gražus popierius — baltas su paauksintais kraštais, ar spalvotas, dažniausiai mėlynas. Gan gausiai valdiškai ar asmens reikalų korespondencijai buvo pasitenkinama paprastu baltu popierium. Įvairiems sveikinimams turėta atsargoje tlkri bilietėliai su vaizdeliais, gėlėmis ir, dažniausiai, su tam tikru spausdintu sveikinimo tekstu. Nuolat buvo perkamas rašalas, žąsies plunksnos, toms plūnksnoms drožti peiliukai.

Svetingumas

Pažįstamų Bugių savininkas turėjo daug, kaip tai liudija išlikęs sąrašas[32]). Atvykusius kaimynus ar gimines dideliu džiaugsmu visa šeima sutikdavo. A. Daugirdas, pasenęs, ligotas, vienas gyvenąs savo paskuti-

[32]) II. 102.

nius metus Bugiuose, net savo užrašų knygutėje pažymi, kokio jam malonumo suteikė kaimynų atsilankymas. Svečiams atvažiavus buvo lošiama šachmatais, kortomis (vartota rusiškos ir lenkiškos kortos, po 30 ir 50 k. už kaladę).

Kelionės Būdamas gyvo būdo, nerimdavo ilgai namie, dar ir tarnybos reikalais A. D. dažnai iš namų išvažiuodavo, ar į Šiaulius, savo apskrities miestą, mokesčius veždamas, įvairias bylas aiškindamas, ar į Telšius, į Mintaują. Kartą į metus, ar kartą į 2-3 metus, jis važinėdavo į Vilnių. Į Vilnių kelionė tęsėsi kelias dienas, todėl dvaras turėjo patogių vežimų „kočais" vadinamų, spyruoklinių brikių. Su savim vežiodavo kelis tarnus, drauge ir stiprias, sunkias valizas. 1853 m. sūnus Aleksandras išvažiavo iš Vilniaus kareta ir koču. Jis vežėsi su savim virėją, liokajų, kambarinę ir auklę. Kelias į Vilnių ėjo arba per Šiaulius, Radviliškį, Baisogalą, Kedainius, Babtus, Kauną, Rumšiskį Žiežmarius, Žibertanus (311½ varstų), arba kiek ilgesniu keliu, bet pakeliui aplankant Biržų apylinkėje Gerutiškių dvare gyvenusią A. Daugirdo seserį, Mikalauskienę. Tada važiuota per Kivilius, Vegerius, Grenzhof (nakvynė), Bauskę (nakvynė) Altraden, Šimbergą, Gerutiškius (nakvynė), Biržus, Vabalninkus, Subačių, Raguvą, Taujienus, Ukmergę, Širvintus, Maišogalą (viso 338 v.). Į dieną nuvažiuodavo po 40—50 v. Kelionė į Vilnių, maistas ponams ir tarnams atsieidavo 22 r., avižos ir šienas arkliams — 10 r. Apsistojus miestely reikėjo samdyti viešbutį, valgyti karčiamoje. Vilniuje buvo skubiai lankomi giminės, buvo supirkinėjama kas reikia ūkiui, namams ir pasipuošimui, lankomi teatrai. Kartais net aukodavo studentų teatrui po 1 r. ir daugiau. Dukterims nesigailėta po 1 r., 1 r. 50 k. už bilietą ir gėlių bukietus. Kartais pati, ar sūnūs, nuvažiuodavo į Druskininkus, kur A. Daugirdo sesuo turėjo nuosavus namus. Vieną vasarą sūnus Aleksandras buvo nuvykęs gydytis į tą gražų ir tuo metu plačiai lankomą kurortą.

Medicinos reikalai Jei kas iš šeimos narių ar kaimiečių susirgdavo, pats šeimininkas gydydavo įvairiais naminiais būdais. Jis vartodavo vaistus pagal turimus namie mediciniškų knygelių receptus, bet dažniausiai klausė kaimo žinovų patarimų, kurie ne tik nieko nepadėdavo, bet dažniau-

siai buvo sveikatai kuo kenksmingiausi. Jei namų gydymas tiek pablogindavo ligonių padėtį, kad jau maža vilties belikdavo jį pagydyti, tada buvo kreipiamasi į felčerius ar į gydytojus.

A. Daugirdas senatvėj nuolat sirguliavęs — jį nuolat kankindavo kosulys ir vidurių ligos — kviesdavosi gydytoją po kelis kartus per metus. 1852 m. jis susitarė su kažkokiu gydytoju Serafimu, kad tasai atvyktų gydyti kam nors iš šeimos narių ar iš „žmonių", kaimiečių tarpo susirgus ir už gydymą per metus turėjo gauti 5 rublius gyvais pinigais, be to natūra: 5 pūrus rugių, 5 pūrus miežių, 4 pūrus bulbių, 2 žąsi ir 1 kalakutą.

Vaistai paprastai buvo perkami Telšiuose, Geltnerio vaistinėje. Taip pat ir dvare buvo maža vaistinėlė, susidedanti iš šių vaistų: ramunėlių, kamparo, glaubero druskos, seneso lapelių, terpentino, įvairių vaistų nuo dantų sopėjimo, nuo akių, įvairių miltelių, tepalų. Nekartą buvo perkamos siurbelės, kurių vienam kartui ligoniui buvo duodama po 12—14 (už kiekvieną mokėta po 10 k.). Kartais ligoniams buvo paleidžiamas kraujas. Vis dėlto didžiausio pasitikėjimo turėjo kaimo vaistai, kurių receptų pilna visose užrašų knygutėse, medicininiškų knygelių paraštėse.

Prietarai Nors spinta buvo prikrauta įvairių mokslo knygučių, tačiau visokie prietarai, pavyzdžiui, kada ir kuriomis aplinkybėmis reikia koks darbas dirbti, buvo didelėj pagarboj. Kaimo spėjimai apie tai, kada kuris darbas ar sumanymas vyks sekmingiausiai — veikė ir dvarą, kaip gaivalinga jėga. Štai keletas pavyzdžių. Medžiotojams, kad sektųsi užtikti daugiau žvėrienos, rekomenduojama sumaišyti taboką ar kartžoles su zuikio krauju, tą mišinį įsiūti į zuikio kailiuko šmotelį ir būtinai liepos mėnesy užkasti pamiškėje — į tą vietą turėsią rinktis zuikiai ir medžiotojams būsią lengva juos nušauti. Vėl, tikras esą buvęs būdas apsaugoti javus, kad žvirbliai grūdų nelestų — reikėjo tik sėjant patepti ranką zuikio taukais, arba sėti esant šiaurės vėjui ar, esant kitam vėjui — atsigręžti į šiaurę ir mesti sėklą į šiaurės pusę. Kertant medžius, kaimo praktika patardavo atsižiūrėti mėnesio atmainų: egles ir pušis geriausia esą kirsti 3 dienas prieš naująjį mėnesį, beržus, alksnius ir drebules — tuoj po pilnaties.

Apskritai tais laikais, kada dvaras ir kaimas gyveno tokiu skirtingu gyvenimu, kad niekas, rodosi, negalėtų išlyginti tarp jų esančios bedugnės, kaimas vis dėlto turėjo kuo didžiausios įtakos dvarui. Ir, tikrai, rodosi, kad kaimas daugiau veikė dvarą, negu dvaras kaimą. Kaimas gyveno per amžius vienodu gyvenimu, turėjo savo tvirtai nusistovėjusias tradicijas ir papročius. Jis buvo paneigtas, tamsus, visiškai svetimas krašto politikos ir visuomenės gyvenimui, visai nuo dvaro priklausantis materiališkai, o vis dėlto per savo tradicijų patvarumą versdavo ir dvarą perimti savo pažiūras ir papročius. Dvaras buvo, palyginti, apšviestas, civilizuotas, bet svetimų įtakų demoralizuotas ir todel jis, gal, negalėjo atlikti kaimo švietimo misijos, o pats turėjo pasiduoti kaimo prietarų galiai.

Santykiai su bažnyčia

Su bažnyčia ir kunigais Bugių dvarininkas palaikydavo gan tamprius ryšius, — nekartą aukoja dvasios reikalams pinigais ir natūra. 1855 metais jis atleidžia devynioms dienoms pasamdytą ir tik vieną dieną dvare dirbusį darbininką, kad eitų dirbti prie statomos Viekšniuose mūro bažnyčios. A. Daugirdas aukoja ne tik Aušros Vartų Šv. Panelės paveikslui, bet ir Chersone statomajai katalikų bažnyčiai. Jis perka maldaknyges, ražončius, kryžiukus ir medalėles. Kasmet priima kalėdojančius kunigus, sumokėdamas jiems po 1 ar 2 rubliu. 1839 m. kunigui užmokėjo 1 r. ir zakristijonui 22½ k., kitais metais — viso 2 r. 10 k. Kartais, matyt, ramybės dėliai, tenka nepasigailėti kokio rublio rusų popo naudai[33]). Kiek A. D. buvo maldingas, sunku pasakyti, tačiau jis pats viename laiške pasisako jausiąsis visai laimingas, jei paliksiąs vaikams savo ilgų metų darbo vaisius, galėtų ramiai baigti gyvenimą, kur nors arti bažnyčios. Jis svajojo apie bernardinų bažnyčią Telšiuose, bet tiems jo norams nebuvo lemta išsipildyti, nes jis mirė savo dvarelyje[34]).

Aukščiau išdėstytas smulkus Bugių savininko gyvenimo aprašymas, gali būti, kiek nukrypsta nuo pagrindinės mūsų veikalėlio temos. Tačiau jis, mūsų nuomone, yra neišvengiamas, norint sudaryti pilną A. Daugirdo valdomo ūkio vaizdą.

---

[33]) III. 32.

[34]) III. 50—84.

Ukis, žemė, su visais savo darbo žmonėmis, gyvuoju ir negyvuoju inventorium, yra organizmas, kuris visiškai priklauso nuo savo smegenų — ūkininko. Ukio padėtis, darbininkų būklė yra, be klimatinių, politinių, socialinių ir ekonominių, o taip pat kitų faktorių, daugiausia paties ūkininko darbo išdavos, daugiausia priklauso nuo to, kaip pats ūkininkas dirba, nuo to, ar jis sugeba ir nori savo ūkį racionaliai tvarkyti, pagaliau, priklauso nuo jo būdo, pažiūrų bei nusistatymo.

II

BUGIŲ ŪKIO VAIZDAS

1. INVENTORIAI

1846—1856 m. ūkio aprašymui medžiaga

Tikslių ir smulkių žinių apie Bugių ūkį turime už 1846—57 m. laikotarpį, kada savininkas, pasitraukęs iš valstybinės tarnybos, apsigyveno savo dvare ir ėmė atsidėjęs ūkininkauti. Iki 1856 m., iki pat savo mirties, jis daro smulkius ūkio užrašus. Paskutiniais metais tie užrašai darosi vis platesni ir įvairesni, nes del ligos ir senatvės jis mažiau galėjo žiūrėti darbų lauke, tad priverstas likti kambaryje, turėdamas daugiau atliekamo laiko, jis smulkiai seka savo ūkio gyvenimą. Tačiau visi jo užrašai gal nebūtų buvę taip sistemiški, jeigu kaip tik tuo laiku rusų vyriausybė nebūtų įvedusi visiems dvarams privalomų inventorių.

Inventoriai Didžioje Lietuvos Kunigaikštijoje

„Inventarnoje položenije Zapadnych Gubernij" 1859 m. sudarė pagrindus, kurie turėjo legalizuoti, papildyti ir suvienodinti seniai jau Lietuvoje žinomus inventorius.

Inventoriai visose Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žemėse[35]) iš senų senovės sudarė juridinį pagrindą dvarininkų ir valstiečių santykiams normuoti. Valstybiniai dvarai buvo liustruojami 1569, 1616, 1660, 1765 ir 1789 me-

---

[35]) Rusų vadinamame „Vakarų krašte" — Zapadnyj kraj — Vitebsko, Mohilevo, Vilniaus, Gardino, Kauno, Minsko, Kijevo, Podolijos ir Volinės gub.

tais. Neatlikę nustatytų pareigų valstiečiai buvo baudžiami, bet ir patys turėjo teisės skųstis vietinės valdžios organams. Inventoriai buvo ypačiai reikalingi, jei įvykdavo nesusipratimai tarp dvarininkų ir valstiečių, o taip pat, kai keitės žemės savininkas. Iš 1589 ir 1726 metų konstitucijų matyti, kad inventorių sudarymas buvo reikalaujamas, kai dvarai buvo atiduodami į globą už skolas, arba pereidavo į laikinį valdymą. Pagaliau, jau rusų valdymo metu, 1818 m. buvo nustatyta, kad valstiečiai privalo dirbti dvaro naudai nedaugiau dienų, kaip tai yra senovės inventorių nustatyta.

Tačiau jokių privalomų taisyklių apie inventorių sudarymą dvaruose ir apie jų rašymo būdą nebuvo. Inventoriai Lietuvoje buvo labai įvairūs ir neturėjo nustatytos formos. Kai kuriuose dvaruose jų visiškai nebuvo. Jie priklausė nuo geros valios to pono, kurs jį nustatydavo, nuo to, ar jis turėjo noro palengvinti valstiečių naštą, ar išnaudoti iki maximumo jo darbą; nuo to, ar dvarininkas mokėjo rašyti. Apskritai inventoriai nebuvo dvarininkams privalomi ir todel ponas pats skyrė valstiečiui žemės sklypą ir pats už ją pareigas nustatydavo, savo nuožiūra ir keisti valstiečio pareigas bei prievoles galėjo. Inventorius reguliavo tiktai vietos papročiai; jie turėjo reikšmės kaip namų dokumentas, kuriame buvo aprašinėjamas visas pono turtas, valstiečių dirbamos žemės sklypai, fiksuojamos valstiečių pareigos ir prievolės. Palengva jie virto oficialiniais aktais, įgijusiais visuomenės gyvenime ir teismo instancijose pasitikėjimo, nes parduodant, įkeičiant, ar išnuomojant žemės sklypus ir dvarus jie buvo būtinai reikalingi, kaip įrodymas raštu, jog žemė pereina iš vienų rankų į kitas, be to jie buvo naudingi parduodamąjį turtą įvertinant.

Inventoriai pirmoje XIX a. pusėje

Pirmoje XIX a. pusėje inventoriai įgyjo ypatingos reikšmės. Pakanka tik prisiminti Lietuvos šviesuomenės susirūpinimą valstiečių nenormalia padėtimi, Lietuvos dvarininkų suvažiavimus, pasitarimus baudžiavos panaikinimo klausimu, peticijas rusų carui, pagaliau, pačios rusų vyriausybės baudžiavos panaikinimo reformos paruošiamus darbus. Tuo laiku, kai brendo šios didžios sociališkai ekonomiškos reformos sumanymas, iš vienos pusės ėjo smarki jį remianti akcija, iš kitos buvo pradėjusi kilti dar smarkesnė reakcija. Prasidėjusioje

kovoje tarp baudžiavos panaikinimo šalininkų ir jos priešų daugiausia nukentėdavo patys valstiečiai.

Rusų vyriausybė, žinodama valstiečių pareigų nevienodumą Lietuvoje ir norėdama žemės reformos paruošiamiems darbams turėti pilną krašto ūkio vaizdą, o taip pat norėdama įgyti sau palankumo valstiečių masėse ir pasirodyti jų gynėja prieš dvarininkų sauvalę, nutarė įstatymo keliu padaryti Lietuvoje inventorius privalomais ir vienodais visuose dvaruose. Tuo tikslu 1844 m. balandžio 15 d. išėjo inventorių įstatymas.

Inventorių komitetai

Pagal tą įstatymą kiekvienoje vakarų krašto gubernijoje buvo sudaryti inventorių komitetai. Jie turėjo tiksliai nustatyti valstiečių pareigas, o taip pat sutrukdyti dvarininkams išnaudoti valstiečius ir šalinti juos iš jų tėvų dirbamų žemės sklypų. Šių komitetų sąstatas buvo toksai: pirmininkas — civilinis gubernatorius, nariai — gubernijos bajorų maršalas, vice-gubernatorius, prokuroras, vienas valdininkas nuo general-gubernatoriaus, gubernijos miesto apskrities bajorų maršalas ir trys dvarininkai, žinomi kaip pavyzdingi ūkininkai. Be to, gubernatoriai turėjo teisės, prireikus, kviesti pasitarimams į komitetus ir valstybės turtų rūmų pirmininkus. Dvarininkus rinko bajorai, o tvirtino general-gubernatorius. Komitetai turėjo iš visų dvarininkų reikalauti iki tam tikro laiko inventorių pristatymo, turėjo peržiūrėti, pataisyti, papildyti esamus dvaruose inventorius, o kur visai nebuvo — sudaryti naujus pagal nustatytas taisykles ir komitetų priimtas bendras formas. Pagrindan buvo paimti seni, papročių keliu įsigyvenę inventoriai, o general-gubernatoriaus patvirtintieji turėjo pradžioj galioti nedaugiau, kaip šešeriems metams. Per tą laikotarpį komitetai turėjo išstudijuoti veikiančius inventorius ir savo sumanymus patiekti vakarų gubernijų general-gubernatoriams, kurie savo rėžtu visas surinktas žinias drauge su savo pastabomis turėjo siųsti į Vidaus Reikalų Ministeriją. Ministerija paruošė suvienodintų inventorių projektą ir vienodas visiems dvarams vykdymo taisykles.

Inventorių turinys

Sudarant inventorius buvo laikomasi tam tikrų taisyklių, iš kurių svarbiausios šios: 1) inventoriuje turėjo būti žymima: a) dvaro žemės plotas ir jos rūšys, b) atstumas nuo miestų ir uostų, c) dvaro žemės gy-

ventojai, jų kategorijos (valstiečiai ūkininkai, daržininkai, įnamiai ir šeimyna, dvaro tarnai), šeimos sudėtis ir skaičius, d) vidutinis dvaro derlius, e) valstiečių žemės sklypų didumas.

2) Teisė skirti valstiečiams žemės sklypus buvo palikta patiems dvarininkams.

3) Buvo pageidaujama, kad dvarininkas žymėtų ariamos žemės plotą.

4) Inventoriuje reikėjo žymėti, dvarininko parodymais remiantis, kiek valstiečiai gaudavo pievų ar pašaro savo gyvuliams šerti, kiek miško medžiagos namams statyti ir kiek malkų kurui.

5) Privalomi valstiečių darbai dalijami į a) pagrindinius ir b) šalutinius. Prie pirmųjų priskiriamos lažos (pańszczyzna), kuriuos eidavo kas savaitę kiekvienas ūkis, kaip atlyginimą už naudojamus žemės sklypus ir t. t. „gvoltai" bei talkos, į kurias, prireikus, privalėjo sueiti visi dvare esami darbininkai ir darbininkės, išskiriant vieną, paliekamą namams saugoti. Prie antrųjų — statybos darbai, šarvarkos, moterų verpimo ir audimo darbai, įvairios duoklės. Be to, įvairios rūšies antraeilės talkos „łaskos", „daremščiznos" ir t. t. panaikinamos, paliekama tik sargyba ir moterų „posługi", darbai daržuose ir prie gyvulių (skaitant šių darbų dieną už „gvolto" dieną), o taip pat nakties sargyba (nakties sargyba atliekama iš eilės ir neįskaitoma į inventoriaus nustatytą dienų skaičių).

6) Visos valstiečių naturalės ir piniginės pareigos turi būti nustatomos ne pagal šeimos narių ir darbininkų skaičių, bet atsižiūrint duotojo žemės sklypo (ganyklos, miško ir kt.) didumo ir gerumo. Mokestis dvarui už naudojamąją žemę, gyvais pinigais, grūdais, ar darbu, negali būti didesnis, kaip $^1/_3$ viso valstiečio gaunamo derliaus, neatskaitant sėklų.

7) Kumečiai „ogorodniki" už naudojamas sodybas ir ganyklas taip pat atlieka darbus, kurių vertė yra tolygi $^1/_3$ viso derliaus; įnamiai moka 8% nuo gaunamo mokesčio, arba eina 24 dienas nemokamai savininko naudai.

8) Valstiečių žemės sklypų brutto pajamos išskaitomos imant vidutinį derlių, išvestą iš paskutinių 10 metų kainų sumos.

9) Valstiečių žemės sklypai susidėdavo iš sodybos, dirbamojo lauko ir pievų. Jeigu visas žemės sklypas buvo 10 deš. di-

dumo, sodyba turėjo užimti apie $1^1/_3$ deš., laukai — 6 deš., pievos $2^2/_3$ deš.; jeigu visas sklypas buvo didesnis, sodyboms ir pievoms vis viena nebuvo skiriama daugiau žemės.

10) Už darbo dieną buvo nustatomas atlyginimas nevisur vienodas, žiūrint vietos kainų produktų.

Apskritai, sudarant inventorius, buvo taikomasi prie vietos sąlygų, ir jie šiek tiek įvairavo įvairiose gubernijose.

Privalomųjų inventorių įvedimas

Visiems privalomi inventoriai buvo įvesti Lietuvoje 1845—47 m. Tai turėjo būti bandymas šešeriems metams. 1852 m. valdžia norėjo juos kiek perdirbti, bet jie liko nepakeisti iki 1854 m., kada nutarta buvo inventorių taisykles peržiūrėti. To peržiūrėjimo vaisius buvo Lietuvos bajorų peticija panaikinti baudžiavas, caro reskriptas gen.-gubernatoriams, steigiantis gubernijų komitetus ir Bendrą Komisiją, pagaliau visiškas valstiečių darbo sąlygų pertvarkymas[36]).

Bugių inventorius

Bugiai turėjo savo inventorių jau 1826 m. Jis yra minimas pirkimo akte[37]) ir A. D. užrašų knygutėje, būtent, kad jo buvo sumokėta 2 r. 30 k. už Bugių inventorių išėmimą iš „Bajorų Globos". Tačiau rusų valdžios priverstinai nustatytas inventorius Bugiuose buvo surašytas 1846 metais[38]). Originalas neišliko, sunaudoti tiktai juodraščiai ir savininko paties žiniai daryti užrašai.

2 UKIO APRAŠYMAS

Bugių žemės aprašymas

Viso žemės ploto Bugiuose 1827 m. buvo 18 val. 23 margų 119 prentų (370 deš. 600 kv. s.), tame skaičiuje:

geros dirbamos	—	1 v.	28 m.	186 pr.	75 prt.	=	38,2 dš.
gerų pievų	—	— „	1 „	16 „	18 „	=	0,7 „
sausų miško pievų	—	3 „	7 „	291 „	60 „	=	64,0 „
šlapių „ „	—	— „	5 „	129 „	60 „	=	3,5 „
mišku apaugusių pelkių	—	1 „	21 „	259 „	200 „	=	33,8 „
kamanų („raisto")	—	6 „	28 „	197 „	20 „	=	136,2 „
miško	—	2 „	4 „	112 „	80 „	=	42,0 „
ganyklų	—	— „	11 „	24 „	4 „	=	7,02 „

---

[36]) „Inventarnoje Położenije Zapadnych gubernij" 1859 m.

[37]) III. 1.

1846—51 m. dirbamos žemės plotas skaitomas[39]) iki 38 deš. 288 kv. s., sodybos buvo 2 deš., sodas — 600 kv. sieksn. (su prūdu ir ganyklomis sodybos užėmė 2 deš. 1320 kv. s.).

1856 m. V. 19 d. darytojo plano aprašymas vėl duoda kiek skirtingą vaizdą:

sodybos užimamas plotas					—	4 deš.	1992 kv. s.
ariamos žemės					—	50 „	1272 „ „
pievų sausų					—	29 „	864 „ „
pievų šlapių ir krūmais apaugusių					—	41 „	1584 „ „
ganyklų					—	34 „	312 „ „
miško pušyno	9 deš.						
„ maišyto sauso	30 „	432	kv.	s.			
„ berž. šlapio	30 „	1440	„	„		83 deš.	216 kv. s.
„ maišyt. šlap.	13 „	96	„	„			
„ krūmokšlių	—	336	„	„			
„ jauno pušyno	—	312	„	„			
nenaudojamos (kamanai)						122 „	528 „ „
kapiniai, prūdai, keliai, grioviai						4 „	1032 „ „
					Visos žemės	370 deš.	600 kv. s.

Ariamoji žemė su sodybomis buvo vienoje vietoje. Ji tik vienu šonu susieidavo su miško plotu, kuris buvo ištysęs į šiaurės rytų pusę ilgos netaisyklingos figūros pavidalu.

Žemė buvo bloga, 3-os (visa ariamoji) ir net 4-os rūšies[41]).

Miškas, daugiausia augantis, priskirtas prie 2-os rūšies, buvo vietomis pušynas, beržynas, bet daugiausia, maišytas. Statybos medžiagos jame mažai tebuvo, rąstus nekartą tekdavo pirkti iš svetimų miškų, už tat malkų ir žabarų kurui, o taip pat medžiagos namų reikalams, ganėdavo kiek reikėjo[42]).

Pievos daugiausia krūmokšliais apaugusios (jas nuolat reikėdavo valyti) ir šlapios, duodavo maža ir nelabai gero šieno[43]).

---

[39]) III. 1.
[40]) III. A. 8.
[41]) III. 33. 85—101.
[42]) Ten pat ir III. 9. 9.
[43]) III. 34. 180 p.

Ganyklų buvo ir sausų, bet jų trečdalis buvo krūmokšliais apaugęs ir gerokai šlapias.

Didelis, dvarui priklausantis kamanų plotas visai nenaudojamas: samanomis apaugę durpynai tuo laiku buvo dar visai šlapi, net vasaros metu per juos kiaurai praeit sunku buvo, reikėjo šokinėti iš vieno kupsto į kitą, prisilaikant už mažučių, neužaugusių pušelių. Bet kam ir buvo reikalo čia užklysti. Jei bent vasaros metu moters čia ateidavo spalgenų ir „braškių“[44]) rinktis, o taip pat medžiotojai užklysdavo gausių miško žvėrių ir paukščių besivydami.

Sodyba, trobėsiai

Greta tos vietos, kur perkant Bugius buvo valstiečių trobelės, naujasis savininkas pradėjo statyti folvarko trobesius. Ar valstiečių trobelės tuoj buvo iškeltos į „Smiltynę“, dirbamos žemės pakraštį prie miško, kur 1870—80 metais jau buvo ir kur dabar yra kumetynai, ar daug vėliau — žinių nėra, tačiau iš 1855 m. ar 1856 m. išlikusiame mažučiame savininko paties savo reikalams nubrėžtame planuke tų trobelių ir žymės nėra. Yra tik pastaba, kad 1847 m. buvo statoma kumečiams trobelė, o taip pat 1853 m. antroji, 1855 m. trečioji. Prie jų buvo duodami ir dirbti daržams ir laukams plėšimai. 1855 metų trobelei sunaudota 500 plytų. Nūdien tik senos, simetriškai pasodintos liepos, primena senos sodybos buvimo vietą.

Berods, pirmas pradėta statyti gyvenamasis namas, ne vėliau, kaip 1830 metais, ir baigta apie 1839 m.[45]). Visi kiti ūkio trobesiai buvo statomi iš palengva iki 1855 metų. Tuo laiku jau folvarkas buvo baigiamas tvarkyti.

Gyvenamieji namai stovi ir dabar, jie išliko, rodos, be didelių pakeitimų nuo pirmos XIX a. pusės. Mediniai, gontais dengti[46]), iš vidaus tinkuoti, su balkių lubomis ir lentų grindimis, 2 priemenėmis ir kamino dalijami į 2 dali: po dešinę 3 kambariai ir tiek pat po kairę, viršuj, po aukštu stogu, gal vėliau

---

[44]) Vietos vardas uogų, rusiškai vadinamų „moroška“.

[45]) III. B. 31 sąskaitų knygoje pažymėta, kad 1839 m. statomi Bugių namo kaminai, pečiai, langai.

[46]) Gontų stogui išėjo 500 kapų. Stogas, berods, dėl tvirtumo buvo nudažytas (kopervasu išmirkytu 6—17 sąvaites beržo sūloje) raudonai.

pastatyta „salka“ su 1 langu. Frontas su gonkeliu atkreiptas į pietus. Iš šiaurės, tuoj už namo ir jam lygiagrečiai stovi kiek trumpesnis trobesys. Jame yra pirtis, šeimynos troba. Jis yra su namu sujungtas iš rytų pusės koridoriu ir maistui sandėliuku, po kuriuo iškastas rūsys. Sode prie pirties buvo šulinys su pumpa.

Visi namai turi 18 langų ir 3 duris į lauką. Kambariuose pečiai buvo pastatyti kokliniai, virtuvėj iš degintų plytų didelis pečius duonai kepti (pietus virdavo kamine, katiluose)[47]. Priešais namo į pietus lygus keturkampis kiemas aptvertas ir apsodintas klevais ir liepomis ir — medinis, gontais dengtas „svirnas“ — klėtis. Į vakarus nuo namo — antras kiemas su giliu šuliniu, arklyde ir „vazaune“, su kuria jungėsi ir karvių kutis, sudarydama uždarą kiemelį gyvuliams ir mėšlui. „Vazaunė“ buvo 8 arš. 9 veršk. pločio ir 11 ar. 8 v. ilgio, ir buvo išgrįsta[48]. Kutis 4 sieksn. 5 pėd. ilgio ir 4 s. 2 pėd. pločio, dengta šiaudais (stogui suvartota 46 kuliai).

Į kairę nuo šios trobesių grupės buvo daržinė, o į dešinę, kiek į vakarus — jauja, žemaitiškai vadinama „reja“ — 7 ar. 14 v. pločio ir 8 ar. 7 v. ilgio, su pečiumi. Greta jos, paraleliai kutei, buvo antra daržinė. Prie namo iš šiaurės pusės buvo pristatytas vištininkas, dar toliau — mūrytas „sklepas“ ir medinė kutelė kartu su mažu svirneliu. Netoli kiemo iškastas mažas tvenkinėlis, žąsims ir antims plaukyti, ir iš šiaurės, kur sodyba sueina su kaimyno dvarininko Panceržinskio žeme, buvo prie sienos pylimo apsodinta tapaliais ir klevais.

Kieme, prie svirno, 1854 m. iškeltas aukštas kryžius. Be visų čia minėtų trobesių yra žinoma, kad miško pievose, vadin. „salose“, buvo bent 3 daržinėlės šienui, iš kur vasarą sukrautą šieną žiemos metu veždavosi namo, būtent, Gedžio, Tupiko, Juriono salose. O taip pat vadin. „Gaidiškiuose“ trobelės su daržu — būsimo išplėšto folvarko pradžia.

Sodas Į rytus nuo namų buvo aptvertas mažas vyšnių ir slyvų sodelis, o už svirno ¼ dešimtinės pavesta sodui, kur prisodinta obelių ir kriaušių, aviečių ir žemuogių. Prie virtuvės mažame daržely buvo sėjama taboka. Tuo laiku jau

---

[47]) Visos žinios apie namą imtos iš sąskaitų knygos. III. B. 31.

[48]) III. 32. 69 p.

minimi inspektai, į kuriuos, lygiai, kaip į sodą, buvo privežama mėšlo[49]).

Už sodo ir pievelės, į Rukuižų sienos pylimo pusę, buvo minėti jau įžangoje esantieji truputį iškilėsnėj, negu visa lyguma, vietoj, apkasti pylimu ir grioviu kapinėliai, prie jų mažutis tvenkinėlis.

Kiek žemės ploto užėmė daržai — susekt nepavyko, buvo jie, kaip paprastai, prie pat sodybos. Jie užėmė geriausią, nes seniausiai dirbamą, prie pirmykštės sodybos buvusią žemės dalį.

Laukai, jų sistema

1847—56 metų laikotarpyje Bugiuose buvo jau įvesta 4-rių laukų sistema, nes, kaip matyt iš užrašų knygutėj ranka piešto plano[50]), taip pat ir iš žuvusio plano,. bet išlikusio jo aprašymo[51]), visa dirbamoji žemė suskirstyta į 4 laukus; kiekvienas laukas savo keliu suskirstytas į dirveles, kurių A. I ir B. II lauke — po 15, o C. III ir D. IV — po 14 kiekviename[52]). A. I lauke buvo 10 deš. 744 kv. sieksnių ariamos žemės, 1296 kv. s. pievų, 384 kv. s. užėmė grioviai — viso labo 11 deš. 24 kv. s. B. II lauke — ariamos — 9 deš. 168 kv. s., pievų — 2 d. 504 s., tako 360 kv. s., griovių — 288 kv. s., kelio — 168 kv. s., prūdelių 119 kv. s., viso 11 d. 1607 kv. s.; C III lauke — ariamos — 9 d. 1080 kv. s., pievos — 744 kv. s., kelio — 480 kv. s., griovių — 48 kv. s., viso — 9 deš. 2352 kv. s.; D IV lauke — ariamos — 9 d. 696 kv. s., griovių — 96 kv. s., kelio — 624 kv. s., kelio — 912 kv. s., viso — 9 d. 2328 kv. s.

Be šių 4-rių laukų buvo atskirtas dirbamos žemės plotas kumečiams, dvaro lauko gale, arčiau prie kumečių sodybų, vadin. Smiltyne. Bugių dabartinis savininkas tikina, kad jo atminime, apie 1870 m. dvaro laukai buvo suskirstyti į kelis laukus, o kumečiai turėjo sau dirbamos žemės dalį, suskirstytą į 9 dirveles, kiekvienam iš 3-jų esamų kumečių po 3 dirveles, nes nors dvare buvo jau dauglaukė sistema, kumečiai naudojo dar atsilikusią trijų laukų sistemą. Tai galima

---

[49]) III. 32, 34.

[50]) III. 33, 92 p.

[51]) III. A. 7.

[52]) Žiūr. planą 3.

suvokti palyginus čia pridėtąjį vėlybesnių metų planą Nr. 2, ir ranka darytąjį dvaro laukų planą iš užrašų knygutės. Tame plane (Nr. 2) laukai jau suskirstyti į 10 dalių, valstiečiams žemė skyrium nėra palikta. Tačiau, įsižiūrėjus į braižinį, atrodo, kad tasai planas, kai buvo darytas, turėjo visai kitokią išvaizdą. Be spalvotų bruožų, kurie galėjo atsirasti plane daug vėliau, nes apie XIX a. pabaigą, kada Bugiuose buvo įvesta 10 laukų sistema, matyti nežymios juodo rašalo linijos, visiškai atitinkančios tas linijas ir laukų suskirstymą, kuriuos matome ranka darytame 1855 m. užrašų knygutėje plane Nr. 3, vaizduojančiame 4 dvaro laukus. Įsidėmėjus, kaip abiejų planų Nr. 2 ir 3 maštabas vienodas, atrodo, kad planas Nr. 3 yra nuimtas iš plano Nr. 2, bet paimti yra tik dvaro laukai, o esamas plotas į rytų pusę nuo dvaro laukų iki valstiečių sodybų priklausė kumečiams. Iš kumečių pareigų ir prievolių aprašymo[53]) matyti, kad kiekvienas iš trijų kumečių turėjo po 3 laukus. Plane Nr. 2 valstiečių dirbamos žemės plotas irgi yra suskirstytas į 9 dirveles. Matyt, ir prieš 1856 m. padėtis nebuvo kitokia.

Planai ir išlikę kitų žuvusių planų aprašymai aiškiai mums parodo, kad 1850—55 m. laikotarpy Bugių laukai buvo suskirstyti jau ne į 3, bet į 4 laukus. Ūkio užrašuose kai kur užtinkama pastabos, kuriame lauke, kuriais metais kokie javai buvo sėjami, tačiau šios pastabos yra nepilnos, sistemingai nevedamos, taip kad iš jų neįmanoma sudaryti vaizdo, kur kas buvo sėjama, ir tuo būdu negalima patikrinti paties 4 laukų sistemos fakto.

Iš pradžių atrodo abejotina, ar tokiame mažame ūkyje jau I-je XIX a. pusėje būtų galėjusi būti tokia, palyginti, pažangi laukų sistema. Juk ir dabar 3-jų laukų sistema vyrauja Lietuvos valstiečių ūkiuose. Tačiau susipažinus su tų laikų bendra žemės ūkio padėtimi Lietuvoje ir atsižvelgus į paties Bugių savininko asmenį, tenka atsisakyti nuo šių abejonių. Pirmame XIX a. ketvirtyje Europoje buvo daug rašoma apie dauglaukio ūkio sistemos naudingumą; Vilniaus universitetas populiarizavo šią idėją Lietuvoje (žiūr. „Dziennik Wileński" iš 1827 m. ir kit.); Bugių savininkas savo knygynėlyje turė-

[53]) III. 34.

jo net keletą veikalų apie ūkio pagerinimą ir su dauglauke sistema buvo, be abejonės, susipažinęs. Štai jo paties naudotame 1855 m. ūkio kalendoriuje („Miesiaceslov choziaistvennyj za 1855 god" — Kalendarz gospodarski na rok 1855) matome smarkią 3-jų laukų sistemos kritiką: esą trijų laukų ūkio sistema esanti atsilikusi, neduodanti jokio pelno, nualinanti žemę, esą mūsų dvarininkai nuo jos negalį atsisakyti vien konservatizmo vedami — taip darę tėvai, taip ir mes darysime. Toliau vaizduojama 6, 7 ir 4 laukų sistemos racionališkumas ir naudingumas. Kitur kalendoriuose, Bugiuose užsilikusiuose, randame straipsnelių, pasakojančių apie tai, kaip tarpsta užsienio ūkiai, atsisakę nuo 3 laukų sistemos ir įvedę naudingąją dauglaukę sistemą.

Bugių savininkas ne tiktai teoriškai buvo susipažinęs su ūkio pagerinimo būdais, bet, būdamas apygardos girininkas, priverstas daug važinėti po Lietuvą ir turėti reikalo su įvairiais Lietuvos žmonėmis, galėjo pats matyti pavyzdingai ir naujoviškai sutvarkytus Lietuvos dvarininkų ūkius.

Petersonas savo straipsny „O perevode barščinnych choziaistv na najomnorabočeje položenije v nekotorych pomiestjach Kovenskoj gub.." (Žurnal Ministerstva Gosud. imušč. 1860, kovo mėn.) pažymi, kad pirmuosius pagerintų ūkio sistemų įvedimo bandymus Lietuvoje yra padarę (147 pusl.) baronai Klokmanas ir Volfas. Pirmojo dvare, dabar tarmiškai vadinamajame „Užolpamuše" (Dubovaja pomušj), Panevėžio apskrity, 12 laukų ūkis įvestas 1838 m., o antrojo — „Rot Panemun" (Raudonė?) 7 laukų ūkis įvestas 1839 m., o 1855 m. įvestas ir jau pas to dvaro valstiečius (183 pusl. ir 193 pusl.). 1855 m. Jurbarko majorate, priklausančiame kn. Vasilčikovui, buvo taip pat 7 laukų sistema (149 p.), Traupių dvare, Ukmergės apskr., Kerbedžio dvare randame tuo laiku 4-rių laukų ūkio sistemą, Roppo Šaduvos ir Raudonajame dvare (Panevėžio ir Šiaulių apskr. pasienyje) irgi 4 ir 7 laukų sistemą.

Jeigu šios pagerintos sistemos įvedimui Lietuvoje daugiausia trūkdė dvarininkų nerangumas, konservatyviškumas ir papratimas prie tėvų paliktos santvarkos, tai A. D. su šiomis kliūtimis neteko susidurti. 1827 m. nupirkęs Bugius, jis šiaip ar taip turėjo visą ūkį iš nauja tvarkyti. Tais pačiais metais jis samdo matininką, kad išnauja suskirstytų laukų rėžius, plėšia krū-

mus, kasa griovius, gerina ūkį, kiek išmanydamas. 1827 m. jis tur būt, dar 4-laukės sistemos neįvedė, nes, kaip atrodo iš išmėtytų užrašų, iki 1850 m., kada patsai Bugiuose apsigyveno, Bugių ūkis nebuvo dar sutvarkytas, paliktas įvairių ūkveizdžių, paskui sūnų rankose. Tenka manyti, kad A. D., nuo 1827 m. palengva tvarkydamas ūkį ir laukus, galutinai juos sutvarkė, kai pats apsigyveno savo naujai pastatytame folvarke ir atsidėjęs ėmė ūkininkauti. Teoriškai žinodamas apie naujas tobulesnes ūkio sistemas ir, gal, patsai su jomis praktikoj susipažinęs bevažinėdamas tarnybos reikalais po Lietuvą ir kaip žymus valdininkas galėdamas susitikti su kompetentiškais šiuo klausimu žmonėmis, Ant. Daugirdas tikrai galėjo šią sistemą įvesti savo kad ir mažame, bet iš pagrindų naujai tvarkomajame ūkyje.

Žemei dirbti įrankiai

Žemė buvo dirbama primityvišku būdu: ariama „žombiais" (arklais, „socha"), tam tikrais jaučiams ir kitokiais arkliams, su geležiniais noragais, akėjama akėčiomis su geležiniais ar mediniais akėtvirbalais.

Plūgų visiškai nežinota ir jokių kitų žemei dirbti įrankių neturėta (nekalbant apie kastuvus).

Pūdymą arė dažniausiai gegužės pabaigoj, kartais birželio mėnesį; liepos mėnesį jį akėjo, rugius pasėję vėl akėjo ir vagojo. Žiemkenčius kviečius dažniausiai, pasėję, lengvai apardavo „žombiu" ar akėjo akėčiomis. Rugsėjo, spalių mėn., žiūrint koks ruduo, arė rugienas ir akėjo. Pavasarį vasarojui dirvą pradėdavo arti nuo pusės balandžio, neakėdavo iki sėjos, tik 3 dienas prieš sėją akėjo dirveles ir pasėję — vėl akėjo, arba „žombiu" suardavo. Kartais (ypač linams) žemė buvo 2 kartu ariama, ir po „žombiu" pasėta, bet dažniausiai pasitenkindavo 1 kartą suardami ir pasėję „žombiu" ar akėčiomis išlygindami.

Grioviai

Grioviai, visuose laukuose užėmę 816 kv. s., kasmet buvo valomi ir nauji kasami, kaip tai matyt iš atliktinų darbų sąrašo[54]) ir iš daugelio pastabų.

Laukai, pilni akmenų, riedulių, buvo rūpestingai nuo jų valomi, o akmenys sunaudojami keliams taisyti ir statybos darbams.

---

[54]) III. 33, 86 p.

Trešimas

Trešimo klausimas buvo labai svarbus Bugių ūky, nes liesa žemė negalėjo duoti gero derliaus. Keturių laukų sistema gerokai būtų nualinus žemę, jei ji nebūtų buvus trešiama. Ūkio užrašuose dažnai pasitaiko išskaičiavimai ir išrašai iš kalendorių, kiek reikalinga mėšlo žemės dešimtinei; matyt, ūkininkas pilnai suprato trešimo reikšmę. Tačiau nebuvo susipažinęs su tobulesniais, jau tais laikais žinomais, trešimo būdais. XIX šimt. pirmoje pusėje jau buvo plačiai žinoma, kad žemei reikalinga įvairių trąšų, žiūrint jos savybių ir žiūrint kokių sudėtinių dalių jai trūksta, — jau tuomet kiti kai kur sustiprindavo ją, pridėdami trūkstančių mineralų, molio, kitur — mergelio, kalkių, pelenų[55]). Bugiuose trešdavo vien tiktai gyvulių mėšlu, bet buvo stengtasi taupiai ir racionaliai ši trąša suskirstyti ir suvartoti. Sakysim, kviečiams buvo naudojamas arklių mėšlas. Išvežus į pūdymą, buvo stengiamasi nevėliau kaip po 2 dienų arti, kad nesudžiūtų. Mėšlas buvo vežamas birželio mėnesį pirmoj pusėj, ar vidury. Mėšlavežis tęsėsi tik keletą dienų, nes prie šio darbo sukrusdavo visa kas gyva, mėšlus kapstė (su mažomis, tam tikromis šakelėmis) taip pat tik keletą dienų. Rudenį, spalių mėn. buvo išvežamas mėšlas į daržus, taip pat pavasarį keletą dienų, be jokios talkos, vienas — antras darbininkas išveždavo mėšlą į laukus, jeigu kur trūko, ar kūtys buvo per pilnos. Buvo skaitoma, kad mėšlo reikalinga:

1 margui smėlėtos žemės 100—150 vieno arklio vež.
„ „ molio „ iki 200 „ „ „
„ „ apleistos „ 300 „ „ „

Tačiau nevisuomet Bugių ūkininkas ištesėdavo šitokiu būdu trešti savo laukus. Bet ūkiui susitvarkant, gyvulių skaičiui didėjant, kasmet daugiau mėšlo pajėgdavo vežt į laukus, kaip matyti iš čia pridėtos lentelės[56]):

1848	m.	1-m	margui	teko	70	1	arkl.	vež.,	viso	aptręšta	9	m.	—	633 vež.
1850	„	„	„	„	100—139	„	„	„	„	„	—	„	—	— „
1852	„	„	„	„	—	„	„	„	„	„	—	„	—	1050 „
1854	„	„	„	„	—	„	„	„	„	„	—	„	—	1172 „
1855	„	„	„	„	74—84	„	„	„	„	„	14	„	—	1292 „
1856	„	„	„	„	68—73	„	„	„	„	„	16	„	—	1088 „

[55]) Vonliar - Larskij Rukovodstvo k upravleniju imenija 1840.

[56]) III. 32, 44 ir 47 p. ir III. 33.

Atmosferos reiškiniai

Nors žemės tręšimu buvo rūpinamasi, tačiau sėjant, rodosi, daugiau dėmėsio buvo kreipiama į mėnulio padėtį ir į palankų vėją. Pavyzdžiui, sėjant žiemkenčius rūgius, buvo laukiama šiaurės vėjo ir naujo mėnesio, bet nieku būdu nesulaukiant pilnaties. Kviečius sėti reikėjo po pilnaties, nes jaunam mėnesy sėjant kviečiai esą išvirsta rugiais ir blogai dera. Miežiams buvęs palankiausias vakarų ir rytų vėjas, šiaurės—nelabai geras, bet pietų—visiškai kenksmingas. Miežius ir avižas reikėjo sėti jauname mėnesy ar prieš pilnatį, su sąlyga, kad tuo laiku nebūtų atsitikęs mėnulio užtemimas[57]). Turėdamas visą tai galvoje, ūkininkas nemažai prisirūpindavo, derindamas sėjos laiką su įvairiais palankiais, ar nepalankiais atmosferos reiškiniais.

Sėja ir derlius

Vis dėlto sveikas protas saugodavo ūkininką nuo visiško pasitikėjimo gamtos jėgų globa ir versdavo pagalvoti ne tik apie tręšimą, žemės dirbimą, bet ir apie tinkamų grūdų parinkimą. Prieš sėją ūkininkas pasisėdavo į koklius įvairių ar savo, ar iš kaimynų skolintų, ar pirktų sėklų pavyzdžius ir užauginęs ant pečiaus, susiskaitydavo sudygusių grūdų kiekį, pasirinkdamas geriausią sėklą. Buvo sėjama šių metų, pereitų metų sėkla, o taip pat gauta iš kaimynų. Rūgiai prieš sėją buvo džiovinami rejoje jei sėklai buvo naudojama šių metų grūdai (tokie grūdai, rejoje džiovinti, žemaičių vadinami „džiovūnais"), paskui valomi, žinoma, be jokių mašinų, tik kratulių ir vėjo pagalba: grūdus supylę į rėčius (kratulius) kratė prieš vėją, kuris į šalį nunešdavo pelus ir smulkias piktžolių sėklas. Apie kitų sėklų valymą žinių neteko susekti. Sėjama buvo tiktai ranka. Senas, prityręs darbininkas semdavo grūdus iš pakabinto per kaklą sėtuvo ir lygiai, tankiai berdavo grūdus; kitas darbininkas, ar, dažniausiai, vaikas, ėjo iš šalies, žymėdamas iki kur grūdai žemėj pabiro, kad nepaliktų tuščių vietų — „biržydamas".

Iš viso Bugiuose buvo sėjama: žiemkenčiai rugiai ir kviečiai, vasariniai rūgiai ir kviečiai, avižos paprastos ir kinietiškos, miežiai 6 ir 2-jų eilių, žirniai — baltieji, žalieji, pilkieji ir juodieji, grikai, pupos, baltieji ir juodieji vikiai, lęšiai, linai, kanapės, dobilai, bet nedaug, ir timutai (rodos, 1855 m. pirmą

[57]) III. 33.

kartą); bulbes sodindavo raudonas, rausvas ir baltas. Iš daržovių pažymėta tik burokai ir kopūstai. Gaila, kad nežinia kiek sėklos išeidavo vienai dešimtinei, ar margui apsėti. Liko tik pastabos del bulbių ir linų sėmenų, būtent: vienai dešimtinei apsėti sunaudodavo bulbių 35—45 pūrus, t. y. vienam bulbių pūrui buvo skaitoma žemės 50—70 kv. s., arba 1 bulbių gorčiui — 2 kv. sieksniu žemės; 1 deš. linais apsėti — 50 gorčių sėmenų, arba vienam gorčiui — žemės 48 kv. s.

Sėjos laikas retai kada prasidėdavo prieš šv. Jurgį, t. y. balandžio 23 dieną. Anksčiausia buvo sėjami žirniai, arba žirniai su avižomis, avižos ir iš viso vasarojus sėjamas normaliai nuo pradžios iki pabaigos gegužės mėn. Sėjos laikas baigėsi pradžioj birželio. Javų augimo kontrolei buvo žiūrima šios lentelės:

Javai nunoksta:	miežiai	per	12	savaičių
	vikiai	„	14	„
	avižos	„	16	„
	žirniai	„	16	„
	pupos	„	16	„
	linai	„	8	„
	vasar. kviečiai	„	11	„
	kanapės	„	16	„
	bulbės	„	17	„ [58])

Rugius piaudavo nuo liepos 19 d. iki rugpiūčio 3 d. paprastai vieną ar dvi dieni.

1846	m.	rugiai	buvo	piaunami	rugpiūčio	1 d.
1848	„	„	„	„	liepos	19 d.
1849	„	„	„	„	rugpiūčio	2 d.
1850	„	„	„	„	liepos	22 d.
1852	„	„	„	„	liepos	23 d.
1853	„	„	„	„	„	29—30 „
1854	„	„	„	„	„	25 „
1855	„	„	„	„	„	26 „

Visi savo darbininkai buvo šaukiami prie to darbo, kelis dar darbininkus iš šalies ūkininkas pasisamdydavo. Viso būdavo

[58]) III. 32, 33, 34.

9—10 piovėjų ir tiek pat rinkėjų. Rugius, kaip ir vasarojų, piaudavo dalgiais.

Rugius nupiovus lauką apgrėbstydavo. Sustatytus į gubas ir išdžiūvusius rugius veždavo į daržinę ir netrukus kuldavo. Rugienos buvo ariamos rugsėjo mėnesį.

Vasarojų piaudavo rugpiūčio pabaigoj ir dar per visą rugsėjo mėnesį. Nupiautuose ir nuvalytuose laukuose dvaro gyvuliai ganydavosi ligi pat šalnų, ar ligi dirvos bus suartos.

Derlius Bugiuose būdavo menkas. Išskaičiavus kelintą grūdą ūkininkas gaudavo iš pasėlių, gausime štai kokį vaizdą:

	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856
žiemk. rugių . .	—	$5^1/_6$	—	—	$7^1/_3$	6	$7^1/_3$	—	—	—	—
„ kviečių .	—	—	—	—	—	6	6	$6^3/_4$	—	—	—
vasar. rugių . .	—	—	—	—	—	-	—	5	—	—	—
„ kviečių .	—	—	—	—	—	—	—	16 (?)	—	—	—
avižų	—	—	$6^1/_2$	—	$6^1/_2$	—	$7^1/_2$	—	$7^3/_5$	—	—
miežių	—	$4^4/_5$	—	—	—	—	$5^3/_5$	$6^1/_2$	$9^1/_5$	8	—
žirnių	—	—	—	—	—	—	9	19,3	$5^1/_5$	$12^1/_3$	—
grikių	6	—	—	—	—	—	$7^7/_{18}$	$9^1/_2$	$8^1/_3$	13	—
pupų	—	—	—	—	—	—	2,5	$6^4/_5$	$4^1/_2$	—	—
vikių	—	—	—	—	—	—	$7^3/_5$	$13^3/_4$	$2^1/_3$	—	—
bulbių	—	—	—	—	—	—	—	$8^2/_5$	7,9	$4^1/_5$	—

Kiek galima spręsti iš šių nepilnų davinių, geriausiai užaugdavo žirniai, vikiai ir grikiai. Šių pastarųjų seniau daug daugiau buvo sėjama visoje apylinkėje, negu dabar. Rugiai ir kviečiai vos 8 grūdo tepasiekdavo, daugiau, rodosi, niekuomet neduodavo.

Linai išrauti ir iškulti buvo lauke skleidžiami, bet niekuomet nemirkomi; atsistovėjusius — mindavo savieji darbininkai dirbdami net naktimis[59]).

Šienavimas

Šieno Bugiuose turėta:

1852 m.	—	151	vežimas
1853 „	—	124	„
1854 „	—	188	„
1855 „	—	165	„
1848 „	—	135	„

[59]) III. 33, 101 p.

Skaitant, kad normaliai iš dešimtinės reikia gauti 40—100—200 pūdų šieno[60]), Būgių pievos buvo labai menkos, nes teduodavo iš dešimtinės po 15—20 pūdų[61]).

1852 m. gauta:

iš ganyklos	19	margų	10	vež.,	t.	y.	iš	1	margo	—	½	vež.
„ Juriono salos	26	„	23	„	„	„	„	„	„	—	⅘	„
„ Baltmiškių	23	„	42	„	„	„	„	„	„	—	1⅓	„
„ Mazrimo salos	6	„	15	„	„	„	„	„	„	—	2½	„
„ Karalienės	—		8	„						—		
„ Tupiko salos	—	„	43	„								
„ sodo, kiemo ir genesio			3	„								
„ vikių su avižomis			4	„						[62])		
			151 vež.									

Sienavimas prasidėdavo, maždaug, nuo šv. Jono ir tęsėsi iki liepos mėn. pabaigos. Tai buvo svarbus žemės ūkio darbas, į kurį buvo kreipiama daugiau dėmesio, negu dabar, kai sėjama daug daugiau dobilų. Darbininkai — samdiniai ir dienininkai, pjovėjai ir grėbėjos — išeidavo į girių „salas", pasiėmę valgį visai dienai. Nekartą ir nakvodavo ten pat palapinėse. O kartais giriose taip išgyvendavo ištisas savaites. Valgį tuomet darbininkams veždavo iš dvaro ar stačiai miške pagamindavo. Vandenį gerti veždavo net tris kartus į dieną. Vandens vežimui naudotą indai, nūdien jau išnykę iš apyvartos, vadinami „buklotais": labai dideli mediniai kibirai su dangčiu, kuriame buvo išpiauta keturkampė skylė.

Vežti šienas iš salų vasarą buvo nelengvas darbas, tenka atsiminti tiktai balas bei pelkes, ir nemažą, kartais net kelių kilometrų, atstumą nuo dvaro. Tolimesnėse „salose" šieną sukraudavo į ten pat esamas daržinėles ir parsiveždavo tik žiemą, — kai užušaldavo pelkės ir sniegas sulygindavo kelią per kelmus ir kesius. Pievas piaudavo tik vieną kartą per metus. Nekartą šieną tekdavo traukt iš vandens, nešti į iškilesnes vietas džiovinti ir dėti į bragus.

---

[60]) Vonliar-Larskij Rukovodstvo po upravlieniju imienija 1840 m. 120 p.

[61]) III. 9.

[62]) III. 34; 49, 61, 98, 160 pusl. ir III. 32. 46 puslapis.

Gyvulininkystė

Kaip laukuose, derliuje, taip pat ir gyvulininkystėje per 1846—56 metų laikotarpį žymu šioks toks progresas. Neseniai pertvarkytas, beveik įkurtas ūkis rūpestingai gerinama visokiais anuo metu ūkininkui žinomais būdais. Ukininkas stropiai seka ūkiškųjų kalendorių lenkų ir rusų kalba visokius receptus javams sėti, žemei dirbti ir gyvuliams auginti. Tik senam žmogui, našliui, turinčiam tik samdomą šeimininkę, nelengva, matyt, buvo kovoti su tradicija ir senovės papročiais. Todel užrašų knygutėse pakartotinai išrašoma patarimai kaip gyvulius augint ir, ypač, kaip juos reikia maitinti.

Apie dvaro gyvulių kiekį turime tikslių, aiškių davinių, apie jų kokį tenka tik spręsti iš kai kurių mažai reikšmingų pastabų.

Gyvulių skaičius

Metai	Gyvulių pavadinimas	Gyvulių amžius metais												Pastabos
		Seni	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	Ligi 1 m.	Viso	
1851	Arklių . . .	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	
„	Jaučių . . .	5	—	—	—	—	—	—	—	1	2	3	2	13	
„	Karvių . . .	3	—	—	—	4	3	2	6	6	4	4	5	37	
„	Avių	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	6	
1852	Arklių . . .	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	
„	Jaučių . . .	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	
„	Karvių ir veršiukų. . .	3	—	—	4	3	2	6	6	4	4	5	1	38	Papjauta serganti karvė; vilkas 1 sudraskė
„	Avių ir eriukų	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	9	
„	Kiaulių ir paršiukų. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	2	10	17	
„	Ožkų	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	11	
1853	Arklių. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
„	Jaučių . . .	5	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	7	
„	Karvių . . .	1	—	4	3	2	5	6	4	3	4	1	4	37	
„	Ožkų . . .	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	13	
„	Avių	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	
„	Kiaulių . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	2	9	15	

Gyvuliai nebuvo laikomi vienos kurios veislės ar spalvos. Arkliai minimi kerši, bėri; jaučiai — šėmi, juodi, margi, pilki, karvės irgi įvairiausio plauko, kaip matyt iš jų pavadinimų, kurių sąrašas įdomus ir kitais atžvilgiais: Jasutaitė, Šonmargė, Žalė, Juodšonė, Žakienė, Žemuogė, Raudonė, Lakštingė, Blėz-

[68]) III. 32. 55—9.

dingėlė, Obelė, Juodžalė, Šemargė, Margagalvė, Žalkaktė, Angielska, Moskievka, Pilkšonė, Žydelka, Ožkelė, Plėškė, Spanguolė, Šėmė, Maironė, Žylė, Ruskė, Palša, Špygelė, Buzelė, Kvietkelė, Rozeta, Ramuolė, Prusokėlė, Volungė. Jų kainos nuo 4 iki 10 rublių[64]); jaučių — iki 40 r. Matyt, karvėmis ponai mažiau domėjosi, jų vardai iš žilos senovės išlikę ir nūdien Žemaičiuose mėgiamiausi, lenkų ir rusų kalbos įtaka čia ne tiek žymi, kiek arklių, esančių tiesioginėj šeimininko priežiūroj, varduose. Arklių tarpe randame net „Bajardą", Liūtą, Drakoną, Arabą, Kazoką, Doncą, Stirną, Čerkesą, „Vaską", „Angielčiką", nors netrūksta ir „žalių", „pikčių", „keršų", „baltsnapių", „špirkų" ir kitų dar mažiau pretensinių vardų. Arklių kainos svyravo nuo 10 iki 30 rublių[65]).

Avys buvo, matyt, visai menkos, nes vilnų teduodavo mažiau negu 1 svarą į metus. 1850 m. II 20 d. nukirpus 31 avis vilnų gauta 27 sv.[66]).

Į gyvulių šėrimą kreipiama didelio dėmesio, nes nuolat išrašomi kalendoriuose visokie patarimai. Naudotasi šitokia pašaro palyginamąja lentele: 6 svarams gyvulio svorio, norint tik gyvybę palaikyti, reikia duoti 1 svarą šieno į parą, tuo būdu, 30 sv. gyvuliui reikia 5 sv. šieno, bet norint, kad gyvulys būtų sotas, reikia duoti vietoj 5 sv. — 10 svarų.

1 sv. šieno	maistingumo	atžvilgiu	—	5 sv. šiaudų
1 „ rugių (ar 1½ kv.)	„	„	—	5 „ šieno
1 „ miežių	„	„	—	3 „ „
1 „ avižų	„	„	—	2½ „

Vienai penimai karvei buvo duodama į dieną 1 kvorta ruginių miltų, ¼ kv. miežių, 1 kv. avižų, pabarstant pelais. Druskos patariama buvo duoti nors 2 kartu į savaitę. Buvo skaitoma, kad vienam gyvuliui pakanka mėnesiui 2 sv. druskos. Druska buvo duodama: arba 2 latu druskos, ištirpytos vandeny, kuriuo palaistomas pašaras[67]), arba pakabinama kutėj maiše ir

---

[64]) II. 100.

[65]) 1848 m. kalendorius.

[66]) III. 32. 157. Čia kalbama, tur būt, apie Antanavos centro avis — be abejonės, tokios pat veislės, kaip ir Bugiuose.

[67]) III. 32. 20 p. ir 54 p.

duodama karvėms laižyti. Antanavos 90 ir Bugių 47 galvoms, viso 137 galvoms suvartodavo per 7 mėnesius 11 pūrų druskos, t. y. vienai galvai išeidavo druskos už 18 kap. Apie gyvulių šėrimą burokais, bulbėmis, ropėmis niekur nėra minima. Kiaules ganydavo per vasarą piemenys[68]). Arkliai, bent kelionėj, visuomet gaudavo avižų. Gyvulius nustodavo šerti kutėje balandžio pabaigoje ar gegužės pradžioje (1849 m. V. 8 d. 1856 m. V. 1 d.), kai išgindavo juos į ganyklas. Kartais karves ir jaučius siųsdavo į Antanavos ganyklą. Be šiaudų, pakraikoms buvo vartojamas supiaustytos eglių šakelės[69]).

Apie paukščių laikymą žinių maža teliko. Buvo penimos žąsys, kurių kelioliką rudenį piovė; vištų, matyt, laikė nedaug, ar prastų, nes nekartą dvarininkas pirkinėjo kiaušinius ir viščiukus iš savo valstiečių. Už vištą su keturiais viščiukais mokėta 25 kap.[70]). Yra pastaba, kad 1851 m. išsiųsta į Rygą išvalytų kalakutų 23 à 10 sv. ir žąsų 29 à 6 sv.[71]).

Karvės buvo penimos piovimui — tokių karvių mėsa svėrė 246, 210 svarų, 174 sv. mėsos ir 11 sv. lajaus, jaučių mėsa — 320, 220 svarų[72]). Nekartą sergančios karvės buvo papiaunamos ir mėsa atiduodama šeimynai valgiui gaminti ir ubagams dalinama[73]).

Ar pieną, sviestą, mėsą pardavinėjo — nežinia, bet mėsa nekartą Viekšniuose pas žydus, taip pat lašiniai pas kaimynus buvo perkama, matyt, savos atsargos nepakakdavo. 1852 metais Bugiuose papiauta 4 peniukšliai 270 sv. svorio. Kartais, jei dvaras permažai turėjo savo kiaulių, pirkdavo jas turguj, ar pas savo kumečius. 1854 m. nupirko kiaulę pas Giedutį už 3 rub.[74]). Be to, kasmet buvo piaunamos avys ir net ožkos. 1850 m. papiautos 5 senos ir 6 jaunos avys. Nors mėsa buvo ir perkama, tačiau, matyt, savos rūkytos turėta nemaža, nes kol sūnūs mokėsi, o paskui svetur tarnavo, jiems

---

[68]) III. 34, 40 p.

[69]) III. 34, 130 p.

[70]) III. 34, 26 p.

[71]) III. 32, 148 p. — ši žinutė greičiau liečia Antanavą, negu Bugius.

[72]) III. 32; 52, 57, 60 p.

[73]) Kalend. 1848 m.

[74]) III. 34; 38 p.

nuolat siuntinėta dešrų ir kumpių. Kailiai buvo vežami išdirbti į Tirkšlius[75]), bet neparduodami, paliekami namų reikalams.

Susirgusių gyvulių gydymu pats dvarininkas rūpinosi, turėdamas įvairių naminio gydymo knygučių, receptų, pats bandė gydyti visokiais „moksliškais" būdais, tačiau, berods daugiau pasitikėjo kaimo žinovais „konivalais", kurie perpiaudavo arkliams votis, duodavo įvairių vaistų, pav. avinams tabokos grumulėlius su duona ir druska, karvėms — grumulėlius iš silkės, deguto ir česnako — gaila tik, kad nežinia nuo kokios ligos, gal nuo „vandeninės ligos" (puchlina wodna), kuria tuo laiku karvės sirgo[76]). Jei gyvuliai sunkiau sirgo, ar buvo ypačiai branginami ar mėgiami, dvarininkas kvietė felčerį. Pavyzdž., už šuns gydymą sumokėta 1 r. — tuo laiku labai didelė suma[77]). Kai jauna kumelė prasimušė krūtinę į dišlių (4 colių gilumos žaizda) ir įvairūs gydymo būdai nepadėjo, vienas valstietis iš Pakamanių, Liulis, po 2-jų savaičių apsiėmė pagydyti, perpiaudamas žaizdą per visą krūtinę nuo viršaus į apačią ir išleidęs pūlius, numazgojo su vandeniu. Arkliams, sergantiems geležinėmis („užondžiais", „zelza") pildavo per nosį vaistų, padarytų iš vienos kvortos mielių sumaišytų su ½ kv. uksuso; prieraše pastebėta, kad nereikia pilti per gerklę tų vaistų, nes jie paleidžia vidurius.

Bitės Medus anais laikais buvo labai svarbus produktas, nes cukrus skaitėsi dar prabangos dalykas, o midus — mėgiamiausias gėrimas. Todel bitininkyste Bugių savininkas labai rūpinosi, net parsisiųsdindavo tam tikrų knygelių „vadovėlių", nors jo paties bitės buvo, rodosi, laikomos labai primityviškai, kelmuose. Prie namų, sode, bitės nebuvo laikomos, kelmai stovėjo pas dvaro ūkininkus ir miško aikštėse, todel nebuvo priskirtos nei prie Bugių, nei prie Antanavos, — priklausė visam dvarui. Tik vaikai, nors 1852 m. jau suaugę, turėjo savo avilius, bet jie buvo laikomi tarp kitų dvarų avilių, pas ūkininkus ir medininkus. Kiek kuris ūkininkas medaus atnešda-

---

[75]) Kalend. 1848 m.

[76]) III. 32, 58 ir 150 pusl.

[77]) 102. 1837 m. kažkoks garsus „cirulnikas" Sliogeris gyveno už Klikolių miestelio, Suvaičių kaime, 3 verst. nuo Bugių — konovalas Mažeikis buvęs netikęs.

vo, dvarininkas užrašinėdavo, tačiau žinių apie medaus kiekį gaunamą per metus, negalima susekti.

1852 m.	Kermuše po žiemos liko gyvų	8 bičių kelmai
	Bičiulystėje pas Joną Jasutį	1 „ „
	Naujų spiečių nuo VI-15 d.	6 „ „
	Viso:	15 kelmų
1853 m.	Pas Giedutį po žiem. liko gyvų	10 kelmų
	Naujų spiečių nuo VII-12 d.	6 „
	Viso:	16 kelmų
	(pas Jasutį laikomas spiečius žuvo)	
1854 m.	Pas medininką po žiem. liko gyvų	13 kelmų
	„ „ sūnaus Rainoldo	1 „
	Viso:	14 kelmų [78])

Bitės smilkinamos tam tikrais namie darytais kodilais, į kuriuos įpilama smilkalo iš džiovinto kadūgio uogų[79]).

Medus ir vaškas iš dvaro nebuvo parduodamas, nes vaškas namie buvo reikalingas žvakėms daryti, o medaus daug buvo suvartojama midaus gaminimui; tuo tikslu medaus nemažai dar iš šalies buvo perkama.

Ūkio padargai Apie ūkio padargus kiek minėta, kalbant apie žemės dirbimą. Čia belieka paduot jų išlikusius sąrašus, reikalingus bendro ūkio vaizdo rekonstrukcijai. 1848 m., kai dvarininkas pats pradėjo daugiau rūpintis Bugių ūkiu, prisiųsta balandžio mėn. iš Antanavos šitokių padargų:

Vežimų naujų su naujais tekiniais	— 4
Akėčių porai arklių	— 2
„ vienam arkliui	— 3
„ su geležiniais akėtvirbaliais	— 1
Pavalkams („kamontams") šniūrų	— 6
Virvių šienui vežti	— 5
„ „ „ ilgų	— 6

[78]) III. 33. 69 pusl.
[79]) III. 34.

Pašleikų	—	6	
Virvių vadžioms ir pančiams	—	20	sv.
Kastuvų	—	3	
Spižinių katilų	—	2	
Skardinis gorčius ir puskvortis	—	2	
Bonka	—	1	
Kibirų vandeniui	—	2	
Arklų (žiombių) su noragais	—	4	
Kamontų arimui	—	6	
„ prie vežimų	—	5	
Kirvių	—	4	
Šakių geležinių	—	1	
Drobės pavalkams	—	5	sv.
Kaltas	—	1	
Piūklas	—	1	
Grąžtas	—	1	
Be to, tuo laiku „Bugiuose“ jau buvo:			
Vežimų geležimi apkaustytų	—	1	
Siekas	—	1	
Pūras	—	1	
Puodų su dangčiais	—	10	
Milžtuvės	—	3	
Kubilėlis	—	1	
Tekilas	—	1	
Ratelių („kalvaratų“)	—	2	
Arbatinis juodas	—	1	
Peilis sulaužytas	—	1	
Šakučių senų	—	2	
Šakės mažos mėšlui	—	2	
Sermėga sena	—	1	
Kailiniai	—	1	
Kelnės senos, „ keturnytės } berno Kazimiero	—	1	
	—	1	[80]
1852 m. padargų sąrašas jau padidėjęs:			
Vežimų apkaustytų su kaustyt. tekiniais	—	2	
„ senų su 2 sulauž. ir 2 sveik. tekin.	—	1	
„ su mediniais tekiniais	—	1	

[80]) 1848 m. kalendorius.

Vežimų naujų, be tekinių	—	1
Akėčių su geležiniais akėtvirbaliais	—	2
„ „ mediniais „	—	2
Arklų (žiombių) arkliams su noragais	—	6
„ jaučiams	—	3
Kastuvų naujų	—	2
„ senų	—	4
Kirvių	—	4
Geležinių šakių mėšlui mėžti	—	4
Šakių mėšlui kapstyti	—	6
Kaltų	—	2
Piūklas, rankinis, senas	—	1
„ „ naujas	—	1
Grąžtai	—	4
„Oblius“	—	1
Kibirų vandeniui	—	2
„ apkaustytų prie šulinio	—	1
Pavalkų arimui	—	6
„ prie vežimų	—	4
maišų	—	14
virvių vežimams krauti	—	5
dalgių	—	12
plaktukų dalgiams	—	2
„Laktelis“ („kowadło)	—	2
Sagtis	—	1
Tekilas	—	1
„švarnių“ prie geležinių ratų	—	4
„šlajės“ (tokios „važys“) kaustytos	—	1
rogių kaustytų	—	4
Piūklų skersinių	—	2
Naujų maišų raudona kreida paženklintų	—	7
spyna	—	1
Tekinių	—	4
Kastuvas	—	1
Geležinė dalba akmenims skaldyti	—	4
Geležinių akėčių	—	2
„švarnių“ padaryta	—	1
Geležinė dalba	—	1
Plaktukai akmenims skaldyti	—	2

Dailyd. įrankiai	—	8
Marmurinis akmuo dažams nutrinti	—	2
Obliai pirkti Rygoje	—	4
Kubilas	—	1
Statinė	—	1 [81])

Iš 1855 metų padargų sąrašo nėra, pažymėta tik maišų skaičius. Už tat užrašyti visi pakinklai:

Balnų	—	2
Pavalkų naujų	—	2
„Palšorkų" su pavalkais (z ciągami)	—	2
Pavalkų senų didel. arkliams prie dyšl.	—	2
Pavalkų	—	1
„Paduškų" (antkaklių)	—	3
Uždenyčių gerų naujų.	—	3
Gunė po šorais	—	1
Balnelių šikšninių.	—	1
Kamanų naujų	—	6
„ pataisytų	—	8
Pavalkų mažesniems arkliams	—	3
Vadelių, įvairių, siūtų	—	2 por.
„ pintų šikšninių	—	2 „
„ suktų	—	2 „
„ pataisytų	—	1 „
Odinė dėžutė tepalui	—	1
Balnas be lanko kelionei	—	1 [82])

Matyt, pradžioj, kol savininkas pats neūkininkavo, kol žemę dirbo tiktai valstiečiai, — Bugiuose dvaro ūkio padargų visai nebuvo — nes juos turėjo valstiečiai. Iš didėjančio jų sąrašo matyt, kad ūkis plėtėsi, kad pamažėli, pereinant prie samdomų darbininkų sistemos, buvo įgyjama nuosavių padargų. Sąraše nepažymėta nei spragilai, nei kuliamoji mašina.

Kulimas

Gal, spragilus turėjo iš senovės valstiečiai, o gal, iš kaimynų parsiveždavo kuliamąją mašiną ir kūlė su dvaro arkliais, nes valstiečiai kulti eidavo dienos metu be arklių[83]). Bugių savininkas buvo susidomėjęs kuliamąją

---

[81]) III. 34, 178 pusl.

[82]) III. 33, 110 p.

[83]) III. 34.

mašina, nes savo užrašų knygutėje pažymi, kiek anot „Kurjer Przemysłowy" Nr. 65 iš 1854 m. arklių kuliamoji mašina iškulia ir kiek tokia mašina atsieina pirkti (130 sid. rub.). Galimas daiktas, jis pats rengėsi pirkti tokią mašiną, gal ir nupirko, nes iki šiai dienai yra išlikusi primityviškos arklių kuliamosios mašinos dalis — geležinis volas[84]). Javai prieš kuliant dažnai būdavo džiovinami jaujoj (žemaitiškai — rejoj).

Kuliama buvo paprastai rugpiūčio ar rugsėjo mėn., o paskui atliekamu laiku žiemą. Kuldavo 5—8 žmonės kasdieną. Iškultieji javai, ypačiai rugiai ir kviečiai, prieš sėjant, kaip jau minėta, ir prieš nusiunčiant į malūną, paprastai būdavo valomi.

Malimas Į malūną buvo siunčiama kelis kartus per metus[85]), tur būt, į nuosavų Antanavos malūną[86]). Miltus pitliavoti veždavo į Tirkšlius, gal, kartais į Telšius, kur kruopas darė. Pastebėjęs, kad iš plautų kviečių pitliavoti miltai baltesni, šeimininkas liepdavo visuomet prieš pitliavojimą kviečius plauti[87]).

Grūdų sandėliai Kur tuo laiku buvo grūdų sandėliai („magazinai") nežinia. Bet grūdus į juos pylė, kaip savininkas, taip ir valstiečiai. Yra kartą pažymėta, 1846 m. VI. 28 d., kad Bugių savininkas pasiskolino iš grūdų sandėlio 64 gorčius avižų savo arkliams[88]). Taip pat yra užrašyta, kad Bugių kumečiai gaudavo pasiskolinti grūdų iš sandėlių, jei jų nepaskolindavo jiems dvaro šeimininkas[89]).

3. PREKYBOS SĄLYGOS IR ŪKIO BIUDŽETAS

Prekybos sąlygos ir ūkio biudžetas Visa, kas ūkiui reikalinga, buvo perkama artimiausiame Viekšnių miestely, jei ko negalima buvo ten gauti — Telšiuose, Siauliuose ir net Vilniuje, kur dvarininkas, turėdamas giminių

---

[84]) III. 33, 37 p.

[85]) III 34.

[86]) Sąskaitų knygose yra pažymėta, kiek mokėta už miltų pitliavojimą, bet kiek mokėta už malimą — niekur neužrašyta. Tai patvirtina spėjimą, kad malta savo malūne.

[87]) III. 32, 116 p.

[88]) III. 34.

[89]) III. 34, 29 p.

ir reikalų nekartą važinėdavo. Viekšnių prekyba buvo išimtinai žydų rankose, todėl ir jei reikėjo kas iš ūkio parduoti, teko naudotis žydų patarnavimu. Žydai vaikščiodavo ar važinėdavo po dvarus ir kaimus, supirkinėdavo smulkius produktus, kaip kailius, paukščius, avis, apynius ir t. t., suieškodavo dvarininkams, kas jiems reikia pirkti, prirodydavo kur yra geras arklys, gera karvė parduoti. Varydavo įvairius reikalus, patys tuo būdu uždarbiaudami, kai kada nulupdami brangiau, apgaudinėdami, jei kas duodasi apgaudinėjamas, bet be jų dvarininkai nemokėdavo apsieiti. Nekartą žydai, pirkdami iš dvaro javus, už pristatytus į miestelį dvaro arklius sumokėdavo tuoj gyvais pinigais. Tuo laiku žydai — vienintelis ūkiui kredito šaltinis.

Javai buvo parduodami Mintaujoje, o kiti ūkio produktai kartais net Rygoje (paukščiai), bet dažniausiai Viekšnių turguje. Į muges važinėta ir toliau, į Telšius, Šiaulius, pasitaikė net kartą arklius parduoti Jonišky.

Kiek kasmet iš ūkio javų ir kitų produktų buvo parduodama, žinių neišliko. Taip pat ir išlaidų čia kalbamuoju periodu susekti nėra galimybės, nes išliko tik išlaidų sąrašai iš 1830—1847 m. liečiantieji ne vien Bugių ūkį, bet kartu ir Antanavos dvaro centrą. Ūkiui buvo perkama: druska, silkės, geležis (švediška po 4½ kap. sv., bėgių — po 5 kap. už svarą), varis à 33½ k. svaras, švinas, vinys à 12 kap. pakelis, vielos, retežiai arkliams rišti, šepečiai ir karštuvai arkliams valyti (30 k.), pašleikos (à 15 k.), įvairūs indai ir kubilai, įrankiai, kaip šrubštakas (3 r. 50 k.), piūklai (6 r.), tekilas (1 r. 52 k.), brūžeklis, smala, aliejus, varvalas, kitas, klijai (15 k. sv.), įvairios daržams sėklos (maždaug už 1 r. į metus), tepalas sodo medžiams, skiepams ir kiti dalykai.

Karčiamų, malūnų ir jokių kitų pelno įmonių Bugiuose nebuvo[90]). Taip pat ir ūkio biudžeto rekonstruoti visai negalima. Reikia tačiau pažymėti, kad visas Bugių folvarkas galėjo būti sukurtas ir sutvarkytas tik todel, kad savininkas turėjo valdišką tarnybą, nuolatines įplaukas algos, paskui pensijos pavidalu. Be šios paramos mažai derlinga dvaro žemė ne-

---

[90]) III. 9.

būtų tiek jam lėšų davusi, kad jisai galėtų tiek daug įdėti į savo naujo ūkio sutvarkymą ir patsai nebūtų galėjęs išleisti tiek, palyginti, daug pinigų, kiek jis išleisdavo savo asmens reikalams ir vaikų auklėjimui bei mokslui.

III

DARBO PERSONALAS

1. BENDROS PASTABOS APIE VALSTIEČIŲ PADĖTĮ

Bugių valstiečių rūšys

Bugių darbo personalą 1846—56 metų laikotarpyje sudarė kelių rūšių valstiečiai: kumečiai, įnamiai, šeimyna, dieniniai darbininkai ir įvairūs amatininkai. Skirstant Bugių valstiečius į šias kategorijas, ypačiai svarstant valstiečių, čia pavadintų kumečiais, būklę kyla nemaža abejonių. Naudojamoji šiam rašiniui archyvo medžiaga — daugiausia valstiečių pareigų, atlyginimo ir atliktojo darbo fiksavimas — iškėlė daug prieštaravimų. Turiu čia širdingai padėkoti savo patarimais padėjusiam man juos pašalinti p. K. Jablonskiui.

Lietuvos valstiečių padėtis

Lietuvos valstiečių socialinė, juridinė ir ekonominė padėtis buvo labai nevienoda. Valstiečių būta laisvų ir nelaisvų. Pirmieji, gausingiausi Žemaičiuose, turėjo asmens laisvę, galėjo keltis iš vietos į vietą, tik neturėjo teisės įsigyti nekilnojamąjį turtą; jeigu jie dirbo žemę, tai tik svetimą, raštu susitardami su tos žemės savininku (paprastai trejiems metams, kuriam laikui praslinkus, atnaujindavo sutartį). Nelaisvieji valstiečiai negalėjo apleisti savo gyvenamosios vietos be savininko leidimo rašto, o pabėgę galėjo būti per teismą jėga grąžinami. Jie gyveno ir dirbo iš savo tėvų paveldimuose žemės sklypuose, kurie buvo laikomi dvarininkų, „ponų“, nuosavybe. Jie neturėjo teisės įsigyti nepriklausomo dvarui nekilnojamojo turto ir priklausė patrimonialinės dvarininko jurisdikcijos.

Dvarininkas turėjo teisės kiloti savo valstiečius, kur norėjo, neatsiklausęs jų sutikimo; galėjo juos pardavinėti su že-

me[91]). Pagal 1861 m. reformą žemės gavo tiktai šie pastarieji, nelaisvieji, prie žemės pririštieji valstiečiai.

Bugių valstiečiai ir asmens laisvė

Suvokiant Bugių valstiečių padėtį pirmoj eilėj tenka nustatyti, ar jie buvo laisvi ar nelaisvi, — Bugių valstiečių visuma ir, itin, kumečiai. Šiuo klausimu vieni daviniai prieštarauja kitiems.

Kaip sakyta, Lietuvos laisvieji valstiečiai dirbdavo svetimą žemę, sudarydami su jos savininku sutartį trejiems metams[92]), ir po 1861 m. reformos negavo žemės. Bugių valstiečiai (kumečiai) kas treji metai susitardavo raštu del savo pareigų su dvaro savininku[93]) ir po 1861 m. reformos žemės negavo[94]). Be to dar A. Daugirdo sūnaus Rainoldo bajorų maršalkai rašto juodrašty, kuriame data nėra pažymėta, bet kuris yra rašytas be abejonės po 1861 m., — tame rašte yra pasakyta, kad Bugiuose „ne bylo poselennych krestjan", tai yra nebuvo tokių valstiečių, kurie būtų buvę prie žemės pririšti, nelaisvi, ir kurie būtų turėję teisės gauti žemę po 1861 m[95]). Tie daviniai, atrodo, vaizdžiai pasako, kad Bugių valstiečiai turėtų būti priskirti prie laisvųjų kategorijos. Dar vienas davinys, atrodo, netiesiog šią išvadą patvirtina. Būtent: Bugių pirkimo dokumentuose 1827. IV. 21 d.[96]) pasakyta, kad A. Daugirdas nupirko Bugius su „3 trobomis, jų šeimomis, viso, einant paskutinės revizijos daviniais, su 28 vyrais ir 26 moterimis, 1 laisvu vyru ir 1 laisva moterimi". Tačiau, jeigu 1827 metais visi Bugių darbo žmonės, išskiriant 2, buvo n e l a i s v i, tai dar neįrodo, kad 1846—56 metų laikotarpyje gyvenusieji valstiečiai taip pat buvo n e l a i s v i. 20—30 metų praslinkus nuo Bugių pirkimo, daug senų gyventojų išmirė, jų vietoj atsirado naujų, iš senųjų beveik niekeno neliko. Tad tenka

---

[91]) S. K u t r z e b a Historja ustroju Polski w zarysie, II, 1921, ir F. W r o t n o w s k i Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831, Lipsk, 1875, 89 p.

[92]) W r o t n o w s k i o. c.

[93]) III. 34.

[94]) III. 9.

[95]) ib.

[96]) III. 1.

suvokti, ar iš gyvenusiųjų Bugiuose 1827 m. valstiečių išliko kas iki 1846—56 m., ar ne.

Jau įžangoje buvo minėta, kad A. Daugirdas nupirko tik vieną Bugių kaimo dalį, nes antroji teko Rukuižams. Visame kaime 1811 metais gyveno su savo šeimomis šie 8 ūkininkai: *Tadas Mazrimas, Matas Noreikis, Juozas Gedžius, Jonas Tupika, Baltras Noreikis, Andrius Jokubauskas, Jonas Čapas ir Povilas Tupika.* Kaip vadinosi tie 3 ūkininkai, kurie teko A. Daugirdui, nežinia, yra tiktai žinoma, kad jų tarpe nebuvo Gedžiaus ir vieno iš dviejų čia paminėtų Tupikų, nes vieno iš tų dviejų Tupikų vaikaičiai ir Gedžiaus įpėdiniai (S. Uosis) iki 1937 m. valdė gautąją po 1861 m. reformos žemę priklaususią Rukuizams, vadinasi iš tos Bugių kaimo dailes, kuri A. Daugirdui neteko. Likusiųjų 6 valstiečių: Tado Mazrimo, Mato Noreikio, Baltro Noreikio, Andriaus Jokūbauskio, Jono Čapo ir vieno iš Tupikų — Jono, ar Povylo — tarpe nematome nė vieno, kuris figuruotų 1846—56 metų darbininkų, vadinamų „pańszczyzniani", sąraše. Iš to reikia spręsti, kad pirkimo dokumento žinutė, aiškiai vadinanti Bugių valstiečius nelaisvais, neduoda atsakymo į rūpimąjį klausimą: jeigu ji aiškiai neparodo, kad Bugių valstiečiai buvo *nelaisvi,* tai ji dar mažiau liudija, kad jie buvo *laisvi.*

Tačiau yra kitų davinių, kurie verčia daryti visai priešingų išvadų, kurie tiesiog įrodo, kad Bugių valstiečiai *nebuvo laisvi.*

1) Bugių inventoriuose ir kituose dokumentuose valstiečiai yra vadinami ne kitaip, kaip „pańszczyzniani", „korennyje", „vyrai ir moters" — statomi priešais „laisvųjų vyrų" ir „laisvų moterų[97]).

2) A. Daugirdas, nupirkęs Bugius, gavo teisės suieškoti ir grąžinti sau per teismą pabėgusius prieš tai valstiečius (tiesa, tai buvo dar 1827 metais).[98]).

3) Valstiečių sumokamųjų mokesčių sąrašai[99]) leidžia padaryti išvadą, kad 1846—56 m. laikotarpyje Bugių valstiečiai, ypačiai kumečiai, asmens lasivės neturėjo. Yra žino-

---

[97]) III. 1, 34, 32, 111—112 psl.

[98]) III. 1.

[99]) III. 34. Žiūr. Lentelę VII ir VIII.

ma, kiek 1848 m. privalėjo mokėti mokesčių į rusų valstybės iždą laisvi ir kiek nelasivi valstiečiai. Iš 1850—56 m. yra išlikę sistemiški kelerių metų mokėtojų mokesčių sąrašai. Iš jų matyti, kad tuo laiku visame A. Daugirdo dvare, t. y. Antanavos centre, Pakamanių ir Bugių palivarkuose, viso buvo 5 laisvi ir 81 „korennyje", *nelaisvi,* valstiečiai. Iš mokamų mokesčių sumos sąrašo, tiesa, negalima nustatyti kurie valstiečiai mokėjo mokesčių daugiau, t. y. buvo laisvi, o kurie iš jų mokėjo, kaip „korennyje", todėl, kad kiekvienas valstietis mokėdavo mokesčius už kelis terminus, kartais pridėdamas pereitų terminų likučius, kartais mokėdamas už save vieną, kartais drauge ir už sūnų, arba berną. Iš to sąrašo negalima tuo būdu tiksliai suvokti kiek ypačiai 3 rūpimieji Bugių kumečiai mokėjo mokesčių per metus — kaip laisvi, ar nelaisvi, ir tuo būdu negalima būtų priskirti juos prie vienos, ar antros kategorijos.

Tačiau, žinodami iš tų sąrašų, kad laisvųjų visame dvare buvo tik 5 valstiečiai, galime tikrai spręsti, kad tai nebuvo bent 3 Bugių kumiečiai, todel, kad patys tie 3 ūkininkai (kumečiai), drauge su sūnumis ir bernais paimti, kaip matyti iš tų pačių mokesčių sąrašų, sudaro jau ne 5, o mažiausia 7 žmones. Kiekvienas jų, rodosi, mokėdavo vienodą sumą per metus. Antra vertus, visi jie visuose dokumentuose yra vienodai vadinami, visi jie atlieka analogiškas pareigas ir gauna analogišką atlyginimą. Laisvi ar bajorų kilmės darbininkai yra inventoriuje minimi, bet tiktai metams samdomųjų darbininkų iš šeimynos tarpo sąrašuose. Jie paprastai neilgai dvare tetarnaudavo, būdavo iš svetur atkeliavę ir visu kuo išsiskirdavo iš kitų darbo žmonių.

Tų darbo žmonių dauguma tad ir tenka laikyti *nelaisvaisiais.*

Kai kurių abejonių sukelia faktas, jog kumečių pareigos ir atlyginimas kas treji metai buvo reviduojami[100]). Vadinasi ir šie darė panašiai, kaip darydavo ir laisvieji valstiečiai[101]). Kadangi kaip tik Žemaičiuose laisvųjų valstiečių buvo labai daug ir jų sutarčių su dvarininkais sudarymas kraš-

[100]) III. 34, 3 psl.

[101]) Wrotnowski o. c., 89 psl.

te buvo populiarus ir laikomas patogiu dalyku, tai tenka spręsti, kad ir A. Daugirdas galėjo jų praktika ir terminu pasinaudoti. Nereikia pamiršti, kad jis savo ūkį patsai kūrė, atkėlė naujus valstiečius, davė jiems žemę plėšti ir išdirbti, tad senos tradicijos jo nerišo. Jis turėjo ilgainiui, kai valstiečiai išplėšdavo duotuosius plėšimus ir tuo būdu gaudavo daugiau ariamosios žemės, proporcionaliai pakelti ir valstiečių atlyginimą.

Remiantis šiais daviniais ir samprotavimais, tenka padaryti išvadą, kad Bugių čia vadinamieji kumečiai buvo žmonės *nelaisvi,* priklausą dvarininko patrimonialinei jurisdikcijai.

Kumečiai

Lieka dar išspręsti klausimas, prie kurios valstiečių kategorijos reikia priskirti Bugių ūkininkus čionai vėl kumečiais vadinamus ir ar tikslu yra juos tuo vardu vadinti.

Ir *nelaisvųjų* valstiečių ekonominė būklė Lietuvoje anaiptol nebuvo vienoda. Petersenas[102]) skirsto juos į keletą grupių. Turint galvoje jo žodžius ir palyginant juos su naudotąja archyvine medžiaga, tenka ir Bugių valstiečius, 3 ūkininkų šeimas, priskirti prie vienos iš pastebėtųjų Lietuvoje valstiečių grupės.

Turtingesnieji Lietuvos nelaisvieji valstiečiai turėjo ūkius 20 net 30 dešimtinių didumo; kiti, nusigyvenę, ar išėję iš tėvų ūkio, kurs teko vienam iš brolių valdyti, turėjo bernauti pas ūkininkus ir dvarininkus. Tuo būdu susidarė kaip ir 2 valstiečių luomu: ūkininkų ir bernų, samdininkų. Pereiti iš ūkininkų „proletarų" žemesnio į aukštesnįjį ūkininkų „aristokratų" luomą buvo nelengva. Už tat ūkininkai patys, ar jų vaikai, kurie nemokėjo tinkamai ūkininkauti, ar nebetilpo ūky, labai greit atsidurdavo bernų padėty. Tarp vienų ir antrų buvo visa eilė pereinamųjų stadijų: tai „polovinnyje, četvertnyje choziajeva" (turintieji 10—5 dešimtines žemės); buvo ir dar neturtingesnių, — daržininkai, *kumečiai,* įnamiai ir, pagaliau, bernai — samdiniai bei dienininkai (podionnyje, podionščiki).

Kadangi čia rūpiamieji trys ūkininkai turėjo dirbamo lauko mažiau, kaip 5 deš., juos ir tenka priskirti prie kumečių grupės, ypač, kad ir senesni Bugių žmonės dabar tvirtina, jog

---

[102]) Zurnal Ministerstva Gosudarstvennych Imuščestv, 1860 m., 138 psl.

Bugiuose prieš baudžiavos panaikinimą, lygiai kaip ir po jos, 70—80 metais, buvo *valstiečiai kumečiais vadinami.*

Daugiausia abejonių del Bugių valstiečių būklės ir rūšies kėlė ta aplinkybė, kad Antanui Daugirdui perkant Bugius 1811 m., juose gyveno aštuoni savarankiški *ūkininkai,* ne kumečiai, o 1846—56 metų laikotarpy jau nelaisvi, dvaro priklausą kumečiai. Kuriuo būdu tasai pasikeitimas įvyko, dokumentuose žinių nėra. 1929 m., rašydama šį savo darbą, to klausimo išspręsti negalėjau. Tik 1936 m. išleistas prof. A. Janulaičio tyrinėjimas „Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž." meta kiek šviesos ir leidžia spėlioti, kuriuo būdu ūkininkų vietoje Bugiuose atsirado kumečiai. Prof. A. Janulaitis minėto veikalo 536 pusl. rašo:

„Kai kurie dvarininkai pradėjo naujai ūkininkauti: metę lažininkų darbą, jie patys su savo darbininkais ėmė dirbti dvaro laukus ir didinti juos; didino šiuo būdu: naikindavo, kartais net griaudavo sodžius, sodžiaus žemę dėdavo prie dvaro, valstiečius ar paleisdavo iš baudžiavų ir išvydavo ar neatleisdami perkeldavo iš sodžiaus į dvarą, padarę juos dvariškiais ir kumečiais, ir liepdami dirbti dvaro laukus".

Galimas daiktas panašiai pasielgė ir naujasis Bugių šeimininkas, pirkęs Bugius ir pradėjęs naujai ūkininkauti. Tikrai, pasižiūrėję į planus, matome, kad jis savo folvarką įsteigė buvusių ūkininkų sodybų vietoje, o kumečius apgyvendino toliau, pamiškėje, Smiltynėje. Laukai iš nauja pertvarkyti, krūmokšliai plėšiami, nebeliko senų sodybų ir ūkininkų. Matyti, pastarieji buvo nusigyvenę, naujas šeimininkas su jais geruoju susitarė ar kompensavo juos, taip, kad jie, nesijausdami nuskriausti, nepadavinėjo skundų prieš dvarininką, kaip tai buvo daroma kitur.

2. PAGRINDINIS DARBO PERSONALAS

Bugių kumečiai, jų pareigos ir atlyginimas

Bugiuose kalbamuoju laiku buvo trys kumečiai su savo šeimomis: 1847 metais apsigyveno čia Pranas Tupika ir Juozas Giedutis, o 1850 m. dar vienas — Mykolas Kerčys.

Kumečiai gyveno dvaro žemėje ir dvaro trobesiuose, savo nuosavybės turėdami tiktai kilnojamąjį turtą[103]).

Kumečių sodyba buvo dvaro dirbamos žemės rytų pakraštyje, palei mišką, vad. „Smiltyne"[104]). Seniau valstiečiai gyveno toj vietoj, kur dvarininkas pasistatydino sau gyvenamuosius namus ir ūkio trobesius, bet 1847 m. Giedutis jau gyveno Smiltynėj savo naujai pastatytoje trobelėje „su 4 dideliais ir 2 mažais langais ir kaminu".

Kumečiams metų pradžia buvo skaitoma nuo šv. Jurgio, t. y. nuo balandžio 23 d.[105]).

1847 m. Giedučiui ir Tupikai žemės buvo duota kiekvienam: be sodybų ir daržų po 3 deš. 324 kv. s. trims laukams, miškų apaugusių pievų „Karalienėje"[106]) po 3 deš. 1840 kv. s.

Už tą gaunamą žemę abu kumečiu turėjo eiti lažų („pańszczyzny"), kaip to reikalavo inventorius, po 4 dienas į savaitę, tačiau kol ūkis, laukai ir pievos nebuvo tinkamai sutvarkyti ir trobesiai nebaigti statyti, buvo daromas palengvinimas, būtent: 1847 m. kumečiai turėjo eiti tik 1 dieną į savaitę, t. y. 52 dienas į metus, 1848 m. — po 2 d. į savaitę, t. y. po 104 d. į metus, 1849 m. — po 3 dienas, t. y. 156 dienas į metus.

1849 m. kiekvienam iš jų pridėta sausų pievų ties mišku (palei Rukuižienės sieną) po 2 deš. 1030 kv. s. 29 pėd. Tuo būdu kiekvienas turėjo žemės po 9 deš. 794 kv. s. 29 pėd.

1850 m. prie anksčiau nustatytų pareigų prisidėjo dar 7 d. „gvoltų".

Nuo 1851 m. dvarininkas reikalavo, kad už tą žemę kumečiai eitų tas pareigas, kurios buvo nustatytos nuo 7 dešimtinių žemės prie trobos (likusios jis neskaitė, nes pievos dar nevisai buvo išplėštos), būtent: į savaitę po 2 d. su pakinklais (su arkliu) ir po 2 d. pėstiems. „Gvoltų" prie mėšlo su arkliais po 6 dienas, pėstiems prie šieno irgi 6 dienas į metus; į uosto miestą vieną padvadą; medžiams vežti — su arkliu 2 d. ir pėstiems

---

[103]) Bugių inventoriaus juodraštis, kur fiksuojama valstiečių pareigos ir atlyginimas, sako: „trobesiai, žemė, lygiai kaip ir visa kita, yra dvarininko nuosavybė" (III, 34).

[104]) Planas Nr. 2.

[105]) III. 34.

[106]) Planas Nr. 2.

3 d. į metus, t. y. iškirsti po 2 sieksniu medžių kiekvienam ir suvežt į dvarą.

Iki 1852 m. dvarininkas, atsižvelgdamas į tai, kad kumečiams duotos pievos neišplėštos, atleido juos nuo sekamų inventoriaus nustatytų pareigų: 3 dienas su arkliu ir 3 d. pėstiems „šarvarkų" ir 8 d. verpimui (nuo kiekvienos trobos)[107].

Kai Bugių savininkas apgyvendino 1847 m. kumečius Tupiką ir Giedutį, jiems buvo pašalpos duota kiekvienam sėklai po: 1 pūrą miežių, 3 pūrus avižų, 4 gorčius grikių, 6 gorčius sėmenų linų, 2 gorč. žirnių, 2 pūrų bulbių. Visą tai kas rudenį juodu privalėjo atidėti sėklai, bet jeigu negalėtų toliau ūkininkauti, turėtų atiduoti dvarininkui natūra, ar gyvais pinigais tiek, kokia būtų tuo laiku šių grūdų kaina.

„Duonai" buvo duodama po 1 pūrą miežių, kuriuos pirmą rudenį kiekvienas turėjo atiduoti dvarui.

Žiemkenčių rugių kiekvienas kumetis, atėjęs į dvarą, rado jam pasėtą po 1 pūrą, o rudenį dvarininkas pasėdino kiekvienam dar po 2 pūrų, taip kad pagrindinio pasėlio būtų kiekvienam po 3 pūrus, kuriuos (sėklą) išeidami iš ūkio kumečiai privalėtų grąžinti.

Be to Giedučiui duota arklys 15 rublių vertės su teise tą arklį parduoti, bet pardavęs ir išeidamas iš ūkio jis turėjo arba palikti kitą tokios pat vertės arklį ar sumokėti dvarininkui 15 r. gyvais pinigais. 1856 m. Tupiko knygutėje irgi pažymėta, kad jis naudojosi dvaro duotu arkliu.

Per visą laiką šie kumečiai turėjo valyti, plėšti jiems duotas miško pievas. Kur plėšti nebūtų galima, reikėjo palikti medžius, kad miškas augtų.

1850 m. be šių dviejų kumečių priimtas dar trečias, Mykolas Kerčys, matyt, perkeltas iš Antanavos, nes 1846—9 metais šio dvaro valstiečių sąraše užtinkamas jo vardas, o nuo 1850 metų jis jau figuruoja Bugių valstiečių tarpe. Jo vietoj Bugiuose iki 1850 m., rodosi, buvo Pr. Jasutis, kurs, pasenęs, turėjo užleisti vietą jaunesniam Kerčiui. Tiesa, apie Jasutį, kaip Bugių kumetį, aiškių žinių nėra. Vėliau, 1853 m. jis vadinamas „senas Jasutis", paliktas, tur būt, kaip įnamis, ir dirba dvare įvairius, daugiausia dailydės, darbus, — su

[107]) III. 34, 10 p.

juo vedama atskira sąskaita, atlyginama, kaip tai vėliau bus smulkiau nurodyta, pinigais ir natūra. Jo vaikai samdomi bernais.

Mykolui Kerčiui duota sodyba su daržu ir žemės daugiau, kaip 7 deš., bet kas daugiau — neskaitoma, kaip ir Tupikui bei Gedžiui. Už tai jis turėjo, kaip du pirmieji kumečiai, eiti pareigas, inventoriaus nustatytas nuo 7 deš. žemės. Pašalpos jam buvo duota 3 pūrai avižų ir 1 pūras miežių sėklai, pasėtų rugių rado 3 pūrus; visą tai, išeidamas iš ūkio, turėjo grąžinti natūra, ir geros rūšies. Tokiu būdu, nuo 1852—3 m., kada ūkis jau maždaug susitvarkė ir valstiečiai pradėjo eiti visas inventoriaus nustatytas pareigas, jų darbas ir atlyginimas už jį buvo šitokie: (žiūr. lentelę II — „Bugių kumečių pareigos ir atlyginimas už darbą" 1852—3 m.).

Inventoriaus nustatytos dienos dvarui buvo atliekamos, kaip sutarta, tam tikras pėsčių ir su pakinklais (su arkliu ar jaučiu) dienų skaičius. Jeigu kumečiai ardavo, ar važiuodavo kur su dvaro arkliais, ar jaučiais, toji diena buvo įrašyta „pėsčių dienų" rubrikoje. Dvarininkas tvarkingai registravo savo užrašų knygose atliktų dienų skaičių, žymėdamas, kokie darbai kurią dieną buvo dirbami. Inventoriuje be lažų yra išskirtos talkos, turinčios įvairius pavadinimus, kaip „gvalt", „šarvarkos", skyrium talkos medžiams kirsti ir vežti, dienos verpimui. Tačiau praktikoje jų kategorijos neskaitomos, visi šie terminai žemaičiams svetimi ir jie visas pridedamąsias pareigas, inventoriaus suskirstytas į kelias įvairias kategorijas, vadina „talkomis".

Pridėtoji II lentelė vaizduoja kokius darbus Bugių kumečiai atliko 1853 metais. Kitais metais kumečių darbo dienos užrašinėjamos drauge su įnamių, samdininkų ir šeimynos dienomis, todel jų atliekamo darbo iš to sąrašo išskirti negalima. Šioje lentelėje pažymėta, kad kumečiai 1852—3 m. išėjo vienas 232, antras 233 ir trečias 242 dienas į metus. Tuo tarpu pagal inventorių kiekvienas turėtų eiti po 239 dienas. Kas buvo daugiau darbo atlikta, kitais metais dvarininkas kumečiams atskaitydavo. Iki 1853 m. jie buvo atleidžiami nuo „šarvarkų" (3 d. pėstiems ir 3 d. su arkliu) ir nuo 8 d. verpimo, nes jiems duotos pievos nebuvo dar išplėštos. Matyt, ir po 1853 m. jiems vis delto dar buvo daromi palengvinimai.

Visi trys kumečiai, išėję inventoriaus nustatytą dienų skaičių, eidavo be to į dvarą įvairių darbų dirbti už tam tikrą atlyginimą, reguliuojamą darbo kokiu, metų laiku, vietos įpročiais ir inventoriumi. Giedutis buvo mūrininkas, dailydė, Tupika atlikdavo visus dvare reikalingus kalvio darbus, todėl jie, kaip amatininkai, gaudavo didesnį atlyginimą, negu Kerčys, jokio amato, berods, nemokėjęs.

Dvarininkas, užfiksuodamas kumečių pareigas ir prievoles, pastebėjo, kad kumečiai be 2 baudžiavos dienų į savaitę sutikę eiti dar po 2 d. į savaitę, ir jei panorėtų, galėtų eiti daugiau, bet jis pats jų neversiąs dirbti daugiau, kaip 2 d. (virš baudžiavos) į savaitę.

Žiemos metu buvo mokama kumečiui, dirbusiam su savo arkliu ir duona po 18 kap. į dieną, dirbusiam pėsčiam — „ant dvaro duonos“ — po 7⅓ kap., po 8 k. Vasarą vyrui nuo 10 iki 12½ k. už paprastą darbą, o už amatininko po 15 ir 20 k. Moteris ir vasarą tegaudavo 7½ k. į dieną.

Paprastai mokesčius už savo kumečius sumokėdavo dvarininkai, o kumečiai arba grąžindavo jam pinigais, arba atidirbdavo skolą. Taip pat eidavo dienas už paskolintus grūdus duonai ar sėklai. Už darbą, kurį atlikdavo jie patys dvare, ar jų vaikai, bernai, mergos samdininkės, jie gaudavo taip pat užmokesnį gyvais pinigais.

Kurui kumečiai gaudavo žagarų iš jų plėšiamų ir valomų pievų. Iš tolimesnių dvarininko miškų medžius kirsti kumečių reikalams buvo draudžiama. Reikalingą statybai medžiagą dvarininkas pats duodavo, kiek jo nuožiūra buvo reikalinga ir kokios.

Dvarininkas reikalavo iš savo kumečių, kad jie kiek galėdami geriau žemę dirbtų ir griovių kastų tiek, kiek tai jo paties bus nustatyta.

Visas dvarui privalomas eiti už gaunamą žemę ir kit. dienas kumečiai ėjo „ant savo duonos“ su savo įrankiais ir gyvuliais.

Kumečiai privalėjo mokėti mokesčius, kaip to įstatymas reikalavo nuo visų valstiečių — pagalvius mokesčius, už tiek asmenų, kiek jų buvo pirašyta prie jų šeimos pagal paskutinę reviziją, ir rekrūtiškus mok.

Činšo dvarininkui kumečiai jokio nemokėjo[108]).

Apie šių valstiečių nejudomąjį turtą, jų gyvąjį ir negyvąjį inventorių jokių žinių nėra.

Taip pat nedaug težinoma apie jų šeimų ir šeimynų sąstatą.

Giedutis turėjo vedusį sūnų Mykolą, tarnavusį dvare per berną ir dukterį Oną piemenę, pats laikė berną ir mergą.

Tupika turėjo, berods, 5 sūnus (bent tiek Tupikų tarnavo Bugiuose — gal, tai buvo tik tolimesni giminės). Mokesčius jis mokėjo už sūnų Peliksą ir už berną Juozą Jokūbauską. Darbą dirbti į Bugių dvarą ateidavo kaž kokia Tupikienė, o virėja tarnavo, gal, duktė, Uršulė Tupikaitė.

Apie Kerčio šeimos sąstatą taip pat tikslių žinių nėra: minimas jo sūnus Ignas — piemuo, duktė Morta — piemenė ir Kerčienė, tur būt, Mykolo žmona.

Šeimyna

Šeimyna, lygiai, kaip ir kumečiai, priklausė prie lyg ir *nelaisvųjų valstiečių* kategorijos, — bent teoriškai. Jie rusiškai buvo vadinami taip pat „korennyje", lenkiškai „czeladź"[109]). Jie nebuvo prie žemės pririšti ir dažniausiai dirbo dvare už algą, rečiau gaudavo atskirus žemės sklypus dirbti. Nors jie asmens laisvės neturėjo ir tuo būdu turėję būtų būti priversti visą amžių gyventi prie dvaro, kuriame gimė, tačiau iš šeimynos narių sąrašo matyti, kad jie toli gražu ne visą savo amžių praleisdavo pas vieną ir tą patį dvarininką. Bernai ir tarnaitės, be abejonės, išeidavo pas kitus tarnauti tiktai savo šeimininkui sutikus, bet, matyt, tarnavo pas jį laisvai susitarę. Matyt, gyvenimas pats atmetė senas tradicijas ir sudarė tokią faktinę padėtį, kuri 1861 metų reformos kai kur tik buvo pakeičiama, o daugiausia konstatuojama ir užfiksuojama įsigyvenusi tvarka.

Bugių bernai ir tarnaitės dažniausiai buvo Bugių ar Antanavos kumečių vaikai ir giminės, taip pat artimųjų dvarų ir kaimų valstiečiai. Kartais buvo tai Viekšnių miestelio gyventojai ar vargingi bajorai ir laisvieji valstiečiai iš tolimesniųjų Lietuvos vietų[110]). Tie pastarieji buvo sulyginami kiek skirtingomis, negu nelaisvieji valstiečiai, sąlygomis. Būdami

---

[108]) III. 34. 6—28 p.

[109]) III. 34.

[110]) III. 34. 158 p.

laisvi, jie privalėjo mokėti didesnius mokesčius, taip pat devėjo savo, o ne dvaro, drabužiais; todel ir algą gaudavo didesnę.

Paprastai šeimyna — bernai ir tarnaitės — buvo sulygiami vieneriems metams, nuo šv. Mykolo, ar nuo Kalėdų. Ištarnavę sutartą laiką, jie susitardavo dėl atlyginimo kitiems metams, o jeigu dvarininkui nebuvo tinkami, gaudavo išeiti kitur uždarbiauti. Stodami tarnauti jie dažnai susitardavo su dvarininku, kad išeidami iš jo galėtų gauti kiek grūdų, miltų, ar duonos prasimaitinti. Be algos, bernai ir tarnaitės gaudavo beveik visuomet nagines ar pinigų joms nusipirkti, skrybėlę ar kepurę, kokį nors rūbą, ar kiek rugių, kanapių, bulbių ar linų.

Šeimyna gyveno dvare ir dirbo visas dienas savaitėje įvairius ūkio ir namų darbus. Jeigu bernai gaudavo, be algos, dar žemės sklypelį pasisėti, jie eidavo į dvarą dirbti tik po 4 d. į savaitę, arba kelioms dienoms į metus buvo atleidžiami nuo dvaro darbų. Šventadieniais vienas, du ar trys asmens dežuruodavo iš eilės, šėrė gyvulius, ėjo apyvoką, maistą gamino dvarininkui ir šeimynai.

Visa šeimyna buvo „ant dvaro duonos“ ir dėvėjo dvaro drabužiais.

Už gerą tarnybą bernai ir tarnaitės gaudavo beveik kasmet, Kalėdoms, dovanų. Vežėjai kelionėje gaudavo „pyrago“ ar „gastinčiaus“.

Kaip matyti iš šeimynos sąrašų, Bugiuose bernų būdavo laikoma kasmet po 6—7, tarnaičių — po 3—5, be to piemuo ir piemenė. Vyrai tarnavo paprastais bernais, ėjusiais laukų darbus, vežėju, liokaju; vienas ar du buvo laikomi vyresniais bernais, šeimininkais, lenkiškai vadinamais „gospodarz“, „dozorca“, „starszy parobek“. Mergaitės buvo laikomos šios: viena virėja, 2 ar 3 tarnaitės laukų, daržų darbams, kiaulėms šerti, karvėms milžti, kambariams tvarkyti ir t. t. Viena buvo vyresnioji, vadinama šeimininkė, „gospodyni“. Viso šeimynos būdavo nuo 10 iki 13 žmonių. Be bernų tarnaudavo dvare ir pusberniai, pusmergės, gaudavusieji mažesnį atlyginimą[111]).

Berno išlaikymas metams vidutiniškai buvo šitaip apskaitomas:

---

[111]) III. 34. 112 p.

Algos metams		8 r. — k.
Skrybėlei pirkti		— „ 60 k.
Kepurei pirkti		— „ 40 „
Kailiniai (dėvėti 3-jus metus, vertė 3 rūb., vieneriems metams — 1 rub.)		1 „ — „
pusė odos naginėms pasidaryti		1 „ 50 „
nauji batai		1 „ 20 „
audeklo, drobės 3 mastus		— „ 45 „
audeklo pakulinio 12 mastų		— „ 90 „
audeklo pašukų 12 mastų		— „ 72 „
vilnos		— „ 30 „
sermėga ir 1 kelnės		2 „ 25 „
		17 r. 32 k.
valgis	—	24 „ — „
		41 r. 32 k.[112])

Dvarininko išmanymu berno išlaikymas atsieidavęs pigiau, negu kumečio, gaunančiojo ordinariją. Ordinarija, duodama vienam asmeniui, buvo įvertinama dar 1837 m. šitaip:

rugių 6 pūrai	—	12 r.
miežių 3 pūrai	—	4 „ 50 k.
avižų 1 pūras	—	— „ 80 „
žirnių 12 gorčių	—	— „ 60 „
kanapių sėm. 6 g.	—	— „ 60 „
mėsos, lašinių, taukų 48 sv.	—	3 „ 84 „
silkės, malūnas	—	2 „
		25 r. 14 k.[113])

Tuo tarpu artimoje Kuršėje Bugių savininkas pastebėjo šitokią ordinariją, duodama bernams ir tarnaitėms:

bernams:		tarnaitėms:	
rugių	6 pūrai	rugių	5 pūrai
miežių	3 „	miežių	2 „
žirnių	12 gorč.	žirnių	6 gorč.
bulbių	10 pūrų	silkių	⅓ bačkos

[112]) III. 32.
[113]) III. 31.

bernams:		tarnaitėms:	
silkių	½ bačkos	mėsos	3 pūdai
druskos	12 gorč.	malūnui	1 r. 80 k.
pusė odos nagi-		algos	3 „
nėms pasidaryti		(tarnaitės drabužiai)	
mėsos	3 pūdai		
algos	20 r.		
(berno drabužiai)[114])			

Bugių kumečiai ir šeimyna, viso po 12—15 žmonių kasmet, sudarė pastovų ir nuolatinį darbo personalą (žiūr. lentelę IV — „Bugių šeimyna ir jos atlyginimas").

3. ŠALUTINIS DARBO PERSONALAS

Įnamiai

Be valstiečių, ėjusių baudžiavas, ir šeimynos, į Bugių darbo personalo sąstatą įėjo ir šalutinis elementas, įnamiai, dažnai užrašų knygose minimi, ir dieniniai darbininkai. Įnamiai taip pat, kaip ir kumečiai, gaudavo iš dvaro butą, žemės ir pievos sklypą, kurą ir už tai dirbdavo dvaro naudai po keletą dienų į savaitę. Nuo kumečių jie skyrėsi tuo, kad gaudavo mažiau žemės ir vietoj viso ūkio, susidedančio iš namelio, kūtelės ir daržinėlės, turėjo tik butą, vieną trobą, kambarį ir gal kokią mažą kutelę, bendrai su kitais valdomą; mažiau gaudami, jie mažiau ėjo dirbti į dvarą. Bernai, kurie kartais irgi gaudavo žemės sklypą ir atskirą butą savo šeimai, sudaro pereinamąjį laipsnį tarp įnamių ir šeimynos. Dažniausiai bernai, dirbdami dvarui, valgė prie bendro šeimynos stalo, o įnamiai, kaip ir kumečiai iš dvaro maisto negaudavo. Bugių kumečiai turėjo savo atskirus laukus, po 3 kiekvienas, tačiau įnamiams, jeigu ir buvo duodamas žemės sklypas, tai, tur būt, prie dvaro lauko. Dažniausiai įnamiams buvo sėjama ar duodama sėklos pasėti kelis pūrus rugių ir vasarojaus dvaro lauke ir jų derlius priklausė nuo bendro dvaro derliaus. Tarp bernų ir įnamių didžiausias skirtumas buvo tasai, kad bernai be atlyginimo natūra gaudavo dar algą pinigais, o įnamiai — tiktai atlyginimą natūra ir tik kartais pinigų ma-

---

[114]) III. 32. 117 p.

limui, silkėms ir druskai. 1852—56 metų laikotarpyje darbininkų sąraše įnamius sutinkame tiktai dieninių darbininkų tarpe. Užrašuose minimos tiktai 1854 m. įnamės Jasutienė ir Giedutienė[115]), kurios, be kitko, už butą eidavo dienas.

Kiek galima spręsti iš ūkio užrašų, anksčiau Bugiuose daugiau griebtasi įnamių darbo, tačiau tikslesnių žinių apie juos nebeliko. Savininkas, matyt, nebuvo tradicijos varžomas, ieškojo pigesnių, sau patogesnių atlyginimo formų ir įnamius priimdavo tiktai, jei kuriais metais turėjo atliekamą butą, kurį atiduodavo žmonėms už dienas. Išnaudodamas ūkiškąsias galimybes, gaudavo darbininkų, kuriems nereikėjo mokėti gyvais pinigais, tiktai natūra, kuri be jų nebūtų buvusi ūky sunaudota. Bugių savininkas domėjosi, kuriomis sąlygomis įnamiai jo apylinkėj dirba, ir pastebėtuosius davinius — pareigas ir atlyginimą — pas kaimynus sunaudoja ir savo ūkiui.

Pavyzdžiui, 1853 m. Viekšnių valsčiuje, Tučių dvare pas Kontrimą įnamiai dirbo šitokiomis sąlygomis:

Žmogui duodamas butas, kiekviename lauke po 1 pūrą pasėtų rugių (daje się wysiewu w każdym polu żyta 1 pur), miežiams pasėti prie sodybos 1 margą žemės, 2 margu pievos, tatai įnamis apdirba dvaro arkliais ir dvaro dienomis. Pasiima sau šiaudų ir pelų tiek, kiek reikia 1 ar 2 karvėms išmaitinti, karves gano dvaro ganykloje. Jeigu derlius duoda mažiau, kaip 6 grūdą, dvaras prideda grynais grūdais (iki 6 grūdą). Už visa tai įnamis atlieka dvare su savo drabužiais ir savo duona kas savaitę: vyriškis 5 d. ir moteriškė 1 d.[116]).

Tuo pačiu laiku pas kaimyną Zabielskį buvo kiek skirtingos sąlygos:

Įnamis gaudavęs 2 pūrų pasėtų rugių, 1 pūrą miežių ir 1 pūrą avižų, daržo 3 pūrams bulbių pasėti, pievos 4 vežimams šieno, duonai iš dvaro „meigo" aruodo 3 pūrus rugių, 1 p. 18 g. miežių, gyvais pinigais (malūnui, silkėms ir druskai) 3 r. 75 k., kurui 10 vež. žagarų. Turėjo dirbti dvarui su savo duona vasaros metu su arkliu 50 d. ir pėsčias 75 d., žiemos metu su arkliu 12 d. ir pėsčias 13 d., suverpti 10 sv. pašukų ir 6 sv. vilnų,

[115]) III. 34. 89 ir 91 p.
[116]) III. 32. 49 p.

(Išskaičiavus, viena diena su arkliu atsieina dvarui po $25^1/_3$ kap., 1 d. pėščiam — 16⅔ k.)[117].

Bugių inventoriaus buvo nustatytas analoginis atlyginimas įnamiams, atliekantiems vasarą su arkliu 50 d. ir pėsčiam 75 d., žiemos metu su arkliu 12 d. ir pėsčiam 13 d., be to verpiantiems 10 sv. pakulų ir 6 sv. vilnos.

Tiems, kurie pėsti vasaros metu eidavo į dvarą 75 d., o žiemos metu 25 d., buvo duodama pasėtų rugių 1 pūrą, vasarojaus 1 p., daržo pasėti 2 pūrams bulbių, butas ir kuras, duonai 2 pūru rugių, 1¼ pūro miežių, pinigais 2 r. 37½ k., šieno 1 vež.[118]. Be to, dirbusiems be 4 d. savaitėje dar po 2 d. buvo nustatyta duoti 6 p. rugių, 3 p. miežių, arba: pinigais 4 r., rugių 4 pūrus, miežių 2 pūru.

Ši pastaroji įnamių rūšis, berods, tik ir buvo Bugiuose laikoma, bet nesudarė pagrindinės — tik papildomąją darbo personalo dalį, lygiai kaip ir dieniniai darbininkai.

Dieniniai darbininkai

Nuolatiniai, metiniai darbininkai nepajėgdavo atlikti visų ūkio darbų. Bugių savininkui teko beveik per ištisus metus samdyti iš šalies. Ypačiai daug reikėjo samdyti nuo gegužės mėn. pradžios iki rugsėjo, spalio pabaigos, kada eina lauko darbai. Samdomi buvo dažniausiai Bugių ir Antanavos kumečiai, jų vaikai, giminės ir tarnai, įvairūs įnamiai, kartais kaimynų ir aplinkinių kaimų žmonės.

Dieninių darbininkų tarpe pasitaikydavo ir atėję iš rusų kariuomenės atostogų kumečių giminės — kareiviai, bernai sulygti dvare dirbti po 4 d. į savaitę (eidavo likusiomis 2 laisvomis dienomis savaitėje). Samdininkai dažniausiai eidavo „ant savo duonos“, retai tegaudavo valgyti prie dvaro stalo, Senieji darbininkai kartais dirbdavo tik už maistą[119].

Dieninių darbininkų atlyginimo norma buvo tiksliai inventoriaus nustatyta, tačiau dvaras dažniau atsilygindavo natūra, negu gyvais pinigais. Darbininkams 1846 m. reikėjo mokėti:

---

[117]) III. 32. 50 p.
[118]) 1848 m. kalendorius.
[119]) III. 34, 73 p.

už 1 dieną su arkliu	16 kap.	
„ 1 dieną pėsčiam	8 k.	darbin. valgis
„ 3 d. sav. t. y. 12 d. per mėn. pėstiems 12 g. rugių su arkliu 1 p.	„	
„ 6 „ 24 „ „ „ pėstiems 6 g. miežių su arkliu 12 „	„	

už 1 d. su arkliu	10 kap.	dvaro valgis [120]
„ „ „ pėsčiam su dalgiu	6 „	
„ „ „ „ „ grėbliu	6 „	
„ 3 „ „ į sav. ar iki 12 d. į mėn. ½ p. rugių 6 g. miežių		

1848 metais už duotąjį 1 pūrą rugių dvaras reikalavo eiti pėsčiam su dalgiu, grėbliu ar prie mėšlo — 14 dienų, už 1 pūrą miežių — 12 dienų, už 1 pūrą avižų — 8 d.[121]). 1854 m. samdininkai už pasėtą 1 sieką bulbių dvaro sėkla ir dvaro žemėje turėjo eiti 9 moterų dienas (dvaro stalo valgis)[122]). 1855 m. už pasėtas bulbes dvaro sėkla, dvaro lauke ir dvaro darbininkais:

už 1 pūrą reikėjo dirbti 24 dienas, ar pinig. 2 r. 50 k.
„ ½ „ „ „ 12 „
„ 1 sieką „ „ 6 „
jeigu darbininko sėklos:
už 1 pūrą reikėjo dirbti 12 dienų
„ ½ „ „ „ 6 „
„ 1 sieką „ „ 3 „ [123])

Už pasėtų linų 1 gorčių dvaro žemėje ir dvaro sėkla turėjo eiti dirbti 7 dienas[124]).

Už 1 sieką miežių 6 d.
„ 1 gorčių žirnių 3 „
„ 1 gorčių grikių 1½ „
„ 1 sieką rugių 12 d., arba 75 kap. sumokėti[125]).

---

[120]) III. 32, 74 p.
[121]) 1848 m. kalendorius.
[122]) III. 34, 75 p.
[123]) III. 34, 58 p.
[124]) III. 34, 170 p.
[125]) III. 34, 61, 166 p.

Samdomiems 1 savaitei vyrams buvo mokama po 1 rublį[126]), trims mėnesiams — po 9 rub., be to kartais pridedama natūra, sakysim rugių, žirnių (6 gorč.) ar kito[127]). Moteris už 3 darbo mėnesius gaudavo kur kas mažesnį atlyginimą: tiktai 2 rub. ir sieką rugių[128]).

Dvaras gaudavo darbininkų ir už išnuomotas pievas. Inventoriaus buvo nustatyta kaina, būtent, už vežimą nupiauto šieno — 30 kap., o kur gera pieva — 40 ir 50 kap. Pievų nuomininkai savo darbu dvare atsilygindavo už gautąjį šieną.

Darbininkų užmokestis priklausė nuo metų laiko. Vasaros darbymetyje buvo mokama daugiau, negu žiemą. Inventoriaus buvo tvirtai nustatyta dienos užmokesčio kaina. Kiek galima spręsti iš likusių sąskaitų, Bugių savininkas tų kainų laikėsi:

								(kuliant) vyr.	10	k.	mot.	$7^1/_2$	k.
Nuo	XI	1	d.	iki	II	1	d.	mokama į dieną vyr.	$7^1/_2$	k.	mot.	5	k.
„	II	1	„	„	V	1	„	„ „ „	10	„	„	6	„
„	V	1	„	„	VIII	1	„	„ „ „	12	„	„	$7^1/_2$	„
„	VIII	1	„	„	XI	1	„	„ „ „	10	„	„	6	„

Turint tatai galvoje, Bugių dienos samdininkų atlyginimas šitiek atsieidavo, kaip rodo V lentelė (psl. 122).

Iš tikro grynais pinigais tiek nebuvo mokama, nes, kaip jau anksčiau minėta, dvarininkas dažnai užmokesčių eikvivalentą atlygindavo natūra.

Už griovių kasimą buvo mokama: *be ordinarijos* — už 1 prentą 3 skiesn. ilgio

už	3	pėdų	pločio	griovį	kietoje	žemėje	—	5	kap.
„	4	„	„	„	„	„	—	8	„
„	5	„	„	„	„	„	—	9	„
„	6	„	„	„	„	„	—	10	„
„	5	„	„	„	Kamanuose		—	5	„
„	4	„	„	„	Spanguolinėje		—	$7^1/_2$	„
„	4	„	„	„	Šilelyje		—	5	„
„	5	„	„	„	„		—	$7^1/_2$	„

[126]) III. 34, 61, 166 p.
[127]) 1852 m. kalendorius.
[128]) III. 34, 61 p.

su ordinarija už 1000 prentų 3 pėdų pločio — 3 r. ir rugių ½ pūro, miežių 6 gorčiai, bulbių 12 gorčių, druskos 2 kvortas, degtinės 1 gorčius.

už 100 pr. 4 pėdų pločio — 4 rub.
„ „ „ 5 „ „ — 5 „
ir rugių 18 gorčių, miežių 9 gorčiai ir visa, kas anksčiau.

už 100 pr. 6 pėdų pločio — 6 rub.
„ „ „ 7 „ „ — 7 „
rugių 1 pūras, miežių ½ pūro, bulbių 1 pūras, druskos 1 gorčius, degtinės 2 gorčiu.

Už miško pievų plėšimą mokėta apie 720 r. už valaką. Sakysim, kažkoks atėjęs burlokas iš Mintaujos siūlėsi išplentuoti Baltmiškyje[129]) 300 prentus už 15 rublių, 3 pūrus rugių ir 3 siekus žirnių, arba už 24 rubl. gyvais pinigais.

Amatininkai Amatininkų darbą Bugiuose atlikdavo kumečiai (kurių vienas, kaip anksčiau jau buvo minėta, mokėjo dirbti kalvio, antras mūrininko ir dailydės darbą) arba samdytieji amatininkai.

Kalviui, Tupikai, darbo dvare nestigo, ir jis kasmet savo darbu grąžindavo savininkui dalį pinigų už sumokėtus už jį mokesčius. Jam teko arklius kaustyti ir ūkio įrankius taisyti, kartais pačiam daryti. Už arklių kaustymą senomis pasagomis mokėta jam po 1½ kap. nuo kojos, o už kaustymą naujomis — po 2½ kap. Kasmet Tupika užsidirbdavo dvare kalvio darbu nuo 3 iki 5 rub., atlikdamas visą, kas buvo reikalinga. Dvarininkas, neturėdamas reikalo kreiptis pas kitus kalvius, taupydavo laiką ir pinigus[130]).

Taip pat naudingas buvo antras kumetis, Giedutis, atlikdavęs smulkius mūrininko darbus. Jis statė pečių kumečių trobelėje (jam už šį 3 dienų darbą sumokėta 60 kap.), baltino kambarius ir pečių dažė (dirbo 4 d. už 60 kap.), mūrijo ir tinkavo (po 20 kap. į dieną), pagaliau, Antanui Daugirdui mirus, atidavė jam paskutinį patarnavimą, išmūrindamas jo karstui

[129]) Planas Nr. 2.
[130]) III. 34, 132.

rūsį (sumokėta jam 2 r. 70 kap.)[131]). Tačiau svarbesniems darbams buvo samdomi prityrę darbininkai — amatininkai.

1839 m. buvo sulygta su amatininku, kad už 7 rub. ir 1 gorčių degtinės padarytų 2 pilku pečiu po 100 koklių kiekvienam[132]). 1839 m. puodžiui sumokėta 20 r. ir duota 20 pūrų rugių už pastatymą Bugių namų pečių ir kaminų. Plytos šitam darbui buvo pačiam dvare pagamintos. Įdomu, kaip dvarininkas savo užrašų knygutėje pažymi savo bernų darbingumą ir jų darbo našumą. Jis išskaičiuoja, kad, jeigu yra sukasto molio, kurį vienas vyras kojomis mina, o antras plytas dirba, tai tinginys per valandą padaro 20 nedegtų plytų, geresnis darbininkas — 25, o geras — 30 plytų; tuo būdu per vieną dieną, ar 16 valandų (atmetus 6 val. valgiui ir poilsiui) palieka 12 darbo valandų, tinginys padirba 240, geresnis darbininkas 300 ir geras 360 nedegtų plytų. Tuo būdu, 1000 plytų pagaminimui reikalinga 6 darbininkai[133]).

Savo stalių ir dailydžių dvare neturėta, todel juos teko iš šalies samdyti. Tik smulkius lengvesnius darbus, matyt, savo žmonės atlikdavo, pavyzdžiui, eigulis Giedutis buvo padaręs gyvuliams lovius. Dailydė Vilkas, dirbęs mėnesį dvare „ant savo duonos", gavo 6 rublius[134]). Amatininkai buvo branginami ir mokėdavo sau išderėti geresnį atlyginimą. Pavyzdžiui, 1852 m. stalius Vilimas, sulygtas 25 dienoms, pareikalavo sau be 6 rublių atlyginimo po 3 porcijas mėsos ir degtinės į dieną. Savininkas tatai sąžiningai pildo, užrašęs savo knygutėje[135]). Tokia, matyt, jau buvo tradicija, tvirtai iki šiol užsilikusi: geras maistas turi degtine pasistiprinti. Amatininkai buvo samdomi ne iš tolo, bet iš artimiausių apylinkių, dažniausiai Antanavos ir kitų dvarų kumečiai, ar jų giminės. Sakysim, Juozas Ungeitis iš Pakamanių, darė brikę už 2 rubliu, ½ pūro rugių, ½ pūro miežių iš dvaro duotos medžiagos[136]).

---

[131]) III. 34. 40 p.

[132]) III. Kal.

[133]) 1837 m. kalendorius.

[134]) 1842 m. kal.

[135]) 1852 m. kal.

[136]) III. 34. 158 p. Įdomu susekti, kaip tam tikri gabumai pereina iš kartos į kartą: čia minėto Ungeičio anūkas ar praanūkas, gyv. dabar tame pat Pakamanių k., yra garsus apylinkėj kalvis ir stalius savamokslis, padaro visai geras dideles kuliamąsias mašinas, kurių bent kelioliką yra apylinkėje pardavęs.

Bendorius buvo samdomas iš artimo Palnasų kaimo. Tūlam Kielpšui mokėta už darbą po 15 kap. į dieną „ant dvaro duonos“[137]).

Stiklius darė 6 langus už 7 rub. 20 kap.

Audžiama, tur būt, viskas buvo namie, nes savo audėjos yra dažnai minimos ir niekur nėra pastebėta, kad audeklas būtų kitur gaminamas. Tačiau linai, pakulos, pašukos ir vilnos verpti buvo išdalinama kumečiams, įnamiams ir kit. už atlyginimą, inventoriaus nustatytą.

1846	m.	už	suverpimą	1	sv.	linų	b.	mokama	30	k.
„	„	„	„	„	„	pašukų	„	„	3	„
„	„	„	„	„	„	pakulų	„	„	2	„
1849	„	„	„	„	„	linų (talkių)	„	„	25	„
„	„	„	„	„	„	pašukų	„	„	5	„
„	„	„	„	„	„	pakulų	„	„	$2^1/_2$	„
„	„	„	„	„	„	vilnų	„	„	$6^1/_2$	„
1852	„	„	„	„	„	talkių	„	„	30	„
„	„	„	„	„	„	lin. samplėšinių	„	„	5	„
„	„	„	„	„	„	pašukų	„	„	3	„
„	„	„	„	„	„	pakulų	„	„	$1^1/_2$	„
1853	„	„	„	„	„	talkių	„	„	30 ar 25	„
„	„	„	„	„	„	pakulų	„	„	2	„
„	„	„	„	„	„	pašukų	„	„	$3^1/_2$	„
„	„	„	„	„	„	kuželis samplėš.	„	„	5	„

Dieninių darbininkų skaičius 1853-6 metais

	1853—4			1854—5			1855—6		
	Vyrų	Mot.	Viso	Vyr.	Mot.	Viso	Vyrų	Mot.	Viso
Balandžio	127	—	127	28	—	28	12	—	12
Gegužės	95	15	110	32	9	41	1	14	15
Birželio	47	40	87	83	43	126	24	37	61
Liepos	87	83	170	52	70	122	22	48	70
Rugpiūčio	62	50	112	42	43	85	25	64	89
Rugsėjo	52	32	84	19	21	40	26	49	75
Spalių	57	3	60	15	19	34	30	27	57
Lapkričio	nesamdyta			15	—	15	27	19	46
Gruodžio	„			10	—	10	9	9	18
Sausio	„			14	16	30	4	—	4
Vasario	„			13	—	13	15	—	15
Kovo	„			10	—	10	7	—	7
Viso	527	223	750	333	221	554	202	267	469[138])

1853—6 metais Bugiuose dirbo kumečių, šeimynos ir dieninių, atskaičius šventadienius ir darbo dienas, praleistas del ligos viso:

[137]) 1846 m. kalendorius.

[138]) III. 34.

1853/4 m.

		vyrų darbo dienų	moterų darbo dienų	viso darbo dienų
kumečių	—	637	19	656
šeimynos	—	1646	1649	3295
dieninių	—	569	314	883
		2852	1982	4834

1854/5 m.

		vyrų darbo dienų	moterų darbo dienų	viso darbo dienų
kumečių	—	687	31	718
šeimynos	—	1718	1302	3020
dieninių	—	406	221	427
		2811	1554	4365

1855 m. iki gruodžio mėn.

		vyrų darbo dienų	moterų darbo dienų	viso darbo dienų
kumečių	—	448	8	456
šeimynos	—	1247	900	2147
dieninių	—	157	263	420
		1852	1171	3023

Nuo 1855 m. gruodžio 1 d. iki 1856 m. balandžio 1 d. viso labo buvo 1040 darbininkų dienų, tuo būdu per visus 1855/6 metus Bugiuose dirbo 3023×1040=4063 darbininkų dienų, vyrų ir moterų.

Pastaba: Šios lentelės daviniai, kurie liečia dieninių darbininkų skaičių, nesutinka su anksčiau (96 pusl. plg. lent. VI) paduotais daviniais. Apskritai šie skaičiai reikia laikyti tiktai apytikriais. Šaltiniuose skaičiai yra įrašyti kai kur labai neaiškiai, kai kur net praleisti, todel tiksliai suskaityti negalima.

4. VALSTIEČIŲ MOKAMIEJI VALSTYBINIAI MOKESČIAI IR KARO TARNYBOS PAREIGA

Pagal rusų įstatymus visi imperijos gyventojai buvo dalijami į dvi dali: į mokančius valstybei mokesčius ir į nemokančius. Visus mokesčius mokėjo valstiečiai (laisvieji ir ne-

laisvieji) tuo tarpu kai bajorai buvo nuo jų visiškai laisvi. Iš visų mokesčių kategorijų svarbiausi buvo pagalvės mokesčiai. Be jų Bugių valstiečiai mokėjo į valstybės iždą ir rekrutiškus mokesčius. Mokesčius mokėjo tiktai vyrai, pilnamečiai.

Pagalvės mokesčiai

Pagalvės mokesčiai buvo pagrindiniai ir papildomieji. Šie pastarieji skiriami keliams ir valstybės įstaigoms išlaikyti[139]).

Pagalvės mokesčiai buvo mokami 2 kartu per metus — už pirmą pusmetį nuo sausio iki kovo mėn., už antrą pusmetį — nuo spalių iki sausio mėn.[140]). Iš valstiečių mokesčius surinkdavo patys dvarininkai ir nustatytu laiku veždavo juos į apskrities miesto iždą. Mokesčių suma, kurią kiekvienas kaimas privalėjo mokėti per visą 15 metų laikotarpį, nuo vienos revizijos iki kitos, neatsižvelgiant į tai, ar jo gyventojų skaičius sumažėjo ar padaugėjo, nevisuomet vienodu sunkumu krito ant pavienių valstiečių pečių. Dvarininkas dalino paskirtą mokesčių sumą į kasmet esamą jo žemėj valstiečių skaičių. Jeigu kuris vyras dvare mirdavo, pabėgdavo, buvo paimtas į kariuomenę ar ištremtas — likusieji privalėjo prisiimti mokėti jo dalį iki naujos revizijos. Tatai sukeldavo didelį gyventojų nepasitenkinimą, ir Bugių savininkas piktinasi ta santvarka, pažymėdamas įstatymų rinkiny prie atitinkamo straipsnio: „eto ir chudo". Nevisuomet visi mokesčiai buvo reguliariškai mokami, kartais per keletą metų prisirinkdavo nemaža suma nedateklio, kurią vėliau dvarininkas, surinkęs iš savo valstiečių, sumokėdavo iždui. Sakysim, 1849 m. A. D. moka už savo valstiečius gana didelę per keletą pereitų metų nesumokėtų mokesčių sumą.

Bugių savininkas 1850—56 m. gana reguliariškai sumokėdavo mokesčius už savo valstiečius. Kumečiai, jų sūnūs ir bernai grąžindavo dvarininkui už sumokėtus mokesčius gyvais pinigais, arba jam už tai atidirbdavo. Už šeimyną, bernus, dvarininkas mokesčius mokėjo iš paskirtos jiems algai sumos. Iš algos bernai tegaudavo tai, kas pasilikdavo, mokesčius sumokėjus.

---

[139]) Svod Zak. Ros. Imp. Ust. o podatjach 1842.

[140]) A. D. rudens mokesčius vadina „podatki raty septembrovej".

Laisvi valstiečiai 1848 m. turėjo mokėti kiekvienas už vieną pusmetį:

pagrindinių mokesčių	(„podatej")	—	1 r.	4½	k.
žemės „	(„zemskich")	—	— „	33	„
bajoriškų „		—	— „	4	„
akcizo „		—	— „	29	„
korpuso „		—	— „	3	„
maisto „	(prodovolstv.)	—	— „	1½	„
institutui išlaikyti		—	— „	1½	„
įstaigų statybai		—	— „	2½	„
	viso pusmečiui		1 r.	79	k.
	viso per metus		3 „	58	„

Asmens laisvės neturintieji valstiečiai — baudžiauninkai mokėjo mažiau pagrindinių mokesčių, papildomus betgi tuos pačius:

mokesčių į metus	—	95	k.	į pusmetį	—	47½	k.
žemės „	—	66	„	„	—	33	„
bajoriškų „	—	8	„	„	—	4	„
akcizo „	—	58	„	„	—	29	„
korpuso „	—	6	„	„	—	3	„
maisto „	—	3	„	„	—	1½	„
instituto „	—	3	„	„	—	1½	„
įstaigų statybai	—	5	„	„	—	2½	„
Viso	2 r.	44	k.	„	1 r.	22	k.[141])

Rekrutiški mokesčiai

Be pagalvės Bugių valstiečiai mokėjo į rusų iždą ir rekrutiškus mokesčius. Į rusų kariuomenę pirmoje XIX a. pusėje buvo imami visi pilnamečiai vyrai mokantieji pagalvės mokesčius, jų tarpe ir bajorų valstiečiai. Rekrutų ėmimo tvarką nustatydavo tam tikri caro manifestai. Jie buvo išleidžiami tuomet, kai reikėjo papildyti kariuomenės eiles naujomis jėgomis. Jie skelbdavo kiek žmonių nuo 1000 vyrų turėjo būti imama kuriais metais į kariuomenę. Nevisuomet rekrutų skaičius buvo vienodas, — jis priklausė nuo to, ar valstybė reikalavo daugiau, ar mažiau ka-

[141]) III. 32. 111 ir 112 p.

reivių, nuo to, ar buvo taikos, ar karo metas, ir svyravo tarp 4 ir 12 rekrutų nuo 1000 vyrų. Rekrutų ėmimas visoje valstybėje buvo nustatytas pagal luomus: miestelėnų, valstybinių žemių ir bajorų dvarų valstiečių. Kiekvieno bajoro dvarai esantieji vienoje gubernijoje sudarydavo vieną atskirą kantoną[142]). Kantonai visi priklausė tiesiog valstybės iždo. Paprastai rekrutai buvo pristatomi ir imami natūra, tiktai kai kuriais atvejais, išimties keliu buvo leidžiama valstiečiams atlikti šitą pareigą ne natūra, tik sumokant pinigus, — vadinamus *rekrutiškus mokesčius*. Po 1000 rublių už kiekvieną iš 1000 imamų kariuomenėn vyrų buvo leidžiama, be kitko, mokėti šiais atvėjais: a) vadinamojoje „bekantonėje" juostoje — 100 varsto pločio žemės juostoje, einančioje Austrų ir Prūsų pasieniais nuo Juodųjų iki Baltijos jūrų ir b) tų smulkiųjų dvarininkų dvaruose, kurie, sudarę atskirą kantoną, neturėjo daugiau, kaip 20 tinkamų kariuomenei vyrų[143]).

Bugių valstiečiai atlikdavo rekrutišką pareigą ne natūra, bet pinigais arba todel, kad Bugiai galėjo priklausyti prie minėtos čia „bekantonės" juostos, nes Viekšnių valsčius yra maždaug 100 v. atstumo nuo Prūsų sienos, arba todel, kad A. Daugirdo dvaruose, sudariusiuose, pagal įstatymą, atskirą kantoną, neatsirasdavo daugiau, kaip 20 „kantonistų" — rekrutų.

Rekrutiškų mokesčių dydis nuo vieno asmens į metus siekė nuo 4 iki 7 rub., žiūrint po kiek rekrutų kuriais metais nuo 1000 asmenų buvo manifestais reikalaujama pristatyti. Nuo 1842 m. iki 1854 m., kada nuo 1000 žmonių rusai imdavo po 5 ar 7 rekrutus, valstiečiai mokėjo mažiau rekrutiškų mokesčių (tiksliai negalima nustatyti, kiek jie tuo laiku mokėjo, nes užrašų knygutėje to laiko pastabose buvo žymimi rekrutiški ir pagalviniai mokesčiai drauge), apie 2 r. 90 k. į metus. Tuo tarpu 1854—1855 m., kada katastrofingos Rusijai Krymo kampanijos metu buvo imama po 10 ir 12 rekrutų[144]), valstiečiai mokėdavo po 4 r., 4 r. 70 k., net ir po 7 r. į metus.

---

[142]) Wyciąg z ustaw o Rekrutach 1831. § 3.

[143]) Prof. A. Janulaitis „Užnemunė po Prūsais" Kaunas, 1938 m.

[144]) Rediger: „Komplektovanje i ustrojstvo vooružonnoj sily" ir „Enciklopedija vojennych i morskich nauk".

Mokesčių, ypačiai beveik kasmet besikeičiančių „rekrutiškų" mokesčių, našta buvo valstiečiams labai sunki, 1854-5 m. Bugių valstiečiai turėdavo sumokėti į Iždą ne tik visų metų uždarbį, bet dar įsiskolinti pas dvarininką ateinančių metų sąskaiton[145]). Tuo būdu ir dvarininkai 1853-6 m. laikotarpyje buvo priversti kasmet kelti savo bernams algas, kaip tai matyti ir iš VIII lentelės (plg. VII lent.).

Rekrutiški mokesčiai buvo mokami, kai išeidavo manifestai apie rekrutų ėmimą: 1854 m., išėjus dviem manifestam — sausio ir rugpiūčio mėn.[146]), Bugių valstiečiai moka „rekrutiškus mokesčius taip pat 2 sykiu — balandžio ir spalių mėn.; 1855 m. vėl 2 manifestam išėjus, valstiečiai moka mokesčius taip pat 2 kartu į metus.

Karo tarnybos atlikimas natūra

Tačiau, tos sritys ir tie asmens, kuriems buvo leidžiama mokėti pinigais, galėjo taip pat atlikti šią pareigą natūra. Tuo būdu ir Bugių valstiečiai kartais patekdavo į kariuomenę. Sakysim, 1837 m. minima, kad atvyko į dvarą iš kariuomenės atostogų kareivis Mykolas Jasutis. Taip pat 1853 m. dieninių darbininkų sąraše užtinkame „kareivį Jasutį". Reikia atsiminti, kad valstietis, patekęs į kariuomenę caro Mikalojaus laikais, turėjo ištarnauti joje 25 metus[147]).

Dažniausiai šia teise — kareiviavimo pareigą atlikti natūra — naudodavosi dvarininkai, norėdami nusikratyti kuriuo nors netinkamu ar nepaklusniu bernu, kaip tai plačiai buvo praktikuojama Rusijoje ir Lietuvoje. Tuomet ir kaimui kurį laiką nereikėdavo mokėti rekrutiškų mokesčių.

Apskritai rekrutų ėmimo tvarka buvo naudinga dvarininkams: valstiečiai sumokėdavo reikalingą sumą, o dvarininkai buvo ramūs, kad nenustos turimų darbininkų. Tiktai, kai del Krymo karo rekrutiškas mokestis tiek pakilo, kad valstiečiai neištesėdavo jį sumokėti ir dvarininkai turėjo pakelti jiems atlyginimą, — tai ir jie kiek pajuto karo pareigos naštą.

VII lentelė vaizduoja Bugių valstiečių mokamus pagalvinius ir rekrutiškus mokesčius.

---

[145]) III. 34, 62, 67 p.

[146]) Rubinštein „Chronologičeskij ukazatel ukazov i prav Ros. Imp. 1843 m."

[147]) III. 34, 38 p. ir III. 31.

5. BUGIU VAGLSTIEČIŲ PRIVATUS GYVENIMAS

Kumečių sodybos, trobesiai ir ūkis

Žinių apie valstiečių asmens gyvenimą, apie jų kultūringumo laipsnį tėra labai maža. Bugių sodybos aprašyme jau buvo minėta kumečių trobesiai. Kaip matyti iš plano[148]) padaryto Bugių igijimo metu (1827 m.) 3 valstiečių šeimynos turėjo savo reikalams tiktai 3 trobesius — tur būt, tai buvo dūminės trobos, kurių pastogė atstodavo gyvenamus namus, gyvulių kutę, daržinę bei klėtį. Tačiau A. Daugirdui pradėjus ūkininkauti, kalbamų trobesių vietoje išaugo dvaro sodyba, o kumečiai tapo perkelti į pamiškę, į vadin. „Smiltynę", kur jiems buvo išskirta dirbamoji žemė, po tris laukelius kiekvienam, — plane 2 Nr. aiškiai matyti 9 dirvelės. Nuo 1853 m. kiekvienas kumetis turi savo sodybą, tur būt, aptvertą ir turinčią nors mažą vaismedžių sodelį, kaip galima spręsti iš labai senų toj vietoj esančių obelių. Matyti ir buvusioje sodyboje valstiečiai turėjo vaismedžių sodelius, nes tose vietose, kur seniau, pagal planą, stovėjo jų trobos, ir dabar laukuose ir patvoriuose riogso grupės senų vyšnių medžių ir serbentų bei agrastų krūmai. Valstiečių trobesiai naujose sodybose, žinoma, buvo mediniai ir šiaudais dengti, bet trobos jau su kaminais, pečiais ir langais (Giedučio trobelė turėjo 4 didelius ir 2 mažu stiklo langu); kutelės ir daržinėlės pastatytos skyrium. Trobesiai, neabejotina, buvo dvarininko nuosavybė[149]). Kumetynė, berods, buvo viena bendra pirtelė ir šulinys. Kumečiai turėjo pas save bičių kelmus, kurių dalis, ar gal net visi skaitėsi dvaro nuosavybė. Sakysim, 1853 m. Giedutis turėjo 10 gyvų bičių kelmų, įtrauktų į dvarininko bičių kelmų sąrašą. Kiek ir kokius gyvulius kumečiai laikė, tiksliai nežinia. Žinoma tiktai, kad kiekvienas turėjo po vieną arklį, duotą iš dvaro, kurį išeidamas iš ūkio privalėjo savininkui grąžinti, arba už jį pinigais sumokėti. Kumetynės trobose gyveno taip pat įnamiai ir, rodosi, tie bernai, kuriems buvo duota atskirai žemės sklypai javams pasisėti (pav. vyresnysis bernas Juozas Ungeitis 1853 m.). Tamsoje žibinama buvo skalomis. Šeimyna ar jos dalis gyveno pačiame dvare.

---

[148]) Planas Nr. 1.

[149]) III. 34, 7 p.

Valstiečių biudžetas Naturalus valstiečių ūkis aprūpindavo visus jų reikalavimus, nes pirktis jiems tereikėjo druskos ir silkių. Pinigų, reikalingų tiem dviem būtiniem maisto produktams, o taip pat malimui, gaudavo pardavę kiaušinių, sviesto ir t. t., ar užsidirbę kelis rublius iš dvarininko. Šeimyna turėjo visą išlaikymą dvare ir algą. Tačiau iš tos algos savo asmens reikalams maža telikdavo, nes reikėdavo mokėti valstybei mokesčiai. Mokesčiai daugiausia apsunkindavo valstiečių biudžetą. Kumečiai, turėdami savo ūkį, ir atlikę lažus, galintieji sau šiek tiek dar užsidirbti, lengviau, tur būt, kėlė sunkią mokesčių naštą. Jų įplaukų ir išlaidų nežinome, yra tik pažymėta, kiek mokesčių kiekvienas kumetis mokėjo už save ir už savo šeimyną. Daug sunkiau buvo dvaro šeimynai, o ypač įvairiems bežemiams valstiečiams, įnamiams, mažai teuždirbdavusiems savo darbu. Kaip matyt iš palyginamosios — Bugių valstiečių atlyginimo ir mokamųjų mokesčių lentelės (lent. VIII) — vyrams nevisuomet likdavo iš algos savo reikalams, kai jie sumokėdavo mokesčius. Ypačiai sunki buvo mokesčių našta, kaip jau minėta, Krymo kompanijos metu, kada mokesčiai pakilo ir bernų algos nebeužtekdavo jiems sumokėti. Sakysim, 1854 m. bernai Skaibeika, Jasutis, Tupikai, Šimas ir Jonas, Kamanauskas, atidavę visą savo algą už mokesčius, turėjo dar įsiskolinti pas dvarininką kitų metų algos sąskaiton.

Šiuo atveju valstiečių-moterų padėtis buvo daug geresnė. Gaudamos per pusę mažesnį atlyginimą už bernus, jos tačiau jokių mokesčių nemokėdavo, pasilaikydamos algą savo asmens ar savo šeimos reikalams.

Galimas dalykas, kad tik moterys vienos teatnešdavo šeimai gyvąjį pinigą, o gal, kartais ir jų uždirbtieji skatikai turėdavo būti sunaudoti rekrutiškiems ir pagalvės vyrų mokesčiams sumokėti.

Valstiečių drabužiai Drabužiai visi buvo namie gaminami iš savo vilnų, linų, pakulų. Net moterų skepetaitės visuomet buvusios iš linų namie austos: tai balti raiščiai, raudonais „žitkų“ pakraščiais, kuriais moterys apsirišdavo galvas, o mergaitės — apsisupdavo juos ant kaklo, sukišdamos galus į „šnurelkas“. Moterys vilkėdavo margais — ruožuotais ar languotais sijonais, margais kiklikais, baltais marškiniais. Dabar apylinkėje pamirštos austi juostos ir pynelės

buvo plačiai vartojamos. Už tai vyrų rūbai buvo bespalviai — tamsūs, pilki, išskiriant kelis dvaro tarnus, papuoštus net tam tikra liberija. Toji liberija būdavo net siuvama iš „krominės" medžiagos — didelis luksus tuomet kaime. Šiokios dienos apavus atstodavo naginės ir medinės klumpės, bet šventadieniais, einant į bažnyčią, matyt, plačiai buvo vartojami odiniai batai, nes kiekvienas bernas ir mergaitė, susitardami su dvarininku dėl atlyginimo, išrūpindavo sau iš dvaro vieną ar dvi poras batų per metus. Vežėjas net turėjo kaliošus. Dažnai iš dvaro buvo duodama vyrams kepurės, ar skrybėlės; sakysim, vagariui Jasučiui kažkokia žalia su antausiais skrybėlė. Be to dar dvaras dažnai duodavo šeimynai šiokiadienius drabužius. Šeimynai drabužiai buvo siuvami namie. Kartą ar net porą kartų į metus dvarininkas parsiveždavo į namus siuvėją, kuris siūdavo ilgesnį laiką dvare. Nekartą šeimynai buvo duodami padėvėti ponų rūbai.

Dvarininko apskaičiavimu, bernas per metus nudėvėdavęs: 1 skrybėlę, 1 kepurę, pusę odos naginėms, 1 porą naujų batų, 3 mastus lininės drobės, 12 mastų — pakulinės, tiek pat pašukų audeklo, vilnų 30 kap. vertės, 1 sermėgą ir 1 porą kelnių; be to per trejus metus nunešiodavo 1 kailinius.

Charakteringas yra užsilikęs Juozo Tupiko, liokajaus, drabužių sąrašas:

1 švarkas iš „krominio" milo su įsiūtais raudonais pakraštėliais.
1 pora kelnių iš to pat milo.
1 švarkas, juodas, su mėlynais pakraštėliais iš naminio milo.
1 pora kelnių, pilkų, su kraščiukais.
1 senas žalias apsiaustas.
1 „burnusas" burokų spalvos.
1 liemenė iš juodo milo.
1 „ pilko milo.
3 skarelės ant kaklo.
1 kepurė, žalia, nauja
1 „ sena
6 marškiniai.
1 senas drobinis švarkas.
1 pora paprastų drobinių kelnių.
1 pora apatinių, storų, vasarinių kelnių.

1 pora batų.
1 pora pusbačių.
1 odinis diržas.
1 pora senų juodų kelnių.
1 kailinukai.
1 antklodė
1 paklodė.
1 pogalvis.
1 pora vasarinių kelnių iš medžiagos „dymka" lenkiškai vadinamos.
1 liemenė[150]).

Matyt, dvaro tarnai buvo neblogai aprūpinti ir, kiek galima spręsti iš baltinių ir patalų sąrašo, higienos reikalavimai, jei ir nepatenkinamai, tačiau neblogiau saugojami, kaip dabar kaimuose.

Valstiečių valgis

Valgis, atrodo, buvęs daug prastesnis. Ordinarija vienam asmeniui išmaitinti per metus buvo šitaip apskaitoma: rugių 6 pūrai, miežių 3 pūrai, avižų 1 pūras, žirnių 12 gorčių, kanapių sėmenų 6 gorčiai, druskos 6 g., taukų ir lašinių 48 svarai, silkėms nupirkti ir miltams susimalti 2 rubliu pinigais, viso — 25 rub. 14 kap. Čia neminimas pienas ir pieno produktai, taip svarbūs ūkio valgymui. Berno esančio „ant dvaro duonos" valgis buvo vertinamas 24 rubliais. Mėsos, matyt, buvo duodama retai ir nedidelės[151]) porcijos: iš 23 svarų mėsos buvo sudaroma 68 porcijos, t. y. porcijai tekdavo tik apie ⅓ svaro[152]).

Ką ir kaip valgydavo kumečiai, įnamiai — žinių jokių nėra. Visi valgiai gaminami iš rugių, miežių, avižų, žirnių, bulbių, kanapių sėmenų ir aliejaus, daržovių, pieno produktų, mėsos, taukų, lašinių, silkių, žiūrint, kaip kas išgalėdavo. Valgoma buvo žiemos metu 3 kart į dieną, o vasaros (nuo šv. Jurgio ar Velykų ligi rugiai, o kitur ligi vasarojus nupiautas) — 4 kartus. Kviečių valstiečiai nesėdavo. Kartą užrašuose yra pažymėta, kad savininko vaikaičių žindintoja yra gavusi savo dukrelės, atiduotos svetimai moteriškei, auginimui kas mėnesį

---

[150]) III. 34. 173 p.
[151]) 1837 m. užrašų knygutė.
[152]) III. 32. 72 p.

per metus po ½ pūro rugių, 1 sieką miežių ir pirmą mėnesį 2 gorčiu kvietinių miltų[153]).

Vartojami buvo mediniai šaukštai ir mediniai bliūdai, kartais, kaip pasakoja seni žmonės, net dailiai raižyti. Už 12 blūidų buvo mokama turguje 50 kap.[154]).

Prityrę amatininkai, atėję dirbti į dvarą, išsiderėdavo geresnio maisto, net po 3 porcijas mėsos į dieną, nepamiršdami ir apie degtinę. Tačiau neatrodo, kad degtinės valstiečių tarpe būtų daug geriama. Ji buvo laikoma prabangos dalyku ir mažai kas turėjo pinigų jai nusipirkti.

Valstiečiai ligoniai ir gydymas

Susirgę valstiečiai gydydavosi įvairiais naminiais „bobų vaistais" ar kreipėsi pas dvarininką, uoliai užsiėmusį žmonių gydymu įvairiais naminiais būdais. Nors Bugių bibliotekoje turėta visa eilė medicinos knygų, įvairių autoritetingų anų laikų nurodymų, kaip ir kuriais būdais reikia gydyti įvairius susirgimus, net specialė literatūra baudžiauninkams gydyti[155]), tačiau ir žmonės, ir pats dvarininkas daugiausia pasitikėdavo įvairiais vietiniais „vaistais", paruošiamais iš tokių nepaprastų mišinių, kad ne tik tenka abejoti dėl jų gydymo radikalumo, bet ir stebėtis, kaip juos panaudoję ligoniai išlikdavo gyvi.

Gydytojo valstiečiams net sunkiai susirgus, rodosi, nebuvo vežama, nors 1853 m. dvarininkas susitaria su gydytoju, kad per ištisus metus gydytų jo šeimą ir jo „žmones". Ypačiai svarbiais atvejais kreiptasi pas felčerius. Pavyzdžiui, vienam bernui, Šimui Tupikai, nukritus ir mirtinai susidaužius, buvo pakviestas felčeris, kurs už vizitą paėmė iš dvarininko 75 kap.[156]). Susirgusieji dvare būdavo ar savo šeimos ar kitų tarnų slaugomi. Tačiau, jei ligonis turėjo giminių ir sirgo ilgai ar sunkiai pagydoma liga, dvarininkas jį išsiųsdavęs iš savo namų. 1853 m. bernas Juozas Skabeika, susirgęs rudens metu, turėjo išvažiuoti gydytis pas savo tėvą. Apskritai susirgimų skaičius buvo gana aukštas. Gaila tik, kad neliko žinių kuriomis ligomis buvo sergama ir kurios epidemijos buvo labiausiai išsipla-

---

[153]) III. 34. 66 p.
[154]) III. 31.
[155]) Žiūr. priede knygų katalogą nr. 39 ir 24.
[156]) III. 34, 65 p.

tinusios. Kaip galima spręsti iš ligonių statistikos už laikotarpį nuo 1852 m. spalių 8 d. iki 1853 m. spalių 8 d., šeimynos žmonių susirgimų skaičius, išreikštas nuošimčiais, buvo arti 8%[157]). Sveikstantiems ir pradėjusiems eiti į darbą buvo duodamas lengvesnis darbas, pastogėje, jei buvo šalta. Sakysim, yra pažymėta, kad bernas Jonas Ramanauskas, 22 dieni (nuo 1853. IV. 17 iki V. 10 d.) sirgęs, 10 dienų gavo lengvą darbą kaž ką drožti jaujoje, ar Pranas Jasutis, negaluodamas nuo II. 12 iki IV. 12 d., „sėdėjo rėjoje, matyt, nieko nedirbdamas, nes visos tos 58 dien. paskaitytos tarp sugaištų dėl ligos dienų. Už tas nedirbtas dienas dvarininkas, žinoma, iš atlyginimo nieko neišskaitydavo, priešingai, buvo atsitikimų, kad sirgusiems gale metų sumokėdavo daugiau, negu buvo sulygta, kaip minėtam čia pat Jonui Skabeikai, išvažiuojančiam pas tėvą, vietoje 12 r. algos, davė 13 r., 47 kap. Skabeikai metai buvo pasibaigę spalių mėn. 8 d., bet jis dirbo dar iki spalių 31 d. Matyt, savininkas jam užmokėjo 12 r. už metus, 72½ kap. už likusias 22 dienas ir pridėjo 74½ kap. vaistams, ar maistui[158]). Kažkam išgydžiusiam Šimą Tupiką nuo „suskio" dvarininkas taip pat užmokėjo ir pirko vaistus Viekšnių įnamei nuo savo šuns, vardu Argus, įkandimo.

Valstiečių sutuoktuvės

Valstiečių asmens gyvenimas buvo stropiai dvarininko kontroliuojamas. Neturėdami teisės įsigyti nekilnojamąjį turtą, negalėdami be dvarininko leidimo persikelti iš savo gyvenamos vietos į kitą, jie neturėjo teisės ir vesti, neatsiklausę savo pono. Įstatymas reikalavo, kad mergaitės už bet ko tekėdamos gautų iš savo pono leidimą[159]). Ir Antanas Daugirdas išduoda savo pavaldiniams reikalaujamus prie „šliūbo" liudijimus. 1841 m. kalendoriuje jis pažymi išdavęs tokį liudijimą kaimietei Magdalenai Tupikaitei, tekančiai už bajoro Antano Kenstavičiaus. Bernui Pranui Jasučiui keliant vestuves su Magdalena Jurionkaite 1854 m. spalių mėn. 19 d. trečiadinį, dvarininkas vienai dienai atleidžia nuo darbo visus darbininkus, išskiriant tuos, kurie gyvulius žiūrėjo ir namų apyvoką ėjo[160]). Bernas Jonas Ramanauskas,

---

[157]) III. 34. 65 ir 169 p.
[158]) III. 34. 169 p.
[159]) III. 34, 169 p.
[160]) III. 34, 137 p.

1853 m. lapkričio mėn. vesdamas, buvo 5 dienom atleistas nuo darbo[161]).

Laidotuvės Valstiečiai numirėlius paprastai laidodavo savo lėšomis, iš dvaro gaudami tik lentų karstui susikalti. Tačiau kartais dvarininkas pats apmokėdavo visas laidotuvių išlaidas, ypač jei numirdavo kas nors iš dvaro šeimynos. 1839 m. dvarininkas sumoka 1 r. už kažkokio mirusio Juozelio grabą, už numazgojimą, palaidojimo vietą, skalbinius, mišias ir „pazvanus" — 1 r. 22½ k. Be to dar davė numirusio broliui vieną paklodę. Užsimušusį dvare prie darbo Šimą Tupiką savininkas pats laidoja, išleidęs tam reikalui 2 r. 80 kap.

Dvarininko santykiai su valstiečiais Dvarininkas net likviduoja Šimo skolą, grąžindamas kumečiui Kerčiui 1 r. 50 k. už Šimo nupirktus ir nesumokėtus kailinius. Jeigu kuris tarnas sugadindavo ką nors, sudaužydavo, supykęs senis kartais pasižymėdavo savo knygutėje, koks nuostolis jam padarytas, tačiau grąžinti tą nuostolį, rodos, niekieno nėra vertęs. Kartą jaunas berniukas yra sudaužęs mažą stikliuką nuo degtinės ir pametęs peilį — ponas užsirašo, kad nedoras jo liokajus padarė nuostolių 35 kap. Tačiau peiliui atsiradus, nubraukia 15 kap.

Niekur nėra pažymėtos jokios duoklės iš valstiečių. Kiaušiniai, uogos, grybai, apyniai būdavo kartais perkami, jei savų produktų pritrūkdavo, ar jei tarnai nesugebėdavo parūpinti kiek reikia. Jeigu kumečiai atnešdavo į dvarą vištų ir viščiukų, tatai buvo į jų sąskaitą įrašoma.

Dovanos šeimynai buvo iš sena tradicijos nustatytos. Už gimusį kumeliuką, veršiuką, ar avinuką skerdžius gaudavo po 15, 30 kap., už gerą kumeliuką net po 1 r. Kadangi šeimynai mokama paprastai apie Kalėdas, tuo laiku buvo duodamos ir dovanos „už gerą službą" — dažniausiai pinigais, po 1 r., pusę rublio, 40 kap., 25 kap. (piemeniui)[162]). Šeimyna buvo samdoma dvarininkui laisvai susitarus su tinkamais savo dvaro valstiečiais ar valstietėmis. Nors ir pririšti prie žemės, asmens lais-

---

[161]) Svod Zakonov Ros. Imp.: Zakony o sostojanijach. 1942 m. IV sk. 181 p. 65 r. 954.

[162]) III. 34.

vės neturį, jie galėjo laisvai susitarti del atlyginimo ir, jei dvare pasirodę netikę del kurių nors sumetimų, gavę dvarininko leidimą, galėjo išeiti kitur tarnauti. Samdomiems iš svetur buvo iš anksto duodami rankpinigiai, paprastai 1 rublis. Paliuosuojant viduryje metų, alga buvo sumokama už ištarnautą laiką, tačiau į priekį nieko neduodama[163]).

Savininko santykiai su valstiečiais buvo patriarchalūs. Kaip galima spręsti iš jo paties užrašų, jis stengėsi būti teisingas. Apie valstiečių bausmes, kūno bausmes, niekur jokių pastabų neužsiliko. Tačiau tenka manyti, kad jos įvykdavo, kaip ir viskas, papročių keliu, ypač, kad A. Daugirdas savo vaikų atminime pasiliko, kaip rūstus žmogus, prieš kurį ne tik tarnai, bet ir šeimos nariai drebėjo. Vis dėlto dvarininkas domėjosi savo valstiečių gyvenimu, įsikišdavo į kiekvieną svarbesnį reikalą. Savo tarnus jis vadina mažybiniais vardais, matyti taip, kaip jie savo šeimoje būdavo vadinami, kartais aplenkindamas juos, pav. iš „Juozo" padarydamas „Józefek".

Valstiečių dora

Dvarininkas pažymi savo užrašų knygelėje, kad vienai dvaro mergaitei gimęs vaikas. Iš pastabos tono tenka manyti, kad tai apylinkėje retai teatsitikdavo. Kitoje vietoje aprašinėjo įvykusią pas savo kumetį vagystę: 1837 m. rugsėjo 12 d. esą pas Tupiką nakvojęs kažkoks Juozas Mazovieckis ir, palikęs savo senas kelnes ir seną skarelę, „pasiskolinęs" ilgą pilko milo sermėgą; už tai nuskriaustieji per Ražancavą[164]) Viekšniuose užpuolę kaltininką atėmę jam pasisavintą daiktą kartu su 3 rub. rastais kišenėje. A. Daugirdas taip smulkiai piešia šį vaizdą, nevartodamas net žodžio „pavogęs", kad, matyt, apylinkėje panašūs prasižengimai retai atsitiktadvo. Paties A. Daugirdo žodžiais buvo ir didesnių prasižengimų. Nuo bausmės pabėgti nusikaltėliams belikdavo vienas kelias — į Prūsus.

1843 m. balandžio mėn. išbėgo iš Telšių vežėjas Juozas Bendorius, pavogęs savininkui 26 r.. Tuoj pranešta Telšių policijai, žemės teismui, nurodžius kaltininko žymes: 2 arš. 5 verš. ūgio, veido pailgo, balto; mėlynos akys, tamsūs plaukai, 20 metų amžiaus, nosis ir burna vidutinės. Be to, žydas

---

[163]) III. 34. 56, 62, 158 p. ir 1848 m. kal.

[164]) Metinė mūgė Viekšniuose spalių 1 d.

iš Gargždų Icek Šapira pažadėjo Klaipėdoje suieškoti Bendorių. Prūsuose, matyt, buvo nemaža pabėgėlių iš Žemaičių, net vieno kaimo gyventojai ten susitikdavo. Taip antai, Juozas Giedutis, 1847 m. pabėgęs iš Antanavos, bet netrukus grįžęs, prisipažino, kad Prūsuose buvęs pasivadinęs Šukeliu, tarnavęs pas tūlą ūkininką Balčių ir ten susitikęs su Bendorium; šis pastarasis pasivadinęs Jonu Užuliu iš Kuršės dvaro, gyvenęs pradžioje pas Balčių, paskui stojęs tarnauti vežėju pašte, pagaliau atsidūręs Melniaragėje pas vieną žvejį. Ten pat jis matęs ir Rukuižų žmogų, pabėgusį iš Bugių į Prūsus. „Juozelis", dvarininko užrašuose mažybiniai vadinamas Giedutis skundėsi, kad kurpius Fochas turėjęs jam duoti pasą į Prūsus, bet apgavęs, paėmęs 3 rubl. sidabro. Kažkoks Jonas Mazrimas, irgi apvogęs savo poną, buvo jėga grąžintas iš Prūsų. Pabėgėlio grąžinimas, žyminiai ženklai, teismo išlaidos atsiėjo 12 r. 64 k.[165]). Vienas prašymas žemės teismui už pabėgėlių grąžinimą kainavęs 1r. 55 kap.

Nekartą pabėgdavo ir moterys, dažniausiai mergaitės. 1845 m. pabėgus mergai Katrei Jasutaitei, buvo pranešta policijai ir žem. žemės teismui, ir dar buvo savarankiai jos ieškoma. Netrukus gauta žinių, kad išbėgusi į Pukių kaimą, ištekėjusi už kažkokio Šimanskio. Ten pat ieškota ir antros pabėgėlės, Onos Noreikaitės. Kaip buvo elgtasi su grąžintais pabėgėliais ir kodėl taip daug buvo pabėgėlių, žinių jokių nėra.

Patrimonialinis teismas

Be šių pastabų vienoje vietoje dar kartą minima ypatinga vagystė, į kurią pats dvarininkas turėjo įsikišti, panaudodamas savo patrimonialines teises.

Rusų įstatymais valstiečių tarpusavio ginčai ir civiliniai ieškiniai privalėjo būti paties dvarininko galutinai sprendžiami, ir tik didieji nusižengimai priklausė teismo įstaigų kompetencijai. 1834 m. A. Daugirdas svarstė kaimynų Sonteklių dvaro valstiečio Antano Zabio ir savo paties pavaldinio Kazio Jasučio bylą. Matyt, Zabis įskundė Jasutį nulupus odą iš jo padvėsusio arklio. Dvarininkas savo užrašuose pažymi teisęs šį ginčą ir privertęs savo valstietį atlyginti Zabiui padarytą nuostolį, sumokant 1 r. už odą ir 1 r. už sugaištą

[165]) 1843—1847 m. kalendoriai.

laiką. Čia pat pažymėta, kad Zabis priteistų 2 rublių kažkodėl neėmęs ir dvarininkas Jasučio pinigus pas save padėjęs („pieniądze Jasutisa u mnie schowane“[166]).

Valstiečiai ir bažnyčia

Valstiečių masės, paskendusios tamsoje, beraštės, visą savo amžių nemačiusios nieko daugiau, kaip artimiausią miestelį, spietėsi prie bažnyčios, gaudamos vienintelio iš jos dvasiško peno. Kulto cerimonijos, bažnyčios įrengimas, paveikslai veikė primityvų žmogų, viliojosi, žavėjo iškilmingumu ir puošnumu. Bugiai priklausė prie Viekšnių parapijos. Viekšnių bažnyčia buvo tasai vietos centras. Visa kas gyva Bugiuose veržėsi šventadieniais prie altoriaus, seniai ieškojo sau čia paguodos, jauni — įspūdžių ir pramogos. Dvarininkas laikė savo pareiga, kad tarnai uoliai lankytų bažnyčią ir, kad, eidami į miestelį, jam nepadarytų savo išvaizda gėdos, — kad būtų gerai apsitaisę ir kad turėtų gerus batus.

Visi Bugių gyventojai buvo katalikai, retkarčiais tik pasitaiko samdininkų burliokų pravoslavų, „latvių“ — protestantų ir tik 1 kartą randame pasamdytą grioviams kasti žydą.

Šio rašinėlio bandymas rekonstruoti pirmos pusės XIX šimtmečio bajoro ūkį, žinoma, toli gražu neduoda tinkamai pilno vaizdo: esamos medžiagos yra per maža, kad aprašomojo ūkio gyvenimas būtų galima pilnai atvaizduoti, kad ekonomiškus ir sociališkus ūkio reiškinius ir santykius pilnai būtų galima suvokti. Trūksta svarbių davinių, sakysim, negalima sudaryti aprašomojo periodo nei viso dvaro, nei dvaro ūkininkų — kumečių biudžeto. Tuo būdu negalima ir jokių platesnių išvadų padaryti.

Negalima jų būtų padaryti net ir tuo atveju, jeigu rekonstrukcijos darbas pajėgtų suteikti visai pilną aprašomojo ūkio vaizdą todėl, kad, kaip jau ir įžangoje buvo pažymėta, tasai ūkis apima jau pernelyg mažą žemės plotą, perdaug nereikšmingą vienetą. Čia reikia pasitenkinti tik kai kuriomis pastabomis ir sumetimais, kuriuos iškelia patiektoji ir sugrupuotoji šiame rašinėlyje medžiaga.

---

[166]) 1834 m. kalendorius.

Visi Lietuvos bajorų dvarai ir net smulkieji dvareliai iki baudžiavos panaikinimo sudarydavo beveik uždarus, kaip ekonomiškai taip ir politiškai-juridiškus vienetus. Kaip ekonomiškai ūkiai daugiau priklausė nuo gamtos jėgų ir atmosferos reiškinių, negu nuo bendros valstybės ekonomiškos konjunktūros, taip ir juridiškai bei politiškai nelaisvieji dvaro gyventojai priklausė, gal, ne mažiau nuo savininko asmens, negu nuo atitinkamų oficiališkų įstaigų. Valstiečiai buvo savininko teisiami — tik svarbiais atsitikimais jų bylas tardė valstybės įstaigos. Mokesčius ir tai jie mokėdavo per dvarininką, karo prievolė irgi buvo atliekama priklausomybėje nuo paties dvarininko. Juk kiekvienas dvaras, tiksliau tariant, visi vienam dvarininkui priklausantieji dvarai, sudarydavo atskirus rekrutams imti kantonus. Ir čia dvarininko valioje buvo atiduoti rekrutą natūra, ar pinigais. Šitų atskirų ūkio vienetų, dvarų, ryšys su valstybe buvo labai nekomplikuotas, o tokių savyje uždarų ūkių kompleksas sudarė pačią valstybę. Ir juo santykiai mažiau sudėtingi, juo ryškiau jie tų ūkių gyvenime atsispindi.

Ir iš čia patiektos medžiagos galima aiškiai suvokti visą paties ūkio, jo ekonomiškų, sociališkų bei juridiškai-politiškų reiškinių santykį su valstybe. Ir negausūs čia surinktieji daviniai kelte kelia pribrendusį reformų reikalą. Visa kas čion eina dar inercijos keliu, remiasi seniai nustatyta tvarka bei įstatymu, bet gyvenimas pats iškelia reformų reikalingumą, pats išauga iš tų rėmų, į kuriuos jį įspraudė ilgų amžių santvarka, pagaliau, yra pasiruošęs juos sulaužyti.

XIX a. pirmoji pusė, tai Rusijoje, Lietuvoje, senos tvarkos puvimo, naujųjų formų brendimo periodas. Valdžia vis delsė, reformų nedarė, vis laukė ir nedrįso jas pradėti. Suorganizuota inventorių komitetai, įvesta privalomieji visiems dvarams inventoriai. Tačiau, kas yra tie rusų inventoriai? Tai senoji, tik Didžioje Lietuvos Kunigaikštijoje žinomoji dokumentų rūšis, kuri iš senovės sudarė krašte vienintėlį pagrindą dvarininko ir valstiečių santykiams normuoti; rusų priverstinieji inventoriai visur priėmė senus, tik bendrai juos koreguodami. Tad visa rėmėsi senąja tvarka, senomis tradicijomis.

Tačiau iš tikro gyvenimas jau pats buvo nuo daugelio tradicijų atsisakęs. Pavyzdžiui Bugių šeimyna, kuri senomis

tradicijomis būtų turėjus būti visą amžių prie dvaro pririšta, faktiškai gali savo poną apleisti, jau iš esmės nėra visiškai nelaisva. Ir dvarininkui pasirodė patogiau atleisti netinkamą sau darbininką, duoti jam valios pasieškoti kitą šeimininką, o sau jo vietoj pasirinkti tinkamesnį, iš kitos, nebesavosios žemės. Šiais laikais jau ne taip lengva buvo maitinti dvare atliekamą žmogų, jau dvarininkas smulkiai apskaičiuoja kiek atsieina kiekvieno žmogaus išlaikymas. Jam naudinga buvo išleisti iš savo ūkio nereikalingą žmogų, kuris, savo rėžtu, buvo pasijutęs laisvesnis ir galėjo susiieškoti, gal, ir tinkamesnes sąlygas. Pririštieji prie žemės valstiečiai jau faktiškai nebebuvo reikalingi ir, kaip matyti, buvo bepradedą, tam tikrais atsitikimais liuosuotis. Rusų mokesčių sistemos neracionalumas ir nutolimas nuo gyvenimo, ypačiai pasireiškęs kalbamuoju periodu, perdaug savo sunkia našta slėgė gyventojus. Čia jau aiškiai reiškiasi abiejų luomų — valstiečių ir dvarininkų — nepasitenkinimas.

Jeigu rusinimo politikos sunkumas šiame rašte aikštėn neiškyla, — tai tenka paaiškinti, gal, tuo, kad dvarininkas pats ėjo valstybinę tarnybą ir mokėjo iš jos nemaža sau naudos ištraukti.

Kad ir nepilnas šio rašinėlio vaizdas, vis dėlto iš jo pakankamai aiškiai matyti, kaip sunki ir beviltė buvo valstiečių padėtis. Visą amžių dirbę, tik išmisti galėdami, prislėgti, iš visuomenės gyvenimo visiškai išguiti, tamsumoje paskendę, beraščiai, be jokių kultūros reikalavimų ir be jokio galėjimo tokius reikalavimus turėti — jiems belikdavo viena paguoda — bažnyčia. Bet ir pastaroji mokėdavo iš jų reikalauti aukų, net ir tos paguodos jiems už dyką neteikdama (šiame rašiny minima, kaip valstiečiai ėję prie bažnyčios statybos darbų ir t. t.). Ji tik dar giliau skiepijo juose vergovės pajautimą, drausdama jiems ir manyti apie išsivadavimą iš jungo ir palaikydama juose fanatiškumą ir prietaringumą.

Aprašomasai laikotarpis buvo periodas, kuriuo valstybė iš privatinių ūkių tik imdavo, nieko pati jiems neduodama. Ėmė mokesčius, ėmė rekrutus, moraliai iščiulpdavo visas jėgas, o pati nesuteikdavo nė švietimo, nė kredito, nė agrariškos paramos, ūkio, laukų sistemos ir kt. dalykų gerinimo forma. Reformoms dirva buvo paruošta ir jos turėjo ateiti.

KATALOGAS IŠLIKUSIŲJŲ A. D. KNYGŲ

1. Ariosto Neistovyj Roland. 1793 (3 tomai).
2. Balińśki Historja miasta Wilna.
3. Bernatowicz Pojata. 1826.
4. Biblioteka dlia čtenija. Zurnal 1846. 2 t.
5. Būrimų knyga (rusų kalba).
6. Cuda natury. 1816
7. Domowy lekarz i domowa apteka, Warszawa 1851.
8. Dykcyonarz powszechny Medyki, Chirurgiji. M. D. C. C. X. C.
9. Ekonomika lekarska 1811.
10. Frank-Masonja 2 cz.
11. Gaspari Zemlieopisanije. S. P. B. 1810.
12. Geometrija. 1787.
13. Goldszmidt Zbiór krótki historyj Rzymskiej. Wilno 1820.
14. Hochland Prawo kryminalne rosyjskie. Wilno. 1817.
15. Kajdanow Historya powszechna.
16. Korowicki A. Proces cywilny Litewski.
17. Krótka rosyjska historya. Wilno ir Warszawa. 1811.
18. Lile (Jakób de), Człowiek wiejski. Wilno, 1817.
19. Müller. Słownik polsko—rosyjski. 1829.
20. Magazyn Warszawski, 1784.
21. Morisonjana, czyli dokladny poradnik na wszystkie prawie choroby. 1840.
22. Nowy dykcyonarz geografji powszechnej. Wrocław. 1813.
23. Nauka o chorobie dzieci. Wilno. 1810.
24. 900 najlepszych śródków domowych przeciw chorobom. 1813.
25. Notatki. K. z. H. Warszawa. 1851.
26. Oekonomiki ziemiańskiej punkta partykularne, 300 pusl.
27. Ondyna Druskienickich źródeł. 1844.
28. Opisy turków i tatarów.
29. O pszczołach.
30. Ostrowski Teodor Dzieje i prawa kościoła Polskiego. Warszawa. 1793.
31. Pamiętnik magnetyczny.
32. Pamiętnik Warszawski 1818 r.
33. Piast czyli pamiętnik technologiczny. Warszawa. 1830. (23 tomai).
34. Plutarch Sławni ludzie. Wilno. 1801.
35. Początki języka rosyjskiego.
36. Podróż do Tawryki.

37. Proekt instrukciji dla taksacionnych liesnych rabot. 1842.
38. Stóletni pustelnik gór Pirenejskich.
39. Sielskij domašnij liečebnik. 1841.
40. Strojnovskij Načal. osnov. fizičeskoj geografiji. Charkov, 1813.
41. Solignac Historja Polski.
42. Strumiłło Ogrody północy. t. I. Wilno. Zawadzki 1850.
43. Stylistyka.
44. a) Svod Zakonov Ros. Imp., Ustawy o służbie gražd. 1833.
    b) Svod Zaoknov Ros. Imp. Ustawy o sostojanjach. 1842.
    c) Svod Zakonov Ros. Imp. Ustawy o kazionnom upravlieniji. 1842.
45. Waga A. Wiadomości z astronomji. Warszawa. 1816.
46. Wan der Welde Paweł Laskarius. Wilno. 1850.
47. Waszkiewicz Nauka o handlu. 1830.
48. Wiadomości brukowe. (1819 m. komplektas).
49. Vliublionnyj Roland. I—III. 1799.
50. Völker Technologja do użycia w domowem gospodarstwie. 1830.
51. Wybór podróży znakomitszych. 1805.
52. Wypisy polskie.
53. Wujek Jakób Nowy Testament. Petersburg. 1815.
54. Szymkiewicz Chirurgja.
55. Ustaw Liesnoj. 1842.
56. Zośka, czyli wiejskie zaloty. 1784.
57. Żywoty świętych. 1841.

PRIEDAI

Lentelė I

Bugių pasėliai ir derlius

1846—56 m.

Metai	Vasarinių rugių		Žiemkenčių rugių		Žiemkenčių kviečių	
	Pasėta	Iškulta	Pasėta	Iškulta	Pasėta	Iškulta
1846			36 pūr.		3 p. 22 g.	
1847				186 pr.		
1848				239 kap.		
1849				250 kap.		
1850						
1851			33 p. 6 g.	224 p. 21 g.		
1852	1 p. 6 g.	5 p.	24 p. 14 g.	158 kap.	2 p. 20 g.	
1853	1 p.	5 k. 50 m.	24 p. 14 g.	148 k. 30 m.	3 p.	33 k. (18 p. 7 g.)
1854			26 p. 5 g.	268 k. 12 m.	4 p. 4 g.	30 k. 26 m.
1855			26 p. 19 g.	166 k. 20 m.	3 p.	38 kap.
1856						

	Vasarinių kviečių		Baltų žirnių		Žalių žirnių	
1846			13 g.			
1847						
1848						
1849						
1850						
1851						
1852	12 g.	5 p.	1 p. 6 g.	13 p. 14 g.	19 g.	6 p. 12 g.
1853	2 p. 12 g.	6 k. 10 m. (8 pūr.)	1 p. 2 g.	13 vež.	1 p.	13 vež.
1854	2 p.		2 p. 12 g.	14 p. 4 g.	3 g.	18 g.
1855	1 p. 19 g.		1 p. $2^1/_2$ g.	16 p. 20 g.	13 g.	3 p. 12 g.
1856	1 p.		3 p. 4 g.		11 g.	

	Kinų avižų		Paprastų avižų		Miežiai	
1846						
1847					$14^1/_2$ p.	70 p.
1848						
1849						
1850						
1851						
1852	1 p. 17 g.	9 p. 7 g.	34 p. 12 g.	259 p. 8 g.	26 p.	146 p.
1853		2 vež.	34 p. 2 g.	54 vež.	22 p. 5 g.	143 p. 11 g.
1854			32 p. 20 g.	246 p. 17 g.	18 p. 18 g.	177 p. 16 g.
1855			24 p.		28 p. 11 g.	
1856			27 p. 2 g.		21 p. 10 g.	

Metai	Grikiai		Pupos		Balti vikiai	
	Pasėta	Iškulta	Pasėta	Iškulta	Pasėta	Iškulta
1846			10 p.			
1847						
1848						
1849						
1850						
1851						
1852	2 p. 6 g.	16 p. 15 g.	22 g.	2 p. 9 g.	6 g.	1 p. 12 g.
1853	1 p.	6 vež. (9 p. 13 g.)	16 g.	4 p. 13 g.	1 p. 12 g.	8 vež.
1854	17 g.	5 p. 20 g.	14 g.	2 p. 16 g.	1 p.	8 p.
1855	9½ g.	5 p.	15 g.		2 p. 2 g.	
1856	15 g.		15 g.		3 p. 12 g.	

	Juodi vikiai		Linų		Kanapių	
1846			16 g.		10 g.	
1847						
1848				675 sv.		165 sv.
1849						
1850						
1851						
1852	24 g.	8 p.	3 p.	14 p. 18 g	10 g.	2 p. 10 g.
1853	2 p. 6 g.		3 p. 17 g.	12 p. 12 g. (29 pūd. linu)	9 g.	2 p. 19 g.
1854	8 p	13 p.	4 p. 4 g.	20 p. 12 g. (40 pūd.)	10 g.	2 p. 10 g. (8 p. 1 sv.)
1855	1 p. 20 g.		4 p. 2 g.	12 p. 6 g. (37 pūd.)	10 g.	2 p. 7 g. (3 p. 3 sv.)
1856	2 p		3 p. 20 g.		8 g.	

Metai	Bulbių baltų		Bulbių raudonų	
	Pasėta	Iškasta	Pasėta	Iškasta
1846				
1847				
1848				11 p.
1849				
1850				
1851				
1852				
1853	6 p.	32 p. 1 g.	16 p. 18 g.	76 p. 12 g.
1854	6 p.	60 p.	14 p.	92 p.
1855	4 p. 12 g.		22 p.	92 p.
1856			23 p. 9 g.	

Pastaba: Pasėta — iškulta žiemkenčių rugių žymima taip: 1852 m. pasėta 24 p. 14 g., 1853 m. iškulta 158 kapos. Šios lentelės duomenys yra nepilni ir gali būti laikomi tik apytikriais.

Bugių kumečių pareigos ir atlyginimas už darbą 1852/3 m.*)

Lentelė II

Eilinis Nr.	Vardas ir pavardė	Kas duota		Kiek dienų privalo eiti												Viso dienų į metus	
				Lažų				Talkos									
				Į savaitę		Į metus		„Gvoltų“ prie mėšlo ir šieno		Medžiams kirsti ir vežti		„Šarvarkų“		Verpimui į metus	Padvadų į uost. į metus		
		Duotos žemės kiekis 1850 m.	Duotoji pašalpa (išeinant iš ūkio grąžinama)	Su arkliu	Pėsti	Su arkliu	Pėsti	Su arkliu	Pėsti	Su arkliu	Pėsti	Su arkliu	Pėsti			Su arkliu	Pėsti
1	Juozas Giedutis	Be sodybos žemės ariamos 3 deš. 327 k. s. miško pievų 3 deš. 1840 k. s. ir sausų pievų 2 deš. 1030 kv. s. viso — 9 deš. 794 kv. s. 29 pėd.	3 pūrus rugių, 1 „ miežių 3 „ avižų 1 „ miežių duonai 1 arklys	2	2	104	104	6	6	2	3	3	3	8	1	115	124—239
2	Pranas Tupika	Kaip Giedutis.	Tik 1 arkliui pirkti po 10 ir 15 rub.	2	2	104	104	6	6	2	3	3	3	8	1	115	124—239
3	Mykolas Kerčys	Be sodybos žemės daugiau kaip 7 deš.	3 pūrus rugių 3 „ avižų 1 „ miežių	2	2	104	104	6	6	2	3	3	3	8	1	115	124—239

Viso dienų . . . . . — 717

*) III. 34.

Bugių kumečių atliktieji darbai Bugių dvare 1852/3 m.*)

Kokius darbus dirbo	Juozas Giedutis				Pranas Tupika				Mykolas Kerčys			
	Lažų		Talkų		Lažų		Talkų		Lažų		Talkų	
	Su arkliu	Pėsti	Su arkliu	Pėsti	Su arkliu	Pėsti	Su arkliu	Pėsti	Su arkliu	Pėsti	Su arkliu	Pėsti
Pievas valė	—	8	—	1	—	9	—	1	8	11	—	1
Arė ir akėjo	9	7	—	2	10	5	1	1	10	5	1	1
Akmenis skaldė	—	3	—	—	—	3	—	—	—	2	—	—
Mėšlą mėžė ir vežė	5	—	—	—	5	—	—	—	5	—	—	—
Piovė ir grėbė šieną	—	13	—	—	—	13	—	—	—	13	—	—
Rugius piovė ir griebė	—	4	—	1	—	4	—	1	—	4	—	1
Rugius vežė ir kūlė	—	4	—	2	—	4	—	2	—	4	—	2
Trobėsius statė ir taisė	—	14	—	—	—	16	—	—	—	16	—	—
Kūlė, linus rovė ir vasarojų vežė	5	15	1	1	5	15	1	1	5	15	1	1
Griovius kasė ir pievas valė	—	5	—	2	—	6	—	2	—	6	—	2
Kelią taisė	—	1	—	1	—	1	—	3	—	1	—	1
Į turgų važiavo	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—
Bulbes kasė	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Linus mynė ir šulinį kasė	—	4	—	2	—	4	—	1	—	4	—	1
Kūlė ir įvairius darbus dirbo	—	20	—	—	—	20	—	—	—	20	—	—
Medžius kirto ir vežė	31	9	—	—	30	8	—	—	31	8	—	—
Tvoras tvėrė ir dailydės darbus dirbo	—	12	—	—	—	12	—	—	—	12	—	—
Šieną vežė žiemos metu	5	—	—	—	5	—	—	—	5	—	—	—
Už 20 sv. suverptų pašukų	—	—	—	5	—	—	—	5	—	—	—	5
Neįvardinant darbų	7	31	—	—	8	31	—	—	8	31	—	—
	62	151	2	17	63	152	3	15	72	153	2	15
	232				233				242			

*) III. 34.

Eil. Nr.	Vardas ir pavardė	Užsiėmimas	Alga	Atlyginimas natūra	Dovanos	Pastabos
			1852 m.			
1	Juozas Skabeika	bernas	8 r.	Naginės ir 1 sv. kanapių	—	
2	Šimas Tupika	„	8 „	Naginės	—	
3	Julius Jokūbauskas	pusbernis	2 „	—	—	
4	Pranas Jasutis	vežėjas	5 „	—	—	4 dienas savaitėje
5	Pranas Jasutis	vagaras („dozorca")	5 „	—	—	tarnavo nuo V.19 iki XII.6.
6	Pranas Radavičius	„gaspadorius"	20 „	—	—	dėvi savo drabužiais
7	Juozas Tupika	liokajus	6 „	—	—	
8	Magdė Skabeikaitė	„gaspadinė"	4 „	Naginės	50 k.	
9	Grigaitė	tarnaitė	3 „	—	—	
10	Veronika Bruseikaitė	„	3 „	Naginės	—	
			1853 m.			
1	Pranas Jasutis	vežėjas	5 r.	Motinai duota rugių 1 siekas, jam — skrybėlė	—	Be to dvaras mokesčius moka
2	Juozas Tupika	liokajus	3 „	—	—	„
3	Šimas Tupika	bernas	8 „	naginės	—	
4	Jonas Ramanauskas	„	8 „	„	50 k.	
5	Julius Jokūbauskas	pusbernis	2 „	—	—	„
6	Juozas Ungeitis	„gaspadorius"	12 „	lauke pasėta 1 pūras bulbių, linų pasėta jo sėkla 3 gorčiai	—	tarnavo nuo VI.6 d. iki IX. 29 d., 6 dien. paliuosuojamas, kad galėtų savo laukus dirbti
7	Magdė Skabeikaitė	„gaspadine"	4 „	naginės	1 r.	
8	Veronika Bruseikaitė	tarnaitė	3 „	„	25 k.	
9	Magdė Jurionaitė	„	3 „	„	40 „	
10	Marijona Kerčytė	kiaulių piemenė	2 „	—	—	
11	Uršulė Tupikaitė	tarnaitė	4 „	—	1 r.	
			1854 m.			
1	Juozas Skabeika	bernas	9 r.	skrybėlė	1 r.	
2	Pranas Jasutis	„	10 „	seni batai, 1 siek. miežių	—	
3	Šimas Tupika	„	9 „	naginės, 1 skrybėlė	—	
4	Jonas Tupika	vežėjas	9 „	1 pora senų batų, 1 p. kaliošų, 2 por. naujų batų	—	

Eil. Nr.	Vardas ir pavardė	Užsiėmimas	Alga	Atlyginimas natūra	Dovanos	Pastabos
5	Jonas Ramanauskas	bernas	10 r.	1 pūr. bulbių pasėti dvaro lauke ir dvaro sėkla. Ožkai pirkti duota 3 r., drabuž. pirkti — 4 r	—	sulygtas dirbti 4 d. savaitėje
6	Ignas Kerčys	piemuo	2,75 r.	naginės ir 1 pora bat. eiti į bažnyčią	—	
7	Pranas Vaitkevičius (bajoras)	„gaspadorius“	25 r.	1 pora batų	—	rodosi, visai netarnavo
8	Uršulė Tupikaitė	virėja	6 „	3 por. batukų, 1 p. pusbačių	—	
9	Magdalena Skabeikaitė	tarnaitė	5 „	naginės	—	
10	Magdalena Jurionaitė	„	3 „	„	—	
11	Vera Bruseikaitė	„	3 „	1 por. batukų	—	
12	Morta Kerčytė	piemenė	2 „	naginėms ir 1 pora batelių	—	
13	Marija Ramanauskaitė	auklė	12 „	½ pūr. rugių, 1 siek. miežių kas mėn., jos dukreles išmaitinti, pradžioj dar 2 g. kviet. miltų	—	
			1855 m.			
1	Jonas Skabeika	bernas	12 r.	—	—	X.18 susirgęs išvažiavo pas savo tėvą gydytis
2	Pranas Jasutis	„	15 „	seni kailiniai ir sermėga, grikių siekas	—	4 dienas savaitėje
3	Jonas Ramanauskas	„	15 „	miežių siekas	—	
4	Julius Jokūbauskas	„	8 „	naginėms	50 k.	
5	Šimas Tupika	„	8 „	„	—	užsimušė, dvarininkas turėjo primokėti už gyd. ir laidotuves
6	Jonas Tupika	„	10 „	—	—	
7	Ignas Kerčys	piemuo	2,75 r.	naginėms	—	
8	Katrė Pocaitė	gaspadinė	6 r.	naginėms, 1 p. batų, ½ pūro bulbių pasėti dv. sėkla ir dv. lauke, išeinant duoti duonos kepalą	—	

Eil. Nr.	Vardas ir pavardė	Užsiėmimas	Alga	Atlyginimas natūra	Dovanos	Pastabos
9	Veronika Bruseikaitė	tarnaitė	4 r.	naginėms	—	
10	Morta Kerčytė	piemenė	3 „	„	25 k.	
11	Antanas Mažeika	liokajus	30 „	—	—	dėvi savo drabužiais

Lentelė V

Bugių dienos samdininkų atlyginimas*)

1853/4 metais.

	Sumokėta pasamdytiems Vyrams	Moterims	Viso
1) 1853 m. balandžio mėn.	12 r. 70 k.	— r. — k.	12 r. 70 k.
2) nuo gegužės 1 d. iki rugpiūčio 1 d.	28 „ 68 „	10 „ 35 „	39 „ 03 „
3) „ rugpiūčio 1 d. iki lapkričio 1 d.	17 „ 10 „	5 „ 10 „	22 „ 20 „
	58 r. 48 k.	15 r. 45 k.	73 r. 93 k.

1854/5 metais.

1) 1854 m. balandžio mėn.	2 r. 80 k.	— r. — k.	2 r. 80 k.
2) nuo gegužės 1 d. iki rugpiūčio 1 d.	22 „ 92 „	9 „ 15 „	32 „ 07 „
3) „ rugpiūčio 1 d. iki lapkričio 1 d.	9 „ 60 „	3 „ 78 „	13 „ 38 „
4) „ lapkričio 1 d. iki vasario 1 d.	3 „ 07 „	— „ 30 „	3 „ 38 „
5) „ vasario 1 d. iki gegužės 1 d.	2 „ 30 „	— „ — „	2 „ 30 „
	40 r. 65 k.	13 r. 23 k.	53 r. 92 k.

1855/6 metais.

1) 1855 m. balandžio mėn.	1 r. 20 k.	— r. — k.	1 r. 20 k.
2) nuo gegužės 1 d. iki rugpiūčio 1 d.	5 „ 64 „	7 „ 42½ „	13 „ 06½ „
3) „ rugpiūčio 1 d. iki lapkričio 1 d.	8 „ 10 „	8 „ 40 „	16 „ 50 „
4) „ lapkričio 1 d. iki vasario 1 d.	3 „ — „	1 „ 40 „	4 „ 40 „
5) „ vasario 1 d. iki gegužės 1 d.	2 „ 20 „	— „ — „	2 „ 20 „
	20 r. 14 k.	17 r. 22½ k.	37 r. 36½ k.

*) III. 34. 58 psl.

Kokius darbus dirbo Bugių kumečiai, šeimyna ir dieniniai darbininkai 1853/6 met.

Eil Nr.	Kokius darbus dirbo	1853/4 m.			1854/5 m.			1855/6 m.		
		Vyrų	Moterų	Viso	Vyrų	Moterų	Viso	Vyrų	Moterų	Viso
1	Patarnavo namie ir gyvulius ganė	825	1309	2134	627	856	1483	310	677	987
2	arė	61	4	65	200	21	221	216	1	217
3	akėjo	3	1	4	52	13	65	59	5	64
4	rugius sėjo	6	4	10	10	5	15	30	—	30
5	„ akėjo ir taisė	16	6	22	12	6	18			
6	„ piovė	14	16	30	20	18	38	15	15	30
7	„ grėbė	27	10	37	10	15	25	3	20	23
8	„ vežė, džiovino ir valė	9	3	12	59	28	87	103	8	111
9	šieną piovė	134	—	134	152	—	152	107	—	107
10	„ grėbė	55	95	150	82	109	191	112	69	181
11	„ vežė ir į kupščius dėjo	24	3	27	33	—	33	38	1	39
12	kviečius sėjo	2	2	4	1	—	1	—	—	—
13	„ piovė ir grėbė	15	7	22	4	6	10	2	—	2
14	„ vežė	6	1	7	—	—	—	2	1	3
15	vasarojų piovė ir grėbė	37	89	121	42	10	52	134	20	154
16	„ vežė	32	16	48	33	11	44	46	25	71
17	„ sėjo	—	—	—	5	—	5	—	—	—
18	linus rovė	—	39	39	—	40	40	32	—	32
19	„ skleidė, minė, šukavo	—	27	27	57	37	94	45	20	65
20	kanapes rovė ir skleidė	—	15	15	13	4	17	8	7	15
21	kūlė	24	—	24	45	—	45	—	—	—
22	mėšlą vežė ir kapstė	—	—	—	49	38	87	61	33	94
23	bulbes sėjo	—	—	—	6	—	6	—	—	—
24	daržus sodino	—	—	—	—	—	—	3	11	13
25	bulbes kasė	20	17	37	—	—	—	7	5	12
26	daržus valė	22	13	35	17	53	70	7	5	12
27	„ ravėjo	—	—	—	—	—	—	4	9	13
28	bulves valė, rinko ir slėpė žiemai									
29	burokus valė, rinko ir slėpė žiemai	—	—	—	—	—	—	—	3	3
30	skalbė	—	19	19	—	37	37	—	32	32
31	verpė	—	8	8	—	14	14	—	—	—
32	audė	—	3	3	—	—	—	2	3	5
33	stogus taisė	5	—	5	2	—	2	—	—	—
34	miške kirto ir medžiagą vežė	187	—	187	209	—	209	236	—	236
35	malkas skaldė, lentas ir kt. darė	131	—	131	139	—	139	129	—	129
36	griovius kasė	15	—	15	26	—	26	4	—	4
37	pievas vaitė	74	—	74	26	4	30	103	—	103
38	statybos darbus dirbo	—	—	—	230	—	230	162	—	162
39	lentas piovė	—	—	—	100	—	100	5	—	5
40	tinkavo ir mūrijo	23	—	23	7	—	7	18	—	18
41	anglis degino	—	—	—	6	—	6	7	—	7
42	inspektus darė	11	—	11	—	—	—	—	—	—
43	ūkio įrankius taisė	2	—	2	32	—	32	15	—	15
44	vartus darė	3	—	3	—	—	—	1	—	1
45	tvoras tvėrė	13	—	13	45	—	45	19	—	19

Eil. Nr.	Kokius darbus dirbo	1853/4 m.			1854/5 m.			1855/6 m.		
		Vyrų	Moterų	Viso	Vyrų	Moterų	Viso	Vyrų	Moterų	Viso
46	tiltą darė ir kelią taisė	6	—	6	13	—	13	15	—	15
47	šulinį kasė	2	—	2	5		5			
48	kopėčias ir kt. darė	24	—	24	—	—	—	—	—	—
49	arklius kaustė	2	—	2	4	—	4	—	—	—
50	žuvis gaudė	—	—	—	4	—	4	—	—	—
51	pas kalvį dirbo	—	—	—	—	—	—	15	—	15
52	kratinį taisė	—	—	—	—	—	—	3	—	3
53	virves suko	—	—	—	—	—	—	3	—	3
54	odas išdirbinėjo	—	—	—	—	—	—	4	—	4
55	balanas skaldė	—	—	—	—	—	—	3	—	3
56	kaminus valė	—	—	—	—	—	—	1	—	1
57	takus sode valė	—	—	—	—	—	—	4	—	4
58	kambarius mazgojo	—	—	—	—	—	—	—	2	2
59	milą vėlė	—	—	—	—	—	—	—	2	2
60	kopūstus raugė	—	—	—	—	—	—	—	2	2
61	siuvėjas siuvo	—	—	—	8	—	8	6	—	6
62	prie fabriko	—	—	—	25	3	28	—	—	—
63	paršus piovė	2	—	2	4	1	5	3	—	3
64	žąsis piovė	—	—	—	—	4	4	—	3	3
65	važinėjo dvaro reikalais	30	—	30	59	—	29	14	—	14
66	važiavo į turgų	6	—	6	3	—	3	12	—	12
67	„ „ malūną	—	—	—	—	—	—	10	—	10
68	„ gydytojo	—	—	—	—	—	—	5	—	5
69	akmenis iš laukų vežė	9	—	9	46	13	59	5	—	5
70	plytas vežė	—	—	—	20	—	20	—	—	—
71	smėlį „	—	—	—	1	—	1	2	—	2
72	kalkes „	—	—	—	14	—	14	—	—	—
73	ėjo parnešti krienų	—	—	—	1	—	1	—	—	
74	šiaudus vežė	—	—	—	—	—	—	6	—	6
75	ligonį slaugė	—	—	—	1	—	1	—	—	—
76	tardyme Viekšniuose	—	—	—	—	—	—	6	—	6
77	dirbo įvairius darbus	967	264	1231	296	175	465	36	6	42
	Viso darbo dienų:	2852	1982	4834	2811	1554	4365	2519	1534	4063

Bugių valstiečių mokamieji „pagalvės“ ir „rekrutiški“ mokesčiai

Metai	Vardas ir pavardė	Valstiečių rūšys	Už kiek asmenų moka	Kuriam terminui	Pagalvinių		Rekrutiškių		Pagalv. ir rekrut.		Viso	
					r.	k.	r.	k.	r.	k.	r.	k.
1849	Juozas Giedutis	kumietis	nepažymėta	už 1848 m. X. ir 1849 m. III.	—	-	—	—	5	90	5	90
„	Pranas Tupika	„	„	„	—	—	—	—	6	60	6	60
1850	Juozas Giedutis	„	„	už kovo mėn.	3	-	—	—	—	—	3	7
„	„ „	„	„	„ spalių m.	4	—	—	—	—	—	4	
„	Pranas Tupika	„	„	„ kovo ir spalių m.	—	—	—	—	13	25	13	25
„	Mykolas Kerčys	„	„	„ spalių m.	8	80	—	—	-	-	8	80
1851	Juozas Giedutis	„	„	„ kovo mėn.	4	—	—	—	—	—	7	—
„	„ „	„	„	„ spalių „	3	—	—	—	—	—		
„	Pranas Tupika	„	„	„ kovo ir spalių m	—	—	—	—	7	25	7	25
„	Mykolas Kerčys	„	„	„ kovo mėn.	2	50	—	—	-	-	5	50
„	„ „	„	„	„ spalių m.	2	—	—	—	—	-		
1852	Juozas Giedutis	„	„	„ kovo mėn.	3	—	—	—	-	—	7	50
„	„ „	„	„	„ spalių m.	4	50	—	—	—	—		
„	Pranas Tupika	„	„	„ kovo mėn.	3	42	—	—	—	—	8	54
„	„ „	„	„	„ spalių m.	5	12	—	—	—	—		
„	Mykolas Kerčys	„	„	„ kovo mėn.	1	75	—	—	—	—	4	65
„	„ „	„	„	„ spalių m.	—	—	—	—	2	90		
„	Jonas Skabeika	bernas	už vieną	—	—	—	—	—	—	—	3	75
„	Šimas Tupika	„	„	—	—	—	—	—	—	—	3	75
„	Julius Jokūbauskas	—	„	—	—	—	—	—	—	—	1	20
„	Pranas Jasutis	vežėjas	„	—	—	—	—	—	—	—	3	75
„	Pranas Jasutis[1])	vagaras	„	—	—	—	—	—	—	—	2	25
„	Juozas Tupika	liokajus	„	—	—	—	—	—	—	—	3	75
1853	Juozas Giedutis	kumietis	už save ir berną	už kovo mėn.	3	—	—	—	—	—	6	—
„	„ „	„	nepažym.	„ spalių m.	3	—	—	—	—	—		
„	Pranas Tupika	„	už save, sūnų ir berną	„ kovo mėn.	3	50	—	—	—	—	7	—
„	„ „	„	nepažym.	„ spalių m.	3	50	—	—	—			
„	Myk. Kerčys[2])	„	už save ir sūnų	„ kovo mėn.	2		—	—	—	—	4	—
„	„ „	„	„	„ spalių m.	2	—	—	—	—	—		
„	Šimas Tupika[3])	bernas	už vieną	„ kovo mėn.	1	50	—	—	—	—	3	—
„	„ „	„	„	„ spalių m.	1	50	—	—	—	—		
„	Jonas Ramanauskas[4])	„	„	„ kovo mėn.	1	50	—	-	—	—	3	—
„	„ „	„	„	„ spalių m.	1	50	—	—	—	—		
„	Juozas Ungeitis	šeim-kas	„	—	—	—	—	—	—	—	7	50

[1]) Tarnavo nuo V. 19 iki XII. 6.
[2]) Už save 1 r., už sūnų 50 k.
[3]) Rekrutiškų nemokėta. [4]) Rekrutiškų nemokėta.

Metai	Vardas ir pavardė	Valstiečių rūšys	Už kiek asmenų moka	Kuriam terminui	Pagalvinių		Rekrutiškių		Pagalv ir rekrut.		Viso	
					r.	k.	r.	k.	r.	k.	r.	k.
1854	Juoz. Giedutis[5])	kumietis	už save ir berną	už kovo mėn.	3	—	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	" "	—	—	8	—	—	—		
"	" " "	"	"	" spalių m.	3	—	—	—	—	—	23	40
"	" " "	"	"	—	—	—	9	40	—	—		
"	Pranas Tupika	"	nepažym.	" kovo m.	—	—	—	—	6	50		
"	" " "	"	"	" spalių m.	1	75	—	—	—	—	12	95
"	" " "	"	"	" gruodžio	—	—	4	70	—	—		
"	Mykolas Kerčys	"	"	" kovo m.	—	—	—	—	5	50		
"	" " "	"	"	" spalių m.	1	50	—	—	—	—	11	70
"	" " "	"	"	" gruodžio	—	—	4	70	—	—		
"	Jonas Skabeika	bernas	už vieną	" kovo m.	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	" balandžio	—	—	4	—	—	—	11	70
"	" " "	"	"	" spalių m.	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	" gruodžio	—	—	4	70	—	—		
"	Pranas Jasutis	"	"	" kovo m.	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	" balandžio	—	—	4	—	—	—	11	70
"	" " "	"	"	" spalių m.	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	" gruodžio	—	—	4	70	—	—		
"	Šimas Tupika	"	"	—	—	—	4	—	—	—		
"	" " "	"	"	" gruodžio	—	—	4	70	—	—	11	70
"	" " "	"	"	" kovo m.	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	" spalių m.	1	50	—	—	—	—		
"	Jonas Tupika	"	"	" kovo m.	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	" spalių m.	1	50	—	—	—	—	11	70
"	" " "	"	"	nepažymėta	—	—	4	—	—	—		
"	" " "	"	"	už gruodžio	—	—	4	70	—	—		
"	Jonas Ramanauskas	"	"	" kovo m.	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	" spalių m.	1	50	—	—	—	—	11	70
"	" " "	"	"	nepažymėta	—	—	4	—	—	—		
"	" " "	"	"	už gruodžio	—	—	4	70	—	—		
"	Ignas Kerčys	piemuo	"	" kovo m.	—	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	" spalių m.	—	25	—	—	—	—	1	25
"	" " "	"	"	" balandžio	—	—	—	50	—	—		
1855	Juozas Giedutis	kumietis	už save	" "	—	—	5	52	—	—		
"	" " "	"	"	" kovo m.	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	už sūnų Mykolą	—	—	—	3	50	—	—		
"	" " "	"	"	" kovo m.	1	50	—	—	—	—	22	37
"	" " "	"	už save	—	—	—	4	35	—	—		
"	" " "	"	"	" spalių m.	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	už sūnų Mykolą	" " "	1	50	—	—	—	—		
"	" " "	"	"	—	—	—	3	—	—	—		
"	Pranas Tupika	kumietis	už save	už balandžio	—	—	5	52	—	—		
"	" " "	"	už save ir už sūnų	" kovo m.	1	75	—	—	—	—		
"	" " "	"	už berną J. Jokūbauską	" balandžio	—	—	5	52	—	—		

[5]) Po 4 r. 70 k. už kiekvieną.

Metai	Vardas ir pavardė	Valstiečių rūšys	Už kiek asmenų moka	Kuriam terminui	Pagalvinių		Rekrutiškių		Pagalv. ir rekrut.		Viso	
					r.	k.	r.	k.	r.	k.	r.	k.
1855	Pranas Tupika	kumietis	už berną J. Jokūbauską	už kovo mėn.	1	50	—	—	—	—	23	14
„	„ „	„	už save	„ spalių m.	1	50	—	—	—	—		
„	„ „	„	„	„ gruodžio	—	—	4	35	—	—		
„	„ „	„	už sūnų	„ spalių m.	1	—	—	—	—	—		
„	„ „	„	„	—	—	—	2	—	—	—		
„	Mykolas Kerčys	„	už save	„ balandžio	—	—	5	52	—	—		
„	„ „	„	„	„ kovo m.	1	50	—	—	—	—	12	87
„	„ „	„	„	„ spalių m.	1	50	—	—	—	—		
„	„ „	„	„	„ gruodžio	—	—	4	35	—	—		
„	Pranas Jasutis	bernas	už vieną	„ kovo m.	1	50	—	—	—	—		
„	„ „	„	„	„ birželio	—	—	3	50	—	—	9	50
„	„ „	„	„	„ spalių m.	1	50	—	—	—	—		
„	„ „	„	„	„ gruodžio	—	—	3	—	—	—		
„	Juozas Skabeika[6])	„	„	„ kovo m.	1	50	5	52	—	—	7	02
„	Jonas Ramanauskas	„	„	„	1	50	3	50	—	—	9	50
„	„ „	„	„	„ gruodžio	—		3	—	—	—		
„	„ „	„	„	„ spalių m.	1	50	—	—	—	—		
„	Julionas Jokūbauskas	„	„	„ kovo m.	1	50	5	52	—	—	11	02
„	„ „	„	„	„ spalių m.	1	—	—	—	—	—		
„	„ „	„	„	„ gruodžio	—	—	3	—	—	—		
„	Šimas Tupika[7])	„	„	„ kovo m.	1	50	—	—	—	—	7	02
„	„ „	„	„	„ birželio	—	—	5	52	—	—		
„	Jonas Tupika[8])	„	„	„ kovo m.	1	50	—	—	—	—	7	02
„	„ „	„	„	„	—	—	5	52	—	—		
„	Ignas Kerčys	„	„	„	1	—	—	—	—	—	2	—
„	„ „	„	„	„ birželio	—	—	1	—	—	—		

[6]) Susirgęs spalių mėn. išvaž. pas tėvą gydytis.
[7]) Mirė, spalių 29 d. nukritęs užsimušė.
[8]) Nepažymėti rudens mokesčiai.

Palyginamoji šeimynos atlyginimo ir valstybinių mokesčių lentelė

Eilės Nr.	Vardas ir pavardė	Atlyginimas (alga) r.	Atlyginimas (alga) k.	Mokesč. (pagalv. ir rekrut.) r.	Mokesč. (pagalv. ir rekrut.) k.	Uždarbis r.	Uždarbis k.	Pastabos
				1852 m.				
1	Juozas Skabeika, bernas	8	—	3	75	4	25	Dėvi dvaro drabužiais.
2	Šimas Tupika, „	8	—	3	75	4	25	„ „ „
3	Julius Jokubauskas, (pusbernis)	2	—	1	20	—	80	„ „ „
4	Pranas Jasutis, vežėjas	5	—	3	75	1	25	„ „ „
5	Pranas Jasutis, vagaras	5	—	2	25	2	75	„ „ „
6	Pranas Radavičius	20	—	—	—	—	—	Apie mokesčius žinių nėra, dėvi savo drabužiais.
7	Juozas Tupika, liokajus	6	—	3	75	2	25	Dvaro drabužiai.
8	Magdė Skabeikaitė	4	—	—	—	4	—	
9	Grigaitė	3	—	—	—	3	—	„ „
10	Veronika Bruseikaitė	3	—	—	—	3	—	
				1853 m.				
1	Pranas Jasutis	5	—	—	—	—	—	Žinių nėra.
2	Juozas Tupika	3	—	—	—	—	—	„ „
3	Šimas Tupika	8	—	3	—	5	—	„ „
4	Jonas Ramanauskas	8	—	3	—	5	—	
5	Julius Jokūbauskas	2	—	—	—	—	—	„ „
6	Juozas Ungeitis	12	—	7	50	4	50	
7	Magdė Skabeikaitė	4	—	—	—	4	—	Mokesčių nemokėjo.
8	Veronika Bruseikaitė	3	—	—	—	3	—	„ „
9	Magdė Jurionaitė	3	—	—	—	3	—	„ „
10	Marijona Kerčytė	2	—	—	—	2	—	„ „
11	Uršulė Tupikaitė	4	—	—	—	4	—	„ „
				1854 m.				
1	Juozas Skabeika	9	—	11	70			Užsiskolino sekanč. met. sąsk. pas dvarininką 2.70
2	Pranas Jasutis	10	—	11	70			„ „ 1.70
3	Šimas Tupika	9	—	11	70			„ „ 2.70
4	Jonas Tupika	9	—	11	70			„ „ 2.70
5	Jonas Ramanauskas	10	—	11	40			„ „ 1.70
6	Ignas Kerčys	2	75	1	25			
7	Pranas Vaitkevičius	25	—	—	—	—	—	Apie mokesčius žinių nėra, savo drabužiai.
8	Uršulė Tupikaitė	6	—	—	—	6	—	Mokesčių nemokėjo.
9	Magdalena Skabeikaitė	5	—	—	—	5	—	„ „
10	Magdalena Jurionaitė	3	—	—	—	3	—	„ „
11	Vera Bruseikaitė	3	—	—	—	8	—	„ „
12	Morta Kerčytė	2	—	—	—	2	—	„ „
13	Marija Kamanauskaitė	12	—	—	—	12	—	„ „
				1855 m.				
1	Juozas Skabeika	12	—	7	02	4	98	Mokesčiai sumokėti už pusmetį.
2	Pranas Jasutis	15	—	9	50	5	50	

Eilės Nr.	Vardas ir pavardė	Atlyginimas (alga)		Mokesč. (pagalv. ir rekrut.)		Uždarbis		Pastabos
		r.	k.	r.	k.	r.	k	
3	Jonas Ramanauskas .	15	—	9	50	5	50	
4	Julius Jokūbauskas .	8	-	11	02			Užsiskolino pas dvarininką sekančių metų algos sąskaiton 3 r. 02 k.
5	Šimas Tupika . .	8	—	10	02			„ „ 2 r. 02 k.
6	Jonas Tupika . .	10	—	7	—	3	-	Mokesčiai" sumokėti už pusmetį.
7	Ignas Kerčys . .	2	75	2	—	—	75	
8	Katrė Pocaitė . .	6	—	—	—	—		Mokesčių nemokėjo.
9	Veronika Bruseikaitė .	4	—	—	—	-	—	„ „
10	Morta Kerčytė . .	3	—	—	—	—	—	„ „
11	Antanas Mažeika . .	30	—	—	—	—	—	Apie mokesčius žinių nėra, savo drabužiai.

PLANAS 1

EKSDIVIZIJOS TEISMO BUGIŲ KAIMO PLANO 1811m. NUORAŠAS

- A.DAUGIRDO 1827m. NUPIRKTOJI „BUGIŲ" KAIMO DALIS.
- LAUKAI IR SENOJI SODYBA.
- MIŠKAI IR MIŠKO PIEVOS.
- MIŠKU APAUG. PELKĖS
- „KAMANŲ" PELKĖS.

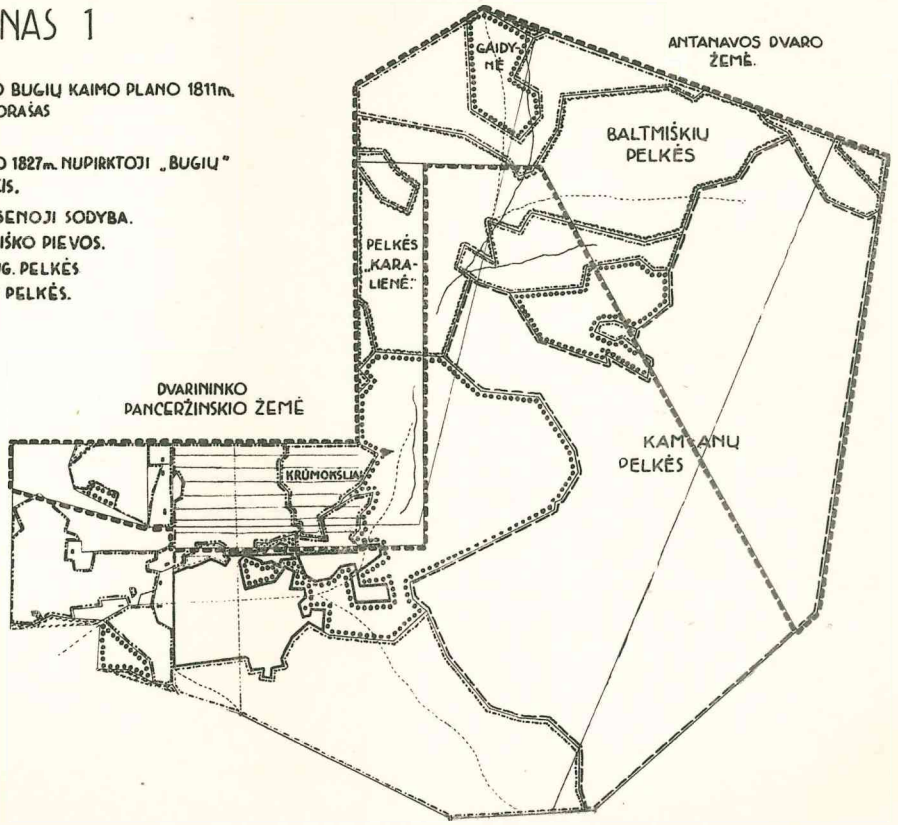

PLANAS 2

BUGIŲ DV. PLANO 1852 - 6m. NUORAŠAS.

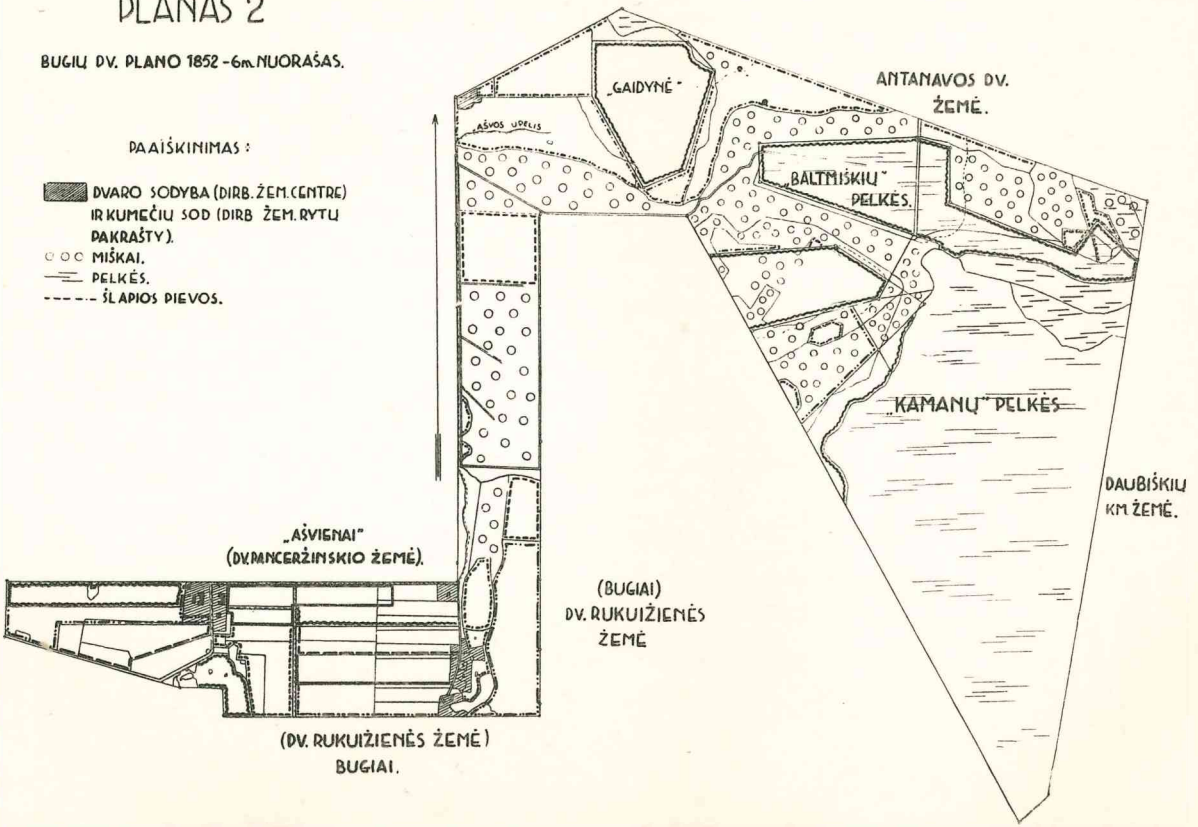

PLANAS 3

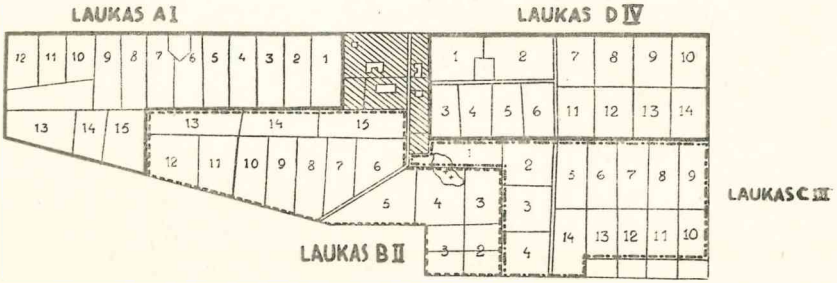

BUGIŲ LAUKŲ PLANAS 1852 - 6 m.

A. VASILIAUSKAS

VYTAUTO DIDŽIOJO DIPLOMATIKA

IŠORINĖS ŽYMĖS

I

Rašomoji medžiaga

1) PERGAMENTAS

Europoje Vytauto D. laikais rašomoji medžiaga buvo pergamentas ir popierius. Šios dvi rašomosios medžiagos rūšys buvo vartojamos ir Vytauto D. kanceliarijoj.

Pergamentą vartojo gilioje senovėje, viduramžiais ir kartais dar naujaisiais laikais, iškilmingi aktai rašomi pergamente. Viduramžiais šalia pergamento rašomoji medžiaga rados ir papyrusas, bet juo naudojosi tik iki 7—9 šm. Popiežių kūrija iki 11 šm. vartojo tik papyrusą, bet popiežiaus Benedikto VIII (1012—1024) kanceliarijoj ėmė naudotis ir pergamentu[1]).

Atsiradus Europoje popieriui, pergamentas vis tiek dar ilgai tebebuvo vartojamas. Nors pergamentas žymiai brangesnis už popierių, bet popieriaus patvarumu ilgai nepasitikėta, ir svarbesni dokumentai buvo rašomi pergamente. Tokie svarbesni dokumentai buvo įvairūs aktai, kurie turėdavo patvarią, ilgalaikę galią. Ir Vytauto kanceliarijoje aktus rašydavo pergamente, o mažiau svarbius dokumentus — pranešimus ir laiškus — popieriuje.

Kokį pergamentą vartojo Vytauto D. kanceliarija?

Viduramžiais pietinėje ir vidurinėje - šiaurinėje Europoje buvo gaminamas skirtingas pergamentas. Pietinėje Europos dalyje — Italijoj ir Ispanijoj pergamentą darydavo iš avių ir ožkų odos. Toksai avių odos pergamentas buvo vadinamas carta ovina, o ožkų odos — carta caprina.

---

[1]) Bertold Bretholz, Lateinische Paläographie[2]; 1912, p. 14 (sutrumpinama Bretholz, Paläographie[2]).

Šitas pergamentas tuo skiriasi nuo vidurinės-šiaurinės Europos pergamento, kad jis yra daug plonesnis. Kalcijonuota tik viena odos pusė, būtent, mėsos pusė, ant kurios buvo rašoma. Antroji, odos pusė (plaukų pusė) palikdavo gruoblėta, pilksva — gelsva.

Vidurinės-šiaurinės Europos pergamentas, gaminamas iš veršių odos, buvo žymiai storesnis už pietinės Europos pergamentą, už tat iš abiejų pusių lygus ir vienodai kalcijonuotas[2]). Veršio odos pergamentas buvo vadinamas carta vitulina. Jame buvo galima rašyti iš abiejų pusių, bet, paprastai, dokumentai buvo rašomi tik vienoje pergamento pusėje.

Pergamento pagaminimo technika nuolat tobulėjo, ir viduramžių gale vidurinėje ir šiaurinėje Europoje jau randame pergamento labai plonai išdirbto. Plonesnis, lygesnis ir baltesnis pergamentas turėjo aukštesnę kokybę ir vertę.

Nors pietų Europos pergamento pagaminimo technika skiriasi nuo vidurinės ir šiaurinės Europos, bet kartais vidurinėje Europoje randame itališkojo pergamento ir Italijoje vokiškojo. Toks pergamento pasikeitimas įvykdavo prekybos keliu.

Vytauto D. kanceliarijos pergamentas nesiskiria nuo Lietuvos kaimyninių valstybių pergamento. Jis, greičiausia pagamintas iš veršio odos, yra iš abiejų pusių lygus ir vienodai kalcijonuotas[3]). Vytauto kanceliarijos pergamentas yra iš abie-

[2]) Vokiečių literatūroje pietinės Europos pergamentas buvo vadinamas „itališkuoju", o vidurinės Europos — „vokiškuoju". Tačiau jau Schum (Grundriss für romanische Philologie I[1], p. 189) pastebėjo, kad toksai pergamento rūšių pavadinimas yra nevykęs, nes vienodas pergamentas buvo gaminamas ne tik Italijoje ar Ispanijoje, bet ir visoje pietinėje Europoje. Taip pat panašus pergamentas buvo gaminamas ne tik Vokietijoje, bet ir visoje vidurinėje ir šiaurinėje Europoje. Dėl to šią pergamento rūšį aš vadinu vidurinės—šiaurinės Europos pergamentu. Apie viduramžių pergamentą kalba Bresslau, Urkl. II[2], p. 494; W. Wattenbach, Das Schriftwesen im Mittelalter[2] 1875, p. 95 ss. Bretholz, Paläographie[2] p. 14 s.

[3]) Lietuvos kaimyninių valstybių kronikos dažnai mini pergamentą pagamintą iš veršio odos. Pav., Livonijos Eiliuotoje Kronikoje vienoje vietoje pasakyta:

„Der es solde schriben
was da wunders ist geschehen
der moche sich wol umme sehen
nach den kalbes huten".

L. Meyer, Livländische Reimchronik, 1876 m., 7074—7077 eil.

jų pusių maždaug vienodai išdirbtas, bet patsai techniškas išdirbimas yra labai įvairus. Vienu ir tuo pačiu laiku buvo vartojamos įvairos pergamento rūšys. Čia randame storo, nelygaus, pagaliau lygesnio ir aukštos kokybės pergamento. Toks pergamento išdirbimo nevienodumas pareina ne tiek nuo odos kokybės, kiek nuo pačios dirbtuvės ir meisterio. Vytauto kanceliarijos pergamentas yra gamintas įvairių dirbtuvių ir meisterių.

Pergamento lapų kilmę nustatyti negalima, nes nei dirbtuvės dėdavo jokių kilmės ženklų, nei meisteriai. Iš kur Vytauto kanceliarija imdavo pergamentą, jokių tiesioginių duomenų neturime. Taip pat neturime tiesioginių duomenų, ar Vytauto laikais pergamentas buvo gaminamas Lietuvoje, ar buvo įvežamas iš svetur. Tačiau vargu ar anais laikais pergamentas buvo išdirbamas Lietuvoje. Jeigu jau Vytauto laikais Lietuvoje būtų buvusi kokia pergamento dirbtuvė, tai vienos dirbtuvės pergamentas techniško išdirbimo atžvilgiu būtų buvęs maždaug vienodas. Tuo tarpu Vytauto kanceliarijos pergamentas išdirbimo atžvilgiu yra labai įvairus. Todėl veikiausiai Vytauto kanceliarija pirkdavusi pergamentą iš įvairių pirklių, kurie įveždavo jį iš kitų kraštų.

Vytauto kanceliarijoj rašydavo pergamente be jokių linijų ir beveik visuomet mėsos pusėje, nes ji vis dėlto būdavo truputį lygesnė.

2) POPIERIUS

Viduramžių rašomosios medžiagos — papyrusas ir pergamentas — buvo gerokai brangios, ypačiai pergamentas, nes jam prigaminti reikėdavo išpiauti nemaža gyvulių. Todėl viduramžiais rašomosios medžiagos klausimas buvo gana aktualus.

Atsiradus Europoje popieriui, rašomoji medžiaga tapo prieinamesnė. Popierius greitai gaminamas ir, būdamas pigesnis už kitas viduramžių rašomąsias medžiagas, greitai jas nulenktyniavo[4]). Nei papyrusas, būdamas nepatvarus ir sunkiai ga-

---

[4]) Popierius visuomet buvo gaminamas iš linų, kanapių ir skudurų. Mano straipsnyje „Pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė" XXVII mėgėjų metraštyje t. II, p. 25 įvyko korektūrinė klaida. Ten pasakyta, kad

minamas, nei pergamentas, kuris buvo be galo brangus, negalėjo išlaikyti konkurencijos su popieriumi.

Popierius buvo žinomas Europoje jau 9 šimtmetyje, bet iki 13 šm. buvo labai mažai vartojamas, nes nepasitikėta popieriaus patvarumu. Vienur kitur buvo net uždrausta vartoti popierių. Antai, Fridrichas II 1231 m. uždraudė Sicilijoje rašyti aktus popieriuje[5]). Vis dėlto popierius, būdamas pigesnis už pergamentą, pastarąjį nulenktiniavo ir jau XIV šm. antroje pusėje ir XV šimtmetyje privačiose ir viešose kanceliarijose buvo plačiai vartojamas[6]).

Kada Lietuvoje pradėjo vartoti popierių jokių tiesioginių žinių neturime, tačiau neabejotinai Lietuva neatsiliko nuo savo kaimyninių valstybių ir jau apie XIV šm. vidurį pergamento vartojo ir popierių. Seniausi išlikę originalūs dokumentai rašyti popieriuje tai Vytauto D. laiškai, rašyti kaimyninių valstybių valdovams. Jau buvo minėta, kad Vytauto D. kanceliarija popierių vartojusi ne aktams rašyti, bet laiškams, pranešimams ir kitiems dokumentams, kurie neturėdavo ilgalaikės galios[7]).

Kaip pergamente, taip ir popieriuje Vytauto kanceliarija rašydavo be jokių linijų. Tiesa, keletas Vytauto D. laiškų, išlikusių Karaliaučiaus valstybiniame archyve, turi viename krašte lyg ir adata padarytų vieną eilę skylelių. Iš pirmo pažvelgimo gauni įspūdžio, kad tos skylelės turėjo pavaduoti linijas, būti gairėmis rašant eilutes. Tačiau, palyginus tuos vi-

---

„iki XIII šm. popierius buvo gaminamas daugiausia iš medvilnės". Turi būti: „Buvo manoma, kad iki XIII šm. popierius buvo gaminamas iš medvilnės". B. Bretholz, Paläographie[2] p. 16 ir S. Lichačev, Paleografičeskoe značenie bumažnych vodianych znakov, t. I, p. XI s. (Sutrumpinama Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov).

[5]) B. Bretholz, Lateinische Paläographie[2], p. 17; Wattenbach p. 148.

[6]) Pats seniausias dokumentas rašytas popieriuje, tai to paties Fridricho II 1228 m. mandatas vadinamas „Schwandtnerische Brief". Matyt, Fridrichas II pradžioje buvo leidęs vartoti popierių, o vėliau pradėjęs nebepasitikėti popieriaus patvarumu ir 1231 m. uždraudęs jį vartoti. Kaiserurkunden in Abbildungen, teksto p. 138.

[7]) Pradžioje ir vakarų Europoje tik paprastesnius dokumentus rašydavo popieriuje. B. Bretholz, Paläographie[2] p. 18.

sus laiškus, aiškėja, kad jie buvo pirma įsiūti į kokius nors tomus, o paskui išimti; tokiu būdu pasiliko siuvimo žymės[8]).

Vytauto aktai ir laiškai yra įvairaus formato. Iškilmingus raštus rašydavo didesniu formatu, o paprastesnius kartais visai mažuose gabalėliuose. Rašomąją medžiagą, be abejo, taupydavo, nes ne tik pergamentas, bet ir popierius anais laikais buvo gana brangus[9]). Kartais Vytauto kanceliarija ir pritrūkdavo popieriaus. Viename Vytauto laiške Kryžiuočių ordino magistrui pasakyta, kad Vytautas siunčia Jogailai ne laiškų kopijas, bet tik trumpą jų santrauką, nes kanceliarija pritrūko popieriaus[10]).

Vytauto laikais nei Lietuvoje, nei Lenkijoje popieriaus dirbtuvių dar nebuvo. Popieriaus dirbtuvės buvo vadinamos popieriaus malūnais (molendinus papireus, popiermühle, paperny młyn, papiernia). Pirmosios popieriaus dirbtuvės Lenkijoje atsirado XV šm. gale ir XVI šm. pradžioje[11]). Ir Lietuva neatsiliko nuo savo sąjungininkės Lenkijos: 1524 m. Vilniuje įsteigta pirmoji popieriaus dirbtuvė. Tame pačiame amžiuje Vilniuje randame dar kelias popieriaus dirbtuves[12]). Pirmoji popieriaus dirbtuvė Kaune įsteigta 1577 m.[13]). Tuo būdu Vytauto kanceliarijos popierius negalėjo būti vietinis, bet — užsieninis.

Lietuvos prekybos tyrinėtojai nesurado jokių pėdsakų popieriaus prekybos Lietuvoje. Iki šiol nežinoma, nei kuriais

---

[8]) Tie laiškai išliko Karaliaučiaus valstybiniame archyve OBA: a) 1416—VIII—17, Schiebl. XVII, nr. 112, atsp. C. e. V., p. 356 nr. 689; b) 1417-II-22, Schiebl. XVII, nr. 114, atsp. C. e. V., p. 379, nr. 716; c) [1417]-XII-26, Schiebl. XVII, nr. 149, atsp. C. e. V., p. 398, nr. 755.

[9]) Apie popieriaus ir pergamento kainą Lenkijoje žr. Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, t. XV, p. 156, 167, 186, ir 203. Panaši kaina bus buvusi ir Lietuvoje. Naugarde dar XVI šm. popierius buvo ypatingai brangus, žr. Novgorodskija lietopisi, 1879, p. 74 ir 88.

[10]) C. e. V. p. 904, nr. 1414.

[11]) Popieriaus dirbtuves Lenkijoje tyrinėjo Ptašnik, Papiernie w Polske XVI w., p. ir ss. Piekośiński, Średniowieczne znaki wodne w. XIV, p. 6.

[12]) H. Łowmiański, Papiernie wileńskie XVI w., straip. Ateneum Wileńskie, rocznik II, zeszyt 7—8, 1924, p. 409—422.

[13]) A. Vasiliauskas, Pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė, straip. XXVII Knygos mėgėjų metraštis t. II, p. 25 ss.

keliais, nei kurių kraštų popierius buvo gabenamas į Lietuvą. Popieriaus gamyba klestėjo Rytuose ir Vakarų Europoje. Rytuose popierių gamino kinai ir arabai. Žymiausi konkurentai buvo Bagdado ir Damasko popieriaus dirbtuvės[14]). Tačiau rytų popierius Lietuvos nepasiekdavo, nes jo Europoje nerandame. Ir Rusijoje nežinomas nei vienas dokumentas, kuris būtų buvęs parašytas rytų popieriuje[15]).

Europoje pirmi pradėjo gaminti popierių ispanai. Šio amato ispanus išmokė arabai. Ispanijoj popierius buvo žinomas jau IX šm., bet pirmoji popieriaus dirbtuvė įsteigta tik XII šm. Ispanijos popieriaus gamyba nebuvo tinkamai išaugusi, ir jos popierius mažai buvo paplitęs už Ispanijos ribų.

Ispaniją greitai nulenktyniavo Italija ir Prancūzija. Italija popieriaus gamyboje užėmė pirmąją vietą. Jau XIII šimtmetyje Genujoje ir Fabriane atsirado pirmosios popieriaus dirbtuvės. Vėliau randame naujas popieriaus dirbtuves Bolonijoje, Toskanoje, Piemonte, Venecijoje ir kitur. XIV šimtmetyje Italija tiekdavo popierių beveik visai Europai. Genua ir Venecija tapo garsiausiais popieriaus gamybos ir prekybos centrais[16]).

Prancūzijoje popierių pradėjo gaminti XIII šm. gale ir XIV šm. pradžioje. Seniausios dirbtuvės buvo Šampanijoje, ties Trua (Trois) miestu. Vis dėlto XIV šimtmetyje Europoje garsėjo Italijos popierius ir net Prancūzijoje randame Italijos popieriaus; bet XV šimtmetyje Prancūzijoje smarkiai pakilo popieriaus gamyba, ir Italija turėjo užleisti kai kurias rinkas Prancūzijai[17]). Šampanija ir Lotaringija buvo garsios savo popieriumi. Per Flandriją ir Hanzos miestus prancūziškas popierius buvo gabenamas į Rusiją[18]).

Vokietija popieriaus gamyboje buvo atsilikusi. Nors pirmosios popieriaus dirbtuvės įsteigtos pirmoje XIV šimtmečio pusėje Kölne ir Maince, bet Vokietija dar ilgai naudojosi Italijos ir Prancūzijos popieriumi. Italija, ypač jos miestai Milanas

---

[14]) N. L. Lichačev, Bumaga i drevneišija bumažnyja melnicy v Moskovskom gosudarstvie, 1891, p. 28 ss.

[15]) N. L. Lichačev, Paleograf. zn. bum. znakov, t. I, p. LXV.

[16]) C. M. Briquet, Les papiers des archives de Gênes et leurs filigranes, Genova 1888; N. L. Lichačev, Bumaga i drevneišija bumažnyje melnicy w Moskovskom gusudarstvie, 1891 m., p. 33 ss.

[17]) B. Bretholz, Paläographie², p. 15 ss.

[18]) Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. I, p. LVI s.

ir Venecija, aprūpindavo popieriumi pietinę Vokietiją, o Prancūzija aprūpindavo vakarinę ir šiaurinę Vokietiją. XIV šm. gale popieriaus gamyba Vokietijoje pakyla. Tuo metu randame įsteigtą popieriaus dirbtuvę Nürenberge, o XV šm. pradžioje Ravensburge, vėliau Augsburge. Tačiau Vokietijos popierius nebuvo labai paplitęs, nes negalėjo lenktyniuoti su Italijos ir Prancūzijos popieriumi[19]).

Rusija Vytauto laikais popieriaus dirbtuvių neturėjo. Pirmosios popieriaus dirbtuvės Rusijoje pasirodė tik XVI šm. XIV šm. Rusijoje buvo vartojamas itališkas popierius, bet to šimtmečio gale jau randama ir princūziško. XV šm. pradžioje Rusijoje buvo vartojamas itališkas ir prancūziškas popierius, bet antroje to šimtmečio pusėje prancūziškas popierius nukonkuravo itališkąjį. Vokietijos popierius Rusijoje pasirodė tik XV šm. gale[20]). Į Rusiją itališkas popierius galėjo patekti įvairiais keliais. Genuos pirkliai prekiavo su Rusija per Juodąją jūrą, per Kafą. Jie, be abejo, bus pristatinėję ir popierių. Iš Venecijos popierius galėjo patekti į Rusiją per Regensburgą, kurio pirkliai Dunojumi susisiekdavo su Rusija[21]). Be to, į Rusiją popierių bus gabenę ir Hanzos pirkliai per Rygą ir Novgorodą. Hanzos pirkliai XIV šm. gale ir XV pradžioje prekiaudavo itališku ir prancūzišku popieriumi. Tais laikais Hanzos miestai savo popieriaus dirbtuvių labai mažai turėjo. XV šm. pradžioje buvo žinoma popieriaus dirbtuvė Lübecke, bet vargu ar ji galėjo lenktytiuoti su pagarsėjusiomis Italijos ir Prancūzijos dirbtuvėmis[22]).

Minėtų kraštų popierius Vytauto laikais buvo vartojamas ir Lietuvoje. Tyrinėjant popieriaus kilmę svarbu žinoti ir prekybos keliai, kuriais popierius galėjo būti gabenamas į Lietuvą, nes dažnai centruose prie to paties prekybos kelio randamas vienodas popierius. Tiesa, popierius nebuvo masinė prekė,

---

[19]) W. Wattenbach, Das Schriftwesen im Mittelalter², 1875, p. 97.

[20]) N. P. Lichačev, Bumaga ir drev. bum. meln. v Mosk. gos., p. 51 ir 93.

[21]) Apie Regensburgo prekybą su Rusija V. G. Vasilevskij, Drevniaja torgovlia Kieva s Regensburgom, Žurn. min. narod. prosv. 1888 m., nr. 7, p. 121—150.

[22]) N. P. Lichačev, Bumaga i drev. bum. meln. v Mosk. gos. p. 75.

jį atvežti nebūtinai reikėjo kokių nors vandens kelių. Tačiau jeigu maždaug tuo pačiu laiku keliose vietose prie to paties prekybos kelio buvo vartojamas vienodas popierius, tai galima manyti, kad tuo keliu jį ir gabeno. Jeigu vienu laiku Ordino kanceliarija, Ragainės komtūras ir Vytauto kanceliarija vartojo vienodą popierių, tai galime tvirtinti, kad popierius buvo gabenamas į Lietuvą per Ordino valstybę.

Į Lietuvą popierius galėjo būti vežamas įvairiais prekybos keliais. Itališkasis popierius į Lietuvą galėdavo patekti jau minėtais prekybos keliais su Rusija, ypač per Rygą. Itališku popieriumi per Rygą ir Novgorodą prekiaudavo Hanzos pirkliai. Tais laikais Rygos miestas buvo Pabaltijo prekybos židinys, o Dauguvos upė — svarbus prekybos kelias. Vokiečių miestai palaikė prekybos santykius su Novgorodu, Smolensku, Vitebsku ir Polocku. Polocke Hanzos miestai turėjo savo kontorą[23]). Ryga su Polocku susisiekdavo vandens keliu, o iš Polocko sausuma su Vilniumi, toliau per Žiežmarius, Rumšiškį su Kaunu. XVI šm. kelias iš Polocko į Vilnių buvo vadinamas Vytauto keliu (Vitovtova doroga). Tas kelias bus buvęs jau Vytauto laikais, bet jo pavadinimas, tur būt, yra atsiradęs vėliau po Vytauto mirties[24]).

Ar šiuo keliu buvo gabenamas popierius į Lietuvą, tikrų žinių neturime. XIV šimtmečio gale Ryga, Polockas ir Vitebskas vartojo storą, gruoblėtą popierių, dažniausiai be jokių vandeninių ženklų. Panašaus išdirbimo popierių be vandeninių ženklų XIV šm. gale vartojo ir Vytauto kanceliarija.

Rygos miesto archyve išlikęs XV šimtmečio pradžios Rygos, Polocko ir Vitebsko popierius yra jau plonesnis, lygesnis ir jau turi vandeninius ženklus. Tuo pačiu laiku ir Vytauto kanceliarija taip pat vartoja geresnės rūšies popierių, tačiau jo vandeniniai ženklai nėra identiški Rygos archyve esantiems Rygos, Polocko ir Vitebsko popieriaus ženklams. Tuo būdu reikia manyti, kad XIV šm. gale popierius į Lietuvą galėjo būt gabenamas per Rygą ir Polocką, o XV šimtmečio pradžioje jau kitais keliais.

Vytauto laikais Lietuva palaikė prekybos santykius ir su

---

[23]) Kulischer, Očerk istorii p. 98 ir Ivinskis, Lietuvos prekyba su prūsais, I dalis, p. 48 ss.

[24]) K. Jablonskis, Lietuviški žodžiai, 1939 m., p. 18, nr. 717.

Dancigu, kurio pirkliai prekiavo itališku ir prancūzišku popieriumi, nes, kaip jau minėta, tais laikais Hanzos miestai savos popieriaus gamybos nebuvo išplėtoję. Žinome, kad 1405 m. Dancigas gabenosi iš Lietuvos medžio[25]. 1414 m. Dancige buvo konfiskuotos Lietuvos pirklių prekės[26]). Vėliau Dancigas buvo palikęs skolingas vienam Lietuvos pirkliui 450 markių, ir 1417 m. Vytautas ragino Dancigą sumokėti tam pirkliui skolą[27]). 1431 m. vienas dancigietis buvo sukrovęs savo prekes pas Vilniaus miesto burmistrą[28]). Taigi Vytauto laikais Dancigas vedė plačią prekybą su Lietuva; galimas daiktas, kad jis ir popierių į Lietuvą gabeno.

Lietuviai palaikė prekybos santykius ir su Ordinu pirkliais. Jau 1390 m. Žemaičių bajorų taikoje su Kryžiuočių ordinu be kitko buvo laiduojama Žemaičiams prekyba Jurbarke, Ragainėje ir Klaipėdoje. Patvaresnius prekybos santykius su Ordinu sudarė 1398 m. Salyno taika, 1404 m. Račionžo ir 1422 m. Melno ežero taika[29]). Tarp įvairių prekių, vežamų per Ordino žemę į Lietuvą, turėjo būti ir rašomoji medžiaga, nes to paties popieriaus randame Ordino ir Vytauto kanceliarijose.

Prekyba su Dancigu ir Ordinu ėjo vandens keliais: Nemunu, Gilija, Kuršių Marėmis, Deime, Prieglium, Aistmarėmis, Nogata ir Vysla. Šis kelias ėjo per Kauną, Jurbarką, Tilžę, Labguvą, Vėliavą ir Karaliaučių. Šiuos miestus galima buvo pasiekti iš Lietuvos ir sausumos keliais, tačiau pastarųjų reikšmė bus buvusi mažesnė[30]). Nemunas buvo svarbiausia arterija, kuri jungė Lietuvą su Vakarų Europos prekybos centrais.

Popierius į Lietuvą galėjo patekti ir per Lenkiją. Torno pirkliai Vyslos, Narevo ir Būgo upėmis dažnai atvykdavo į Lietuvos kunigaikštystės pietus. Torno miestas XV šm. buvo svarbus prekybos punktas. Jeigu popierius į Lietuvą būtų buvęs gabenamas per Lenkiją, tai dalis to paties popieriaus būtų likusi ir Lenkijoje. Deja, mes nežinome, kokį popierių vartojo

---

[25]) Voigt, Geschichte Preussens, t. VI, p. 311.

[26]) C. e. V., p. 280, nr. 573, p. 281, nr. 574 ir p. 284, nr. 582.

[27]) C. e. V., p. 380, nr. 718.

[28]) Šį klausimą plačiai nagrinėja Ivinskis, Lietuvos prekyba su prūsais, I d., p. 78 ss.

[29]) Ten pat, p. 52 ss.

[30]) Ten pat, p. 114 ir ss. ir p. 122 ss.

Jogailos kanceliarija, nes šio klausimo niekas iki šiol nėra studijavęs.

Įvairių kraštų popieriaus tapatybę ir kilmę padeda nustatyti popieriaus ženklai, vadinamieji popieriaus vandeniniai ženklai arba filigranai (Wasserzeichen, watermark, marque d'eau, vodianyje znaki). Tie ženklai ir buvo popieriaus dirbtuvių ženklai, šių dienų terminu — firmos, dirbtuvės markė. Toksai ženklas turėjo tikslą išskirti dirbtuvės prekę ir saugoti ją nuo padirbimo. Poperiaus vandeniniai ženklai kartais pažymi popieriaus rūšį arba jo formatą.

Kiekviena popieriaus dirbtuvė, vadinama popieriaus malūnu (molendinus papireus, papiermühle), vartojo ne vieną, bet, paprastai, keletą ženklų[31]). Lichačev'as mano, kad jeigu vienoje dirbtuvėje dirbdavo keletas meisterių, tai kiekvienas savo gaminamą poiperių žymėdavo skirtingu ženklu, nes kiekvienas jų dirbo prie atskiros formos, o kiekviena forma galėdavo turėti skirtingą ženklą[32]).

Iš vandeninių ženklų ne visuomet gali pasisekti nustatyti popieriaus kilmę, nes kartais kelios dirbtuvės gaminamą popierių žymėdavo panašiais ženklais. Ypač naujai atsiradusios dirbtuvės, norėdamos turėti savo gaminiams rinką, gaminamajame popieriuje dėdavusios kitų jau žinomų dirbtuvių ženklus[33]). Kad ir panašūs kelių dirbtuvių ženklai, detalėse vis dėlto dažnai tarp savęs skiriasi. Tik gaila, kad ne visi vandeninių ženklų tyrinėtojai ir leidėjai atspausdino tuos ženklus su visomis detalėmis. Nepasitikėdami atspausdintais popieriaus vandeninių ženklų albumais, turime lyginti jų duodamus ženklus su archyvine medžiaga.

Popieriuje matome ne tik vadinamuosius vandeninius ženklus, bet ir kryžmai einančias šviesias linijas. Tas šviesias linijas yra įspaudęs popieriaus formos sietelis. Prie sietelio buvo pririšamas iš vielos išraitytas ženklelis, kuris įspausdavo popieriuje ženklą, vadinamą popieriaus vandeniniu ženklu. Sie-

[31]) Taip jos buvo vadinamos dėl savo panašumo į malūnus grūdams maltı. Popieriaus dirbtuvės buvo statomos prie upių, naudojosi vandens jėga, o iš dalies savo technišku įrengimu buvo panašios į malūnus grūdams malti.

[32]) Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. I, p. XLIX.

[33]) Apie tai kalba Piekosiński, Šred. znaki wodne, w. XIV, p. 6.

telio išilginės vielos būdavo tankios, o skersinės, einančios per tankiąsias, retos. Atsispaudusios popieriuje šviesios tankiosios linijos vadinamos *vergeures*, o retosios *pontuseaux*.

Spausdinant vandeninius ženklus, reikia žymėti jų padėtį tarp vergeures ir pontuseaux, nes kartais ženklai esti labai panašūs, bet skiriasi jų padėtis. Tačiau ne visi popieriaus vandeninių ženklų tyrinėtojai, žymėjo ženklo padėtį tarp popieriaus šviesiųjų išilginių ir skersinių linijų. Rusijos archyvų popieriaus tyrinėtojas Lichačev'as tas šviesiąsias linijas prie kai kurių ženklų žymėjo, bet daugiausia patiekia ženklus be jokių linijų[34]). Kitas Rusijos filigranistas Tromonin'as ne tik nepažymėjo jokių linijų, bet ir pačius ženklus patiekė labai netiksliai[35]). Lenkijos filigranistas Piekosiński's, surinkęs Lenkijos archyvų XIV šm. ir dalį XV šm. popieriaus vandeninių ženklų, taip pat patiekė vien ženklus be jokių linijų[36]).

Popieriaus vandeniniai ženklai padeda nustatyti ne tik popieriaus kilmę, jo tapatybę, bet ir nedatuotų dokumentų kilimo laiką. Paleografinių duomenų kartais nepakanka nedatuotų dokumentų datai nustatyti, nes raštas skiriasi ne metais, bet periodais. Iš rašto galima nustatyti 30—50 metų laikotarpį, bet ne tikslius metus. Šitą uždavinį atlikti padeda dokumentų vidaus kritika, o kartais ir popieriaus vandeniniai ženklai gali būti tikru kriterijumi datai nustatyti.

Vytauto kanceliarijoj buvo padaryta daug dokumentų kopijų, kuriose data yra dokumento davimo, bet ne kopijų paruošimo. Pastarąją datą kartais galima nustatyti pagal popieriaus vandeninius ženklus. Jei Vytauto kanceliarijos kokiame nors originale ir kopijoje rastume tuos pačius vandeninius ženklus, tai jau galima manyti, kad toji kopija padaryta maždaug tuo pačiu laiku, kaip ir originalas. Vytauto kanceliarija neturėda-

---

[34]) Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov trys tomai ir to paties autoriaus Bumaga i drev. bum. melnicy v Mosk. gos.

[35]) K. Tromonin, Izjasnenija znakov vidimych v pisčej bumagie, Moskva 1844. Apie kai kuriuos jo netikslumus kalba A. Vasiliauskas, Pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė, išnaša 16.

[36]) Fr. Piekosiński, Średniowieczne znaki wodne, wiek XIV, Krokuva 1893 ir to paties autoriaus Wybór znaków wodnych z XV stulecia, Krokuva 1896. (Sutrumpinama Piekosiński, Średniowieczne znaki w. XIV arba w. XV).

vo didelės popieriaus atsargos, nes popieriaus vienodu ženklu randame vienus-dvejus, daugiausia trejus metus.

*

* *

Žemiau aprašomi ir pavaizduojami chronoligine tvarka Vytauto kanceliarijos popieriaus vandeniniai ženklai originalaus dydžio. Čia pavaizduoti tik aiškiai įžiūrimi, nes keletas ženklų blogai matomi, ir sunku juos pavaizduoti. Nepateko čia ir tie ženklai, kurių išliko tik neaiškios dalelės prie popieriaus krašto.

[1399] m.

Nr. 1. O ž i o g a l v a. Šitą vandeninį ženklą randame viename Vytauto laiške [1399] m. sausio 27 d.[37]). Šio ženklo tėra išlikusi tik dalis, nes per jį popierius perpiautas. Popierius kiek storokas ir gruoblėtas.

1400 m.

Nr. 2. V a r p a s. Varpo ženklas įvairiuose variantuose buvo vartojamas nuo XIV šm. pradžios Italijoje, vėliau ir Prancūzijoje. Varpo ženklo yra daug variantų. Vieni jų stilizuoti, kiti daugiau realistiniai. Vytauto kanceliarijos popieriuje yra rasti 7 varpo variantai.

Šitas varpo variantas yra viename Vytauto laiške 1400 m. spalių 23 d.[38]). Patsai popierius jau kiek geresnis už popierių, kurį vartojo Vytauto kanceliarija XIV šm. gale. Panašiu ženklu popierius buvo vartojamas 1400 m. Frankfurte prie Maino ir 1426 m. Badene[39]).

1401 m.

Nr. 3. A r k l i o g a l v a p r o f i l i u. Šitas ženklas yra tik viename Vytauto laiške 1401 m. vasario 4 d.[40]). Jo po-

[37]) Rygos miesto archyvas K. 18, nr. 62.

[38]) Ten, pat, K. 18, nr. 117.

[39]) C. M. B r i q u e t, Les Filigranes, dictionnaire historique des marques du papier[2], Leipzig 1923, t. II, nr. 4053.

[40]) Rygos miesto archyvas, K. 18, nr. 118; atsp. L. U. B. t. 6, nr. 2954.

pierius vis dar storokas ir gruoblėtas. Paties ženklo yra išlikusi tik dalis, nes per jį popierius buvo perpiautas.

1403 m.

Nr. 4. Du kryžmai sudėti raktai, kurių tik dalis yra išlikusi. Per patį ženklą popierius buvo perpiautas.

Raktų ženklo kilmė itališka. Šis ženklas, Italijoj plačiai vartojamas, simboliškai primena Šv. Petro raktus. Itališkame popieriuje šį ženklą randame nuo 1314 m., o vėliau ir Prancūzijoje.

Mūsiškis ženklo variantas yra itališkos kilmės. Jį randame viename Vytauto laiške 1403 m.[41]).

Panašaus ženklo popierius buvo vartojamas 1401 m. Sienoje, 1404 m. Feraroje, 1405 m. Bolonijoje ir kituose Italijos miestuose. Panašių ženklų yra radęs Lichačev'as ir Rusijos archyvuose[42]).

1409 m.

Nr. 5. Stilizuotas lelijos žiedas. Daugelis popieriaus dirbtuvių šiuo ženklu žymėdavo savo gaminamą popierių. Daugiausia šis ženklas buvo vartojamas Italijoje ir Prancūzijoje, bet jį randame ir Vokietijoje.

Vytauto kanceliarijoje šis ženklas yra tik viename nedatuotame Vytauto laiške, kurį Prochaska priskirė 1409 m.[43]). To laiško popierius storas ir gruoblėtas.

Vakarų Europos popieriuje panašių ženklų randame labai daug. Ženklą panašų į mūsiškį savo dydžiu ir padėtimi, randame popieriuje 1408 m. Nüremberge ir 1409 m. Magdeburge. Tačiau pastarieji žen-

---

[41]) Originalas Rygos miesto archyve, 1403-III-21, nr. 58—118b, atsp. HUB, t. V, nr. 572.

[42]) C. M. Briquet, Les Filigranes², t. II, p. 242 ss., nr. 3841 ir kiti. Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. I, p. 232 ir 234, nr. 2303 ir 2310.

[43]) Originalas Kngsb. St. A., OBA (Königsberger Staatsarchiv, Ordensbriefarchiv), [1409]-V-26, Schiebl XVII, nr. 143; atsp. C. e. V. p. 175, nr. 398.

klai viršuje turi dar žvaigždelę[44]). Galimas daiktas, kad ir minėtame Vytauto laiško popieriuje viršuje „lelijos žiedo" taip pat yra buvusi tokia žvaigždelė, bet toje vietoje popierius buvo perpiautas ir žvaigždelė paliko kitame lape. Mūsiškis „lelijos žiedas" yra prie pat popieriaus krašto. Tokiu pat ženklu popierius buvo vartojamas 1405 m. Polocke[45]).

Panašų ženklą yra radęs Lichačev'as ir Lietuvos metrikoje[46]).

Nr. 6. Varpas. Popieriaus vandeninių ženklų tyrinėtojai Midoux ir Matton tvirtino, kad toks ženklas, kaip mūsiškis nr. 6, vaizduoja gyvulio odą[47]). Tačiau Briquet ir kiti mano, kad tai bus varpas[48]).

Varpo ženklas įvairiuose varijantuose buvo vartojamas nuo XIV šm. pradžios. Daugiausia tą ženklą randame Prancūzijoje ir juo buvo žymimas tam tikras popieriaus formatas.

Šitas varpo variantas yra dviejuose Vytauto laiškuose 1409 m.[49]). Jų popierius labai aukštos kokybės, plonas, baltas ir lygus. Popieriaus panašiais ženklais randame Rusijoje[50]), Lenkijoje[51]) ir Kryžiuočių ordino kanceliarijoje[52]). To paties ženklo popierius buvo vartojamas 1403 m. Vürcberge ir Salcburge, 1404 m. Gurke ir Nüremberge ir 1401 m. Ravensburge[53]).

Nr. 7. Briedžio galva profiliu. Briedžio galvos ženklas įvairiuose variantuose buvo plačiai vartoja-

[44]) Briquet, Les filigranes[2], t. II, p. 384, nr. 6837.

[45]) Rygos m. arch. K. 18, nr. 121, UB 5, nr. 672.

[46]) Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. II, p. 268, nr. 518.

[47]) Midoux et Matton, Etudes sur les filigranes des papiers employés en France aux XIV et XV siècles. Paris, 1868. Filigr. nr. 53.

[48]) Briquet, Les Filigranes[2], t. II, p. 247.

[49]) Kngsb. St. A., OBA, 1409-I-24, Schiebl. XVII nr. 132, atsp. C. e. V., p. 166, nr. 391 ir antras laiškas ten pat, 1409-IV-9, Schiebl. XVII, nr. 132 „, atsp. C. e. V. p. 168, nr. 393.

[50]) Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. II, p. 209.

[51]) Piekosiński, Średniowieczne znaki w. XIV, tab. 60 ir 61.

[52]) Kngsb. St. A., OBA. [1406], Schiebl. XVI a. nr. 51.

[53]) Briquet, Les Filigranes[2], t. II, p. 250, nr. 3976.

mas. Mūsiškį variantą Vytauto kanceliarijoje randame tik viename jo laiške 1409 m.[54]). Popierius to laiško yra labai geros rūšies, daug plonesnis ir lygesnis už ankstyvesnįjį. Identiško ženklo popierius buvo vartojamas 1403 m. Fabriane ir Calais, 1408 m. Pays - Bas, 1409 m. Pardies, 1410 m. Venecijoje ir Sienoje. Briquet tvirtinimu, šitokiu ženklu popierius yra itališkos kilmės[55]). Lichačevas yra radęs panašių ženklų Rusijoje vartojamame popieriuje, bet nenurodė, kurio laiko[56]).

Nr. 8. Įtemptas lankas (arc) su strėle. Lankas buvo vaizduojamas įvairaus dydžio, nevienodo įtempimo ir įvairaus ilgio strėle. Įtempto lanko ženklu Italijos Fabriano popieriaus dirbtuvės savo gaminamą popierių žymėjo nuo 1333 m. Vėliau tą ženklą randame Venecijos ir Piemonto popieriaus dirbtuvėse, o iš čia jis perėjo ir į Prancūziją.

Mūsiškį lanko tipą randame keturiuose Vytauto laiškuose. Vienas laiškas yra 1409 m. ir trys laiškai 1411 metų[57]). Tuo būdu popierius tokiu ženklu buvo vartojamas Vytauto kanceliarijoj nuo 1409 iki 1411 m. Tų laiškų popierius blogos rūšies, storokas ir gruoblėtas. Pontuseaux linijų visai nematyt.

Popierius panašiu ženklu buvo vartojamas 1406 m. Paryžiuje ir 1410-11 m. Turine. Tokiu ženklu popierius bus itališkos arba prancūziškos kilmės[58]). Popieriaus panašiu ženklu randame ir Rusijoje[59]).

1411 m.

1411 m. Vytauto kanceliarijoj buvo vartojamas popierius įtempto lanko ženklu (žr. Nr. 8).

[54]) Kngsb. St. A., OBA, 1409-V-6, Schiebl. XVII nr. 135, atsp. C. e. V., p. 172, nr. 396.

[55]) Briquet, Les Filigranes², t. IV, p. 776 ss., nr. 15557.

[56]) Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. III, nr. 867—69.

[57]) Kngsb. St. A., OBA, 1409-V-27; Schiebl. XII, nr. 136, atsp. C. e. V., p. 176, nr. 399; 1411-III-28, Schiebl. XVII nr. 115, atsp. C. e. V. p. 222 nr. 473; 1411-IV-12, Schiebl. XVII nr. 147, atsp. C. e. V., p. 222 nr. 474; 1411-IV-17, Schiebl. XVII nr. 128, atsp. C. e. V., p. 222 nr. 475.

[58]) Briquet, Les Filigranes², t. I, p. 53 ss. ir nr. 799.

[59]) Lichačev, Paleog. zn. bum. znakov, t. II, p. 275 ss.

Nr. 9. Ragas (trimitas). Rago ženklą plačiai vartojo Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos popieriaus dirbtuvės. Šio ženklo yra tiek daug variantų, kad sunku juos net ir klasifikuoti. Mūsų variantas yra tik viename nedatuotame Vytauto laiške, kuris buvo siunčiamas ordino magistrui. Todėl iš ženklo negalima nustatyti šio laiško datos. Tačiau šis Vytauto laiškas yra minimas viename ordino maršalkos laiške, iš kurio matyti, kad tas nedatuotas Vytauto laiškas buvo rašytas 1414 m.[60]).

Identiško ženklo niekur nepasisekė surasti, bet popierius panašiu ženklu buvo plačiai vartojamas ne tik Vakarų Europoje, bet ir Rusijoje[61]).

Nr. 10. Žuvis. Žuvies ženklas buvo vartojamas popieriuje nuo XIV šm. pradžios per visą XV ir XVI šm. Pradžioje šis ženklas buvo vartojamas Italijoje, vėliau Prancūzijoje ir Vokietijoje. Buvo vaizduojamos įvairios žuvys ir įvairių formų. Mūsiškis ženklo variantas labai panašus į ženklą, kurį randame 1401 m. itališkame popieriuje Sienoje[62]). Visiškai identišką ženklą yra radęs Lichačevas Rusijos archyvuose, viename graikiškame rankraštyje 1421 m.[63]).

Vytauto kanceliarijoje popierius tokiu ženklu buvo vartojamas 1414 m., tačiau jis yra rastas tik viename Vytauto laiške[64]).

---

[60]) Vytauto laiškas Kngsb. St. A. OBA, 1414-X-8, Schiebl. XVII, nr. 123, atsp. C. e. V., p. 297, nr. 600. Ordino maršalkos laiškas iš kurio nustatome ano nedatuoto Vytauto laiško datą yra atsp. C. e. V., p. 304, nr. 613.

[61]) Briquet, Les Filigranes², t. II, p. 418 ss. ir Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. I, p. 331 ss.

[62]) Ten pat, t. IV, p. 622, nr. 12412.

[63]) Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. II, p. 354, nr. 367.

[64]) Kngsb. St. A. OBA, 1414-XII-16, Schiebl. XVII, nr. 110, atsp. C. e. V., p. 303, nr. 611.

Nr. 11. Majuskulinė raidė R. Vandeniniais ženklais būdavo po vieną, dvi ar daugiau raidžių. Briquet mano, kad viena raidė galėjo būti inicijalas vietos, kurioje buvo popieriaus dirbtuvė. Panašų pavyzdį randame monetose ir antspauduose. Miestai, kurie neturėjo herbų, savo antspauduose žymėdavo miesto vardo inicijalą. Jei vandeninis ženklas yra dvi raidės, tai jos reiškia įmonininko vardo ir pavardės inicijalus.

Raides randame popieriuje kartu su kitais ženklais. Pav., Kauniškė popieriaus dirbtuvė, įsteigta 1577 m Jėsios ir Vyčiaus upių santakoje, gaminamą popierių žymėdavo Lietuvos valstybės ženklu — Vytimi ir prie Vyties dėdavo savininko inicijalus — G. R. (Georgius Reiner)[65]. Raidžių stilius parodo epochą, o kartais net vietą, iš kur popierius yra kilęs.

Vytauto kanceliarijos popieriuje randame dvi majuskulines raides „R" ir „M". Popierius, pažymėtas raide „R", yra itališkos kilmės, nors kartais ta raid savoe popierių žymėdavo ir pietinės Prancūzijos dirbtuvės. Mūsų „R" raidė tipas labai panašus į itališką, tik itališka „R" viršuje turi dar kryžių[66]. Gal būt, ir mūsiškis ženklas turėjo viršuje kryžių, bet jis tame popieriaus lape neįžiūrimas.

Popierius raide „R" Vytauto kanceliarijoje buvo vartojamas 1415 m. Jis yra išlikęs viename Vytauto laiške[67]. Panašiu ženklu pažymėtas popierius buvo vartojamas Rusijoje[68]), Lenkijoje[69]) ir Kryžiuočių ordino kanceliarijoje[70]).

---

[65]) A. Vasiliauskas, Pirmoji Kauno popieriaus dirbtuvė, straipsnis „XXVII knygos mėgėjų metraštyje", p. 29 s.

[66]) Briquet, Les Filigranes², t. III, p. 476 ss.

[67]) Kngsb. St. A., OBA, 1415-X-9, Schiebl. XVII, nr. 98, atsp. C. e. V., p. 330, nr. 650.

[68]) Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. II, p. 27 s.

[69]) Piekosiński, Średniowieczne znaki w. XIV, tab. 41.

[70]) Kngsb. St. A., OBA. L. XI, nr. 49.

Nr. 12. Majuskulinė raidė M. Raide „M“ popierius buvo žymimas nuo XIII šm. galo iki XVI šm., pirmiausia Italijoje, vėliau Prancūzijoje ir Belgijoje. Raidės „M“ forma yra labai įvairi. Viršuje raidės kartais randame kryžių[71]). Mūsiškis „M“ tipas yra be kryžiaus. Tokiu ženklu popierius Vytauto kanceliarijoje buvo naudojamas 1415 m. Šį ženklą randame dviejuose Vytauto laiškuose, iš kurių vienas datuotas (1415-IX-9), antras be datos. Tačiau, sprendžiant vien iš vandens ženklo, antrasis, nedatuotas laiškas turi būti maždaug to paties laikotarpio[72]).

Nr. 13. Varpas su trimis ausimis. Šitas varpo variantas yra viename Vytauto laiške 1415 m.[73]). Panašų ženklą randame popieriuje 1400 m. Frankfurte prie Maino ir 1426 m. Badene. Briquet tvirtina, kad popierius tokiu ženklu yra itališkos kilmės[74]). Šis Vytauto laiško popierius yra geros rūšies.

1416 m.

Nr. 14. Trys kalno viršūnės, įrašytos apskritime. Vieni manė, kad šis ženklas vaizduoja mitrą, kiti laikė jį Kalvarijos kalnu, nes dažnai ant vidurinio iškilimo randame kryžių, treti — karūna[75]). Briquet pavadino šį ženklą „Trys kalno viršūnės“.

Vytauto kanceliarijoje tą ženklą randame viename jo laiške 1416 m.[76]). Atitinkamo dydžio „trijų kalnų viršūnės“ ženklą užtinkame Prancūzijos popieriuje nuo 1412 iki 1419 m., tačiau pastarieji ženklai

---

[71]) Briquet, Filigranes², t. III, p. 448 ss.

[72]) Kngsb. St. A., OBA, 1415-IX-9, Schiebl. XVII, nr. 98, atsp. C. e. V., p. 330, nr. 650 ir Schiebl. XVII a. nr. 169.

[73]) Kngsb. St. A., OBA, 1415-I-13, Schiebl. XVII, nr. 104, atsp. C. e. V., p. 307, nr. 618.

[74]) Briquet, Les Filigranes², t. II, p. 248 ir 252, nr. 4053.

[75]) Rauter, Über die Wasserzeichen der ältesten Leinenpapiere in Schlesien, žr. Sechster Bericht des Vereins für das Museum schlesischer Alterthümer, Bresslau 1866.

[76]) Kngsb. St. A., OBA, 1416-IX-8, Schiebl. XVII, nr. 122, atsp. C. e. V., p. 362, nr. 698.

ant vidurinės viršūnės turi iškilusį kryžių[77]). Tokio ženklo popieriaus kilmę sunku nustatyti.

1417 m.

Nr. 15. Jaučio galva su akimis, ausimis ir ragais. Popieriuje jaučio galvos ženklas buvo dedamas nuo 1321 m. iki XVI šm. galo. Šį ženklą pirmiausia pradėjo vartoti Italijos popieriaus dirbtuvės. Vėliau tą ženklą perėmė Prancūzijos ir paskiausiai Vokietijos dirbtuvės. Tų ženklų yra labai daug variantų. Jų tikslas kartais buvo pažymėti ne tik popieriaus dirbtuvę, bet taip pat jo rūšį ir formatą.

Nors jaučio galvos ženklu žymėdavo popierių Italijos, Prancūzijos ir Vokietijos dirbtuvės, tačiau kiekviename krašte randame ir skirtingų tipų, kurie pažymi neabejotiną popieriaus kilmę. Jaučio galva en face vien tik su akimis buvo Italijos dirbtuvių ženklas. Jaučio galvą profiliu su akimi vartojo Prancūzijos dirbtuvės. Jaučio galva be akių randama beveik tik vokiškame popieriuje[78]).

Vytauto kanceliarijos popieriuje randame jaučio galvos ženklo penkis varijantus. Pirmas varijantas — jaučio galva su akimis, ausimis ir ragais yra dviejuose Vytauto laiškuose 1417 m.[79]). Šį ženklą daugiausia vartojo Italijos dirbtuvės, tad ir mūsiškis popierius, tur būt, bus itališkas. Identiško ženklo kitų kraštų archyvuose nepasisekė surasti, bet panašiu ženklu popierius buvo vartojamas Italijoje ir Lenkijoje[80]).

---

[77]) Briquet, Les Filigranes², t. III, p. 598, nr. 11892.

[78]) Briquet, Les Filigranes², t. IV, p. 715 ss. ir Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. I, p. III.

[79]) Kngsb. St. A., OBA, 1417-VI-27, Schiebl. XVII, nr. 108, atsp. C. e. V., p. 387, nr. 734; 1417-II-19, Schiebl. XVII, nr. 99, atsp. C. e. V., p. 402, nr. 763.

[80]) Panašių ženklų Italijoje yra radęs Briquet, Les Filigranes², t. IV, p. 830 s., nr. 14453 ir kiti, o Lenkijoje Piekosiński, Średniowieczne znaki w. XV, tab. 78 ir 82.

1418 m.

Nr. 16. Briedžio galva be akių tik su ausimis ir ragais. Tarpe ragų iškilusi linija baigiasi penkių lapelių žiedu. Briedžio galvos ženklas buvo vartojamas daugelio dirbtuvių, bet mūsiškis variantas yra neabejotinai itališkos kilmės[81]). Popieriaus tokiu ženklu randame XV šm. pradžioje Veronoje, Bamberge ir kitur.

Vytauto kanceliarijoje šį ženklą randame tik viename laiške 1418 m.[82]).

Nr. 17. Pusė kažkokio gyvulio. Šis ženklas labai neaiškus. Jis yra tik viename Vytauto laiške 1418 m.[83]).

1419 m.

Nr. 18. Jaučio galva su ausimis, akimis ir ragais. Tarpe ragų iškilusios dvi paralėlės linijos, kurios baigiasi keturių lapelių žiedu. Tai antrasis jaučio galvos varijantas, kurį randame viename Vytauto laiške 1419 m.[84]). Popierius greičiausia itališkos kilmės, bet identiškų ženklų nepasisekė surasti. Panašių ženklų randame popieriuje XV šm. antrosios pusės[85]).

1422 m.

Nr. 19. Stilizuota majuskulinė raidė „A“, viršuje papuošta kryžiumi su trimis obuoliais. Šitas ženklas yra viename Vytauto laiške 1422 m.[86]). Tokį ženklą vartojo

---

[81]) Briquet, Les Filigranes², t. IV, p. 776, nr. 15509, 15511 ir 15513.

[82]) Kngsb. St. A., OBA, 1418-X-9, Schiebl. XVII, nr. 100, atsp. C. e. V., p. 420, nr. 796.

[83]) Kngsb. St. A., OBA, 1418-VI-11, Schiebl. XVII, nr. 125, atsp. C. e. V., p. 411, nr. 781.

[84]) Kngsb. St. A., OBA, 1419-III-9, Schiebl. XVII, nr. 121, atsp. C. e. V., p. 441, nr. 826.

[85]) Briquet, Les Filigranes², t. IV, p. 743 s., nr. 14777 ss.; Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. II, p. 38, nr. 1100.

[86]) Kngsb. St. A., OBA, 1422-XII-17, Schiebl. XVII, nr. 12, atsp. C. e. V., p. 576, nr. 1053.

pietų Prancūzijos popieriaus dirbtuvės XIV šm. gale ir XV šm. pradžioje. (Apie raidžių reikšmę popieriuje žr. nr. 11). Tuo būdu šitas Vytauto kanceliarijos popierius yra iš pietų Prancūzijos. Identišką ženklą randame popieriuje 1417 m. Provenceje, Züriche ir Freiburge, 1418-24 m. Silezijoje, 1420 m. Strasburge ir kitur[87]).

Nr. 20. Vienaragis. Popierius šiuo ženklu buvo vartojamas Vytauto kanceliarijoj nuo 1422 — 1424 m. Jis yra rastas trijuose laiškuose 1422 metų ir viename laiške 1424 metų[88]). Panašių ženklų niekur kitur nepasisekė surasti.

1423 m.

Nr. 21. Varpas. Tai trečiasis varpo varijantas, rastas viename Vytauto laiške 1423 m.[89]). Šio ženklo išlikusi tik dalis, nes per patį ženklą perpiautas popieriaus lapas. Identiško ženklo niekur kitur nerasta. Vytauto laiško popierius su šiuo ženklu yra geros rūšies.

1424 m.

Vyt. kanceliarijoj popierius su „vienaragio" ženklu (žr. Nr. 20), buvo vartojamas ir 1424 m.

1425 m.

Nr. 22. Ragas (trimitas) su pakabu buvo plačiai vartojamas Italijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje. Ši-

[87]) Briquet, Les Filigranes², t. III, p. 428 s., nr. 4900—7904.

[88]) Kngsb. St. A., OBA, 1422-VIII-7, Schiebl. XVII, nr. 9, atsp. C. e. V., p. 569, nr. 1036.

Ten pat, 1422-VIII-13, Schiebl. XVII, nr. 11, atsp. C. e. V., p. 570, nr. 1037.

Ten pat, 1422-VIII-17, Schiebl. XVII, nr. 13, atsp. C. e. V., p. 571, nr. 1038.

Ten pat, 1424-IV-16, Schiebl. XVII, nr. 18, atsp. C. e. V., p. 631, nr. 1139.

[89]) Ten pat. 1423-IV-26, Schiebl. XVII, nr. 16, atsp. C. e. V., p. 586, nr. 1079.

tas rago ženklas yra viename Vytauto laiške 1425 m.[90]). Panašūs rago varijantai yra dar trijuose Vytauto laiškuose, vienas 1429 metų ir du laiškai 1430 m.[91]). Paskutiniųjų trijų laiškų ženklai neaiškūs, ir sunku juos nubraižyti.

1426 m.

Nr. 23. Dvi gaidžių galvos. Popierius tokiu ženklu, vartojamas Vytauto kanceliarijoj 1426 m., yra labai geros rūšies. Toks ženklas yra rastas tik viename Vytauto laiške 1426 m.[92]).

Nr. 24. Jaučio galva su ausimis ir ragais, bet be akių. Tarp ragų yra iškilusi linija, tačiau per ją buvo supjaustytas popierius, ir šiame lape liko tik galva ir dalis linijos, kuri turėjo baigtis gėle ar žvaigždele. Šitas ženklas yra rastas tik viename Vytauto laiške 1426 m.[93]). To laiško popierius labai geros rūšies.

Šitas mūsiškis ženklas visiškai atitinka 1425 m. Krokuvoje vartoto popieriaus ženklą. Dėl to mūsiškio ženklo viršūnė nubraižyta pagal Piekosiński'o nr. 960. Tų dviejų ženklų identiškumas neabejotinas. Panašių ženklų yra radęs ir Briquet 1423 m. Vakarų Europos popieriuje[94]). Tokiu ženklu popierius yra vokiškos kilmės, nes, kaip jau buvo minėta, jaučio galva be akių buvo vokiečių dirbtuvių ženklas.

---

[90]) Kngsb. St. A., OBA, 1425-IX-12, Schiebl. XVII, nr. 24, atsp. C. e. V., p. 707, nr. 1204.

[91]) Ten pat, 1429-VI-18, Schiebl. XVII, nr. 47, atsp. C. e. V., p. 839, nr. 1360.

Ten pat, 1430-I-1, Schiebl. XVII, nr. 69, atsp. C. e. V., p. 887, nr. 1397.

Ten pat, 1430-VI-20, Schiebl. XVII, nr. 176, atsp. C. e. V., p. 907, nr. 1418.

[92]) Kngsb. St. A., OBA, 1426-II-26, Sciebl. XVII, nr. 27, atsp. C. e. V., p. 716, nr. 1216.

[93]) Ten pat, 1426-VI-9, Schiebl. XVII, nr. 26, atsp. C. e. V., p. 729, nr. 1230.

[94]) Briquet, Les Filigranes[2], t. IV, p. 715 ss.

Nr. 25. Penkių lapų žiedas. Šio ženklo yra daug varijantų. Mūsiškis varijantas yra rastas viename Vytauto laiške 1426 m., kurio popierius labai geros rūšies[95]). Panašiu ženklu popieris buvo vartojamas Genujoje, 1408 m. Provencėj, 1413 m. Fabriane, 1415 Pistoijoj, 1426 m. Utrechte ir kitur. Briquet mano, kad šis ženklas buvo Italijos dirbtuvių ženklas[96]).

Nr. 26. Keturi tulpių žiedai prie vieno stiebelio. Šį vandeninį ženklą randame dviejuose Vytauto laiškuose 1426 ir 1428 metų[97]). Šį ženklą daugiausia vartojo Italijos popieriaus dirbtuvės, bet jį randame ir prancūziškame popieriuje. XIV šm. buvo vaizduojami paskiri tulpės žiedai tarp dviejų lapų, o XV šm. keturi tulpių žiedai prie vieno stiebelio, kuris viršuje dažnai baigdavosi kryžiumi. Vytauto kanceliarijos popieriuje, kur yra minėti keturi tulpių žiedai, sunku viršuje stiebelio įžiūrėti kryžių. Labai daug panašių ženklų randame XV šm. pradžioje Italijoje, kiek Prancūzijoje ir Rusijoje, bet visiškai identiško nepasisekė surasti[98]).

1427 m.

Nr. 27. Varpas. Ketvirtasis varpo varijantas, kurį randame viename Vytauto laiškc 1427 m.[99]). Identišką ženklą randame 1415 m. Troyes mieste, o panašių 1426 m. Paryžiuje, 1418-24 m. St. Jean-de-Losne, 1420-24 m. Kolmare, 1417 m. Laone, 1417-27 m. Har-

---

[95]) Kngsb. St. A., OBA, 1426-I-25, Schiebl. XVII, nr. 25, atsp. C. e. V., p. 714, nr. 1214.

[96]) Briquet, Les Filigranes², t. II, p. 364 s., nr. 6383 ir 6391 ir to paties aut., Papier et filigranes des archives de Gênes, 1888, p. 88.

[97]) Kngsb. St. A., OBA, 1426-VII-15, Schiebl. XVII, nr. 58, atsp. C. e. V., p. 734, nr. 1237; 1428-I-15, Schiebl. XVII, nr. 52, atsp. C. e. V., p. 790, nr. 1313.

[98]) Briquet, Les Filigranes², t. II, p. 376, nr. 6688 ir kiti; Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. III, nr. 244, 245, 608, 3795 ir kiti.

[99]) Kngsb. St. A., OBA, 1427-X-18, Schiebl. XVII, nr. 59, atsp. C. e. V., p. 741, nr. 1248.

leme, 1429 m. Rusijoje ir kitur. Tokiais ženklais pažymėtas popierius yra prancūziškas[100]).

Nr. 28. Varpas. Penktasis varpo varijantas. Jį randame dviejuose Vytauto laiškuose 1427 m.[101]). Tų laiškų popierius labai geros rūšies. Pontuseaux linijos kreivos. Panašiu ženklu popierius buvo vartojamas 1402 m. Emilijos Reggio mieste, 1400 m. Pavijoje ir 1418 m. Perpignan'e. Briquet mano, kad tokiu ženklu popierius būsiąs itališkos kilmės[101]a).

Nr. 29. Žirklės. Šitas vandeninis ženklas yra itališkos kilmės. Daugiausia jį vartojo Genujos ir Fabriano popieriaus dirbtuvės. Italijoje žirklių ženklu žymėdavo popierių nuo XIII šm. galo, bet pirmasis žirklių ženklas buvo labai primityvios formos. XIV šimtmetyje to ženklo forma nuolatos keitėsi — tobulėjo; nuo 1433 m. prie žirklių ženklo randame dar ir pačių įmonininkų inicijalus.

Mūsiškis žirklių varijantas yra viename Vytauto laiške 1427 m.[102]). Popierius tokiu ženklu yra labai geros rūšies. Panašiu ženklu popierius buvo vartojamas 1413-17 m. Udine, 1422 m. Palermoje, 1426 m. Roterdame, 1430 m. Fabriane ir kitur[103]). XV šm. pirmoje ketvirtyje panašiu ženklu popierius buvo vartojamas ir Rusijoje. Novgorode tokį popierių randame 1431 m.[104]).

1428 m.

1428 m. Vytauto kanceliarijoje rasta to paties popieriaus, kuris buvo vartojamas ir 1426 m. (žr. Nr. 26), su keturių tulpių ženklu.

---

[100]) Briquet, Les Filigranes², t. II, p. 248 ir 253, nr. 4081; Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. II, p. 212, nr. 940—42.

[101]) Kngsb. St. A., OBA, 1427-I-27, Schiebl. XVII, nr. 34, atsp. C. e. V., p. 754, nr. 1265 ir 1427-VI-22, Schiebl. XVII, nr. 35, atsp. C. e. V., p. 773, nr. 1290.

[101]a) Briquet, Les Filigranes², t. II, p. 248 ir 253, nr. 4076.

[102]) Kngsb. St. A., OBA, 1427-VIII-14, Schiebl. XVII, nr. 56, atsp. C. e. V., p. 779, nr. 1298.

[103]) Briquet, Les Filigranes², t. II, p. 235 s., nr. 3657 ir 3659.

[104]) Lichačev, Paleogr. zn. bum. znakov, t. II, p. 288 ss.

Nr. 30. Oblius ar plaukiąs paukštis. Sunku pasakyti, ką iš tikrųjų šis ženklas vaizduoja. Daugelis tyrinėtojų laikė jį oblium, bet Briquet tuo abejoja[105]). Vytauto kanceliarijoje popierius tokiu ženklu buvo vartojamas 1428 m. Tą ženklą randame tik viename Vytauto laiške[106]). To laiško popierius labai geros rūšies, tik per ilgą laiką gerokai parudęs. Identišką ženklą Briquet yra radęs popieriuje 1409 m. Troyes mieste ir ten pat panašų nuo 1410 — 1426 m. Panašus popierius buvo vartojamas ir Dijone 1418 m.[107]).

Nr. 31. Jaučio galva su akimis, ausimis ir ragais. Tarp ragų iškilęs stiebelis, kurio viršūnė papuošta trijų lapelių žiedu ir iš stiebelio šonų dar du pumpurai (rutuliukai). Šis ženklas yra viename Vytauto laiške 1428 m.[108]). Panašiu ženklu popierius 1427 m. buvo vartojamas ir Lenkijoje[109]).

1429 m.

Nr. 32. Jaučio galva su akimis, ausimis ir ragais, tarp kurių eina aukštyn linija, kurios viršūnėje turėjo būti žiedas ar kryžiukas, bet jis Vytauto laiške neįžiūrimas. Šis ženklas yra tik viename Vytauto laiške 1429 m.[110]). Panašių ženklų randame 1428 m. Krokuvos popieriuje[111]).

Nr. 33. Trys kalno viršūnės. Antrasis šio ženklo varijantas yra viename Vytauto laiške 1429 m.[112]).

---

[105]) Briquet, Les Filigranes², t. IV, p. 645.

[106]) Kngsb. St. A., OBA, 1428-II-10, Schiebl. XVII, nr. 43, atsp. C. e. V., p. 791, nr. 1316.

[107]) Briquet, Les Filigranes², t. IV, p. 645, nr. 12990.

[108])Kngsb. St. A., OBA., 1428-VIII-22, Schiebl. XVII, nr. 42, atsp. C. e. V., p. 800, nr. 1330.

[109]) Piekosiński, Średniowieczne znaki w. XV, tab. 104, nr. 1083.

[110]) Kngsb. St. A., OBA, 1429-VIII-2, Schiebl. XVII, nr. 44, atsp. C. e. V., p. 854, nr. 1368.

[111]) Piekosiński, Średniowieczne znaki w. XV, tab. 89.

[112]) Kngsb. St. A., OBA, 1429-III-16, Schiebl. XVII, nr. 50, atsp. C. e. V., p. 819, nr. 1347.

Tokį pat ženklą randame popieriuje 1432 m. Florencijoj, 1434 m. Genujoj, 1434-9 m. Romoje, vėliau Palermoje, Padujoje, Neapolyje ir kitur[113]). Panašiu ženklu popierių 1418 m. vartojo Dorpato vyskupo kanceliarija[114]). Šiuo ženklu pažymėtas popierius bus greičiausiai itališkos kilmės.

1429 m. Vytauto kanceliarijoj buvo vartojamas popierius ir su r a g o (t r i m i t o) ženklu, kuris panašus į 1425 m. Vytauto kanceliarijos popieriaus rago ženklą. Tačiau 1429 m. rago ženklas labai neaiškus.

1430 m.

Nr. 34. T r y s k a l n o v i r š ū n ė s. Trečiasis šio ženklo varijantas yra penkiuose Vytauto laiškuose 1430 m.[115]). Popierius šiuo ženklu yra labai geros rūšies, plonas, baltas ir lygus. Šis ženklas skiriasi nuo 1429 m. nr. 33 tik savo dydžiu. Jį randame ir vienoje Vytauto laiško 1430 m. kopijoje, kuri buvo parašyta Vytauto kanceliarijoje[116]).

Tokiu ženklu popierius buvo vartojamas Kryžiuočių ordino kanceliarijoj ir Rygoje. Toks popierius greičiausiai bus itališkos kilmės, nes popieriaus tokiu pat ženklu užtinkama Romoje, Florencijoj, Neapolyje ir kitose Italijos vietose (žr. nr. 33).

Nr. 35. V y n u o g i ų k e k ė. Šitas vandeninis ženklas yra labai gausus ir įvairus. Popierius tokiu ženklu Vy-

---

[113]) B r i q u e t, Les Filigranes², t. III, p. 590, nr. 11652, 11662—3.

[114]) Kngsb. St. A., OBA, 1418. L. I, nr. 47.

[115]) Kngsb. St. A., OBA, 1430-VIII-5, Schiebl. XVII, nr. 79, atsp. C. e. V., p. 917, nr. 1426.

Ten pat, 1430-VIII-8, Schiebl. XVII, nr. 76, atsp. C. e. V., p. 920, nr. 1428.

Ten pat, 1430-VIII-13, Schiebl. XVII, nr. 174[1], atsp. C. e. V., p 921, nr. 1429.

Ten pat, 1430-IX-17, Schiebl. XVII, nr. 75, atsp. C. e. V., p. 938, nr. 1448.

Ten pat, 1430-X-15, Schiebl. XVII, nr. 185, atsp. C. e. V., p. 948, nr. 1459.

[116]) Kngsb. St. A., OBA, 1430-X-15, Schiebl. XVII, nr. 185, atsp. C. e. V., p. 947, nr. 1458.

tauto kanceliarijoj buvo vartojamas 1430 m. Tą ženklą randame šešiuose Vytauto laiškuose[117]).

Popieriaus identišku ženklu randame 1420 m. Soleure, 1427-29 Ženevoje ir kitur[118]). Šitas popierius yra itališkos kilmės.

1430 m. Vytauto kanceliarijoj buvo vartojamas popierius ir su rago (trimito) ženklu, kuris panašus į 1425 metų ženklą (žr. nr. 22), tačiau 1430 metų Vytauto laiškų rago ženklai neaiškūs, ir sunku juos nubraižyti. Patsai popierius su tais ženklais yra geros rūšies.

*

* *

XIV šm. gale ir XV šm. pačioje pradžioje Vytauto kanceliarijoje buvo vartojamas storas, gruoblėtas popierius, dažniausiai be vandeninių ženklų. Tokio popieriaus kilmę sunku nustatyti. Nuo 1409 metų Vytauto kanceliarijoje jau randame geresnės rūšies popieriaus, pažymėto vandeniniais ženklais. Iš jų matyti, kad tas popierius yra daugiausia itališkos arba prancūziškos kilmės. Vokiškojo popieriaus labai nedaug terandame Vytauto kanceliarijoje. Šis itališkasis arba prancūziškasis popierius XIV šm. gale į Lietuvą, turbūt, patekdavo per Rygą, o nuo XV šm. pradžios per Dancigą ir Ordino žemę, nes tų pačių dirbtuvių popieriaus maždaug tuo pačiu laiku randame Rygoje ir Ordino kanceliarijose.

Popieriaus kilmę padeda nustatyti vadinamieji popieriaus

---

[117]) Kngsb. St. A., OBA, 1430-III-15, Schiebl. XVII, nr. 74, atsp. C. e. V., p. 892, nr. 1402.

Ten pat, 1430-IV-8, Schiebl. XVII, nr. 73, atsp. C. e. V., p. 894, nr. 1405.

Ten pat, 1430-IV-15, Schiebl. XVII, nr. 195, atsp. C. e. V., p. 896, nr. 1407.

Ten pat, 1430-IV-16, Schiebl. XVII, nr. 66, atsp. C. e. V., p. 898, nr. 1408.

Ten pat, 1430-VI-15, Schiebl. XVII, nr. 71, atsp. C. e. V., p. 905, nr. 1416.

Ten pat, 1430-V-20, Schiebl. XVII, nr. 65, atsp. C. e. V., p. 903, nr. 1414.

[118]) Briquet, Les Filigranes[2], t. IV, p. 645, nr. 12991 ir 12993.

vandeniniai ženklai. Tik dalis Vytauto kanceliarijos dokumentų rašytų popieriuje turi vandeninius ženklus. Iki 1399 m. Vytauto dokumentai rašyti popieriuje tų ženklų visai neturi. Taip pat neišliko Vytauto dokumentų 1402 m., 1404 m., 1405 m., 1406 m., 1407 m., 1408 m., 1412 m., 1413 m., 1420 m. ir 1421 m., kuriuose būtų vandeniniai ženklai. Neturi vandeninių ženklų ir 1410 m. Vytauto dokumentai, tačiau 1409 m. ir 1411 metais buvo vartojamas vienodo ženklo popierius, todėl ir 1410 metais galėjo būti vartojamas toks pat popierius.

Jei kurių metų ir turime Vytauto kanceliarijos popieriaus keletą vandeninių ženklų, tai dar negalima tvirtinti, kad tai tų metų popieriaus visi ženklai. Tais pačiais metais galėjo būti vartojamas ir kitokis popierius, kuris neišliko iki mūsų laikų, nes Vytauto dokumentų originalų teturime tik mažą dalelę.

Vandeniniai ženklai padeda nustatyti nedatuotų dokumentų kilmę ar datą, jei juos galime palyginti su tokiais pat ženklais kituose datuotuose dokumentuose. Vytauto kanceliarijos yra išlikę keletas laiškų be datų. Jie turi ir vandeninius ženklus, bet tokių pat ženklų nerandame jokiame kitame datuotame Vytauto dokumente. Neturėdami su kuo juos palyginti, negalime vien iš jų nustatyti tų nedatuotų dokumentų datų (žr. nr. 1, 5 ir 9). Tiktai viename Vytauto nedatuotame originale yra vandeninis ženklas, majuskulinė raidė „M“ (žr. nr. 12), kurią randame ir kitame datuotame Vytauto laiške 1415-IX-9. Sprendžiant vien iš vandens ženklo tas nedatuotas laiškas turi būti maždaug to paties laikotarpio kaip ir datuotasis.

Kopijų paruošimo vietą ir datą taip pat galime nustatyti ne vien iš rašysenos ar kitų dokumento žymių, bet ir iš popieriaus vandeninių ženklų. Žinoma, ne visose kopijose rasime tuos ženklus. Daugumas Vytauto laiškų kopijų, esančių įvairiuose archyvuose, sprendžiant iš rašto ir vandeninių ženklų, yra rašytos ne Vytauto kanceliarijoje. Vis dėlto dalis Vytauto laiškų kopijų yra rašytos jo paties kanceliarijoje. Karaliaučiaus archyve yra keletas Vytauto laiškų kopijų rašytų Vytauto kanceliarijoje. Dviejų Vytauto kopijų popierius turi tokius pačius vandeninius ženklus, kaip ir jo originaliniai laiškai 1430 m. Viena kopija turi vandeninį ženklą „tris kalno vir-

šūnes“ (žr. nr. 34) ir antroji „vinuogių kekę“ (žr. nr. 35)[119]. Tokiais ženklais popierius buvo vartojamas Vytauto kanceliarijoj 1430 m. Abiejų kopijų raštas yra Vytauto raštininkų, kurie 1430 m. dirbo Vytauto kanceliarijoj. Nežiūrėdami tų laiškų turinio, bet vien tik remdamiesi vandeniniais ženklais ir rašysena, galime neabejotinai tvirtinti, kad minėtos abi kopijos parašytos Vytauto kanceliarijoj 1430 m. Taigi popieriaus vandeniniai ženklai priklauso visumai tų žymių, kurios padeda kritiškai vertinti patį dokumentą.

[119]) Kngsb. St. A., OBA, 1430-X-15, Schiebl. XVII, nr. 185, atsp. C. e. V., p. 947, nr. 1458; antroji kopija ten pat, 1430-IV, Schiebl. VIII, nr. 112.

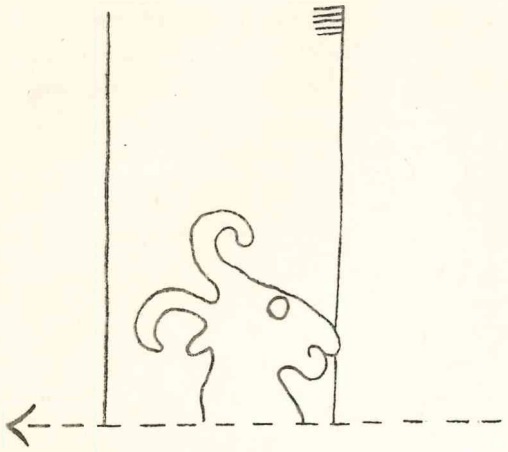

Nr. 1.

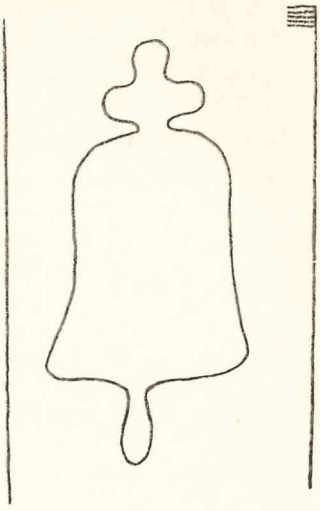

Nr. 2.

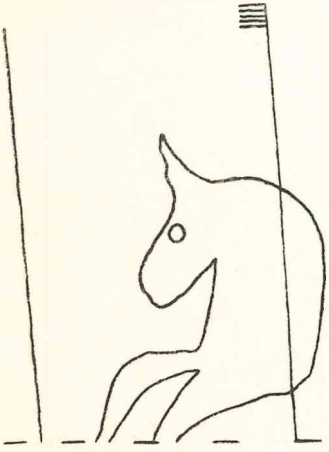

Nr. 3.

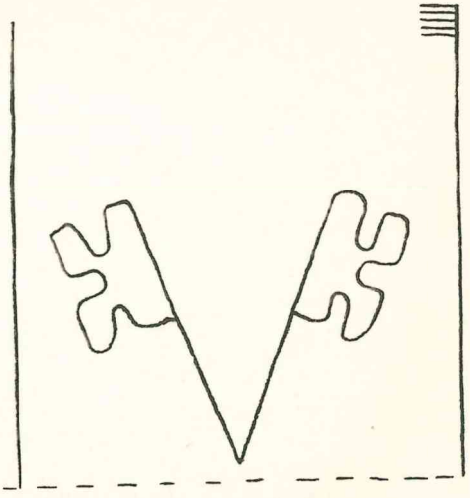

Nr. 4.

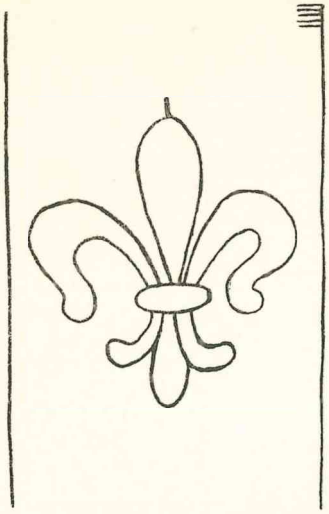

Nr. 5.

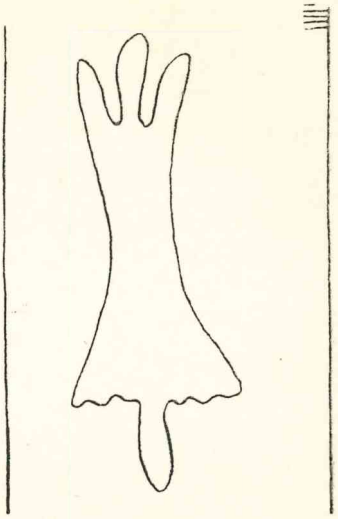

Nr. 6.

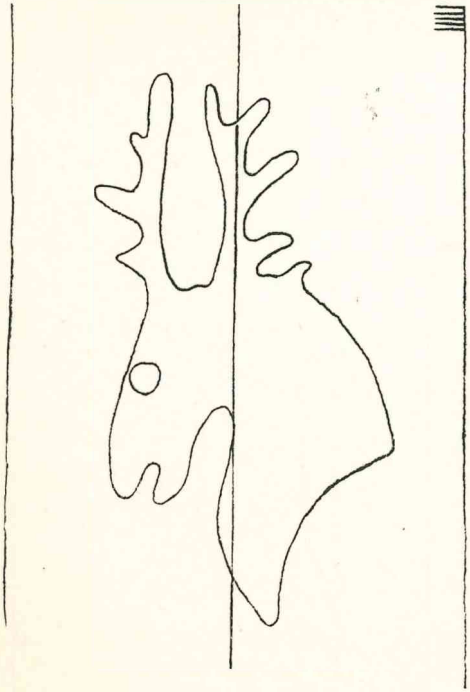

Nr. 7.

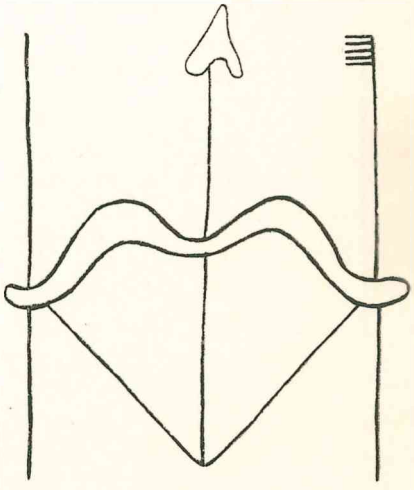

Nr. 8.

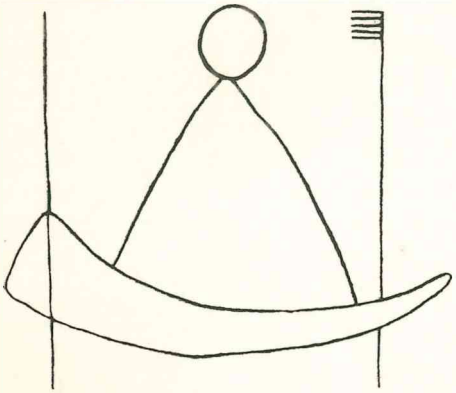

Nr. 9.

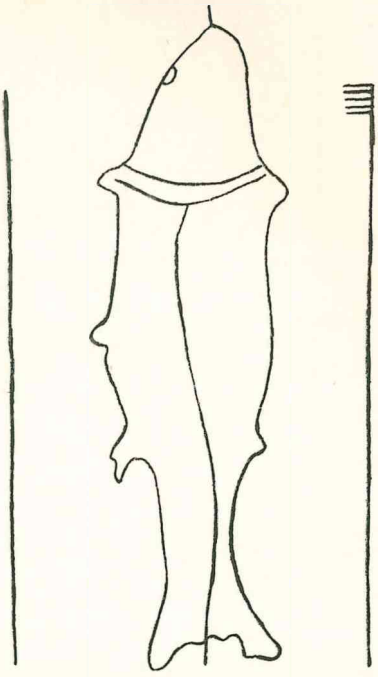

Nr. 10.

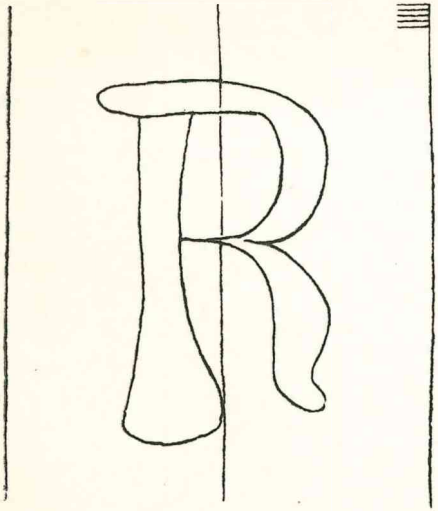

Nr. 11.

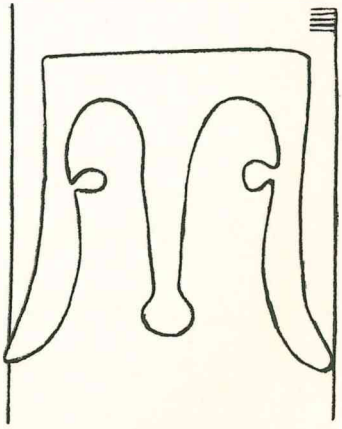

Nr. 12.

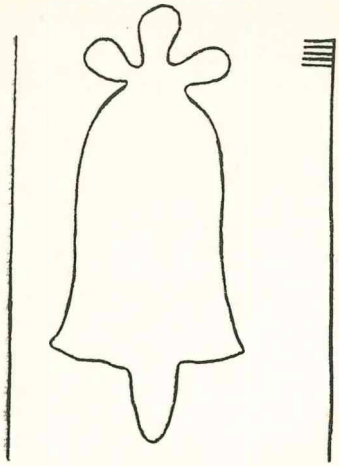

Nr. 13.

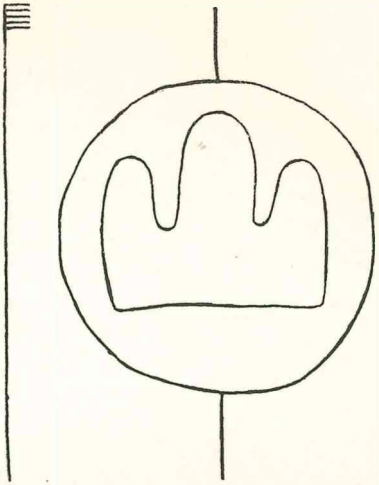

Nr. 14.

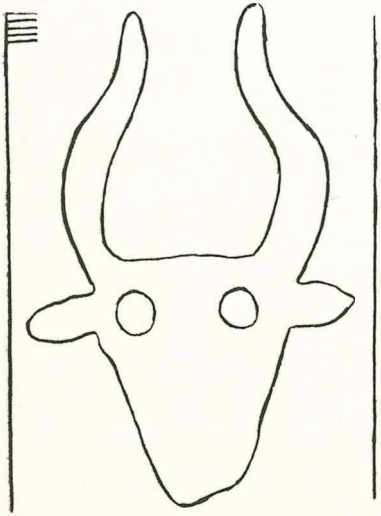

Nr. 15.

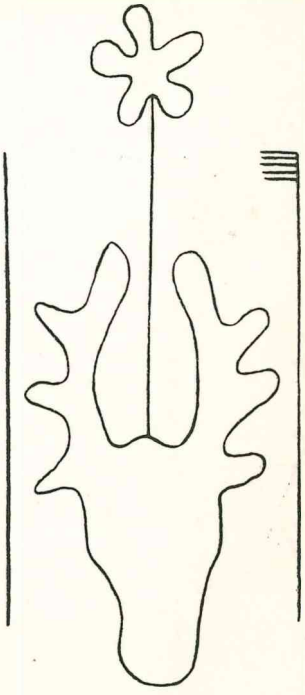

Nr. 16.

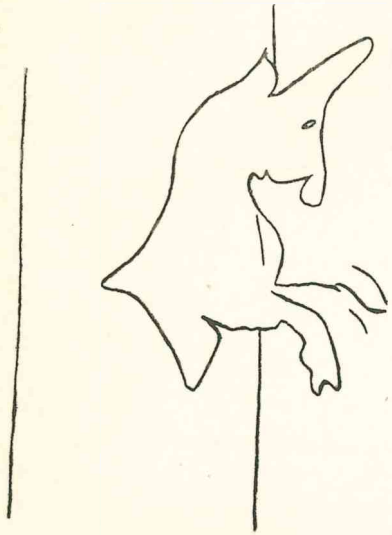

Nr. 17.

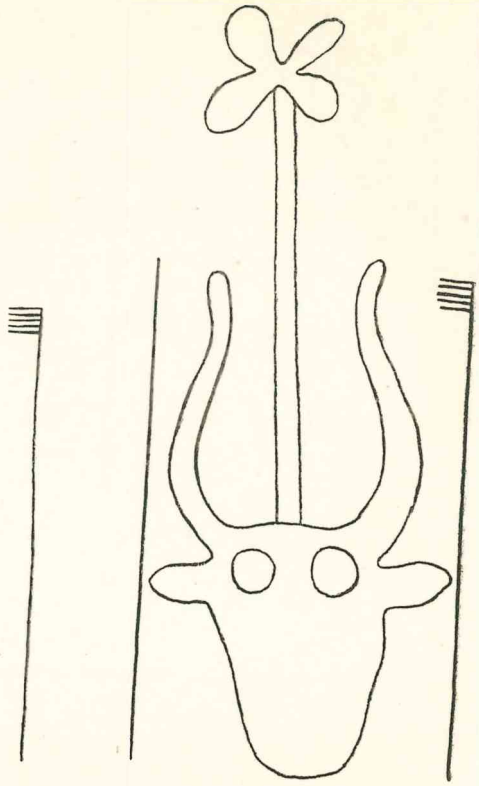

Nr. 18.

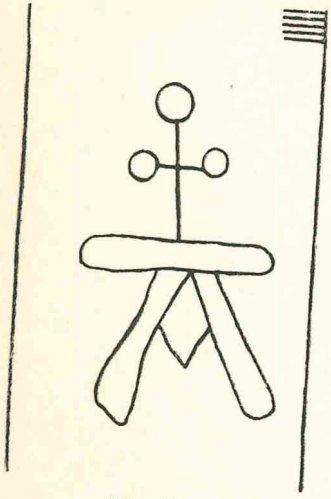

Nr. 19.

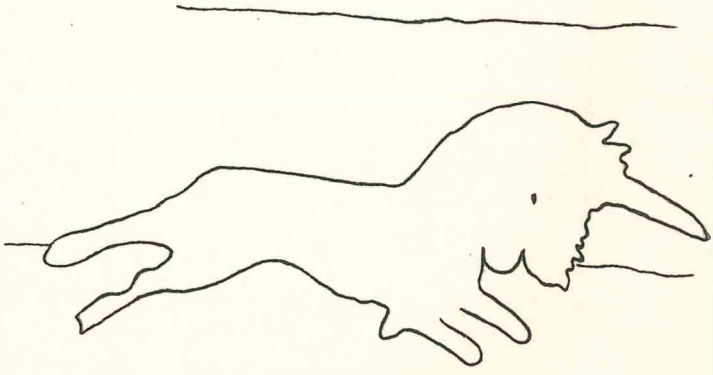

Nr. 20.

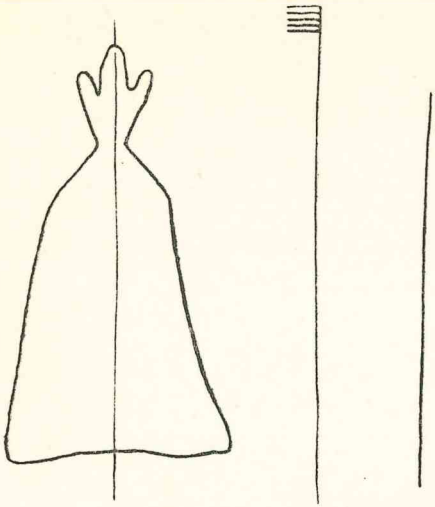

Nr. 21.

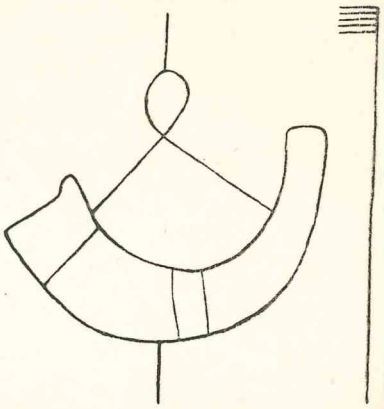

Nr. 22.

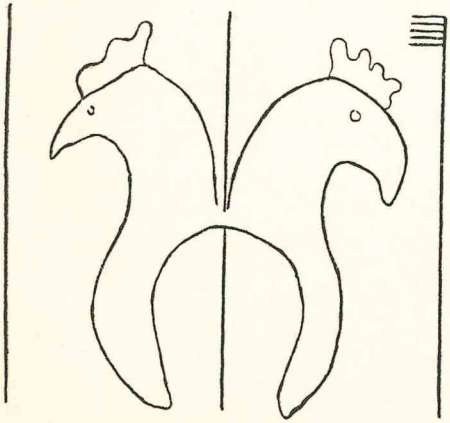

Nr. 23.

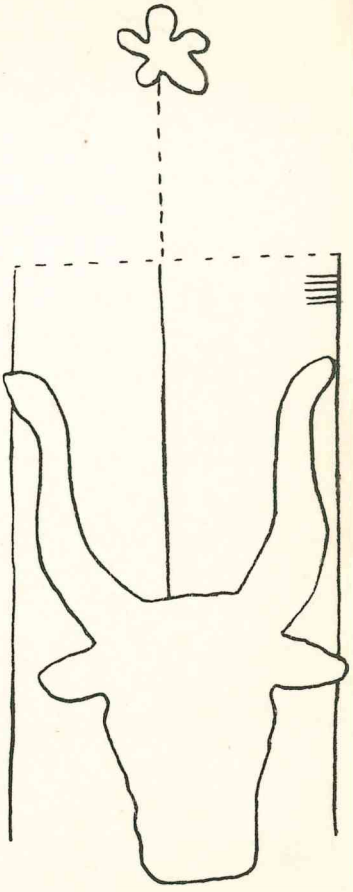

Nr. 24.

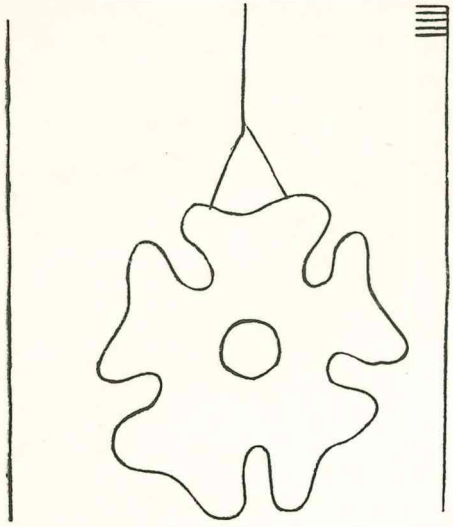

Nr. 25.

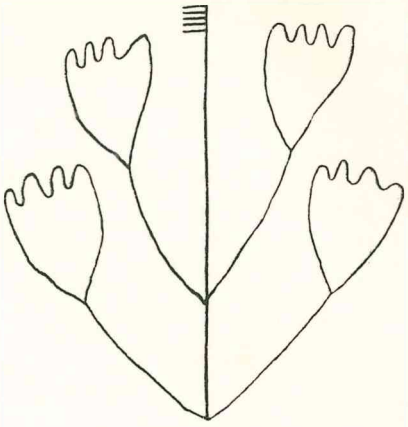

Nr. 26.

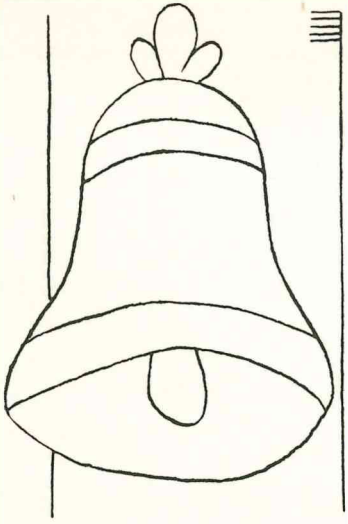

Nr. 27.

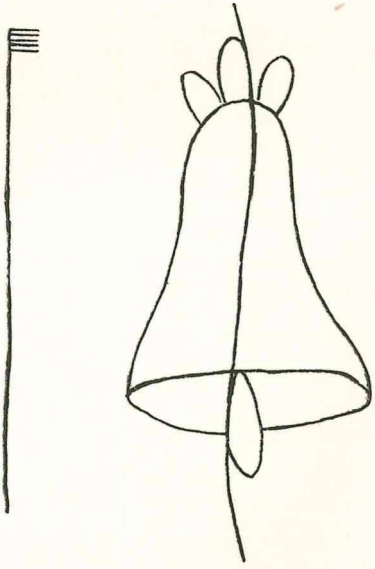

Nr. 28.

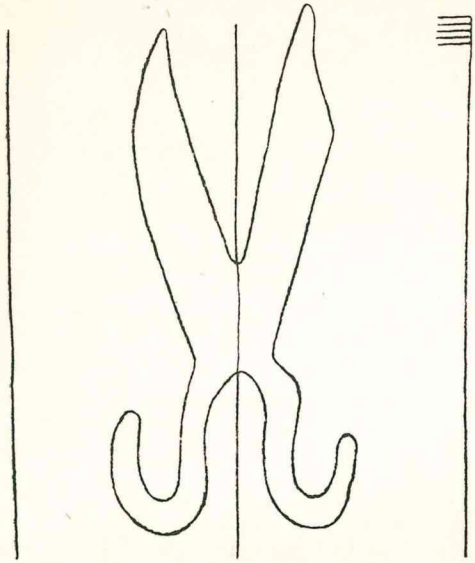

Nr. 29.

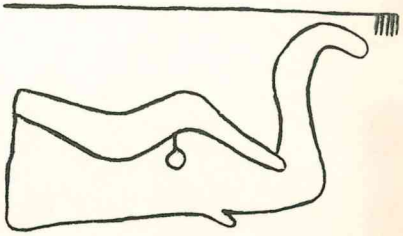

Nr. 30.

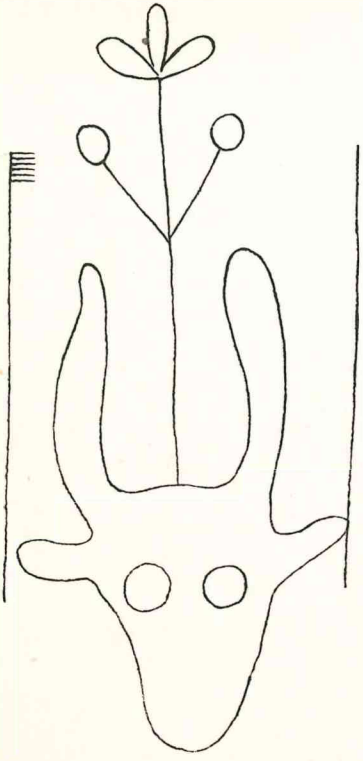

Nr. 31.

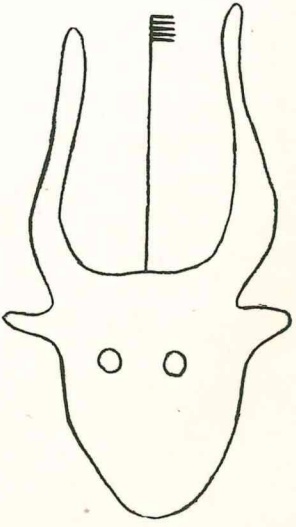

Nr. 32.

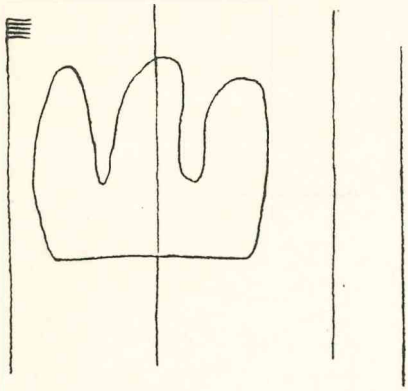

Nr. 33.

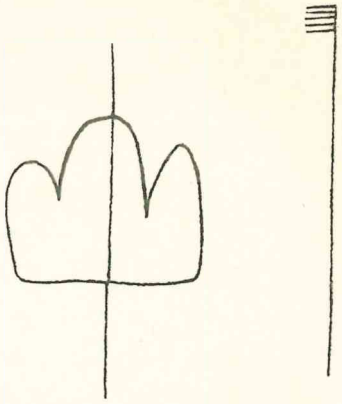

Nr. 34.

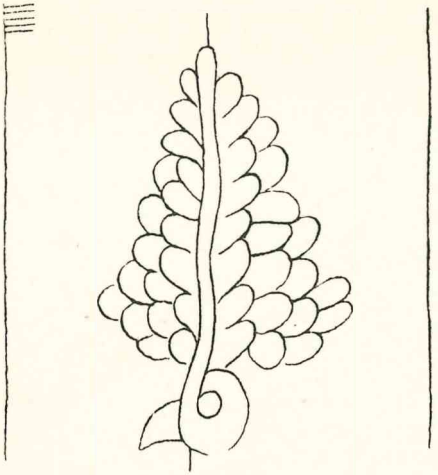

Nr. 35.

J. PUZINAS

NAUJAUSIŲ PROISTORINIŲ TYRINĖJIMŲ DUOMENYS

(1918–1938 M. LIETUVOS PROISTORINIŲ TYRINĖJIMŲ APŽVALGA)

ĮVADAS

Lietuvos proistorės mokslas yra dar labai jaunas[1]). Nors jo pradmenys siekia XIX amžiaus pradžią, romantizmo periodą, kada ir Lietuvą buvo pasiekęs dvasinis sąjūdis, paskatinęs labiau pažinti savo krašto praeitį, kalbą ir kitas tautines savybes, tačiau tik apie praėjusio amžiaus vidurį buvo labiau ir žymiai rimčiau susirūpinta Lietuvos prosenovės reikalais. Vyriausias šio darbo skatintojas ir vykdytojas buvo gr. Eustachas Tiškevičius. Jo rūpesčiu 1855 m. Vilniuje buvo įsteigta archeologinė komisija ir 1856 m. atidarytas muziejus. Šiose įstaigose ir buvo sutelktas visas Lietuvos senovės paminklų renkamasis bei tiriamasis darbas. Tačiau nelaimingos politinės krašto aplinkybės gražiai pradėtą darbą sugriovė: archeologinė komisija liko likviduota, turtingas Vilniaus istorinis muziejus išskirstytas ir vertingesni eksponatai išvežti į kitus Rusijos muziejus. Tik praėjusio amžiaus pabaigoje ir mūsų amžiaus pradžioje Lietuvos proistorės darbas pagyvėjo. Tuo metu keletas Petrapilio archeologinės komisijos siųstų asmenų atliko eilę kasinėjimų, kurie mūsų proistorės mokslui yra suteikę

[1]) Plačiau apie Lietuvos proistorės mokslo raidą esu rašęs šiuose savo darbuose: Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen. Kaunas 1935, VIII + 134 psl.; Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje XIX amž. gale ir XX a. pradžioje. — Senovė, t. I, Kaunas 1935, psl. 157—188; Aušros laikotarpio archeologija. — Vairas 1935, Nr. 12, psl. 401—411; T. Norbutas mūsų prosenovės tyrinėtojas. — Naujoji Romuva 1936, Nr. 7, psl. 149—152; Dr. J. Basanavičius lietuvių prosenovės tyrinėtojas. — Akademikas 1937, Nr. 3, psl. 64—65; Tadas Daugirdas. — Lietuviškoji Enciklopedija, t. VI, 1937, psl. 95—104; Ludwik Krzywicki — badacz grodzisk litewskich. — Ludwig Krzywicki. Praca zbiorowa poświęcona jego życiu i twórczości. Warszawa 1938, psl. 135—138; plg. dar: P. Tarasenka, Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas 1928, psl. 8—52.

gana daug sistemingiau ištirtos medžiagos. Tik, deja, labai maža tų tyrinėtojų dalis yra paskelbę savo kasinėjimų rezultatus. Prie žymiausių ano laikotarpio tyrinėtojų tenka priskirti F. V. Pokrovskį, kasinėjusį rytinėje Lietuvos dalyje naujojo geležies amžiaus pilkapius ir sudariusį buvusių Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijų archeologinius žemėlapius, Liudviką Kšyvickį, beveik dešimtmetį tyrinėjusį Lietuvos piliakalnius, Vandaliną Šukevičių, žymiausią Vilniaus krašto proistorės tyrinėtoją, ir pagaliau Tadą Daugirdą, sistemingai, nors ir nedaug, kasinėjusį įvairių geležies amžiaus laikotarpių kapinynus Žemaičiuose ir surinkusį didelį priešistorinių radinių rinkinį, kurs dabar sudaro nemažą Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus priešistorinio skyriaus dalį.

Po Didžiojo Karo, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, tuojau susirūpinta savo proistorės tyrimu. Jau 1918 m. pabaigoje Vilniuje buvo įsteigta archeologijos komisija. Tačiau 1919 m. lapkričio mėn. 1 d., mirus energingam mūsų prosenovės tyrinėtojui Tadui Daugirdui, visas darbas pašlijo. Vėliau, nors Valstybinė Archeologijos Komisija ir būdavo sudarinėjama iš kompetentingų asmenų, turėjusių labai daug gerų norų, tačiau jie, turėdami daug savo tiesioginio darbo kitose įstaigose, negalėjo atsidėti moksliniams proistorės tyrinėjimams ir senovės paminklų apsaugos darbui. Iki 1934 m. Valstybinėje Archeologijos Komisijoje nebuvo nei vieno nuolatinio apmokamo žmogaus, kurs būtų galėjęs dirbti bent organizacinį senovės paminklų apsaugos darbą. Per tą laiką, deja, nebuvo paruošta naujų jėgų, neišleistas taip būtinai reikalingas senovės paminklų apsaugos įstatymas ir šiaip per tuos du nepriklausomo gyvenimo dešimtmečius nepadaryta tiek, kiek buvo galima ir net reikėjo atlikti. Bet vis dėlto pastaruoju metu jaučiamas žymiai didesnis susirūpinimas šiais reikalais. Susirūpinta naujų jėgų paruošimu, atlikta nemaža kasinėjimų, V. D. Kultūros Muziejuje atidarytas priešistorinis skyrius, Humanitarinių Mokslų Fakultete nuo 1937 m. rudens semestro Lietuvos proistorė ir archeologijos įvadas yra įtraukta į istorijos skyriaus privalomų dalykų eilę ir t. t.

Per praėjusį dvidešimtmetį susikaupė gana daug naujos medžiagos, kuri suteikia mums progos kiek aiškiau pažvelgti į mūsų taip mažai ištirtą proistorę, leidžia nors bendrais bruo-

žais rekonstruoti priešistorinių laikų žmonių gyvenimą, padeda išaiškinti vieną kitą proistorinės praeities problemą ir verčia mus iš naujo perkainoti bei kitaip išaiškinti ankstyvesnėje proistorinėje literatūroje įsigalėjusias teorijas. Čia pabandysiu trumpai peržvelgti chronologine tvarka pačius naujausius radinius ir apibūdinti pačius svarbiausius ligšiolinių proistorinių tyrinėjimų rezultatus[2]). Be to, šio darbo tikslas yra paskelbti nors mažą dalį naujausios medžiagos, kol susilauksime atskirų studijų apie paskutiniųjų laikų tyrinėjimus.

I

SENASIS AKMENS AMŽIUS, ARBA PALEOLITAS

(Nuo apgyvendinimo pradžios iki 8000 pr. Kr.)

Lietuvos apgyvendinimo pradmenys ir pačių pirmųjų šio krašto gyventojų kultūros bruožai tuo tarpu dar nėra kaip reikiant išaiškinti; maža kas yra bandęs dabar turimąją medžiagą panagrinėti, ją suklasifikuoti ir įterpti į chronologinius rėmus. Iki paskutiniųjų laikų to ankstyvojo poledyninio laikotarpio radinių turėta labai maža, todėl ir nebuvo įmanoma pradėti aiškinti šio paties ankstyviausio periodo problemų. Lig šiol daugumas proistorikų buvo nuomonės, kad patys pirmieji žmonės Rytų Pabaltijy, kartu ir Lietuvoje, pasirodę tik viduriniame akmens amžiuje, arba mezolite. Tačiau dabar turimoji medžiaga mus jau nukelia į žymiai tolimesnius laikus, į ankstyvąjį poledyninį laikotarpį. Apie ankstyvą žmonių pasirodymą mūsų krašte kalba ne tik jau anksčiau[3]) pietinės Lietuvos smėlynuose (pvz., Mergežeryje, Mančiagirėje, Zarvinose, Rudnioje, Vieciūnuose ir Zaviežoje) surasti paleolitinio pobūdžio titnaginiai

[2]) Trumpiau apie naujausius proistorinius tyrinėjimus Lietuvoje (tik iki vidurinio geležies amžiaus) esu rašęs: Naujausių Lietuvos proistorinių tyrinėjimų bruožai. — Naujoji Romuva 1938, Nr. 12, psl. 281—285, Nr. 13, psl. 309—312, Nr. 15—16, psl. 372—375, Nr. 18, psl. 421—424; Stand der archäologischen Forschungen in Litauen. — Pirmā Baltijas Vēsturnieku Konference. Riga 1938, psl. 62—69.

[3]) Sprawozdania Polskiej Akad. Um., t. 37, Nr. 9, psl. 33—34 (Wł. Antoniewicz).

svidrinės kultūros dirbiniai[4]), bet ir paskutiniu metu Puvočiuose (Merkinės vls., Alytaus aps.) naujai aptikta šios kultūros medžiaga[5]). Čia, kaip matyti iš tuos radinius prisiuntusio matininko Prano Adomėno pranešimo, Merkio kranto smėlyne „vienoje krūvelėje", savo pirmykštėje padėtyje, buvo surasta Gravette'o tipo antgalių (Pav. 1:6), gražių Font-Roberto tipo titnaginių strėlių su nuskaldytu koteliu (Pav. 1:1-5), daug peiliukų ir šiaip titnago skaldinių. Šie Puvočių titnaginiai dirbiniai, savo tipais būdami visai artimi Lenkijos svidrinės kultūros dirbiniams, greičiausiai tenka priskirti senojo akmens amžiaus, arba paleolito, galui, nors Lietuvoje griežtai nustatyti svidrinės kultūros dirbinių paleolitinį ar mezolitinį charakterį dėl sistemingų tyrinėjimų trūkumo tuo tarpu dar neįmanoma. Tačiau, kaip matyti iš dabar turimos svidrinės kultūros medžiagos, ankstyvieji šios kultūros dirbinių tipai koncentruojasi pietinėje Lietuvoje. Iš to mes galime spręsti, kad pietinės Lietuvos aukštumose, iš kur ledynai anksčiausiai buvo pasitraukę, žmogus pirmiausia įkėlė savo koją. Šie pirmieji Lietuvos gyventojai buvo, be abejo, paleolitinės kultūros atstovai.

---

[4]) Svidrinė kultūra pavadinta Lenkų proistoriko Krukowskio pagal radinius, surastus 1922 m. Świdry Wielkie, Grójec'o aps. Plg. S. Krukowski, Znaczenie stref recesywnych ostatniego zlodowacenia Polski dla znajomości najstarszych pionierów cywilizacji na obszarze tegoż zlodowacenia w Polsce. — Wiadomości Archeologiczne, t. VII, 1922, psl. 92 tt.; tas pats, Uwagi o stanowisku wydmowem Górki w Świdrach Wielkich. — Wiadomości Archeologiczne, t. VIII, psl. 49 tt. L. Kozlowskis šią kultūrą vadina „chvalibogovicų" kultūra pagal Chwalibogowicy stovyklą (Pinczowo aps.), plg. L. Kozłowski, Die Steinzeit im Dünengebiet der kleinpolnischen Höhe. Lemberg 1923, p. 18; tas pats, Młodsza epoka kamienna w Polsce. Lwów 1924, psl. 4—8; tas pats, Die epipaläolithischen Kulturen in Świdry und Chwalibogowice. — Prähistorische Zeitschrift 27, 1936, psl. 252—258. Dėl svidrinės kultūros chronologijos žiūr.: L. Sawicki, Das Alter Swidérien — Industrie im Lichte der Geomorphologie des Weichselurstromtals der Umgebung von Warschau. — Festschrift zur 100 — Jahrfeier des Museums vorgesch. Altertümer in Kiel. Neumünster 1936, psl. 18—52; tas pats, Wiek przemysłu Świderskiego w świetle geomorfologji podwarszawskiego odcinka pradoliny Wisły. — Księga Pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Wł. Dementrykiewicza. Poznań 1930, psl. 9 tt.

[5]) Puvočių radiniai yra V. D. Kultūros Muziejaus priešistoriniame skyriuje, inv. Nr. 617:1-32.

Kada pietinėje Lietuvos dalyje pasirodė patys pirmieji žmonės, apytiksliai metų skaičiais tuo tarpu dar neįmanoma nustatyti. Tačiau, kaip matyti iš paskutiniųjų tyrinėjimų Rytų Prūsuose, sąlygos žmonėms atklajoti į mūsų kraštą buvo susidariusios jau gana anksti. Pvz., paskutiniuoju metu dr. Hugo Grossas žiedadulkių arba polių analizės būdu yra nustatęs, kad patys seniausieji Prūsų žemės žmonių buvimo pėdsakai siekia net 18000 metų pr. Kr.[6]). Šiam laikotarpiui yra priskiriamas Kulmo aps. (Vakarų Prūsuose) surastas šiaurės elnio ragas su aiškiomis piovimo žymėmis. Be to, Rytų Prūsuose žiedadulkių analizės būdu yra pavykę priskirti senajam akmens amžiui ir daugiau kaulinių dirbinių, pvz.: Papelkių (Labguvos aps.) šiaurės elnio ragas su piaustymo žymėmis priskiriamas maždaug 14000 pr. Kr., Opšrūtų (Pilkalnio aps.) kaulinis ietigalis apie 11000 pr. Kr., Gumbinės kaulinis ietigalis apie 9000 pr. Kr. (šiuo metu ledynai jau buvo pasitraukę iki Östergötlando ir pietinės Suomijos) ir Opšrūtų kaulinis durklas apie 8500 pr. Kr.[7]). Nors Lietuvoje tuo tarpu tokių ankstyvaus tipo kaulinių dirbinių dar neturima, bet, reikia tikėtis, kad ateityje ir mūsų krašte, ypač pietinėje ir rytinėje dalyje, kur dėl ledynų susidariusios sąlygos žmonėms gyventi yra buvusios beveik tos pačios, kaip ir Rytų Prūsuose, tokių radinių bus surasta.

Kurios kilmės yra buvę tie patys seniausieji Lietuvos gyventojai, dar negalima nustatyti. Į Lietuvą jie yra atėję greičiausiai iš pietų vakarų paskui betirpstančius ledynus. Šio laikotarpio žmonės buvo klajokliai, žvejai, medžiotojai ir augalinio maisto rinkėjai. Sąlygos žmonėms gyventi yra buvusios

---

[6]) Dr. H. Gross, Auf den Spuren der Steinzeitjäger vor 8000 bis 20000 Jahren in Altpreussen. — Altpreussen, Jahrgang 2, Heft 4, 1937, psl. 156; tas pats, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen. — Prussia, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatschutz, Bd. 32, Heft 1, Königsberg Pr. 1938, p. 118.

[7]) H. Gross, Der erste sichere Fund einer paläolithischen Geräts in Ostpreussen. — Mannus 1937, 29. Jahrgang, Heft 1, psl. 113—118; tas pats, Neue Ergebnisse ostpreussischer Späteiszeitforschungen. — Forschungen und Fortschritte, 1937, Nr. 25; tas pats, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen, l. c. psl. 96—116; tas pats, Die bearbeiteten Rengeweihe Ostpreussens. — Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit, 14. Jahrg., 1938, Heft 5, psl. 117—124.

gana sunkios. Klimatas, kaip matyti iš durpynų tyrinėjimų[8]), yra buvęs subarktinis: vasarą vėsus, o žiemą labai šaltas. Lietuvos gamta buvo labai panaši į dabartinę Laplandijos, Spicbergeno ar arktinės Rusijos gamtą.

II

VIDURINIS AKMENS AMŽIUS, ARBA MEZOLITAS

(8000—3000 pr. Kr.)

Daug daugiau radinių turime iš vidurinio akmens amžiaus. Ledynams galutinai pasitraukus ir pagerėjus klimatui, Lietuvoje susidarė žymiai palankesnės sąlygos žmonėms gyventi. Saltas klimatas, vyravęs poledyniniame laikotarpyje, pamažu sušvelnėjo, temperatūra pakilo ir pasidarė šilčiau. Tačiau klimatas gerėjo gana iš lėto: iš pradžių jis dar buvo vėsokas (preborealinis), vėliau tapo borealinis (šiltas ir sausas), o mezolito gale atlantinis (labai šiltas ir drėgnas)[9]). Kintant klimatui, apkito ir Lietuvos žemėvaizdis. Paplito miškai. Į Lietuvą atsikelia vis didesni žmonių būriai ir laikinai sustoja dideliuose smėlynuose paliai upes ir ežerus. Todėl ir nenuostabu, kad tokiuose smėlynuose randama daug ano laikotarpio žmonių gyvenimo pėdsakų: įvairių titnago dirbinių, baigtų ir nebaigtų skaldyti. Be to, dabartiniuose durpynuose, vadinasi, ankstyvesnių laikų ežerų vietose, aptinkame įvairių įrankių, padirbtų iš kaulo ir rago.

Viduriniame akmens amžiuje, remdamiesi naujausia medžiaga, mes jau galime išskirti dvi kultūras: titnaginę ir kaulinę. Šios dvi kultūros, kaip matome, skiriasi ne tik medžiaga, iš kurios būdavo dirbami įvairūs įrankiai, bet taip pat ir radinių vietomis. Titnaginiai dirbiniai randami smėlynuose,

---

[8]) K. Brundza, Lietuvos miškų istorijos pradmenys. Kaunas 1934, psl. 13 tt.; H. Gross, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen, l. c. plg. poledyninės klimato raidos lentelę Rytų Prūsams tarp psl. 88 ir 89.

[9]) H. Gross, Auf den Spuren etc., l. c. (lentelė).

vadinasi, tokiose vietose, kur kauliniai ir kiti organinės medžiagos dirbiniai negalėjo išlikti, o kauliniai bei raginiai įrankiai aptinkami tik durpynuose, senose buvusių upių vagose ar šiaip nuolat drėgnose vietose. Titnaginė kultūra, kurią tenka pirmiausia paliesti, nėra vienalytė, ir čia išsiskiria dar dvi grupės: svidrinė ir tardenuazinė[10]).

Svidrinė kultūra, Lietuvoje pasirodžiusi senojo akmens amžiaus pabaigoje, gražiausiai pasireiškė mezolite. Šios kultūros titnaginių dirbinių (Gravette'o antgalių, Font-Roberto tipo strėlių, apvalių paplokščių gremžtukų ir kt.) per paskutinį dešimtmetį yra surinkęs labai didelį kiekį K. Jablonskis šiose vietose: Drąseikiuose, Lapių vls., Kauno aps. (čia surasta net per šimtą apvalios formos paplokščių gremžtukų), Varpiuose, Jonavos vls., Kauno aps., Skaruliuose, Jonavos vls., Saleninkuose, Jonavos vls., Eiguliuose II, Pažaislio vls., Kauno aps., Petrošiūnuose, Pažaislio vls., Laumėnuose, A. Panemunės vls., Kauno aps., Linkuvoje, Lapių vls., Merkinėje (dešiniajame Nemuno krante), Alytaus aps., Maksimonyse, Merkinės vls., Alytaus aps. (čia rasta net apie 600 svidrinės tardenuazinės kultūros titnaginių dirbinių). Mardasave, Merkinės vls. (rėžtukai) ir prie Glyno ežero, Merkinės vls.[11]). Be to, svidrinės kultūros dirbinių V. D. Kultūros Muziejuje yra iš Darsūniškio (Kauno aps.), Stavidvario (Lapių vls., Kauno aps.) ir Radikių (Lapių vls.). Taigi, tuo tarpu daugiausia svidrinės kultūros dirbinių surasta pietinėje Lietuvos dalyje, ypač Merkio ir vid. Nemuno pakrantėse, ir Kauno apylinkėse (Nemuno ir Neries pakrančių smėlynuose). Be abejo, ateityje, dažniau pradėjus apžiūrinėti akmens amžiaus sodybas, ir kitose vietose bus susidurta su šios kultūros liekanomis. Labai daug svidrinės kultūros dirbinių surasta ir kaimyniniuose kraštuose: Guduose, šiaurinėje Lenkijoje, Rytų ir Vakarų Prūsuose. Latvijoje lig šiol dar nerasta šios kultūros pėdsakų. Toliausia į šiaurę nuo Lietuvos svidrinė kultūra yra pasiekusi Kundą (Estijoje), kur prieš keletą metų buvo surasta tipiškų

[10]) Tardenuazinė kultūra pavadinta pagal radinius, surastus Fère en Tardenois (Prancūzijoje).

[11]) Visi radiniai yra p. K. Jablonskio privatiniame rinkinyje.

svidrinės kultūros strėlių[12]). Į Lietuvą svidrinė kultūra greičiausiai yra atėjusi iš pietų, kur ji jau paleolite buvo labai gražiai pasireiškusi pietinėje ir vidurinėje Lenkijoje.

Tardenuazinės kultūros dirbinių skaičius taip pat gerokai padidėjo. Lig šiol tardenuazinio tipo titnaginių dirbinių buvo žinoma keliolikoje vietų tik piet. ryt. Lietuvos dalyje, Nemuno, Ščaros, Katros, Ulos, Merkio ir Neries slėniuose bei paliai Dubo, Pelasos, Stiegelių, Berštų, Svyrių ir Naručio ežerus[13]). Tačiau dabar, vėl K. Jablonskio nuopelnu, tokių radinių apsčiai surasta Merkinėje, Alytaus aps., Maksimonyse, Merkinės vls. (ankstyvi tipai) ir Kauno apylinkėse, pvz., Drąseikiuose (Lapių vls.), Radikiuose (Lapių vls.), Eiguliuose II (Pažaislio vls.), Petrošiūnuose (Pažaislio vls.), Laumėnuose (A. Panemunės vls.), Linkuvoje (Lapių vls.) ir Veršvuose (Raudondvario vls.). Vadinasi, ir tardenuazinės kultūros dirbinių surasta beveik tose pačiose stovyklose, kur buvo aptikta ir svidrinės kultūros liekanų. Kadangi tai yra daugiausia atsitiktiniai radiniai ir jų vietose lig šiol dar nebuvo sistemingai kasinėjama, todėl turimąją tardenuazinės kultūros medžiagą sunku įterpti į chronologinius rėmus. Kaip matyti iš atskirų pastebėjimų Vilniaus krašte ir Kauno apylinkių stovyklose, dalis tardenuazinio tipo dirbinių randama kartu su svidrinio tipo radiniais, o kita dalis su tipiškais neolitiniais. Todėl atrodo, kad tardenuazinė kultūra, pasirodžiusi mezolite, iš dalies nepranyksta ir neolite. Lietuvos tardenuazinės kultūros ryšiai su ta pačia kultūra pietiniuose kaimyniniuose kraštuose neabejojami.

Prieškariniais laikais ir Didžiojo Karo metu[14]) pietinėje

---

[12]) R. Indreko, Vorläufige Bemerkungen über die Kunda — Funde. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1934, psl. 244, 295, pieš. 7:1, 2, 4.

[13]) Sprawozdania, l. c., psl. 34—35; W. Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim. — Światowit, t. III, 1901, psl. 3—29; F. Birkner, Steinzeitliche Funde aus Litauen. München 1923.

[14]) Światowit, t. III, tabl. IV, 1—12, tabl. V, 13, 20; F. Birkner, Steinzeitliche Funde aus Litauen. München 1923, Taf. III ir IV; M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. X, psl. 180, Taf. 49, b, d; L. Kozłowski, Młodsza epoka kamienna w Polsce. 1924, psl. 12, pasta-

Lietuvos dalyje, pvz., Zarvinose, Rudnioje, Kašėtose, Grybašoje, Zubrave, prie Beršty ežero ir vak. bei ryt. Ežero krante buvo aptikta titnaginių dar negludintų (nešlifuotų) kirvių ir kitų kampininės kultūros dirbinių[15]). Tačiau likusioje Lietuvos dalyje lig šiol dar neaptikta naujų šios kultūros radinių, todėl nieko negalime pasakyti apie šios kultūros ribas Lietuvoje. Taip pat lieka neišaiškinti mūsų kampininės kultūros santykiai su kitų kraštų tos pat kultūrinės grupės radiniais.

Žymiai geriau esame informuoti apie vad. kaulinę kultūrą. Prieškariniais laikais Lietuvoje buvo žinomi vos keturi mezolitinio tipo kauliniai ir raginiai dirbiniai[16]), tačiau paskutiniuoju metu, suintensyvėjus durpynų eksploatacijai ir pagyvėjus melioracijos darbams, tų radinių skaičius nuostabiai padidėjo. Lig šiol man pavyko suregistruoti visos Lietuvos plote 53 kauliniai ir raginiai dirbiniai iš 34 žinomų ir iš 3 tiksliai nežinomų vietų[17]). Kaip matyti iš žemėlapio (Žem. I), daugumas kaulinių dirbinių koncentruojasi durpynais turtingoje Užnemunėje, pietinėje Lietuvos dalyje, Kuršių Neringoje ir iš dalies Žemaičiuose. Mažiausia ligi šiol surasta šios rū-

---

ba 3; Aus Oberschlesiens Urzeit, I, 1929, psl. 15; W. Antoniewicz, Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi wileńskiej. Wilno 1930, psl. 5, Fig. 2. Gardino muziejuje, maloniu dr. C. Engelio pranešimu, yra kampininės kultūros dirbinių iš šių vietų: Nočios (Lydos aps.), Merkinės, Astravo (prie Druskininkų) ir Miešetninkų (Gardino aps.). Be to, K. Jablonskis yra aptikęs kampininės kultūros dirbinių Merkinėje, deš. Merkio krante, apie 1 km. nuo žiočių ir prie Glyno ežero, Merkinės vls.

[15]) Kampininė kultūra yra gavusi vardą pagal radinius, aptiktus Campigny, prie Blagny - sur - Bresle (Prancūzijoje).

[16]) E. Tyszkiewicz, Badania archeologiczne. Wilno 1850, psl. 68—69, Tabl. II, 1; C. Grewingk, Geologie und Archäologie des Mergellagers von Kunda in Estland. Dorpat 1882, psl. 42—43, Taf. III, Fig. 33; W. Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne w powiecie Lidzkim, gub. Wileńskiej. — Mat. Antrop. - Archeol. Akad., Um., t. X, Kraków 1908, psl. 5, Tabl. XIII, 30 ir psl. 12.

[17]) J. Puzinas, Poledinio Lietuvos gyventojo kultūra. — Naujoji Romuva 1935, Nr. 12—13, psl. 281—287; tas pats, Kada atsikėlė į Lietuvą patys pirmieji žmonės? — Jaunoji Karta 1937, Nr. 5; tas pats, Lietuva prieš 10000—3000 metų. — Jaunoji Karta 1937, Nr. 16; tas pats, Kaip gyveno vidurinio akmens amžiaus žmonės. — Jaunoji Karta 1937, Nr. 47.

šies dirbinių rytinėje Lietuvos dalyje. Gaila, kad visi naujai surasti radiniai yra atsitiktinio pobūdžio, ir tuo tarpu dar neturime ištirtų šios kultūros sodybų. Tuo būdu mes dabar šio laikotarpio kultūrai aiškinti esame priversti naudotis atsitiktine medžiaga. Reikia tikėtis, kad vėlyvesnių laikų kasinėjimai galės pagal dabar turimus atsitiktinius radinius sudarytą mezolitinės kultūros vaizdą labiau paryškinti ir kai kuriuos mūsų dabartinius teigimus papildyti arba net ir visai pakeisti. Vadinamosios kaulinės kultūros dirbiniai Lietuvoje tipų atžvilgiu yra gana įvairūs: čia mes turime eilę užbarzdinių žeberklų (Pav. 2:1—4), kurių užbarzdos dažniausiai yra trumpos ir kiek išlenktos. Dantytų žeberklų ligi šiol dar nerasta. Nemaža turime kaulinių žeberklų su viename ar abejuose šonuose įdėtomis titnaginėmis geležtėmis (Pav. 2:5—8). Turime keletą iš gyvulių blauzdikaulio (metatarsus) padarytų kaulinių ietigalių, kitų proistorikų dar ir įrankiais ledui pramušti vadinamais (Pav. 3:1—3). Vienas toks durklas (Pav. 3:5) anksčiau buvo perskeltas ir iš jo pagamintas kaulinis antgalis. Toliau paminėtini įvairios formos raginiai ir kauliniai kirviai bei kapliai (Pav. 4:1—6). Pagaliau labai įdomią įrankių grupę sudaro įvairios formos strėlės. Čia mes turime strėlių su kūgine viršūne (Pav. 5:1—2). Rešketos ir Virvyčios santakoje surastoji strėlė arti viršūnės yra pagražinta smulkių taškų eilėmis ir laužytinės linijos raštu (Pav. 5:1). Toliau turime lieknų, apskritų, trikampių ir plokščių strėlių. Kai kurios strėlės yra ornamentuotos; pvz., Įstros upėje surastoji strėlė yra pagražinta sraigtine linija (Pav. 5:7), Joniškių km. durpyne (Sintautų vls., Šakių aps.) surastos trikampės strėlės visos trys briaunos yra pagražintos įkarpų grupėmis (Pav. 5:6) ir viena Rešketos ir Virvyčios upių santakoje (Varnių vls.) surastoji plokščia strėlė taip pat yra papuošta įkarpomis (Pav. 5:4). Pagaliau pažymėtinas gražus meškerės kabliukas (Pav. 5:5) su trimis užbarzdomis, rastas Jaro ežere (Svėdasų vls.).

Peržiūrėję visus Lietuvos kaulinius ir raginius dirbinius matome, kad daugiausia atitikmenų mūsų mezolitinio tipo kauliniams radiniams yra Rytų Prūsuose[18]), ypač Gumbinės apy-

[18]) M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. IX, psl. 246 tt (W. Gärte, Ostpreussen: Steinzeit); W. Gärte, Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg Pr. 1929, psl. 7—21; C. Engel, Vorgeschichte der

linkėse, ir Kundoje bei Pärnu (Estijoje)[19]). Kadangi Lietuvoje surasti šios rūšies dirbiniai, kaip minėjau, yra atsitiktiniai, todėl ir jų chronologija nėra visai aiški. Tačiau, sprendžiant pagal kituose, ypač kaimyniniuose, kraštuose surastus tokio pat tipo gerai datuotus dirbinius, galime ir mūsiškių dirbinių dalį bent tipologiniu būdu priskirti mezolitui. Iš mezolitui priskirtinų radinių tenka pažymėti užbarzdiniai žeberklai (Pav. 2:1—4), žeberklai su šonuose įdėtomis titnaginėmis geležtėmis (Pav. 2:5—8), kauliniai ietigaliai (Pav. 3:1—3) ir maža dalis kirvių. Daugumas Pav. 4 parodytų kirvių greičiausiai priklauso naujajam akmens amžiui, o kai kurios kaulinės strėlės, ypač surastos Rešketos ir Virvyčios santakoje[20]), priskirtinos net žalvario amžiui.

Dėl kaulinės kultūros kilmės proistorikai nėra vieningos nuomonės. Daugumas akmens amžiaus tyrinėtojų ligi šiol buvo linkę ieškoti kaulinės kultūros pradmenų Europos rytuose arba šiaurinėje mūsų žemyno juostoje[21]), tačiau ten, reikia pastebėti, šios kultūros dirbinių prototipų yra labai maža. Žymiai daugiau analogijų Rytų Pabaltijo kauliniams dirbiniams randama Vakarų Europos paleolite. Todėl atrodo, kad vad. kaulinė kultūra į Rytų Pabaltiją yra atėjusi, kaip teisingai pastebi ir Estų proistorikas R. Indreko[22]), ne iš Rytų, bet greičiausiai iš Vakarų Europos.

---

altpreussischen Stämme, I, Königsberg Pr. 1935, psl. 133—145; C. Engel und La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg Pr. 1937, psl. 18—27; W. La Baume, Zur Kunda — Kultur im Weichselland. — Litterarum Societas Esthonica 1838—1938 Liber Saecularis. Tartu 1938, psl. 329—336.

[19]) C. Grewingk, Geologie und Archäologie des Mergellagers von Kunda in Estland. Dorpat 1882; R. Indreko, Die Funde des Pärnu — Flusses aus der Sammlung von Dr. J. Pajo im Archäologischen Kabinett der Universität Tartu. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1931, psl. 283—314; tas pats, Vorläufige Bemerkungen über die Kunda - Funde. — Sitzungsber. d. Gelehrten Estn. Gesell. 1934, psl. 225—298.

[20]) E. Sturms, Dvietes un Lubānas kaula senlietas. — Senatne un Māksla, I, 1938, psl. 74 tt.

[21]) O. Menghin, Die mesolithische Kulturentwicklung in Europa. — 17. Bericht der Römisch - Germanischen Kommission, Mainz 1927, psl. 154 tt; tas pats, Weltgeschichte der Steinzeit. Wien und Leipzig 1931, psl. 253 tt.

[22]) R. Indreko, Vorläufige Bemerkungen über die Kunda - Funde, psl. 289 tt.

Kaulinės kultūros ryšiai su to paties laikotarpio titnaginėmis kultūromis Lietuvoje tuo tarpu dar nėra išaiškinti. Remiantis dabartiniais tyrinėjimais dar sunku visai aiškiai pasakyti, ar titnaginiai dirbiniai, randami smėlynuose, yra palikimas tų pačių žmonių, vartojusių ir kaulinius dirbinius, ar ne. Tačiau atrodo, kad vad. kaulinės kultūros žmonės, be kaulinių bei raginių dirbinių, tuo pačiu metu vartojo ir titnaginius įrankius. Pvz., Kundoje, kur ligi šiol buvo kalbama tik apie gryną kaulinę kultūrą, paskutiniu metu bekasinėjant sodybą sausumoje, buvo surasta, be kaulinių dirbinių, daug iš titnago, kvarco ir kitų eruptyvinių akmenų rūšių padirbtų įrankių. Kundoje akmeniniai įrankiai sudaro beveik pusę kitų radinių: iš 1175 radinių net 556 yra akmens dirbiniai[23]). Taigi, kažin ar yra prasmės kalbėti apie g r y n ą kaulinę kultūrą? Galimas daiktas, kad tose vietose, kur buvo mažiau titnago žaliavos, daugiau buvo paplitę kaulinių bei raginių dirbinių. Ir Lietuvoje tat yra pastebima. Titnaginių dirbinių ypač gausiai randama pietinėje Lietuvos dalyje paliai Nemuną, Merkį, jų intakus, ežerų smėlingose pakrantėse ir Kauno apylinkėse, vadinasi, kaip tik tose vietose, kur aptinkama gana daug titnago žaliavos. Visai maža titnaginių dirbinių (ir iš vėlyvesnių laikotarpių), randama kitose Lietuvos dalyse. Kauliniai dirbiniai yra žymiai plačiau paplitę net ir ten, kur tuo tarpu jokių titnaginių dirbinių nerasta.

Nors lig šiol vidurinio akmens amžiaus gyventojų kultūros palikimo turime ne labai daug, tačiau vis dėlto, remdamiesi savais ir kaimyninių kraštų radiniais bei tyrinėjimais, galime nors bendrais bruožais kalbėti apie anų laikų žmonių gyvenimo būdą, jų ūkio formą ir bendruomeninius santykius[24]). Vidurinio akmens amžiaus žmonės dar tebėra medžiotojai, žvejai ir augalinio laisvai gamtoje augančio maisto rinkėjai. Jie dar nėra sėslūs, bet nuolat, keičiantis metų laikams, maino savo stovyklas ir apsistoja kiek ilgesniam laikui tik ten, kur buvo patogesnės sąlygos gyventi, kur galėjo daugiau surasti augalinio maisto bei sumedžioti gyvulių ar sugauti žuvies. Todėl ir jų laikinės stovyklos aptinkamos pakilesnėse vieto-

[23]) R. I n d r e k o, l. c. psl. 261.

[24]) Gražią Estijos mezolitinės kultūros apžvalgą yra davęs R. I n d r e k o, Eesti ürgaeg. Tartu 1937.

se, dažniausiai smėlynuose prie upių, ežerų ir pajūryje. Šitokiose vietose žmonės laikinai sustodavo, įsirengdavo paprastas palapines ir čia pat iš medžio, titnago, sumedžiotų gyvulių kaulų ir ragų dirbosi įvairių įrankių bei ginklų. Panašios ūkio formos gyventojų esama net ir dabar. Pvz., Sibirijos vogulai keičia savo sodybas keturis kartus per metus ir per tą laiką apkeliauja net kelis šimtus kilometrų[25]).

Durpynuose, t. y. buvusiuose ežeruose, ir ankstyvesnių upių vagų dugne randamieji kauliniai žeberklai, meškerių kabliukai, tinklų liekanos ir kiti įrankiai[26]) pasako, kad nemažą vidurinio akmens amžiaus žmonių maisto dalį sudarė žuvys. Kundoje[27]) kasinėjimų metu buvo surasti didelio lydžio griaučiai, o šalia jų kaulinis žeberklas. Matyti, kad lydys su nugaroje įsmigusiu žeberklu buvo pabėgęs nuo žvejo, bet sužeistas vėliau žuvo ir atsidūrė ežero dugne. Žuvų kaulų kartu su žeberklais ir kitomis sodybos liekanomis buvo aptikta ir mūsų kaimynystėje, Menturių durpyne (Darkiemio aps., Rytų Prūsuose)[28]). Be to, kaip galima spręsti iš tų laikų sodybose randamų gyvulių ir paukščių kaulų, žmonės sugebėdavo sumedžioti įvairių laukinių gyvulių, žvėrių ir paukščių. Svarbiausias medžioklės įrankis, kaip galima spręsti iš daugybės titnaginių ir kaulinių strėlių antgalių, yra buvęs lankas. Be mėsos ir žuvies, dar turėjo būti valgomos įvairios laisvai gamtoje augančios nekultyvuotos sėklos, uogos, specialiai paruoštos kai kurios šaknys, vaisiai ir kiti gamtos produktai. Ypač riešutai buvo mėgiami: vidurinio akmens amžiaus sodybose labai dideliais kiekiais randama sumuštų miško riešutų kevalų (pvz., Menturiuose)[29]) ir vadinamųjų velnio riešutų *(trapa natans)* lukštų (Balsupių km., Galubalio durpyne, Marijampolės vls.)[30]).

---

[25]) O. F. Gandert, Forschungen zur Geschichte des Haushundes. Leipzig 1930, psl. 5—6.

[26]) R. Indreko, Muinasaegsest kalastusest Eestis. Über die vorgeschichtliche Fischerei in Estland. — Kalanduskoja Toimetised Nr. 2, Tallin 1937.

[27]) R. Indreko, Vorläufige Bemerkungen über die Kunda - Funde, psl. 241—242, Abb. 6.

[28]) C. Engel, Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I, psl. 136, pastaba 324.

[29]) C. Engel, l. c., p. 136.

[30]) Žinia iš V. D. Kultūros Muziejaus senovės paminklų apsaugos archyvo.

Gyvulių auginimo reikšmės vidurinio akmens amžiaus žmonės dar nesuprato. To meto sodybose dar nerandama naminių gyvulių kaulų. Vienintelis prijaukintas naminis gyvulys, kaip matyti iš sodybų tyrinėjimų, buvo šuo[31]). Galubalio durpyne taip pat yra surasta šuns kaukolė, tik jos amžius tuo tarpu dar nėra nustatytas.

Apie dvasinį Lietuvos vidurinio akmens amžiaus žmonių gyvenimą taip pat nedaug tegalima pasakyti, nes kapų, to vyriausiojo šaltinio dvasiniam gyvenimui pažinti, lig šiol dar nesurasta. Religinis žmonių gyvenimas, greičiausiai kaip ir paleolito gyventojų, buvo prisisunkęs įvairių magiškų jėgų. Nežinome, ir kurios kilmės žmonės čia tuomet gyveno. Jų rasinės savybės taip pat nėra visai aiškios. Ar Kirsnoje (Marijampolės aps.) surastoji ilgagalvio (hyperdolichokephaliko) ir Rešketos ir Virvyčios upių santakoje aptiktoji trumpagalvio (brachykephaliko) žmogaus kaukolės[32]) yra priskirtinos mezolitui, tuo tarpu sunkoka pasakyti. Kalbėti apie tautas šitame laikotarpyje dar negalima. Nors medžiaginėje kultūroje ir pastebima tam tikrų skirtybių, tačiau žmonės dar nebuvo susijungę į didesnes atskiras ir organizuotas tautines grupes. Šitame laikotarpyje tesusidarė užuomazga vėlyvesnėms tautų grupėms.

III

NAUJASIS AKMENS AMŽIUS, ARBA NEOLITAS

(3000—1500 pr. Kr.)

Naujojo akmens amžiaus radinių kiekis taip pat labai padidėjo. Šio periodo radinių, kaip matyti iš žemėlapio, aptinkama visose Lietuvos dalyse (Žem. II). Jei vietomis ir jaučiamas didesnis radinių susikaupimas, tai yra tik nevienodo krašto tyrinėjimų padėties pažymys. Jei Raseinių, Kėdainių ir

---

[31]) O. F. Gandert, Forschungen zur Geschichte des Haushundes. 1930.

[32]) Dr. J. Žilinskas, Akmens periodo (mesolithicum — neolithicum) žmogus Žemaitijoje ir Suvalkijoje, jo kilmė ir jojo ainiai. Kaunas 1931, psl. 18 tt.

iš dalies Kauno aps. neolitinių radinių žemėlapyje atžymėta žymiai daugiau, negu vakarinėje Lietuvos dalyje, tai čia yra nuopelnas Tado Daugirdo, nuolat rinkusio šiose apskrityse įvairius akmens dirbinius. Neolitinių sodybų ir radinių tankumas pietinėje Lietuvos dalyje yra Vandalino Šukevičiaus veiklos pažymys, o Panevėžio aps. akmens amžiaus dirbinių gausumas yra J. Elisono kraštotyrinio darbo vaisius. Greitu laiku ir kitos Lietuvos sritys žemėlapyje susilauks žymaus papildymo. Neolitinė medžiaga, kad ir daugiausia yra atsitiktinio pobūdžio, tačiau padeda gana aiškiai pažvelgti į to laikotarpio žmonių gyvenimą.

Mezolitinė kultūra staiga nenutrūksta, bet pamažu užleidžia vietą naujai neolito kultūrai. Todėl visai nenuostabu, kad ir mezolitinės tradicijos ilgiau trunka. Kaip kaulinė kultūra, taip ir titnaginė pramonė aiškiai tęsiasi ir neolite. Dalis mezolitinio tipo kaulinių dirbinių, kaip minėjau, dar tebebuvo vartojama neolite, tačiau ilgainiui šie dirbiniai nustoja savo reikšmės, ir juos išstumia įvairūs titnaginiai ir akmeniniai, dažniausiai gražiai gludinti įrankiai. Smulkioje (mikrolitinėje) titnago pramonėje senosios mezolito tradicijos iš dalies taip pat tęsiasi. Tardenuazinė kultūra, kaip matėme, nenutrūksta ir neolite, tik čia šalia senesnio tipo dirbinių aptinkame visą eilę naujos formos titnaginių radinių. Ypač neolito titnaginių strėlių antgaliai savo formomis yra labai įvairūs. Čia mes turime trikampių, širdelės pavidalo, kryžminių ir kitokių strėlių antgalių. Tačiau, be paveldėtų medžiaginės kultūros formų, atsiranda eilė visai naujų dirbinių tipų. Anksčiau buvęs didesnis kultūros vienalytiškumas dabar jau diferencijuojasi, ir susidaro atskiros skirtingos kultūros grupės. Lietuvoje neolite aptinkame dviejų kultūrų liekanų: šukinės ir virvelinės keramikos kultūros.

Senesnioji kultūra yra vad. šukinė keramikos kultūra (3000—2000 pr. Kr.), pavadinta pagal tam tikrą molinių puodų paviršiaus pagražinimo būdą, lyg šukų pavidalo ornamentu. Ši kultūros sritis[33]) yra išplitusi labai dide-

[33]) J. Ailio, Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finnland, I, II, Helsingfors 1909; taspats, Fragen der russischen Steinzeit, Helsingfors 1922; A. Äyräpää, Die relative Chronologie der steinzeitlichen Kera-

liuose šiaurės rytų Europos plotuose: nuo Europos šiaurės ji siekia beveik Juodąją jūrą ir nuo aukštutinės Volgos iki Oderio. Tas didelis šios kultūros išplitimas aiškinamas tuo, kad jos atstovai dar yra buvę klajokliai. Šukinės keramikos protėvynės ieškoma vidurinėje Rusijoje. Nors kituose Rytų Pabaltijo kraštuose ši kultūra yra gana plačiai paplitusi, tačiau Lietuvoje jos žymių turime labai maža. Tipiškos šiai kultūrai keramikos liekanų tuo tarpu turime iš Kuršių Neringos[34]) ir Vilniaus krašto[35]). Be to, daugumas mokslininkų šiai kultūrai priskiria jau seniau Juodkrantėje, Smeltėje, Klaipėdos uoste ir Lūžijos miške (netoli Priekulės) surastus gintarinius dirbinius[36]). Šiose vietose buvo surasta daug įvairios formos gintarinių kabučių, karolių, sagų ir kitų papuošalų. Šių papuošalų tarpe ypač pažymėtinos žmonių ir gyvulių figūrėlės. Žmonės atvaizduoti labai primityviu būdu. Veidas pažymėtas keliais paprastais grioveliais, rankos atskirtos nuo liemens taip pat brūkšneliais. Šiose paplokščiose gintarinėse figūrėlėse yra išgręžtos skylutės, todėl spėjama, kad figūrėlės

---

mik in Finnland. — Acta Archaeologica, vol. I, fasc. 2, Köbenhavn 1930, psl. 165 tt ir vol. I, fasc. 3, psl. 205 tt; B. von Richthofen, Steinzeitliche Kamm = und Grübchenkeramik in Oberschlesien. Hamburg 1929; taspats, Die Irdenware des nordeurasischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit in Schlesien. Seger - Festschrift. Breslau 1934, psl. 67—93; K. Jażdżewski, Przyczynki do znajomości kultury prafińskiej w Polsce zachodniej. — Przegląd Archeologiczny, tom III, zesz. 3, Poznań 1928, psl. 189—201.

[34]) W. Gärte, Die steinzeitliche Keramik Ostpreussens. Königsberg Pr. 1927.

[35]) W. Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska). — Światowit, t. III, 1901, Tabl. X; 1—23; psl. 21, pieš. 3 (radiniai iš Grybašos, Kašėtų ir Zarvinų); taspats, Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. Wilno 1901, Tabl. IV, 8, 11, 12 ir Tabl. V (tik, deja, čia nenurodytos radinių vietos); Wł. Antoniewicz, Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe ziemi Wileńskiej. Wilno 1930, psl. 7, Fig. 3 ir 5 (čia paminėtos šukinės keramikos radinių vietos Čerlonkoje, Varėnoje ir Margiuose).

[36]) R. Klebs, Der Bernsteinschmuck der Steinzeit. Königsberg Pr. 1882; E. Sturms, Schwarzort. — Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. XI, psl. 373 tt.; B. von Richthofen, Deutung der jungsteinzeitlichen Bernsteinschnitzereien vom Schwarzorter Stil. — Altpreussen, Heft I, Königsberg Pr. 1935, psl. 3—15 (čia nurodyta plati literatūra šiuo klausimu).

būdavo nešiojamos kaip amuletai[37]). Pagaliau 1936 m. Palangos gr. Tiškevičius padovanojo Kretingos muziejui didelį gintarinių dirbinių rinkinį, susidedantį net iš 153 įvairių gintarinių papuošalų[38]). Šie gintariniai dirbiniai buvę surasti netoli Palangos, beieškant gintaro kasyklų. Gaila, kad tuo tarpu tiksli radinių vieta ir aplinkybės dar nepaaiškėjo. Šitame Palangos gintarinių dirbinių rinkinyje mes turime eilę įvairios formos kabučių (Pav. 6, 7, 8), karolių, sagų (Pav. 9) ir kitų papuošalų. Vienas kabutis yra lyg panašus į primityviai padirbtą žmogaus figūrą (Pav. 7:5); kai kurie kabučiai bei sagos yra išpuošti duobučių eilėmis (Pav. 8:1, 4), kitų briaunos yra iškarpytos (Pav. 7:6, Pav. 8:7). Artimiausių paralelių Palangos gintariniams dirbiniams mes turime Juodkrantėje ir kitose jau paminėtose Klaipėdos krašto vietose surastų papuošalų tarpe, tik Palangos radinys formų atžvilgiu nėra tiek įvairus. Labai gimininingų gintarinių dirbinių surasta Končanskoje, buv. Naugardo gub.[39]). Čia neolitinėje sodyboje tarp įvairių akmens dirbinių buvo surasta net 300 įvairios formos gintarinių kabučių, sagų ir kitų papuošalų. Tai, be abejo, yra mūsų pajūrio kilmės dirbiniai. Tačiau kuriuo būdu tie gintariniai dirbiniai yra patekę į taip tolimą kraštą (nuo pajūrio iki Končanskoje tiesia linija yra apie 850 km), sunkoka pasakyti. Vieni proistorikai taria juos pakliuvus prekybiniais keliais, kiti — beklajojant šukinės keramikos kultūros žmonėms.

Šukinės keramikos kultūros atstovai, daugumo suomių, estų ir kitų kraštų proistorikų (J. Ailio, A. M. Tallgreno, H. Mooros) nuomone[40]), yra buvę suomių ugrų protėviai, nes dabar šios giminės gyvenamuose kraštuose (Estijoje, Suomijoje, vidurinėje Rusijoje) šukinė keramika buvo gražiausiai pasireiškusi ir ilgiausiai išlikusi (degeneruota net iki pirmųjų am-

---

[37]) Tokio pat natūralistinio „medžiotojų" meno liekanų žinoma vak. Vokietijoje, Estijoje, Suomijoje ir paskutiniu metu surasta šios kultūros molinių figūrėlių Latvijoje, plg., E. Šturms, Senākie cilvēka tēli Latvijā. — Senatne un Māksla, IV, 1937, psl. 83—91.

[38]) B. Tarvydas, Senovės gintarinių papuošalų rinkinys. — Gimtasai Kraštas 1937, Nr. 1, psl. 46—56.

[39]) M. Ebert, Končanskoje. — M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. 7, psl. 22—24, Taf. 13.

[40]) H. Moora, Die Vorzeit Estlands. Tartu 1932, psl. 21.

žių po Kr.). Be to, ir dabartinių suomių ugrų giminės tautų gyvenamasis plotas maždaug sutampa su šukinės keramikos kultūros paplitimu. Pagaliau net ir šių dienų suomių ugrų giminių (gyvenančių Rusijoje) kultūroje taip pat pastebime kai kurių šukinės keramikos kultūros pėdsakų. Daugumas šukinės keramikos kultūros žmonių, kaip sprendžiama pagal radinius ir sodybų pasirinkimo būdą paliai upes ir ežerus, dar yra buvę klajokliai, medžiotojai ir žvejai[41]).

Daug ryškiau apčiuopiama yra antroji kultūrinė grupė neolite, tai virvelinės keramikos, arba laivinių kovos kirvių, kultūra (2000—1500 pr. Kr.). Ji aiškiai skiriasi nuo šukinės keramikos kultūros akmens ir titnago dirbiniais, keramika, ūkio forma, sodybų pasirinkimu ir kt. Šiai kultūrai labiausiai yra būdingi gražūs laiviniai (laivo pavidalo) kovos kirviai (Pav. 10 ir 11), moliniai puodai, papuošti virveliniu raštu, ir kt. Būdinga šios kultūros žmonių laidosena yra laidojimas plokštiniuose, atskiruose kapuose. Šios kultūros liekanų per du dešimtmečius yra prisirinkę labai daug: ypač daug surasta laivinių kovos kirvių, šiek tiek keramikos dirbinių (pvz., Radikiuose, Lapių vls.) ir pagaliau, be anksčiau jau žinomų Lankupių (Klaipėdos aps.) ir Juodkrantės kapų[42]), dar dviejose vietose susidurta su kapinynais, būtent: Grinkiškyje (Kėdainių aps.) ir Kurmaičiuose (Kretingos aps.)[43]).

Laivinių kovos kirvių, arba virvelinės keramikos, kultūra kaip Lietuvoje, taip ir kituose šiaurinės Europos kraštuose neturi gilesnių šaknų vietinėje tradicijoje. Ši stipri kultūra[44]) naujojo akmens amžiaus pabaigoje (apie 2000 pr. Kr.) greitu

---

[41]) O. F. Gandert, Beitrag zur Kenntnis der Wirtschaft im kammkeramischen Kulturkreise. — Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum. Rigae 1930, psl. 65—66.

[42]) Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 18, Königsberg 1893, psl. 41—43 (A. Bezzenberger); Sitzungsberichte, 21, psl. 325; C. Engel, Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I, psl. 324, Taf. 27 g.

[43]) Žinios iš V. D. Kultūros Muziejaus archyvo.

[44]) A. Äyräpää, Über die Streitaxtkulturen in Russland. — Eurasia Septentrionalis Antiqua, VIII. Helsinki 1933, 159 psl.; J. E. Forssander, Die swedische Bootaxtkultur und ihre kontinentaleuropäische Voraussetzungen. Lund 1933, 253 psl.

tempu išplinta didelėse vidurinės, rytinės ir šiaurinės Europos srityse. Kadangi šios kultūros išplitimo ribos yra labai plačios, todėl ji nėra visai vienalytė, bet įvairiose srityse pastebime eilę vietinių kultūros grupių. Ir laidosena nevisuose kraštuose yra vienoda: vienur mirusieji laidojami pilkapiuose, kitur plokštiniuose kapuose, dar kitur akmenų dėžėse ir t. t. Proistorikų nuomonės virvelinės keramikos kilmės klausimu labai skiriasi. Vieni prosenovės tyrinėtojai (G. Kossinna, O. Menghinas, G. Ekholmas)[45]) nori laikyti šios kultūros centru Jutlandiją ar šiaurinę Vokietiją, kiti (C. Schuchhardtas, A. Äyräpää, W. Antoniewiczius)[46]) — vid. Vokietiją, ypač Türingiją, dar kiti (E. Wahle, V. G. Childe, T. Sulimirskis, G. Rosenbergas)[47]) ieško seniausių virvelinės keramikos ir laivinių kirvių kultūros pėdsakų pietinėje Rusijoje, Ukrainos stepėse. Pagaliau paskutiniuoju metu Koelno universiteto prof. H. Kuehnas[48]) išvedžioja, kad virvelinė keramika yra kilusi iš Ispanijos ir kad ji esanti tik vad. „varpelinės" keramikos kultūros šaka. Tas didelis nuomonių skirtingumas susidarė dėl to, kad daugumas proistorikų šią kultūrą sieja su indoeuropiečių įsiveržimu. O indoeuropiečių protėvynės klausimas vis dar nėra kaip reikiant išspręstas. Beveik per visą šimtmetį dau-

---

[45]) G. Kossinna, Der Ursprung der Urfinen und Urindogermanen. — Mannus, I, psl. 17 tt, 225 tt; II, psl. 59 tt; O. Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit. Wien 1931, psl. 553 tt; G. Ekholm, Nordischer Kreis. — Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. IX, psl. 54—57, § 8 a ir b.

[46]) C. Schuchhardt, Vorgeschichte von Deutschland. München und Berlin 1934, psl. 34, 68—73; A. Äyräpää, Über die Streitaxtkulturen in Russland, l. c., psl. 149 tt; W. Antoniewicz, Das Problem der Wanderungen der Indogermanen über die polnischen und ukrainischen Gebiete. — Germanen und Indogermanen, Bd. I, Festschrift für Hermann Hirt, psl. 212 tt.

[47]) E. Wahle, Deutsche Vorzeit. Leipzig 1932, psl. 66—70, 248 tt ir pastaba 61; taspats, Vorzeit am Oberrhein. Heidelberg 1937, psl. 42 tt, ypač pastaba 31 ir 32; V. G. Childe, The Aryans. A study of Indo - European Origins. London 1926; T. Sulimirski, Die schnurkeramischen Kulturen und das indoeuropäische Problem. — La Pologne au VII e Congrès internat. des Sciences historiques. Varsovie 1933, I, psl. 287—308; G. Rosenberg, Kulturströmungen in Europa zur Steinzeit. Kopenhagen 1931, psl. 171 tt.

[48]) H. Kühn, Die vorgeschichtliche Kunst Deutschlands. Berlin 1935, psl. 61—62.

giausia kalbininkų ieškota indoeuropiečių protėvynės pėdsakų įvariuose Europos ir Azijos kraštuose, kur nuo seniausių laikų gyventa indoeuropiečių, tačiau per tą laikotarpį yra kiek daugiau paaiškėję tik tos vietos, kur indoeuropiečių protėvynės netenka ieškoti[49]). Čia jau iš anksto atkrinta Indija ir Mažoji Azija, kur indoeuropiečių kiltys yra atsikrausčiusios žymiai vėliau, jau istoriniais laikais. Taip pat netenka ieškoti indoeuropiečių protėvynės Graikijoje, nes ten prieš indoeuropiečius mikėnus, dorėnus, jonėnus ir eoliečius yra gyvenę pelasgai (neindoeuropiečiai). Apeninų pusiasalyje, prieš atsikraustant lotynams, italams, umbrams, sabelams ir oskams, gyveno iš Mažosios Azijos atsikraustę neindoeuropiečiai etruskai. Atkrinta ir Prancūzija, nes čia dar prieš atsikraustant keltams, romėnams, frankams, burgundams ir vakarų gotams, gyveno ligurai. Pirėnų pusiasalyje indoeuropiečiai atsikraustė jau istoriniais laikais, o anksčiau čia gyveno iberai, kurie kalbėjo taip pat neindoeuropietiška kalba. Pagaliau ir Anglijoje, prieš apsigyvenant keltams, romėnams, anglosaksams ir normanams, gyveno neindoeuropiečių giminės tautos: skotai ir piktai. Tuo būdu indoeuropiečių protėvynės tegalima ieškoti žemės plote nuo pietinės Švedijos iki Irano tarp suomių ugrų gyventų plotų šiaurėje, tarp Reino vakaruose ir Alpių bei Karpatų pietuose.

Taigi, kol ši sunki problema dar nėra visai aiškiai išspręsta, tol negalime kiek daugiau pasakyti ir apie virvelinės keramikos kultūros kilmę Lietuvoje. Viena tėra aišku, kad apie 2000 pr. Kr. Lietuvoje jau gyveno indoeuropiečiai. Ši naujoji kultūra gana greitu laiku įsivyravo ir išstūmė ankstyvesnę šukinės keramikos kultūrą. Naujojo akmens amžiaus pabaigoje ir žalvario amžiaus pradžioje tarp Persantės (Pamaryje) ir žemutinės Dauguvos aptinkame tik šiai sričiai būdingų akmeninių g y v a t g a l v i ų k a p l i ų (Pav. 13:4—5). Jie yra lyg pirmieji senųjų baltų (aisčių) kultūros srities pažymiai[50]). Vėliau ši kultūros sritis, kaip pamatysime, visai

[49]) H. G ü n t e r t, Der Ursprung der Germanen. Heidelberg 1934, psl. 26 tt.

[50]) W. G ä r t e, Die neolithische Ostpreussenhacke mit Schlangenkopf, ihre Entwicklung und Verbreitung. — Elbinger Jahrbuch, Heft 3, 1923, psl. 140 tt; t a s p a t s, Die ostbaltische Erdhacke mit Schlan-

aiškiai išsiskiria ir mes jau galime daug tiksliau nustatyti baltų gyvenamąsias ribas.

Dabar turimoji neolitinė medžiaga mums padeda pažvelgti ir į šio laikotarpio žmonių gyvenimo būdą. Sąlygos žmonėms gyventi naujajame akmens amžiuje buvo patogios. Klimatas[51]) šitame laikotarpyje, taip pat ir vėliau žalvario amžiuje, buvo subborealinis, kiek šiltesnis už šių dienų klimatą. Nors kritulių būta gana daug, tačiau klimatas dėl didesnių kaitrų yra buvęs, palyginti, sausas. Gana didelių girių tarpe yra buvę nemaža miškų neapaugusių plotų, tinkamų žemės ir gyvulių ūkiui.

Daugiausia medžiagos naujojo akmens amžiaus žmonių gyvenimui pažinti ir ūkio formai nustatyti yra išlikę anų laikų sodybose. Jau esame matę, kad viduriniame akmens amžiuje žmonės savo laikinėms stovykloms rinkdavosi vietas paliai upes ir ežerus, smėlinguose krantuose. Tačiau ir naujajame akmens amžiuje labai didelė sodybų dalis aptinkama smėlynuose, paliai vandenis. Toks sodybų pasirinkimas mus verčia galvoti, kad naujojo akmens amžiaus žmonių gyvenimo būdas iš pradžių dar maža kuo tesiskyrė nuo ankstyvesnių laikų, kad dar didelė Lietuvos gyventojų dalis, ypač šukinės keramikos kultūros atstovai, ir toliau tebebuvo klajokliai, neturėjo pastovių sodybų ir nemokėjo dirbti žemės bei auginti naminių gyvulių. Tačiau atsitiktiniai nuolatiniai pastebėji-

---

genkopf und ihre europäischen Beziehungen. — Prussia, Bd. 30, 1. Teil, Königsberg Pr. 1933, psl. 241—254; M. Ebert, Litauische Hacke. — Ebert, Realiexikon der Vorgeschichte, Bd. VII, psl. 301; C. Engel, Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I, psl. 153 tt. Lietuvoje, kur rasta gyvatgalvių kaplių, pažymėtinos šios vietos: 1) Butėnai, Šimonių vls., Panevėžio aps. (Panevėžio muziejuje), 2) Genionys, Onuškio vls., Trakų aps. (V. D. Kultūros muz. inv. Nr. 34), 3) Kaišiadorių apylinkė, Trakų aps. (V. D. Kultūros muz. inv. Nr. 813), 4) Kėkštai, Brėslaujos aps. (Vilniaus u-to muziejuje), 5) Lietuva, tiksli radinio vieta nežinoma (V. D. Kultūros muz.), 6) Rupėkiai, Šimkaičių vls., Raseinių aps. (penties fragmentas, V. D. Kultūros muz.), 7) Telšių aps. (Jelgavos muziejuje, inv. Nr. 223) ir 8) Zarvinos, Gardino aps. (Vilniaus u-to muz.). Toliausiai į vakarus, maloniu cand. prähist. L. Kiliano (Karaliaučiuje) pranešimu, gyvatgalvis kaplys rastas Kösline (Pamaryje).

[51]) H. Gross, Auf den ältesten Spuren des Menschen in Altpreussen, l. c., lentelė tarp psl. 88—89.

mai bei nauji patyrimai bus privertę žmones pakeisti ankstyvesnį savo gyvenimo būdą. Naujojo akmens amžiaus pabaigoje, ypač atsikėlus į mūsų kraštą indoeuropiečiams, pamažu įsigali žemės ūkis. Sodyboms parenkamos derlingesnės vietos, dažnai net gana toli nuo upių ir ežerų. Apie žemės ūkį kalba to laikotarpio sodybose ir šiaip atsitiktinai randami įvairios formos akmeniniai kapliai (Pav. 13), trinamosios girnos ir kt. Iš Kuršių Neringoje surastų molinių puodų šukėse atsispaudusių grūdų pėdsakų sužinome, kad tuo metu jau buvo auginama sora, miežiai ir tam tikra kviečių rūšis[52]).

Su žemės ūkiu yra glaudžiai susijusi ir gyvulininkystė. Kaip matyti iš Kuršių Neringoje ir Rytų Prūsų naujojo akmens amžiaus sodybose surastų gyvulių kaulų[53]), žmonės jau augino galvijus ir kiaules. Žmonės, pradėję sėti javus ir auginti gyvulius, yra verčiami būti sėslūs, daugiau susiriša su savo žeme ir sodyba. Jie turi laukti, kol javai pribręs, pribrendusius turi nuvalyti ir grūdus supilti žiemai ir net ilgesniam laikui. Taigi, jau pradedama rūpintis ne tik šia diena, kaip yra buvę ankstyvesniais laikais, bet ir tolimesne ateitimi.

Šis pagrindinis persilaužimas ūkio gyvenime buvo didelis šuolis mūsų krašto gyventojų kultūroje. Pasikeitus ūkio formai, keičiasi visas žmonių gyvenimas, keičiasi žmonių pasaulėžiūra, kyla medžiaginė bei dvasinė kultūra. Tas pasikeitimas, tas kultūrinis pakilimas, matyti visose gyvenimo srityse. Socialiniai klausimai kaskart ryškėja, šeimos sąvoka stiprėja, iškyla šeimų ir bendruomenių problema.

---

[52]) W. Gärte, Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg 1929, psl. 54 tt.

[53]) C. Engel, Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I, psl. 174—175.

IV

ŽALVARIO AMŽIUS

(1500—500 pr. Kr.)

Apie 1500 pr. Kr. Lietuvoje pasirodo patys pirmieji metalai. Laikotarpis, kada ne tik papuošalai, bet ir darbo įrankiai bei ginklai buvo dirbdinami iš žalvario, proistorinėje literatūroje yra vadinamas ž a l v a r i o a m ž i u m i. Anksčiau dėl mažo šio laikotarpio radinių skaičiaus buvo įsigulėjusi nuomonė, kad Lietuvoje nėra buvę žalvario amžiaus kultūros[54]). Tačiau dabar turimoji medžiaga kalba, kad ir Lietuvoje yra buvusi, nors ir nelabai aukšta, bet reliatyviai gana savarankiška žalvario amžiaus kultūra. Radinių retumas iš dalies gali būti aiškintinas tuo, kad žalvario amžiuje mūsų pajūrio gintaras dar nebuvo žymus prekybos objektas, čia trūko vertingų mainų, už kuriuos būtų buvę galima įsigabenti žalvario (tuo metu svarbiausią vaidmenį vaidino Elbės žiočių ir Danijos pajūrio gintaras). Antra vertus, mūsų kraštas yra gana nuošaliai nuo anų laikų kultūrinių centrų ir didesnių prekybos kelių. Be to, reikia manyti, kad įvairūs žalvariniai dirbiniai, taip sunkiai ir brangiai įsigyti, nebuvo numetami, bet vėliau iš jų nauji įrankiai ar papuošalai perliedinami.

Paskutiniuoju metu žalvario amžiaus radinių skaičius taip pat smarkiai padidėjo. Kai dar visai neseniai proistorinėje literatūroje buvo žinomas labai mažas žalvarinių dirbinių kiekis[55]), dabar man pavyko iš viso suregistruoti 128 radinius iš 62 žinomų ir 10 tiksliai nenustatytų vietų. Tuo būdu dabar Lietuva Rytų Pabaltijy žalvario amžiaus radinių gausumu atsidūrė antroje vietoje po Rytų Prūsų. Radiniai, kaip matyti iš žemėlapio (Žem. III), yra nevienodai paplitę: daugiausia radinių koncentruojasi pajūryje, mažiausia radinių surasta rytinėje Lietuvos dalyje, kur ir vėlyvesniais laikais vyravo primityvesnė kultūra.

---

[54]) C. E n g e l, Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes. Memel 1931, psl. 21.

[55]) Prieš kelerius metus, E. Sturmui rašant Eberto Reallexikone apie žalvario amžių Lietuvoje, buvo žinomas tik 21 radinys iš 14 vietų. Plg. M. E b e r t, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. XIII, psl. 6—7.

Lietuvos žalvario amžiaus radinių chronologija tuo tarpu dar nėra visai tiksliai nustatyta. Švedų proistoriko Oskaro Monteliaus šiaurės Europai sudarytoji chronologinė-tipologinė sistema Lietuvai, ir apskritai visam Rytų Pabaltijui, nevisai tinka, nes ten žalvario amžius yra prasidėjęs kiek anksčiau (apie 1800 pr. Kr.) ir anksčiau baigęsis (apie 600 pr. Kr.). Be to, radinių datavimą Lietuvoje pasunkina ir ta aplinkybė, kad daugumas radinių yra atsitiktinio pobūdžio, kad čia, be aiškių radinių formų, lengvai priskiriamų atskiriems Monteliaus periodams, pasitaiko gana daug vietinės kilmės dirbinių ir pereinamųjų tarpinių formų. Mūsų žalvario amžius[56]), kurs yra trukęs maždaug nuo 1500—500 pr. Kr., tenka dalyti į du pagrindinius skyrius: senąjį (1500—1000 pr. Kr.) ir naująjį (1000—500 pr. Kr.) žalvario amžių, o kiekvieną skyrių dar į tris periodus. Kadangi prieškariniais laikais rastieji Lietuvos žalvario amžiaus dirbiniai sudaro, palyginti, nedidelę dalį, tai čia, beminėdamas svarbesnius naujuosius radinius, taip pat trumpai sustosiu ties senaisiais ir juos įterpsiu į bendrus chronologinius rėmus.

Senasis žalvario amžius. I-jam periodui priklauso žalvariniai kotiniai durklai ir rytiniai atkraštiniai kirviai, kurių ašmenys yra vėduoklės pavidalo ir atkraštės žemos. Vienas kotinis durklas jau beveik prieš šimtą metų buvo surastas Veliuonoje, Kauno aps.[57]). Jis yra Didžiosios Lenkijos

---

[56]) J. Puzinas, Bronzos arba žalvario amžius. — Lietuviškoji Enciklopedija, t. IV, 1935, psl. 773—792; tas pats, Žalvario amžius Lietuvoje. — Gimtasai Kraštas 1935, Nr. 3—4, psl. 321—328. E. Šturms, nagrinėdamas Rytų Pabaltijo žalvario amžių, yra didelę Lietuvos radinių dalį gražiai įterpęs į bendrus šio laikotarpio Rytų Pabaltijo kultūros rėmus. Plg.: E. Šturms, Die bronzezeitlichen Funde in Lettland. — Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum. Riga 1930, psl. 103—144; tas pats, Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze - und frühen Eisenzeit. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1932, psl. 245—277; tas pats, Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. — Vorgeschichtliche Forschungen, Heft 10, Berlin 1936, 155 psl.

[57]) E. Tyszkiewicz, Badania archeologiczne. Wilno 1850, psl. 60, tabl. I: 3; K. Tyszkiewicz, O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej. Berlin 1868, psl. 192—193, 260; J. R. Aspelin, Antiquités du Nord Finno - Ougrien, I, Helsinki 1877, psl. 93, pieš. 397 (kotinis durklas pieštas pagal E. Tiškevičių, tačiau radinio vieta nurodytas Kaunas);

kotinių durklų tipo ir į Lietuvą yra patekęs iš minėtojo krašto[58]). Rytinių atkraštinių kirvių tuo tarpu žinomi trys egz.: du kirviai ankstyvosios formos pirmos šalutinės grupės iš Kašėtų, Lydos aps.[59]) ir vienas kirvis antros šalutinės grupės iš Trakų aps.[60]). Radiniai yra vietinės kilmės[61]). Vėliau šių atkraštinių kirvių forma pamažu kinta, pati kirvio geležtė siaurėja, o ašmuo platėja ir kaskart vis labiau riečiasi į viršų.

II-jam periodui tenka priskirti tokio pereinamojo tipo atkraštinis kirvis, rastas Linkuvos vls.[62]), rytinis vėlyvos formos atkraštinis kirvis iš Alksnos (Pav. 14:2), prie Žemaičių Kalvarijos[63]), ankstyvos formos Rytų Pabaltijo tipo atkraštinis kirvis iš Stremėnų (Pav. 14:1), Katyčių vls., Pagėgių aps.[64]) ir, gal būt, du vėlyvos formos rytiniai atkraštiniai kirviai iš Kalviškių, Kuršėnų vls., Šiaulių aps.[65]), tačiau jie, būdami gimininginį vėlyvos formos Rytų Pabaltijo

---

Wiadomości Archeologiczne, t. I, 1873, psl. 26; Katalog Vilenskogo Muzeja 1885, otd. B, Nr. 1; F. V. Pokrovskij, Vilenskij Muzej drevnosti 1892, tab. III: 1; tas pats, Archeologičeskaja karta Kovenskoj gub., psl. 114; K. Grewingk, Heidnische Gräber Lithauens etc., psl. 151, 199; M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, Bd. XIII, Taf. 4 a (E. Sturm). Kur dabar šis kotinis durklas yra, nežinoma.

[58]) E. Šturms, Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum, psl. 31.

[59]) W. Szukiewicz, Przedmioty bronzowe. — Światowit, I, 1899, psl. 71—75, pieš. 52; W. Szukiewicz, Skład chemiczny bronzów przedhistorycznych, znaliezionych na Litwie i Rusi Litewskiej. — Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie 1911—1914, t. V, Wilno 1914, psl. 31; M. Ebert, Reallexikon, Bd. XIII, Taf. 4 b. Vienas kirvukas (didesnis) yra Vilniaus muziejuje, antras buvo nusiųstas į Archeologijos Komisiją Petrapilyje.

[60]) J. Kostrzewski, Z badań nad osadnictwen wczesnej i środkowej epoki bronzowej na ziemiach polskich. — Przegląd Archeologiczny, t. II, 2, 1923, psl. 198, Nr. 159. Radinys yra Lubomirskių muziejuje, Lvove (inv. Nr. 166).

[61]) E. Šturms, l. c., psl. 13—14.

[62]) Kirvis yra Biržų muziejuje.

[63]) Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus priešist. skyr. inv. Nr. 916.

[64]) V. D. Kultūros Muziejaus priešist. skyr. inv. Nr. 886.

[65]) Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau 1899, psl. 31; M. Ebert, Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland 1913. — Prähistoriche Zeitschrift, Bd. V, 1913, psl. 500.

tipo atkraštiniams kirviams, gali būti priskiriami ir III periodui[66]). Iš kitos formos kirvių II-jam periodui tenka priskirti Rešketos ir Virvyčios santakoje (Pav. 16:2), Varnių vls. ir Notėnuose, Kretingos aps. rasti baltiškos ankstyvos formos kovos kirviai[67]). Iš papuošalų šiam periodui priskiriamas įvijos smeigtas, rastas taip pat Rešketos ir Virvyčios santakoje (Pav. 16:1). Šitokių smeigtų centras yra Pamaryje, todėl ir mūsiškis įvijos smeigtas tenka kildinti iš Pamario[68]).

Žymiai daugiau radinių turime iš III-jo periodo. Šiam periodui priskiriama eilė vėlyvo Rytų Pabaltijo tipo atkraštinių kirvių, kurių ašmenys yra smarkiai užsirietę į viršų. Jų rasta šiose vietose: Ringuvėnuose (Pav. 15:1), Kuršėnų vls.[69]), Kirkiluose, Biržų vls.[70]), Tautušiuose (Pav. 15:2), Betygalos vls.[71]), Žemojoje Panemunėje (Pav. 14:3), Šakių aps.[72]), Šilinėje, Pagėgių aps.[73]), Laukogaliuose, Pagėgių vls.[74]) ir Šilutės(?) aps.[75]). Pagaliau vienas kiek kitokios formos Rytų Pabaltijo atkraštinis kirvis yra Biržų muziejuje, tačiau, deja, lig šiol dar nepaaiškėjo tiksli jo radimo vieta. Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai yra vietinės kilmės. Tam pačiam laikotarpiui yra priskiriami baltiškieji kovos kirviai, rasti Salamiestyje, Panevėžio aps.[76]), Pietariuose (Pav. 16:3), Marijampolės vls.[77]), Gedmino dv., Klaipėdos aps., kur kartu buvo rasti du Ry-

---

[66]) E. Sturms, l. c., psl. 14.

[67]) E. Sturms, l. c., psl. 56 tt, Taf. 10 g. Radinys yra V. D. Kultūros Muziejuje, inv. Nr. 631:2; Notėnų kirvis yra kun. Kuprio nuosavybėje (Kretingoje).

[68]) E. Sturms, l. c., psl. 42—43, Taf. 10 f. Smeigtas yra V. D. Kultūros Muziejuje, inv. Nr. 631:1.

[69]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 633.

[70]) Biržų Muziejuje.

[71]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 816:1.

[72]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 632.

[73]) Prussia Muziejus, Karaliaučiuje.

[74]) Prussia Muziejus, inv. Nr. V. S. 290, Nr. 8391a (1907).

[75]) Dresdeno muziejuje.

[76]) Schriften der Physik. — Ökonomischen Gesellschaft, Bd. 28, psl. 12 ir Bd. 29, psl. 25. Radinys yra kažkur dingęs.

[77]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 634.

tų Pabaltijo tipo ietigaliai[78]) ir Šilutės (?) aps.[79]). Iš kito tipo kirvių dar tenka pažymėti skoptiniai kirviai, rasti Gailiūnuose (Pav. 15:4), Šiaulių vls.[80]), tik, deja, antras toje pat vietoje rastas kirvukas nepateko į muziejų ir kažkur dingo. Vienas toks skoptinis kirvis, rastas Jazdaičiuose, Kretingos aps., yra padarytas iš akmens[81]). Iš ginklų III-jam periodui priskiriami trys Telšių ar Raseinių aps. surasti žalvariniai kalavijai[82]), du Gedmino dv., Klaipėdos aps. jau paminėti ietigaliai ir vienas ietigalis, surastas Tautušiuose (Pav. 17:1), Betygalos vls.[83]). Daugiausia III periodo papuošalų yra davę Šlažų pilkapiai, Klaipėdos aps., kur buvo surasta apie 20 įvairių Rytų Pamario — Vakarų Prūsų kultūros sričiai būdingų papuošalų: rytų vokiečių tipo ąselinių smeigtų, smeigtų su plokštele šone, uždarų apskrito piūvio apirankių ir kt.[84]). Keramikos dirbinių, kuriuos be abejonės galėtume priskirti kalbamam laikui, turime tik iš Šlažų pilkapių[85]). Pagaliau tenka priminti dar dvi žalvarines statulėles. Viena pontinės kilmės statulėlė buvo rasta Sernuose (Klaipėdos aps.) po dideliu plokščiu akmenim[86]), o antros Lietuvoje rastos anatolinės kilmės statulėlės tiksli radimo vieta, deja, nežinoma[87]).

Naujasis žalvario amžius. Kiek mažiau radinių turime iš naujojo žalvario amžiaus. IV-jam periodui yra priskiriamas

---

[78]) Prussia Muziejaus inv. Nr. 13568—13570; E. Sturms, l. c., Taf. 20 k.

[79]) Drezdeno Muziejuje.

[80]) V. D. Kultūros Muziejuje.

[81]) Radinys yra Stockholmo Muziejuje, inv. Nr. 6565:13, plg. C. Schmidto rankraštį „Necrolituanica" 1863 m., Nr. 283 ir E. Sturms, l. c. Taf. 9 d.

[82]) M. Ebert, Reallexikon, Bd. XIII, psl. 7, Taf. 4:g-i. Kalavijai yra Lietuvių Mokslo D-jos muziejuje, Vilniuje.

[83]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 816:2.

[84]) E. Sturms, l. c., psl. 60 tt, 100—102, Taf. 15:a-m.

[85]) E. Sturms, l. c., Taf. 22 a-b.

[86]) E. Sturms, l. c., psl. 100, 146, Taf. 20a, plg. dar Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Bd. 22, psl. 424 tt. (A. Bezzenberger ir F. Peiser).

[87]) A. M. Tallgren, A bronze statuette from Lithuania. — Senatne un Māksla II, 1938, psl. 56—63; Helsinkio muziejuje, inv. Nr. 4802:2.

Vaškų „lobis“ (Biržų aps.), kur viename moliniame puode buvę rasta Haličiaus tipo kirvis su skyle kotui šone, įmovinis Mälaro tipo kirvis ir švedinis miniatiūrinis durklas[88]). Tačiau šio lobio vienalytiškumas sukelia abejonių. Mälaro tipo įmovinis kirvis, kurių Rytų Pabaltijy lig šiol surasta tik 4, yra priskiriamas IV periodui ir yra vidurinės Švedijos kilmės. Haličiaus tipo kirvis gali būti daug ankstyvesnis. Taigi, atrodo, kad čia greičiausiai turime reikalo su atskirais radiniais, bet ne su lobiu. Greičiausiai tam pačiam periodui reikia priskirti ir kalavijo fragmentas, surastas Banduž iuose, Klaipėdos aps.[89]).

Iš V-jo periodo taip pat turime labai maža radinių. Šiam laikotarpiui priskirtini ietigaliai iš Milašaičių, Plungės vls.[90]), Gribžinių (Pav. 18:3), Gargždų vls., Kretingos aps.[91]), Kukorų, Šilutės aps.[92]) ir greičiausiai smarkiai sugadintas ieties galas, surastas į šiaurę nuo Juodkrantės[93]). Apskritai, priskirti ietigalius kuriai nors kultūrinei sričiai yra gana sunku. Gribžinių ietigalis greičiausiai yra pietinės Rusijos kilmės.

VI periodas radinių skaičiumi ir formomis yra žymiai turtingesnis. Ankstyvesnei įmovinių kirvių formai tenka priskirti kirviai su mažai išgaubtu įmovos galu ir kurių ąselė yra arti įmovos krašto. Šio tipo kirvis yra rastas Rambyne, Pagėgių aps.[94]). Tai pačiai formai gimininga kirvis surastas Petreliuose, Šilutės aps.[95]). Jis turi beveik paralelinius šonus ir smarkiai praplatintus ašmenis. Minėtojo tipo kirvių

[88]) M. Ebert, Reallexikon, Bd. 13, psl. 7, Taf. 4e-d. Lobis yra Stockholmo muziejuje, inv. Nr. 6565:14—16; A. M. Tallgren, The Arctic Bronze Age in Europa. — Eurasia Septentrionalis Antiqua, XI, 1937, psl. 30 tt; taspats, Die sog. Mälaräxte der ostbaltischen Bronzezeit. — Liber Saecularis, l. c., psl. 721—726.

[89]) C. Engel, Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, psl. 249, pastaba 661.

[90]) Lapinsko nuosavybėje (Lekemės km., Plungės vls.).

[91]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 635.

[92]) Valstyb. Berlyno Muziejus, inv. Nr. Ia, 160.

[93]) Mannus Erg. Bd. VIII, psl. 107, pieš. 12a.

[94]) Valstyb. Berlyno Muziejus, inv. Nr. II, 2894.

[95]) Prussia Muziejus Karaliaučiuje, inv. Nr. 2081; C. Engel, Vorgeschichte der altpr. Stämme, Taf. 118Ab.

centras yra Tilžės apylinkėse. Tipologiškai panašus kirvis yra surastas Rambyne[96]). Iš įmovinių kirvių su išgaubtu įmovos galu dar paminėtini: Inkūnų km. (Pav. 19:2), Vabalninko vls.[97]), Žygaičių km. (Pav. 19:2), Žygaičių vls.[98]), Kalotės, Klaipėdos aps.[99]), Šilainių, Krakių vls., Kėdainių aps.[100]), Liudvinavo m., Marijampolės aps.[101]) ir Česų (Česukų), Merkinės vls. [102]). Pagaliau žalvario amžiaus pabaigai ir prieškristiniam geležies amžiui yra priskirtini įmoviniai kirviai, rasti šiose vietose: Daugirdavoje (Pav. 19:4), Girkalnio vls.[103]), Radikiuose, Lapių vls.[104]), Liepinėje, Klaipėdos aps.[105]), Šlažuose[106]) ir Nidoje[107]).

Iš ginklų VI periodui priklauso trys ietigaliai, rasti: Česuose, Merkinės vls.[108]), Daugirduose (anksčiau Plemburgas) (Pav. 18:2), Ariogalos vls.[109]) ir Šilutėje[110]).

Iš naujai surastų papuošalų minėtam laikotarpiui tenka priskirti du lobiai. Įdomus žalvario amžiaus pabaigos ar net ir prieškristinio geležies amžiaus lobis buvo surastas Pabaliuose, Panevėžio vls.[111]). Čia vienoje vietoje buvo surastos keturios antkaklės smailėjančiais galais ir du įvijos smeigtai

---

[96]) C. Engel, l. c., Taf. 118Ah.

[97]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 979.

[98]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 887.

[99]) Klaipėdos Krašto Muziejus, inv. Nr. 829.

[100]) A. Zaborski, Cmentarzysko w Poszuszwiu w pow. i gub. Kowieńskiej. — Światowit VI, 1905, psl. 147. Radinys yra Lenkų Moksio Bičiulių D-jos muziejuje Vilniuje.

[101]) Marijampolės Sodžiaus Muziejuje, inv. Nr. 593.

[102]) W. Szukiewicz, Przedmioty bronzowe. — Światowit I, psl. 74, pieš. 53.

[103]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 637.

[104]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 638.

[105]) C. Engel, l. c., Taf. 118 A g. Radinys yra Prussia Muz., inv. Nr. 267.

[106]) Prusia Muziejus, inv. V, 330, 8436 d.

[107]) Mannus Erg. Bd. VIII, psl. 107, pieš. 12 b. Prussia Muz. inv. Nr. 2021.

[108]) W. Szukiewicz, Przedmioty bronzowe, l. c., psl. 74, pieš. 54.

[109]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 636.

[110]) C. Engel, l. c., psl. 253. Prussia Muziejus.

[111]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 980 : 1—6.

(Pav. 20). Antras kiek didesnis radinys aptiktas Baudėjų dv. tvenkinyje, Stakliškių vls., Alytaus aps.[112]). Čia dumble buvo rastas įvijos smeigtas (Pav. 21:1), įvijinė apirankė (Pav. 21:4—5) ir greičiausiai arklio aprangos papuošalų (Pav. 21:2, 3, 6). Be to, Miežaičiuose (paliai Kelmę) 1931 m. buvo surastas žalvario žaliavos lobis, susidedąs iš 8 nevienodo ilgio (nuo 37 cm iki 47 cm) žalvarinių netaisyklingo trikampio piūvio lazdučių[113]). Ar šis žaliavos lobis priskirtinas naujajam žalvario amžiui, kol nėra ištirta lazdučių cheminė sudėtis, dar negalima pasakyti.

Peržiūrėję visą dabar turimąją mūsų žalvario amžiaus medžiagą ir palyginę ją su to paties laikotarpio radiniais kaimyniniuose kraštuose, matome, kad dalis radinių yra svetimo pobūdžio, atgabenti iš svetur arba pagaminti savame krašte pagal svetimus pavyzdžius, o kita dalis yra vietinės kilmės ir pagaminta vietinių amatininkų. Svetimos kilmės dirbiniai yra patekę į Lietuvą iš įvairių kultūros sričių. Vieni pasiekė Lietuvą iš dab. Didžiosios Lenkijos (kotinis durklas), kiti iš Pamario (Patiltės įvijos smeigtas), iš Rytų Pamario — Vakarų Prūsų kultūros srities (Šlažų pilkapiuose rastoji medžiaga), dar kiti kalba apie santykius su vid. Švedija (Mälaro tipo kirvis iš Vaškų) ir t. t. Apie santykius su Rytų Pamario — Vakarų Rrūsų ir iš dalies su lužičėnų kultūra, kuri yra priskiriama ilirams, ypač ryškiai kalba Šlažų pilkapiuose (Klaipėdos aps.) ir Sembuose surastieji papuošalai. Net ir laidosena yra beveik visai vienoda kaip ir Rytų Pamario — Vakarų Prūsų kultūrinėje grupėje. Todėl kai kurie proistorikai (C. Engelis ir E. Šturmas)[114]) net nori priskirti šiuos kapus ateiviams ar net kolonistams, atsikėlusiems jūra iš anapus Vyslos žiočių ir čia paskydusiems vietos gyventojų tarpe. Tačiau šie tvirtinimai tuo tarpu neįmanoma tinkamai pagrįsti. Ligi šiol iš viso Sembuose ir Klaipėdos krašte yra žinomos tik kelios radinių vietos, kur aptikta minėtos kultūros dirbinių. Ne-

[112]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 640 : 1—10.

[113]) Dalis lazdučių yra Šiaulių „Aušros" Muziejuje, kita dalis V. D. Kultūros Muziejuje.

[114]) C. Engel, Vorgeschichte der altpreussischen Stämme, I, psl. 212—214; E. Šturms, Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum, psl. 132, 145.

turint daugiau panašios rūšies kapų ir radinių, sunkoka kalbėti apie čia įsikūrusius ateivius ar kolonistus. Tik tada, jei Klaipėdos krašte, Sembuose ar kur nors kitur Lietuvoje bei Rytų Prūsuose rastume ištisų tos kultūros kapinynų, tada daugiau turėtume pagrindo kalbėti apie kokius nors ateivius arba net ir apie vientisą etninę grupę.

Be eilės iš kitur įgabentų žalvarinių dirbinių, Lietuvoje randama daug ir vietinio pobūdžio radinių. Ypač II—III periode Lietuvoje pradeda ryškėti savarankiška žalvario amžiaus kultūra, atsiranda eilė vietinio darbo įrankių (pvz., Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai, ietigaliai, baltiško tipo kovos kirviai ir kt.) ir jau turime nemaža duomenų, rodančių kad jie buvo gaminami savame krašte, tam tikrose liejyklose. Lietuvos žalvario amžiaus kultūra nesutampa su ta pačia kultūros raida Skandinavijoje (germanų žalvario amžius) ir vakariniuose bei pietiniuose kaimyniniuose kraštuose (Rytų Pamario — Vakarų Prūsų bei lužičėnų kultūra). Šios kultūros palikimas, įvairūs radiniai, savo formomis aiškiai išsiskiria iš kitų kaimyninių kultūrų, todėl mes jau galime nustatyti apytiksles tos kultūros ribas. Dalis Vakarų Prūsų, Rytų Prūsai, Lietuva, pietinė Latvija, Gudai ir šiaurės rytų Lenkija sudaro atskirą kultūros sritį, kurią mes, be abejonės, galime pavadinti senųjų baltų (aisčių) kultūros sritimi[115]). Todėl iš dabar turimųjų duomenų jau yra tvirto pagrindo manyti, kad žalvario amžiaus pradžioje maždaug nuo Persantės upės iki Dauguvos, nuo Baltijos pajūrio iki Gudų (rytinė siena dar neaiški) ir pietuose iki Netzės, Vyslos bei žemut. Bugo[116]) jau yra gyvenę vėliau istoriniuose šaltiniuose minimų aisčių (baltų) protėviai. Čia svarbu pažymėti, kad ir „gyvatgalvių" kaplių paplitimo ribos, kaip matėme, beveik sutampa su vietinės kilmės žalvario amžiaus dirbinių paplitimu. Toliausiai į vakarus „gyvatgalvis" kaplys yra rastas Kösline, Pamaryje[117]). Vėlyvesniais laikais ši baltų kultūros sritis taip pat daugiau ar mažiau sudaro vienalytį kūną, aiškiai išsiskiriantį iš kaimyni-

---

[115]) C. Engel, l. c., psl. 200, 207.

[116]) L. Kilian, Zum Ursprung der Balten. — Altpreussen, 3. Jahrg., Heft 2, 1938, psl. 40. Autorius ir Rytų Pamario kraštą laiko baltišku.

[117]) L. Kiliano pranešimas žodžiu, plg. išnašą 50.

nių kraštų. Baltai, kiek galima spręsti iš radinių vienodumo, senajame žalvario amžiuje dar tebegyveno drauge ir nebuvo suskilę į atskiras tautas. Tik naujajame žalvario amžiuje lyg pradeda išsiskirti atskiros kultūrinės grupės. Taigi, kaip matome, baltų gyvenamasis plotas žalvario amžiaus pradžioje yra buvęs daug didesnis, negu vėlyvaisiais priešistoriniais laikais. Tos ribos kurį laiką lieka tos pačios, krašte vyrauja rimtis ir visai nejusti, kad kita kuri nors svetima tauta būtų įsiveržusi į baltų gyvenamuosius plotus. Tik vėlyvesniuose žalvario amžiaus perioduose Pavyslyje baltai susiduria su germanais. Rytiniame Kurše taip pat pasireiškia germaniškos kultūros įtaka („laiviniai" kapai). Kurše net galime kalbėti apie mažą gotlandiečių koloniją[118]).

Apie žalvario amžiaus Lietuvos gyventojų ūkio formą ir dvasinį gyvenimą nedaug turime žinių. Reikia manyti, kad neolite pasirodę žemės ūkio ir naminių gyvulių auginimo pradmenys labiau sustiprėjo. Užsimezga platesni santykiai ne tik su kaimyniniais, bet ir tolimais kraštais. Kaip matėme, tokių santykių turėta su lužičėnų kultūra, su vid. Švedija, piet. Rusija, o kai kurie radiniai (statulėlės) kalba net apie tolimus santykius su Kaukazo ar priešakinės Azijos bei Anatolijos kraštais. Apie laidojimo formas esame gana menkai informuoti, nes žalvario amžiaus kapų Lietuvoje lig šiol surasta labai maža. Iš keleto ištirtų kapų žinoma, kad senajame žalvario amžiuje vyravo paprotys laidoti žmones nedegintus pilkapiuose (Slažų pilkapiai)[119]). Labai galimas daiktas, kad dalis atkraštinių kirvių ir kitų radinių yra kilę iš suardytų kapų. Senojo žalvario amžiaus gale (III periode) žmonės pradedami deginti. Prie šios rūšies kapų tenka priskirti P i e t a r i ų km. pilkapiai (Marijampolės vls.), kur viename pilkapyje tarp puodų šukių ir pelenų buvo surasta baltiško tipo kovos kirvio pentis[120]). Toliau prie naujojo žalvario amžiaus tyrinėtųjų kapų

---

[118]) C. E n g e l, Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums. Riga 1933, psl. 7; Latviešu Kultūra Senatnē. Riga 1937, psl. VII (F r. B a l o d i s).

[119]) E. S t u r m s, Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum, psl. 100—102 (čia nurodyta ir literatūra).

[120]) Žinios iš V. D. Kultūros Muziejaus archyvo, plg. Pav. 17:3.

tenka priskirti pilkapiai, apdėti keliais koncentriniais akmenų vainikais šiose Klaipėdos aps. vietose: Kretingalėje, Eglynuose ir Egliškiuose[121]).

V

PRIEŠKRISTINIS GELEŽIES AMŽIUS

(500 pr. Kr. iki Kr. gim.)

Pereidami prie prieškristinio geležies amžiaus, turime pastebėti, kad šis pats neaiškiausias ir tamsos apsuptas laikotarpis nedaug tėra paryškėjęs. Dėl gerai datuojamų radinių trūkumo sunku spręsti bet kuriuos klausimus ir beveik neįmanoma nustatyti kultūros tolydumą tarp žalvario ir pokristinio geležies amžiaus. Tačiau šitame laikotarpyje ne tik Lietuvoje, bet ir visoje šiaurinėje bei rytinėje Europoje susiduriame su primityvia kultūra, beveik visur jaučiamas didelis kultūros sumenkimas. Šio kultūros sumenkimo priežastys yra įvairiai aiškinamos[122]). Geologai, pasiremdami durpynų tyrinėjimais, įrodinėja, kad žalvario amžiaus gale buvęs šiltas ir sausas klimatas prieškristinio geležies amžiaus pradžioje gana staiga pakitęs ir tapęs žymiai šaltesnis bei drėgnesnis, todėl, susidarius nepalankioms gyvenimo sąlygoms, žmonės turėję išsikelti arba labai skurdžiai gyventi. Tačiau klimato pablogėjimas negalėjo būti vienintele kultūros sumenkimo priežastimi. Daugelyje kraštų žmonės ne tik priešistoriniais, bet ir dabartiniais laikais mokėjo ir moka prisitaikyti prie įvairių klimato sąlygų. Kiti vėl aiškina, kad šis laikotarpis esąs permažai ištirtas, todėl ir neturima daugiau šios kultūros liudininkų. Bet ir šis argumentas nėra įtikinamas. Net ir Švedijoje, kur proistorės

---

[121]) Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 22, psl. 39 tt; t. 23, psl. 85 tt ir t. 21, psl. 86.

[122]) H. Arbman, Zur Kenntnis der ältesten Eisenzeit in Schweden. — Acta Archaeologica, vol. V, fasc. 1—2, Köbenhavn 1934, psl. 41—48; B. Nerman, Die Herkunft und die frühesten Auswanderungen der Germanen. Stockholm 1924, psl. 18 tt.

mokslas turi jau gilią praeitį ir kur visi laikotarpiai yra pakankamai gerai ištirti, vistiek to meto radinių yra labai maža. Kultūros sumenkimo priežasčių greičiausiai tenka ieškoti ne tik krašto viduje, bet ir už jo ribų. Vidurinėje ir vakarinėje Europoje tuomet buvo įsigalėjusios dvi labai galingos kultūros: lužičėnų ir keltų. Tame pačiame laikotarpyje germanai iš savo pirminių sodybų, Skandinavijos pietų ir Danų salų, dėl nežinomų priežasčių dar gyviau pradeda veržtis į vakarus, rytus ir pietus[123]). Germanai, besibraudami į dab. Vokietiją ir Lenkiją, susiduria su to krašto gyventojais keltais ir ilirais. Apie 400 prieš Kr. ir keltai, veržiamiesi į šiaurę, susiduria su germanais. Prasideda ilgos kovos tarp germanų, keltų ir lužičėnų kultūros atstovų. Ši skandinaviškių germanų ekspansija gyvai pajuntama ir žemutiniame Pavyslyje. Toje srityje baltai susiduria su iš šiaurinės Jutlandijos besiveržiančiais vandalais, kurie apsigyvena maždaug Osterodės bei Neidenburgo aps. ir toliau į pietus, vėliau iš Bornholmo salos atėjusiais burgundais, kurie apsigyvena žem. Pavyslyje beveik iki Pasargės ir pagaliau beveik kartu su jais iš pietinės Skandinavijos pasirodžiusiais gotais. Šioje srityje susidaro mišri pasienio kultūra, kurioje aptinkame ir baltiškų ir germaniškų elementų. Rytų germanų kultūros riba Prūsuose ėjo maždaug šia linija: nuo Elbingo aukštumos pietų rytų kryptimi iki Pasargės — Alnos ir čia išilgai į pietryčius[124]). Giliau į baltų kraštą germanai neįsibrauna ir jame neįvyksta žymesnių pasikeitimų ar etninių persigrupavimų. Tokiame dideliame sąmyšyje nutrūksta prekybiniai keliai, ėję iš pietinės ir vidurinės Europos į šiaurės kraštus, šiaurės rytų Europa lieka izoliuota nuo svarbesnių ano meto kultūrinių centrų. Metalų įvežimas beveik sustoja. Nutrūksta ir šiaipjau nelabai gyvi baltų prekybos santykiai su pietų vakarų kaimynais. Šie gana ilgai trukę neramumai, man rodos, ir buvo viena iš svarbiausių priešKristinio laikotarpio kultūrinio nusmukimo priežasčių, nors ir kiti veiksniai galėjo suvaidinti tam tikrą vaidmenį. Kadangi baltai šitame laikotarpyje geležies dar nemokėjo vietoje pasigaminti, todėl metalą turėjo pakeisti vietinė medžiaga: akmuo, kaulas,

[123]) B. Nerman, Die Herkunft etc., psl. 34 tt.

[124]) C. Engel und W. La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg Pr. 1937, psl. 96—97, 105, 122, 124.

medis ir t. t. Vėl grįžtama beveik prie „medžio-akmens“ amžiaus.

Iš visų baltų gyvenamų kraštų daugiausia šio laikotarpio kapų ir radinių aptikta Prūsuose. Lietuvoje lig šiol žinoma vos keletas šiam laikui priskiriamų kiek aiškiau datuojamų dirbinių, surastų vakarinėje dalyje, pvz., antkaklės trimitiniais atriestais galais iš Šilutės apylinkių[125]), Slažų[126]) ir Noliškių (Padubysio vls., Šiaulių aps.)[127]). Iš kapų tėra žinomas vienas Mišeikių pilkapis (Klaipėdos aps.), kuriame be keleto palaidojimų buvo aptiktas mažas iš akmenų sustatytas rūselis, kurio viduje buvo pastatytas puodas[128]). Geležies dirbinių lig šiol dar visai nerasta. Tik 1934 m. kasinėjimai kai kuriuose Rytų Aukštaičių piliakalniuose (pvz., Velykuškiuose, Vosgėliuose ir kt.) yra suteikę mums daug medžiagos[129]), iš dalies priskirtinos prieškristiniam laikotarpiui. Kai kurių piliakalnių apatiniuose sluoksniuose buvo rasta akmeninių kirvių, daugybė kaulinių dirbinių (pav. 22), (smeigtukų, ylų, adiklių, pasmailintų gyvulių dantų, strėlių antgalių, ietigalių, pragręžtų šerno ir lokio ilčių, kurios greičiausiai buvo nešiojamos kaip amuletai ir šiaip kaulo piaustinių), liekanų primityvios blogai degtos keramikos (Pav. 23, dvi viršutinės eilės), ornamentuotos duobutėmis ar skylutėmis aplink puodo kaklelį, pirštų bei nagų įspaudomis ir t. t.). Be čia paminėtųjų daugiausia prieškristinio laikotarpio radinių tuose Rytų Aukštaičių piliakalniuose buvo rasta gana daug ir vėlyvesnių laikų keramikos liekanų ir gerai datuojamų žalvarinių bei geleži-

---

[125]) Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 21, psl. 85; A. Bezzenberger, Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreussens. Königsberg 1904, psl. 20; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., I, Tartu 1929, psl. 4, Abb. 1. Radinys yra Prussia muziejuje, inv. Nr. V, 7216.

[126]) Sitzungsberichte der Altertumsgesell. Prussia, 21, psl. 85, pieš. 9.

[127]) V. D. Kultūros Muziejus.

[128]) Sitzungsberichte der Altertumsgesell. Prussia, 18, psl. 82—85, Abb. 25 ir sąs. 19, psl. 246.

[129]) Kasinėjimų medžiaga ir apyskaita yra V. D. Kultūros Muziejuje. Plg. dar: P. Tarasenka, Apeiginiai Lietuvos piliakalniai. — Zidinys 1934, psl. 409 tt.; tas pats, Mielanų piliakalnis. — Gimtasai Kraštas 1934, Nr. 2, psl. 85—86.

nių dirbinių nuo III net iki XIII amž. Ypač svarbūs radiniai (pokristinio geležies amž.) yra molinių formų, liejamųjų molinių semtukų fragmentai ir geležies gargažės liekanos. Šie radiniai kalba apie žalvarinių papuošalų dirbimą vietoje ir apie vietinės balų rūdos naudojimą geležiniams įrankiams bei ginklams gaminti. Pagaliau pažymėtinas Velykuškių piliakalnyje surastas ypatingas dvigubas kapas (Pav. 24). Čia iš molio išplūktoje apvalioje duobėje ant stambių degėsių gulėjo du skeletai: vienas aukštininkas, antras kniūpščias. Kadangi duobė buvo gana maža ir, be to, dubens formos, todėl skeletų kaukolės ir kojų blauzdikauliai gulėjo žymiai aukščiau stuburo. Kojų blauzdikaulių dalis su pėdų kaulais jau buvo nuarta. Šalia galvų padėta po vieną akmenį. Griaučiai yra gana gerai išlikę. Duobės dugne rasta didelių anglių ir net nuodėgulių liekanų, geležies gargažės, raudonos spalvos akmenų (okerio), suanglėjusių storų nerinių liekanų, o iš priedų prie vieno skeleto buvo padėtas geležinis meškerės kabliukas ir kaulinė yla, o prie antro skeleto kairiojo žastikaulio — spaudu ornamentuota puodo šukė. Griaučių viršuje buvo aptiktas storokas degėsių sluoksnis. Panašios rūšies kapų buvo surasta ir daugiau. Šis dvigubas kapas ir savo duobės forma ir pačia laidosena yra neįprastas, sunkiai aiškinamas ir datuojamas.

Ši piliakalnių kultūra, kiek tuo tarpu yra žinoma iš paskutiniųjų laikų tyrinėjimų ir prieškarinių L. Kšyvickio kasinėjimų[130]), yra paplitusi rytinėje Lietuvos dalyje, būtent: Zarasų, Utenos, Rokiškio, iš dalies Ukmergės aps. ir šiaur. rytinėje Vilniaus krašto srityje. Rytų Lietuvos piliakalniai daug kuo skiriasi nuo likusios Lietuvos dalies piliakalnių. Pirmiausia skiriasi išviršinė piliakalnių išvaizda. Daugelyje Rytų Lie-

---

[130]) L. Krzywicki, Poslednije momenty neolitičeskoj epochi v Litve. Die letzten Momente des Neolythes in Litauen. — Sbornik v čest semidesiatiletija prof. Dm. N. Anučina. Moskva 1913, psl. 301—318; tas pats, Grodziska górno — litewskie. Dukszty — Worańce. — Pamiętnik Fizyograficzny, t. XXII, dział V, Warszawa 1914, psl. 13—32; tas pats, Grodziska górno — litewskie. Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami. — Pamiętnik Fizyograficzny, t. XXIV, 1917, psl. 1—42; tas pats, Pilkalnia pod wsią Petraszunami. — Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. V, Wilno 1914, psl. 1—27; tas pats, Pilkalnie na Litwie. — Studja Staropolskie. Księga ku czci Aleksandra Brücknera. Kraków 1928, psl. 154—172.

tuvos piliakalnių nematyti fortifikacinių įrengimų; visai kitaip yra likusioje Lietuvos dalyje: čia daugumoje piliakalnių aiškiai pastebimi supilti pylimai, iškasti grioviai ir kt. Atrodo, kad Rytų Aukštaičių piliakalniai yra turėję kitokią paskirtį; juose aptinkamas storas kultūrinis sluoksnis, susidedąs iš degėsių, keramikos, kaulinių bei akmeninių dirbinių, naminių ir laukinių gyvulių kaulų ir paprastai nedidelio pokristinio geležies amžiaus žalvarinių bei geležinių dirbinių kiekio, kalba, kad tie piliakalniai ilgą laiką buvo gyvenami. Skiriasi ir kultūrinis inventorius. Rytų Aukštaičių piliakalniuose susiduriama su žymiai primityvesne kultūra: čia randama dar akmens kirvių, primityvios keramikos liekanų ir ypač daug kaulinių dirbinių. Likusioje Lietuvos dalyje tos rūšies radinių lig šiol visai nerasta. Atrodo, kad Rytų Aukštaičių piliakalnių pradžia siekia gilesnę praeitį. Nerasta Rytų Aukštaičių piliakalniuose ir grūdų liekanų, kurių apsčiai aptikta Žemaičių piliakalniuose.

Nelengva suskirstyti chronologiškai Rytų Aukštaičių piliakalniuose aptinkamą medžiagą. Dalis radinių (akmens įtveriamieji kirviai, gal būt, puodų šukės pagražintos duobutėmis) yra priskirtina akmens amžiui, dalis akmens kirvių (pvz., akmens kirvis, kurio ašmenys padirbti pagal žalvarinius Rytų Pabaltijo tipo atkraštinius kirvius), be abejonės, tenka priskirti žalvario amžiui. Didelė kaulinių dirbinių dalis priklauso prieškristiniam geležies amžiui. Kiek sunkiau nustatyti gnaibytinės ir nagų įspaudomis ornamentuotos keramikos amžių. Nors ši keramika labiausiai buvo paplitusi prieškristiniame geležies amžiuje, tačiau pagražinimo būdas, kaip rodo naujausieji piliakalnių tyrinėjimai Latvijoje[131]), dar tebebuvo vartojamas senajame ir viduriniame geležies amžiuje. Dar daugiau: net XI—XII amž. lybių kapuose aptinkama gnaibytinės ir pirštų nagų įspaudomis ornamentuotos keramikos. Visai lengvai galime priskirti dalį keramikos, ornamentuotos vingiais, naujajam geležies amžiui. Taip pat aiški žalvarinių ir geležinių dirbinių chronologija: jie lengvai įterpiami į atskirus pokristinio geležies amžiaus laikotarpius. Tuo tarpu palieka neaiškus molinių semtukų ir liejamųjų formų amžius.

[131]) V. Ginters, Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi. — Senatne un Māksla, IV, 1936, psl. 99—100, pav. 12.

Artimausių paralelių Rytų Lietuvos piliakalnių kultūros liekanoms turime ir už Lietuvos ribų: vidurinėje ir rytinėje Latvijoje, Guduose ir net vidurinėje Rusijoje[132]). Kuriai etninei grupei priskirtina ši taip plačiai paplitusi kultūra? „Gorodišče" kultūra vid. Rusijoje gana pamatuotai yra priskiriama suomių ugrų kiltims[133]), tačiau Lietuvos bei Latvijos čia minėtosios kultūros liekanos priskirti kuriai nors suomių ugrų giminės kilčiai nebūtų pagrindo. Rytų Lietuvos, vidurinės bei rytinės Latvijos bei didelės Gudų dalies piliakalnių kultūra yra labai gimininga ir, kaip rodo pokristinio geležies amžiaus šiose srityse aptinkama medžiaga, toji giminystė nepranyksta. Todėl yra rimto pagrindo manyti, kad šios kultūros atstovai yra buvę lietuvių ir latvių protėviai.

VI

SENASIS GELEŽIES AMŽIUS

(0—400 po Kr.)

PriešKristinio geležies amžiaus kultūros sumenkimas Lietuvoje dar tebejaučiamas ir pirmame amžiuje po Kr., tačiau, pradedant II-ju amžiumi, Lietuvos ūkiniame ir kultūriniame gyvenime pastebime tam tikrų pagerėjimo reiškinių, o II amž. gale ir III amž. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas visame krašte. Ypač vakarinėje, vidurinėje ir šiaurinėje Lietuvos dalyje pražysta turtinga ir įvairi medžiaginė kultūra. Jei ankstyvesnių laikų mūsų krašto žmonių gyvenimui pažinti dėl mažo gerai ištirto medžiagos kiekio teko naudotis daugiausia atsitiktinio pobūdžio radiniais, dabar jau turime žymiai daugiau vertingos medžiagos, surastos ne tik atsitiktinai, bet ir iš sistemingų kasinėjimų. Vienas iš vyriausių šaltinių senojo ge-

---

[132]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., I, Tartu 1929, psl. 24 tt.

[133]) A. M. Tallgren, Zur Einwanderung der Esten. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1912—1920, Tartu 1921, psl. 191.

ležies amžiaus kultūrai pažinti yra daugybė radiniais turtingų kapinynų. Be to, ir rašto šaltiniai (Caius Plinius Secundus, Cornelius Tacitus, Claudius Ptolemaios), nors dar nelabai tikslūs ir patikimi, padeda šiek tiek aiškinti pokristinio laikotarpio mūsų krašto gyventojų kultūrą ir jų santykius su kitais kraštais. Visa ši medžiaga atskleidžia mums jau gana ryškų senojo geležies amžiaus kultūros vaizdą ir leidžia kiek aiškiau pažvelgti ir į tautinius mūsų krašto gyventojų santykius. Tačiau, reikia pripažinti, nemaža įdomių ir svarbių problemų tuo tarpu dar lieka neišaiškintų. Jos tegalės būti išspręstos kiek vėliau, kai ne tik Lietuvoje, bet ir kituose mūsų giminės gyventuose kraštuose susikaups daugiau sistemingai ištirtos medžiagos.

Iš paskutiniuoju metu tyrinėtųjų senojo geležies amžiaus kapinynų tenka paminėti šie: plokštiniai kapai Sargėnuose (Lapių vls., Kauno aps.), pilkapiai Paviekiuose (Padubysio vls., Šiaulių aps.), plokštiniai kapai Seredžiuje (Kauno aps.), plokštiniai kapai Veršvuose (Raudondvario vls., Kauno aps.), plokštiniai kapai Upytėje (Panevėžio aps.), pilkapiai (?) Linkaičiuose (Joniškio vls., Šiaulių aps.), Gibaičiuose (Meškuičių vls., Šiaulių aps.) ir plokštiniai kapai Eiguliuose I (Pažaislio vls., Kauno aps.).

Vienas ankstyviausių senojo geležies amžiaus kapinynų buvo tyrinėtas 1938 m. pavasarį Sargėnuose (Lapių vls., Kauno aps.), dešiniajame Neries krante. Kapinyno vieta yra lygi. Čia iš viso jau ištirti 57 kapai. Sargėnų kapinyne mirusieji būdavo laidojami 0,5—1,00 m gilumo duobėse. Daugelyje atvejų duobės ribose beveik iki pat griaučių buvo susidurta su atskiromis judintoje žemėje įsimaišiusiomis smulkiomis anglimis. Daugelio kapų duobės dugne surasta taisyklingai padėtų akmenų: du akmenys kaukolės šonuose ir du kojų gale. Tačiau aptikta kapų, kur ir šalia klubikaulių buvo padėta po vieną akmenį. Ir vaikų kapų duobės dugne beveik visada surasta po keturis taisyklingai sudėtus akmenis (Pav. 29). Tokių keturių ar kartais ir šešių akmenų tarpe buvo aptinkami gana blogai išlikę žmonių griaučiai, begulį aukštininki. Įdomu pastebėti, kad lig šiol tyrinėtoje kapinyno dalyje vyrai aptikti begulį galvomis į vakarus, o moterys į rytus. Vyrų kapuose surasta nemaža smarkiai profiliuotų ir akinių „šalutinės prū-

sų serijos" segių, geležinių lazdelinių smeigtukų, masyvių apvalainio piūvio apirankių, pagražintų akiniu raštu ir įmovinių kirvių (Pav. 26). Moterų kapuose aptikta įvijinių žalvarinių antsmilkinių, emalinių įvairiaspalvių karolių, kaklo papuošalų, sudarytų iš žalvarinių įvijos vielos gabalėlių ir suvyniotų žalvarinių skardelių, taip pat akinių segių, ankstyvo tipo buoželinių smeigtukų geležine viršūne, geležinių ylų, žiedų ir tos pačios formos, kaip ir vyrų kapuose, apirankių (Pav. 27). Vaikų kapuose surasta įvairios formos mažų masyvių apirankių, smulkių karolių ir kt. Daugumas Sargėnų kapų tenka priskirti II-III amž.

Šis kapinynas yra tuo svarbus, kad čia kartu su gerai datuojamomis akinėmis bei smarkiai profiliuotomis segėmis buvo surasta kitų įvairių papuošalų ir įrankių. Pvz., kape Nr. 36 kartu su akine sege ir įmoviniu kirviu buvo rasta lig šiol Lietuvoje dar nematyta žalvarinė pasaginė segė mažais atriestais įvijiniais galais (Pav. 26:2). Be to, Sargėnų kapinynas pasižymi ypatingu įvijinių žalvarinių antsmilkinių (Pav. 27:1-2) gausumu. Čia lig šiol jau surasta 21 įvijinis antsmilkinis. Tokių galvos papuošalų dar prieškariniais laikais buvo rasta J a g m i n i š k ė j e[134]) (Padubysio vls., Šiaulių aps.), 1931 m. P a š t u v o j e (Kauno aps.)[135]), 1938 m. V e r š v u o s e (Raudondvario vls.) ir 5 egzemplioriai L a z d i n i u o s e, Talsių aps. (Latvijoje)[136]), tačiau lig šiol nei tikroji šių papuošalų paskirtis, nei jų amžius nebuvo aiškus. Sargėnuose šie papuošalai buvo randami kapuose poromis, po vieną kiekvienoje kaukolės pusėje, paliai smilkinius. Viename kape šie antsmilkiniai buvo rasti net su plaukų liekanomis. Šių papuošalų chronologija dabar taip pat jau yra visai paaiškėjusi. Pvz., kape Nr. 12 (Pav. 28) abejose visai sukiužusios kaukolės pusėse, paliai smilkinius, buvo surasti du 9,5 cm skersmens įvijiniai antsmilkiniai, kairėje krūtinės pusėje, netoli žastikaulio aptiktas skersai besantis žalvarinis buoželinis smeigtukas geležine viršūne, greta jo 12 cm ilgio geležinė yla ir ant dešiniosios rankos žalvarinė

[134]) Du egz. paskelbti: M. M a k a r e n k o, Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej. — Kwartalnik Litewski, t. II, 1910, Tab. V.

[135]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 657 : 3—4.

[136]) H. M o o r a, Die Eisenzeit Lettlands, II, Tartu 1938, psl. 472—473, Abb. 70:2.

apvalainio piūvio masyvi apirankė siaurėjančiais galais. Apirankė ornamentuota akiniu raštu. Suardytame kape Nr. 13 tokie pat antsmilkiniai buvo surasti kartu su antkakle trimitiniais galais, buoželiniu smeigtuku, masyvia apvalainio piūvio apiranke ir kt. (Pav. 27:1-6, 8). Kituose kapuose antsmilkiniai rasti taip pat su gerai datuojamais radiniais. Tuo būdu šie antsmilkininiai papuošalai yra priskirtini II amž. antrajai pusei ir III amž. pradžiai. Šių papuošalų centras yra buvęs Lietuvoje.

Maždaug to paties laikotarpio kapinynas buvo tyrinėtas 1933 ir 1937 m. P a v i e k i u o s e, Padubysio vls.[137]). Čia susidurta su pilkapiais, apdėtais akmenų vainiku. Nors patys pilkapiai, iš seno šioje vietoje beariant, daugiausia jau yra sulyginti su žeme, tik vietomis dar matyti nežymios buvusių pilkapių kalvelės, tačiau didelė akmenų vainikų dalis tebėra gerai išlikusi (Pav. 30). Vienur ratu sudėti akmenys aiškiai matyti paviršiuje, kitur jie slepiasi žemėse. Iš viso žemės paviršiuje aiškiai matyti 27 pilkapių akmenų vainikai; jų skersmuo svyruoja tarp 4—5 m. 1933 m. bandomųjų kasinėjimų metų dviejų pilkapių akmenų vainikų viduje tesusidurta su anglių ir pelenų liekanomis; jokių kitų radinių nerasta. Tik tų pilkapių rajone atsitiktinai yra surastas gerai išlikęs molinis puodas (Pav. 25), kurs savo forma yra artimas žalvario amžiaus puodų tipams. Labai galimas daiktas, kad 1933 m. kasinėtieji pilkapiai priklauso dar prieškristiniam geležies amžiui. 1937 m. kasinėtuose šešiuose pilkapiuose susidurta su II—III amž. griautiniais kapais. Griaučių buvo išlikę labai nežymūs pėdsakai. Kiekviename pilkapyje aptikta bent po kelis kapus. Kaip matyti iš kasinėjimų duomenų, žmonės čia būdavo laidojami akmenų vainiko viduje, greičiausiai ant žemės paviršiaus, o kapo viršuje būdavo supilamas neaukštas pilkapis. Vietomis aptikta ir ugnies pėdsakų.

Paviekių pilkapiuose susidurta su įdomiais radiniais. Pvz., I-jo pilkapio penktame kape buvo surasta ankstyvo tipo žalvarinė antkaklė buoželiniais galais ir žalvarinių įvijos vielos gabalėlių. XV-jo pilkapio kape Nr. 1 griaučiai gulėjo NO—SW

[137]) J. P u z i n a s, Lietuvos kapinynams prašnekus. — Naujoji Romuva 1937, Nr. 33—34; t a s p a t s, Šių metų kasinėjimams pasibaigus. — Jaunoji Karta 1937, Nr. 49.

kryptimi ir čia rasta taip pat ankstyvo tipo žalvarinė antkaklė buoželiniais galais, dvi masyvios apvalainio piūvio apirankės ir smarkiai profiliuota segė (Pav. 31). IX-to pilkapio kapas Nr. 6 (Pav. 32) radinių chronologijos atžvilgiu yra tuo svarbus, kad čia surasta dviejų tipų žalvarinių antkaklių (viena trimitiniais, antra buoželiniais galais), įvairiaspalvių emalinių karolių, du žalvarinės įvijos vielos gabalėliai, smarkiai profiliuota segė ir lenktas geležinis peilis ar piautuvas. Iš Paviekių pilkapių papuošalų ypač išsiskiria II amž. galo smarkiai profiliuotos segės. Viena iš jų turi atvirą (Pav. 31:5), kita dengtą įviją (Pav. 32:1). Panašaus tipo segė dar prieškariniais laikais buvo rasta kaimyniniuose J a g m i n i š k i ų pilkapiuose, Padubysio vls.[138]). Be to, tokių segių randama ir už Lietuvos ribų. Daugiausia jų surasta Prūsuose ir viena rasta G a i l i š i u o s e, Ilės vls., Jelgavos aps. (Latvijoje)[139]). Segės spiralė yra dengta. Antkaklių surasta tik dviejų tipų: plačiai visame Rytų Pabaltijy (nuo Sembų iki Suomijos) paplitusios formos antkaklė trimitiniais galais ir ankstyvos formos antkaklės apskritais buoželiniais galais. Pastaroji antkaklių forma taip pat aptinkama nuo Prūsų iki Estijos. Pagaliau paminėtina vietinės masyvios apvalainio piūvio apirankės ir įvežtiniai gražūs raudonos emalės karoliai su žaliomis bei galtonomis juostelėmis, dėmelėmis ir gražiu geltonos spalvos šakelės pavidalo ornamentu. Tokių pat karolių tarp kitko surasta A k m e n o j e, Kražių vls.[140]), S a r g ė n u o s e, Lapių vls. ir M i k y t ų km., Žem. Panemunės vls., Šakių aps. Mūsų kaimynystėje jų surasta L i n k ū n u o s e, Pakalnės aps., T i l ž ė j e[141]), K u n t e r s t r a u c h e prie Wosegau,

---

[138]) M. M a k a r e n k o, Zabytki, l. c., Tab. V ir VI.

[139]) Latviešu Kultūra Senatne. Riga 1937, Tab. XVIII : 6.

[140]) V. D. Kultūros Muziejus, inv. Nr. 697 : 7.

[141]) Linkūnuose (kape Nr. 354) surasta lygiai tokių pačių raudonų emalinių karolių su augaliniu raštu (šakele) kartu su akine šalutinės prūsų serijos sege, smarkiai profiliuota sege ir masyviomis apskrito bei apvalainio piūvio žalvarinėmis apirankėmis. Tilžėje (Splitter) atsitiktinai surasta tokių pat karolių, o netoliese aptikta panoninės kilmės segė, panaši į A d a k a v o (Skaudvilės vls., Tauragės aps.) segę, esančią Jelgavos muziejuje (plg., Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau 1883, psl. 35, Taf. II: a—d). Linkūnų ir Tilžės karoliai yra Prussia muziejuje, Karaliaučiuje.

Fischhauseno aps.[142]), Sojvide, Gotlande[143]) ir kt. Šie karoliai nėra vietinės kilmės, bet įvežti iš Romos provincijų.

Kiek vėlyvesnių laikų plokštinis kapinynas buvo kasinėtas 1936 ir 1937 m. Seredžiuje, Kauno aps. Čia iš viso ištirta 44 kapai. Seredžiuje susidurta su radiniais turtingu kapinynu. Mirusieji ir čia buvo laidojami nevienodo gilumo duobėse aukštininki ir įvairiomis kryptimis. Rankų situacija įvairi: vienur abi rankos būdavo sulenkiamos smailiu kampu ir padedamos ant krūtinės, kitur viena ranka uždėta ant krūtinės, o antra arba ištiesta paliai šoną, arba uždėta žemiau krūtinės ląstos. Kiek buvo galima spręsti iš likusių karstų pėdsakų (tamsių kontūrų šviesesnėje žemėje), vieni laidota lentiniuose, kiti iš medžio liemens išskaptuotuose karstuose, lyg loviuose. Ir Seredžiuje vietomis dar aptikta kapo duobės dugne taisyklingai sudėtų akmenų grupių. Pvz., vaiko kapo Nr. 6 dugne buvo padėti du netaisyklingos formos 10×14,5 cm dydžio akmenys galvos šonuose ir kiek mažesni akmenys kojų gale. Kape Nr. 13 (Pav. 33, 34) buvo padėti šeši akmenys medinio karsto šonuose šitokiu būdu: du akmenys gale galvos, vienas akmuo kairėje pusėje prie žastikaulio, vienas akmuo dešinėje pusėje prie blauzdikaulio vidurio, o apatinių galūnių gale, kaip ir prie galvos, vėl gulėjo padėti du akmenys[144]). Vyrų kapai išsiskyrė ginklais (ietigaliai), įmoviniais kirviais, nors nestigo ir papuošalų, pvz., segių (laiptelinių ir lankinių segių lenktine kojele), juostinių apirankių ir net antkaklių kūginiais galais. Moterų kapai buvo itin gausūs įvairiais papuošalais. Kape Nr. 13 mergaitės kaklą puošė žalvarinė viela apvyniotais galais antkaklė, kurios vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu (Pav. 35:2), net penkios įvairiaspalvių stiklinių ir emalinių karolių apvaros (Pav. 35:9, 10), ant dešiniosios rankos buvo užmautos 5, o ant

---

[142]) W. Gärte, Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg 1929, psl. 166, Abb. 117 : d, f.

[143]) O. Almgren, Die ältere Eisenzeit Gotlands, 1. Heft, Stockholm 1914, psl. 37, Taf. 14 : 226.

[144]) Tokių kapų, kur prie griaučių buvo aptikta padėtų akmenų, žinoma ir Latvijoje, plg.: H. Moora, Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Ile, Kreis Jelgava, Lettland. — Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum. Rigae 1931, psl. 440, Taf. III, II, IV; taspats, Ausgrabungen ältereisenzeitlicher Hügelgräber im Kreise Jekabpils. — Archaiologijas Raksti I, 3, Riga 1928, Taf. XII ir XIII.

kairiosios 3 žalvarinės juostinės apirankės kiek siaurėjančiais galais (Pav. 35:13). Net ir vaikų kapuose surasta daug specialiai vaikams pritaikytų ir padirbtų mažyčių antkaklių kūginiais (Pav. 35:5) ir mažais šaukštiniais galais (Pav. 35:4), smulkių karolių, mažų eglutėmis ornamentuotų juostinių apirankių ir geležinių lazdelinių smeigtukų. Tik smeigtukai savo dydžiu nesiskyrė nuo suaugusių kapuose randamų tokios pat formos smeigtukų. Daugumas Seredžiuje tyrinėtų kapų priklauso III—IV amž., tik du degintiniai kapai yra vėlyvesnių laikų.

Seredžiuje surastų radinių formos daugiausia yra įprastinės, Lietuvoje dažnai aptinkamos. Tik karoliai, kurių kapinyne aptikta ypatingai daug, yra įvežtiniai. Įdomu pastebėti, kad Lauksvydų kapinyne (netoli Seredžiaus) aptikta to paties meistro dirbtų juostinių apirankių[145]).

1938 m. tyrinėtas plokštinis kapinynas Veršvuose (Raudondvario vls.) taip pat yra suteikęs naujos medžiagos. Čia iš viso lig šiol ištirti 86 kapai. Mirusieji laidoti nevienodo gilumo duobėse (nuo 20 iki 150 cm). Grauže palaidotų žmonių skeletai buvo ypatingai gerai išlikę. Ir šitame kapinyne vyrai beveik be išimties buvo laidojami galvomis į vakarus, o moterys į rytus. Kapų duobėse aptiktos įsimaišiusios anglys kalba apie tam tikras ugnies apeigas prie kapo duobės. Nors šio kapinyno jau ištirtas didelis plotas, tačiau kapinynas nepasižymi radinių gausumu. Bet vis dėlto iš gana didelio kapų skaičiaus susikaupė nemažas kiekis naujos medžiagos ir gauta eilė atskirų vertingų pastabų, susijusių su laidosena. Vyrų kapuose dažniausiai buvo randama įprasto tipo įmovinių kirvių, lenktų ir tiesių peilių, gana didelių piautuvų, lazdelinių smaigtukų ir nedidelis kiekis papuošalų. Moterų kapai buvo kiek turtingesni radiniais: juose aptikta antkaklių kūginiais galais, gana daug įvairios formos ir spalvos stiklinių ir emalinių karolių (Pav. 36:5), juostinių apirankių, įvijinių žiedų, keletas laiptelinių segių (Pav. 36:1-2), viena žieduotoji segė su žiedeliu spiralės viršuje, žalvarinių buoželinių, ratelinių ir geležinių bei žalvarinių lazdelinių smeigtukų, ylų ir kt. Dviejuose kapuose rasta ir žal-

[145]) Pvz., Seredžiaus kape Nr. 10 surasta apirankė yra to paties darbo kaip ir Lauksvyduose aptiktos juostinės apirankės (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 652 : 3—4).

varinių įvijinių antsmilkinių. Viename moters kape kaukolės šonuose paliai smilkinius rasta net po du antsmilkinius, o viename suardytame kape aptiktas vienas to paties tipo papuošalas.

Veršvų kapinyne surastoji medžiaga tipologiškai yra labiau artima vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Apie tat kalba ne tik tai grupei būdingos antkaklės kūginiais galais, bet ir žieduotoji segė su žieduota buožele spiralės viršuje[146]).

Upytėje 1938 m. tyrinėtas kapinynas suteikė įdomios medžiagos vidurinės Lietuvos III—V amž. kultūrai pažinti. Čia iš viso ištirtas 51 kapas. Mirusieji Upytės kapinyne buvo laidojami duobėse, kurių gilumas svyruoja tarp 0,63—1,5 m (tik keletas griaučių aptikta 20—56 cm gilumoje). Nors pats kapinynas užima gana didelį plotą, tačiau mirusieji laidoti labai retai. Griaučių situacija yra įvairi: daugiausia aptikta begulinčių galvomis į šiaurės vakarus (16 griaučių), 10 į šiaurės rytus, 8 į pietų rytus, 7 į pietų vakarus ir keletas į pietus, vakarus ir šiaurę. Daugelyje atvejų vyrai gulėjo galvomis į vakarus, o moterys į rytus, tačiau apskritai kapinyne griežtai nesilaikyta šio papročio. Daugumas griaučių gulėjo normaliai, aukštininki, tik vienas aptiktas begulįs kniūpsčias. Keliuose kapuose (Nr. 1, 6, 46 ir 51) duobės dugne susidurta su taisyklingai griaučių šonuose padėtais akmenimis. Kape Nr. 46 aptikti net aštuoni akmenys. Kai kurių kapų duobėse surasta įsimaišiusių smulkių ir kartais stambesnių anglių liekanų. Kape Nr. 8 buvo pastebėti labai aiškūs lentinio karsto pėdsakai. Surasta keletas dvigubų kapų: du dvigubi vaikų kapai (Nr. 20, 31), du dvigubi kapai suaugusių kartu su vaikais (Nr. 5, 44), vienas dvigubas suaugusių kapas Nr. 7, kur mirusieji buvo palaidoti greta vienas kito ir vienas to paties tipo kapas Nr. 6, kur mirusieji buvo paguldyti priešingomis kryptimis, vienas galva į šiaurę (vyras), antras — į pietus. Vyrų kapai išsiskyrė geležiniais siauraašmeniais kirviais, ietigaliais ir lenktais peiliais. Be to, juose rasta žalvarinių bei geležinių diržo sagčių, lazdelinių smeigtukų, piautuvų, ylų ir viename vyriškos lyties vaiko kape Nr. 38, be siauraašmenio kirvio, piautuvo, lazde-

[146]) Tokia pat segė rasta Noruišių pilkapiuose, Kelmės vls., Raseinių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 647:2); plg. dar pav. 61:1-3.

linio smeigtuko, buvo rasta ir papuošalų: antkaklė kūginiais galais ir ant dešiniosios rankos dvi juostinės pusapvalio piūvio apirankės. Moterų kapai, kaip ir visuose kapinynuose, buvo įmanoma atskirti nuo vyrų kapų didesniu papuošalų, ypač karolių, kiekiu. Čia aptikta keletas moterų kapų, pasižyminčių ypatingai gausiu radinių skaičiumi. Pvz., viename kape (Nr. 7) 0,83 m gilumoje buvo susidurta su dviejų žmonių griaučiais, begulinčiais greta OS 130 kryptimi. Prie dešinėje pusėje gulinčių griaučių aptikta labai daug įvarių radinių: ant kaklo buvo uždėta sidabrinė šaukštinė antkaklė viela apvyniotais galais (Pav. 37:7), antkaklės lankelio viduje, aukštutinėje deš. krūtinės ląstos pusėje, gulėjo žalv. apskritinė segė, prie kurios buvo pritvirtintos keturios grandinėlės su kabučiais galuose (Pav. 37:4). Ten pat buvo rastas trikampis pasaitėlis su trimis grandinėmis ir trikampiais kabučiais galuose (Pav. 37:1). Žemiau antkaklės, skersai krūtinės ląstą, gulėjo geležinė yla su medinio koto likučiais. Ant abiejų rankų buvo užmauta po šešias dvejopo tipo juostines apirankes. Ant apatinių galūnių, skersai blauzdikaulių vidurį, gulėjo dvi žalvarinių įvijų eilės. Tai greičiausiai prijuostės ar kito kurio nors drabužio kraštų pagražinimai. Įdomu pastebėti, kad prie kairėje pusėje greta gulinčių griaučių jokių radinių nerasta. Apskritai, man atrodo, kapų priedėlių dydis ir turinys yra sietinas su mirusiųjų socialine būkle. Šiuo atveju minėtame kape šalia turtingo individo galėjo būti palaidotas žemesnio luomo asmuo, vergas ar tarnaitė. Šį spėjimą lyg patvirtintų Dusburgo kronikos žinia, kad Prūsuose „cum nobilibus mortuis arma, equi, s e r v i et a n c i l l a e, vestes, canes venatici et aves rapices et alia que spectant ad militiam urarentur“[147]). Kituose senojo geležies amžiaus Upytės moterų kapuose (Nr. 37) surasta smulkučių apskritų bei paplokščių žalios, mėlynos, baltos ir auksinės spalvos stiklinių karolių ir geltonos bei juodos spalvos apskritų emalinių karolių, žalvarinių antkaklių kūginiais (Pav. 37:3) ir šaukštiniais galais, žalvarinių lankinių segių lenktine kojele, juostinių pusapvalio ir trikampio piūvio apirankių, lazdelinių smeigtukų, varpstelių, ylų, piautuvų ir kt. Daugumas Upytės kapų tenka priskirti III—IV amž., tačiau yra keletas kapų iš perei-

[147]) Scriptores Rerum Prussicarum, I, psl. 54.

namojo laikotarpio tarp senojo ir vidurinio geležies amžiaus bei iš V amž.

Upytės kapinyno radiniai savo forma yra gana įvairūs. Čia surastosios antkaklės kūginiais galais (Pav. 37:3) priklauso prie mėgiamiausių III—IV amž. kaklo papuošalų Lietuvoje ir Latvijoje. Antkaklės šaukštiniais galais, kurių Upytėje surasta 2, yra grynai lietuviško tipo. Jos priskiriamos IV amž. pabaigai ir V amž. pirmajai pusei. Šaukštinių antkaklių centras yra buvęs Lietuvoje. Lig šiol visame Lietuvos plote esu suregistravęs net 40 šių grynai lietuviškos kilmės antkaklių. Daugiausia šaukštinių antkaklių surasta Panevėžio aps. (10 egz.), kiek mažiau Vilniaus krašte (8 egz.), Kauno aps. (7), Kėdainių aps. (5), Raseinių aps. (4) ir po keletą Šiaulių, Biržų ir Ukmergės aps. Viena antkaklė yra rasta ir Klaipėdos krašte (Grumbliuose)[148]. Už dabartinės Lietuvos ribų šaukštinių antkaklių aptikta Bendiglaukiuose, Tilžės aps.[149], Miškiniavoje, Ludzos aps., Latvijoje[150] ir buv. Vitebsko gub.[151]. Šaukštinės antkaklės Lietuvoje yra pasirodžiusios apie 300 m. po Kr., bet išsigimusios (ypač Vilniaus krašte) tebebuvo vartojamos net iki VI amž.

Iš kitų kaklo papuošalų tenka pažymėti žalvarinės įvijos ir įvairūs įveztiniai stikliniai bei emaliniai karoliai. Iš stiklinių karolių tenka priminti kape Nr. 37 kartu su antkakle kūginiais galais ir kitais III—IV amž. papuošalais surasti apskriti ir paplokšti visai smulkučiai žalios, mėlynos, baltos ir auksinės spalvos karoliai.

Segių vietoje senajame geležies amžiuje Upytės kapinyne buvo vartojami smeigtukai. Jų aptikta trejopo tipo: geležinių lazdelinių smeigtukų, profiliuotų buoželinių ir žiedinių smeig-

---

[148]) V. D. Kultūros Muziejaus inv. Nr. 889.

[149]) Prussia Muz. Karaliaučiuje inv. Nr. V, 8880 (1 egz.).

[150]) Materialy po archeologii Rossii, Nr. 4. Drevnosti Severo - Zapadnago kraja, t. I, vyp. 1, S. Peterburg 1890, psl. 50, Tabl. VIII, pieš. 1, 2 ir 3; Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj Archeologii Imperatorskago Russkago Archeologičeskago Obščestva, t. XI, S. Peterburg 1915, psl. 194, tabl. IX; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, Abb. 39 (2 egzemplioriai).

[151]) A. M. Sementovskij, Beloruskija drevnosti, vyp. I. S. Peterburg 1890, psl. 73, pav. 46.

tukų (Pav. 37:2). Smeigtukų tipai dažnai aptinkami ir kitose Lietuvos dalyse.

Apirankių surasta taip pat gana įvairių: juostinių beveik keturkampio piūvio apirankių, kurių galai papuošti skersiniais ranteliais, o visas paviršius eglutės raštu (kapas Nr. 16); juostinių trikampio piūvio apirankių siaurėjančiais ir įsmaugtais galais (kapas Nr. 34, 45); plokščių juostinių pusapvalio piūvio apirankių kiek siaurėjančiais galais (kapas Nr. 7, 36, 37). Daugumas juostinių apirankių yra ornamentuotos iškilusiomis įkirstinėmis briaunomis, mažomis akutėmis, įkartomis ir kt.

Iš darbo įrankių paminėtini geležiniai siauraašmeniai kirviai, kurie kartu yra buvę ir ginklai, įvairaus dydžio piautuvai, lenkti peiliai, ylos ir kt. Šių įrankių formos taip pat įprastinės, aptinkamos ir kituose to laikotarpio kapinynuose.

1931—1932 m. kasinėta Linkaičiuose (Joniškio vls., Šiaulių aps.), vadinamame „Katmilžyje“[152]). Nors kasinėjimų metu ši vieta buvo visai lygi, tačiau, sprendžiant iš labai negiliai (tik 15—40 cm) aptiktų kapų ir pagal anksčiau, žmonių pasakojimu, čia buvusį didelį akmenų kiekį, greičiausiai yra buvę pilkapiai. Iš viso ištirta 13 nesuardytų kapų. Tyrinėtoje kapinyno dalyje mirusieji aptikti palaidoti aukštininki, galvomis į vakarus, tik viename kape griaučiai buvo surasti begulį galva į rytus. Rankų padėtis nevienoda: vienų abi rankos ištiestos paliai šonus, kitų viena ištiesta, antra sulenkta, trečių — abi rankos smailiu kampu sulenktos ir uždėtos ant krūtinės ląstos. Vienas radiniais turtingas kapas yra parvežtas į Šaulių „Aušros“ muziejų[153]). Sitame kape ant kaklo rasta plona žalvarinė antkaklė kūginiais galais, ant dešiniosios rankos juostinė pusapvalio piūvio apirankė, kairiosios kojos gale du ietigaliai, dešiniosios kojos gale gana ilgas įmovinis kirvis ir peilis. Kituose tyrinėtuose vyrų kapuose ginklai aptikti taip pat prie kojų. Tur būt, pats įdomiausias ir vertingiausias kapas yra Nr. 15. Čia kojų gale vienoje krūvoje buvo rastas geležinis ietigalis, įmovinis kirvis, lenktas peilis ir netoliese, dešinėje pu-

[152]) B. Tarvydas, Šiaulių Kraštotyros D-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais. — Šiaulių Metraštis 1933 m., Nr. 4, psl. 1—17, pav. 1, 2, 4, 6 : 5, 15 ir 16.

[153]) Šiaulių Metraštis 1933 m., psl. 3, pav. 1.

sėje, geriamojo rago apkalai[154]). Šio įdomaus radinio teišlikęs rago galo žvakidės pavidalo apkalas su rago pėdsakais viduje ir žalvarinė juosta, susidedanti iš keturių varsčiais sujungtų pailgų plokštelių. Visos plokštelės yra buvusios pagražintos raudona emale, tačiau emalė išlikusi tik vienoje plokštelėje. Išlikusios raudonos emalės viduriu eina siauras vingiuotas baltos emalės ruoželis. Šie geriamojo rago apkalai yra priskirtini IV—V amžiui. Šiaip daugumos radinių formos yra Lietuvoje plačiai pažįstamos: lietuviško tipo antkaklės šaukštiniais galais, vėlyvo tipo antkaklės aukštais kūginiais galais, juostinės apirankės ir vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei artimi įmoviniai kirviai bei ietigaliai.

Tais pačiais metais (1932 m.) buvo tyrinėtas įvairių geležies amžiaus laikotarpių kapinynas Gibaičiuose, Meškuičių vls., Šiaulių aps.[155]). Nors kapinynas bedirbant žemę buvo gerokai sunaikintas, tačiau dar aptikta ir nesuardytų, ypač III—V amž., kapų. Ar čia yra buvę pilkapiai ar plokštiniai kapai, sunkoka pasakyti, nes nei pilkapių pėdsakų, nei akmenų vainikų neberasta. Griaučiai aptikti maždaug 25—60 cm gilumoje. Mirusieji ir čia buvo laidojami aukštininki, įvairiomis kryptimis. Rankų situacija, kaip ir kituose šio laikotarpio kapuose, yra įvairi. Vienas iš įdomiausių kapų (taip pat parvežtas į Šiaulių „Aušros" muziejų) yra III—IV amž. moters kapas[156]). Čia ant kaklo rasta žalvarinė antkaklė kūginiais galais, ant abiejų rankų po vieną juostinę žalvarinę apirankę, dešinėje galvos pusėje adata ir peilis, kairiosios kojos šone, netoli blauzdikaulio, geležinės žirklės ir kairėje krūtinės pusėje ratelinis smeigtukas drabužiui susegti. Įdomu, kad tas smeigtukas gulėjo ant alkūnkaulio; tai rodo, jog mirusioji buvo įvyniota į apsiaustą ar šiaip kokį drabužį ir rankos turėjo būti paslėptos po drabužiu. Rečiausias šio kapo radinys yra žirklės. Šių avinių žirklių tipo žirklių senajame geležies amžiuje Rytų Pabaltijo kraštuose aptikta labai maža. Tik Rytų Prūsuose žirklės buvo kiek labiau paplitusios.

Gibaičių radiniai savo formomis ir tipais yra gana įvairūs.

---

[154]) Šiaulių Metraštis 1933 m., psl. 4, pav. 2.

[155]) B. Tarvydas, Šiaulių Kraštotyros D-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais, l. c., pav. 3, 5, 6 : 1—4, 7—14.

[156]) B. Tarvydas, l. c., psl. 8, pav. 7.

Čia surasta ketveriopo tipo antkaklių, įvairios formos segių, antkrūtininių grandinėlių, apirankių, ietigalių, įmovinių kirvių ir kt. Be įprastinių III—IV amž. antkaklių kūginiais galais, čia surasta dėželinių antkaklių[157]), kurių daugiausia aptinkama Lietuvoje ir Prūsuose. Šio tipo antkaklės iš Lietuvos yra patekusios net į vid. Rusiją, Okos slėnį[158]). Toliau pažymėtina žieduotosios viela apvyniotais galais antkaklės, kurių vienas galas baigiasi kableliu, antras kilpele[159]) ir antkaklės pastorintais galais[160]). Žieduotosios antkaklės ypač yra paplitusios Klaipėdos krašte ir Sembų Notangų srityje, o antkaklės pastorintais galais dažniausiai yra aptinkamos Latvijoje. Lietuvoje randamų šio tipo antkaklių formos yra vėlyvesnės ir antkaklės priskiriamos jau V—VI amž.

Segių Gibaičiuose surasta taip pat keturių tipų. Prie ankstyvesnių segių (III—IV amž.) tenka priskirti apskritinę segę su tutuliu[161]), kurių randame apsčiai Klaipėdos krašte. IV amž. priklauso segės fragmentas trikampe kojele ir rato pavidalo lankeliu[162]). Šių segių tipas yra susidaręs Lietuvoje ir iš čia paplitęs šiaurės link iki Estijos[163]). Jau V amž. yra priskirtinos Gibaičiuose surastos lankinės segės (dvi su dviguba spiralės konstrukcija)[164]). Šio tipo segių daugiausia randama Prūsuose.

Smeigtukų Gibaičiuose aptikta taip pat įvairių tipų: Lietuvai ir Latvijai būdingų lazdelinių smeigtukų[165]), ratinių[166]) ir smeigtukų profiliuota galvute[167]). Be to, surasta žiemgalių kultūros grupei būdingų ankstyvos formos buoželinių smeigtukų nuokamienia galvute[168]). Šio tipo smeigtukai buvo vartojami

---

157) Šiaulių Metraštis 1933 m., psl. 7, pav. 6 : 4 ir psl. 13, pav. 14.
158) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 314.
159) Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 6 : 3 ir 8 (viršuje).
160) Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 5 ir 9.
161) Šiaulių Metraštis 1933, pav. 3 (viršuje, dešinėje).
162) Šiaulių Metraštis 1933, pav. 3 (viršuje, kairėje).
163) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 81.
164) Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 8, 9, 10 ir 14.
165) Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 10.
166) Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 7.
167) Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 14.
168) Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 10.

V amž., o masyvesni net iki VII amž. Pagaliau iš papuošalų dar paminėtinos antkrūtininės grandinės, mėgiamiausi krūtinės papuošalai Lietuvoje ir Latvijoje.

Iš kitų radinių pažymėtini žalvariniai geriamojo rago apkalai[169]), geležiniai ietigaliai, įmoviniai kirviai ir peiliai[170]).

Pagaliau 1935, 1937 ir 1938 m. buvo tyrinėtas plokštinis kapinynas Eiguliuose II, Pažaislio vls., Kauno aps.[171]). Iš viso čia ištirtas 51 kapas, tačiau tik nedidelė kapų dalis tenka priskirti senojo geležies amžiaus galui. Daugumas kapų yra iš vidurinio geležies amžiaus, todėl apie šio kapinyno tyrinėjimų rezultatus teks kiek vėliau užsiminti.

Be čia trumpai paminėtosios medžiagos, kilusios iš sistemingų kasinėjimų, susikaupė gana didelis ir atsitiktinių radinių kiekis. Labai daug įdomios ir vertingos medžiagos yra suteikę Noruišių pilkapiai, Kelmės vls., Raseinių aps.[172]). Tik, deja, dviejuose pilkapiuose surastieji kapai nebuvo sistemingai ištirti. Čia surasta vakarinės Lietuvos kultūros grupei būdingos medžiagos: antkaklių kūginiais ir dėželiniais galais (Pav. 38:4, 5), laiptelinių vėlyvos formos segių (Pav. 38:1), viena žieduotoji ir viena sidabrinė apskritinė segė su auksine plokštele viduryje (Pav. 38:3, 2), žiedinių ir lazdelinių smeigtukų, antkrūtininių grandinėlių (Pav. 38:6), juostinių trikampio ir pusapvalio piūvio apirankių, ietigalių, įmovinių kirvių, ilgų peilių ir kt. Be to, kapuose aptiktų radinių amžiui nustatyti daug padeda kartu surastos Romos monetos. Čia surasta pinigų Marko Aurelijaus, Faustinos II(?), Kommodo, Karakalos (kalta Tomi, prie Juodųjų jūrų), Aleksandro Severo (kalta Nikejoje) ir Gordiano.

Kiti atskiri atsitiktiniai radiniai taip pat papildė tipologines senojo geležies amžiaus dirbinių serijas. Tačiau, nebeminėdamas daugelio ir labai įdomių radinių tipų, noriu nors trum-

---

[169]) Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 10, 11.

[170]) Šiaulių Metraštis 1933 m., pav. 5, 8, 9.

[171]) Apie 1935 metų Eigulių II kapinyno tyrinėjimus esu rašęs V. D. Universiteto Medicinos Fakulteto Darbuose, t. IV, 1—3 knygos. Kaunas 1937, psl. 3—10, pav. 1—7.

[172]) Medžiaga yra V. D. Kultūros Muziejuje, inv. Nr. 644 : 1—6; 645 : 1—9; 646 : 1—9; 647 : 1—10; 648 : 1—11 ir kt.

pai stabtelėti ties emaliuotaisiais dirbiniais[173]). Prie ankstyviausių paskutiniuoju metu surastų emaliuotųjų dirbinių tenka priskirti emale papuoštos apirankės, surastos Paulaičiuose, Švėkšnos vls., Tauragės aps. Čia 1936 m. kasinėjimų metu kape Nr. 1, maždaug 1,5 m gilumo duobėje, prie beveik visai sunykusių griaučių, buvo rastos net šešios apirankės: dvi masyvios apvalainio piūvio apirankės su gana smulkiu akiniu raštu (Pav. 39:3), dvi pusapvalainio piūvio masyvios apirankės, ornamentuotos skersiniais ranteliais (Pav. 39:4) ir dvi trikampio piūvio taip pat masyvios žalvarinės apirankės, skersai papuoštos geležinėmis juostelėmis, o tarp jų esąs languotas tarpas pripildytas raudonos emalės (Pav. 39:1). Be to, tame pačiame kape dar buvo rasti du masyvūs žalvariniai žiedai (Pav. 39:2). Daugiau tokių emaliuotų apirankių tuo tarpu neteko aptikti nei Lietuvoje, nei kaimyniniuose kraštuose. Apirankių tipas, atrodo, yra vietinis. Kapas greičiausiai yra priskirtinas II amž. galui arba III amž. pradžiai.

Toliau daugiausia emaliuotų papuošalų surasta rytinėje Lietuvos dalyje. Prie ankstyvesnių emaliuotų dirbinių tenka priskirti Dusetų apylinkėse rastas vienas (Pav. 40:1) ir Eikotiškyje (Degučių vls., Zarasų aps.) trys žalvariniai emaliuoti kabučiai (Pav. 40:2, 4, 5). Eikotiškyje kartu su minėtais kabučiais buvo rastas buoželinis profiliuotas III—IV amž. smeigtukas. Panašaus tipo kabutis, tik neemaliuotas, buvo rastas Velykuškių piliakalnyje, Zarasų aps. (Pav. 40:6). Jau vidurinio geležies amžiaus pradžiai priskirtinos pasaginės segės su trikampės formos ataugomis paliai išorinę briauną. Tokių segių turime iš Velykuškių (Pav. 40:9), Žadavainių, Daugailių vls., Utenos aps. (Pav. 40:8) ir Rakė-

[173]) Apie emaliuotus dirbinius Lietuvoje rašė: A. A. Spicyn, Predmety s vyjemčatoju emalju. — Zapiski Otdelenija Russkoj i Slavianskoj Archeologii Imp. Russk. Archeol. Obščestva, t. V, vyp. I, S. Peterburg 1903, psl. 149 tt., pav. 181 : 15, 184, 186, 187, 222, tabl. XXVI ir XXVIII : 3; H. Moora, Zur Frage nach der Herkunft des ostbaltischen emailverzierten Schmucks. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, XL, Helsinki 1934, psl. 75—90, Abb. 4, 15—16; tas pats, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 100—118, Abb. 20 : 2—3. Literatūra apie emaliuotus dirbinius Prūsuose ir kt. nurodyta: C. Engel und W. La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg Pr. 1937, psl. 162—163.

nų, Salako vls., Zarasų aps. (Pav. 40:7). Rytinėje Latvijoje ir šiaurinėje Estijoje tai pat aptikta panašaus tipo pasaginių segių[174]).

Kurios kilmės yra Lietuvoje randami emaliuoti papuošalai, tuo tarpu galutinai dar neišaiškintà. Kai kuriems Rytų Pabaltijy randamiems emaliuotiems papuošalams aptinkama paralelių Dniepro ir aukštutinės Volgos krašte. Todėl lig šiol vyravo nuomonė, kad emaliuotieji papuošalai, randami Rytų Pabaltijo kraštuose, esą pietinės Rusijos kilmės, kad jie iš Kijevo apylinkių dirbtuvių Dniepru plitę į šiaurę ir pasiekę rytinį bei pietų rytinį Pabaltijo kraštą[175]). Tačiau paskutiniuoju metu H. M o o r a[176]) pareiškė nemaža gana gerai pagrįstų abejonių dėl šios teorijos tikrumo. Pirmiausia, pietinėje Rusijoje aptinkami emaliuoti papuošalai yra vėlyvesnės kilmės: pirmieji dirbiniai pasirodo tik apie 300 po Kr. Visai kitaip yra Rytų Pabaltijo kraštuose. Čia, pvz., Rytų Prūsuose. ypač Mozūruose, jau apie II amž. galą aptinkame emaliuotų papuošalų. Ir dirbinių tipų atžvilgiu Rytų Prūsai yra daug turtingesni. Čia mes randame beveik visų kituose Rytų Pabaltijo kraštuose aptinkamų emaliuotų dirbinių prototipų. Pietinėje Rusijoje susiduriame tik su kai kurių papuošalų prototipais. Pagaliau, jei emaliuotieji dirbiniai būtų buvę įgabenami iš pietinės Rusijos, tai su jais kartu, be abejonės, būtų patekę į Rytų Pabaltijo kraštus ir kitų dirbinių, tačiau tuo tarpu neturime tokios medžiagos, kuri visai aiškiai liudytų apie pietinės Rusijos importą Rytų Pabaltijo kraštuose. Priešingai, vidurinėje ir pietinėje Rusijoje susiduriame su iš Lietuvos ir Rytų Prūsų kilusiais kai kuriais radinių tipais, pvz., antkaklėmis viela apvyniotais galais, kurių vienas galas baigiasi kilpele, antras — kableliu, suktinėmis antkaklėmis kilpiniais galais ir kt. H. M o o r a mano, kad dide-

---

[174]) H. M o o r a, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 105 tt, Abb. 20 : 1 ir 21 : 1—2.

[175]) Plg.: A. A. S p i c y n, Predmety s vyjemčatoju emalju, l. c., psl. 149 tt; A. H a c k m a n, Die Emailfibel von Wärilä im Ksp. Pälkäne. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, XXVI, Helsinki 1912, psl. 213 tt.; T. J. A r n e, Det stora Svitjod. Stockholm 1917, psl. 29 tt; A. M. T a l l g r e n, Zur Archäologie Eestis, I, Dorpat 1922, psl. 120 tt; H. M o o r a, Die Vorzeit Estlands, Tartu 1932, psl. 20.

[176]) H. M o o r a, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 110—113.

liame emaliuotų dirbinių paplitimo plote galima apčiuopti eilę daugiau ar mažiau savarankiškų emaliuotų dirbinių centrų. Iš tokių grupių yra paminėtinos šios: vidurinės Rusijos (Okos slėnyje), Lietuvos, Rytų Prūsų ir šiaurės Rytų Pabaltijo (š. Latvijoje ir Estijoje).

Tačiau yra ir daugiau tam tikrų duomenų, kalbančių apie vietinę kai kurių emaliuotų papuošalų kilmę. Jau kaip minėjau, Paulaičiuose surastos apirankės yra vietinio tipo. Klaipėdos krašte jau nuo III amž. yra žinoma eilė vietinio darbo papuošalų (apskritinių segių, smeigtukų rozetine bei tutuline galvute, žieduotųjų segių, antkaklių, kabučių ir kt.) su įdėtomis dažniausiai mėlyno stiklo akutėmis. Šios stiklinės plokštelės turėjo būti vietoje gaminamos. Be to, Rytų Prūsuose jau nuo 200 po Kr., o kituose Rytų Pabaltijo kraštuose truputį vėliau, mokėta vietoje gaminti raudonąją emalę ir ja puošti įvairius metalinius dirbinius[177]). Visa tat rodo, kad dalis emaliuotų papuošalų yra vietinės kilmės.

Visi čia paminėti sistemingi tyrinėjimai ir šiaip paskutiniuoju metu susikaupusi atsitiktinio pobūdžio medžiaga mums gana daug pasako apie senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų medžiaginę ir dvasinę kultūrą, leidžia kiek ryškiau apibrėžti Lietuvoje susidariusias kultūrines grupes bei jų ribas, padeda pažvelgti į mūsų krašto gyventojų santykius su kitomis šalimis ir suteikia daug vertingų duomenų etniniams klausimams aiškinti bei radinių chronologijai nustatyti. Tad žvilgterėkime į naujausius senojo geležies amžiaus tyrinėjimų rezultatus.

Jau esu pabrėžęs, kad pradedant II-ju amžiumi Lietuvos ūkiniame ir kultūriniame gyvenime pastebima tam tikrų pagerėjimo reiškinių, o II amž. gale ir III amž. pradžioje vyksta gana staigus kultūros kilimas beveik visame krašte. Tas kultūrinis pakilimas jaučiamas ne tik Lietuvoje, bet ir visoje šiaurės rytų Europoje. Kaip gi tat aiškinti šį gana staigų kultūros pakilimą? Šį klausimą jau daugelis proistorikų bandė įvairiai interpretuoti. Kai kurie proistorikai nori sieti šį kultūros pražydimą su naujos etninės grupės pasirodymu. Jų nuo-

[177]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 365—366.

mone, apie mūsų eros pradžią ar tuojau Kristui gimus į baltų kraštus iš Pavyslio ar Skandinavijos įsiveržę germanai (gotai) ir čia įsikūrę. Tačiau šis tvirtinimas, kaip rodo naujausi priešistoriniai tyrinėjimai, nėra pagrįstas: Pavyslyje gyvenę gotai ir gepidai pirmaisiais amžiais po Kr. į šiaurės rytus nėra siekę toliau Pasargės ir Alnos linijos[178]). Paskutiniuoju metu H. M o o r a yra iškėlęs mintį, kad prieškristiniame geležies amžiuje ir maždaug iki II pokristinio amžiaus vidurio Rytų Pabaltijo kraštuose vyravę kitokie laidojimo papročiai, mirusiesiems nedėta į kapus jokių priedų. Tik kiek vėliau, pakitus laidosenai, kapuose kaskart vis labiau aptinkama įvairių radinių, todėl ir atrodą lyg būtų įvykęs staigus kultūros pakilimas[179]). Labai galimas daiktas, kad radinių padaugėjimas kapuose gali būti sietinas su laidosenos pakitimu, tačiau kultūrinio kilimo priežasčių tenka ieškoti dar ir kitur. Viena iš svarbiųjų priežasčių, paskatinusių šio laikotarpio kultūros kilimą, yra buvusi Romos Imperijos kultūra, kuri pirmaisiais amžiais po Kr. buvo pasiekusi aukščiausią savo klestėjimo laipsnį. Romėnai, kaip žinome, II amž. gale, viešpataujant Markui Aurelijui, šiaurinės imperijos ribas buvo labiausiai išplėtę[180]). Tuomet Romos Imperija vakaruose apėmė visą Pirėnų pusiasalį, Galiją (maždaug dabartinę Prancūziją, Belgiją) iki žem. Reino, didžiąją Britanijos dalį net iki Glasgowo Edinbourgo; šiaurėje imperijos siena, vad. l i m e s, ėjo Reinu maždaug iki Koblenzo, iš čia už Reino iki Einingo (netoli Regensburgo), toliau riba ėjo Dunojumi tarp Tisos, apėmė Dakiją (didelę dab. Rumunijos dalį) iki Juodųjų jūrų, dab. Odesos ir toliau šiauriniu Juodosios jūros pakraščiu iki Kaukazo kalnų. Rytuose imperijos sienos siekė Kaspijos jūrą, toliau riba ėjo į rytus nuo Tigrio ir Eufrato žiočių. Pietų rytuose imperija apėmė Sirijos pakraščius, Arabijos dalį, Egiptą ir pietuose šiaurinės Afrikos pakraščius iki šiaurės vakarinės Maroko sri-

[178]) C. E n g e l und W. L a B a u m e, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg Pr. 1937, psl. 134, Text - Karte 23; C. E n g e l, Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weichsel und finnischem Meerbusen und ihr Verhältnis zueinander. — Prussia, Bd. 30, I. Teil, Königsberg 1933, psl. 264 tt.

[179]) H. M o o r a, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 600, 613.

[180]) Plg. žemėlapį: F. W. Putzger, Historischer Schul - Atlas, 1931, psl. 38—39.

ties. Imperijos provincijose išaugo romėnų miestai su mūro namais, maudyklėmis, vandens įvodomis, centraliniu šildymu, cirkais; romėnų tiestieji keliai kryžiavosi okupuotuose kraštuose. Technika, menas ir kitos kultūrinės gėrybės sparčiai plito. Romos provincijos vakaruose ir rytuose išaugo gana didelė vietinė pramonė, prekyba pagyvėjo. Prekybiniai santykiai prasidėjo ne tik su Romos provincijų kaimynais, bet ir su tolimesniais kraštais, su kuriais neturėta jokių teritorinių ryšių. Šių pagyvėjusių prekybinių santykių padariniai tuojau ėmė visur reikštis. Ne tik vidurinėje ir vakarinėje Europoje, bet ir tolimame baltų krašte, Skandinavijoje, Estijoje ir net Suomijoje, kur anksčiau prieškristiniame laikotarpyje buvo jaučiama lyg tam tikra kultūros atžanga, visur pastebima pagerėjimo reiškinių, visur kultūrinis lygis gana sparčiai kyla. Ir mūsų giminė ėmė santykiauti su Romos Imperijos provincijomis. Tuos prekybinius santykius ypač dar pagyvino Pavyslyje įsikūrę judrūs ir ekspansyvūs gotai. Mūsų krašto gyventojai kaip dvasiniu, taip medžiaginiu atžvilgiu buvo subrendę naujiesiems kultūriniams paskatinimams priimti ir kurti savarankiškai kultūrai.

Peržiūrėję mūsų senojo geležies amžiaus medžiagą matome, kad kai kurioms radinių formoms prototipų tenka ieškoti vietoje, ankstyvesniuose laikotarpiuose, kitos radinių formos yra atėjusios iš Prūsų, ypač Sembų Notangų srities (pvz., akinės šalutinės prūsų serijos segės, smarkiai profiliuotos segės aukštais skydeliais prie lankelio ir kojelės), o kai kurie dirbiniai, ypač papuošalai, yra patekę į mūsų kraštą net iš Romos provincijų[181]). Tačiau, be eilės svetimo pobūdžio dirbinių, krašte atsiranda daug vietinės kilmės papuošalų ir įrankių tipų. Šie dirbiniai savo formomis ir ornamentais aiškiai išsiskiria iš to paties laikotarpio kitose kultūros srityse aptinkamų radinių. Ypač vakarinėje, vidurinėje ir šiaurinėje Lietuvos dalyje įsigali graži, turtinga ir gana savarankiška, kitų kultūrų įtakos maža tepaliesta kultūra. Žalvarinių antkaklių, segių, smeigtukų, apirankių ir kitų papuošalų formos yra įvairios, stilingos, ornamentai gražūs, didelė jų dalis yra pagaminta vie-

[181]) V. Ginters, Romas imports Latvijā. — Senatne un Māksla, II, 1936, psl. 51, pav. 3 : 2, 4—7; psl. 53, pav. 4 : 2—3; psl. 55, pav. 5 : 2, 6.

tinių įgudusių amatininkų, jau turėjusių gana didelį techninį patyrimą ir gerą skonį. Čia svarbu pabrėžti įdomus reiškinys, kad svetimos dirbinių formos, patekusios į baltų kraštus, tuojau kinta ir iš jų susidaro vietiniai ir savo skoniui pritaikinti dirbinių tipai. Tas savarankiškumas ir kūrybiškumas ypač pasireiškia III—IV amž., kada Lietuvoje buvo pasiektas bene pats aukščiausias medžiaginės kultūros klestėjimo laipsnis, koks tik yra buvęs visoje mūsų proistorėje. Tas savarankiškumas jaučiamas ne tik žalvario, bet ir geležies dirbiniuose. Apie vietinę geležies pramonę kalba ne tik vien mūsų kraštui būdingos dirbinių formos, bet ir tam tikrų įrankių tipų (pvz., siauraašmeniai kirviai) labai ilgas vartojimas. Be to, aptinkama vietinės kilmės papuošalų (segių, smeigtukų ir kt.), padirbtų iš geležies. Visa tat rodo, kad jau senajame geležies amžiuje kai kuriose Lietuvos vietose geležis buvo gaminama iš vietinės balų rūdos.

Kaip matyti iš žemėlapio (Žem. IV), senajame geležies amžiuje Lietuvoje aptinkama nemaža kapinynų ir šiaip atskirų radinių, daugiausia iš suardytų kapinynų ir sodybų, tačiau kraštas žmonių nebuvo vienodai gyvenamas. Tankiausiai gyvenamos sritys buvo vakarinė, vidurinė ir šiaurinė Lietuva, žymiai mažiau radinių aptinkama rytinėje Lietuvos dalyje ir Vilniaus krašte, o Užnemunėje težinomos kelios radinių vietos. Aiškus dalykas, kad šis žemėlapis atvaizduoja dabartinę tyrinėjimų padėtį; jis, kasmet didėjant radinių skaičiui, dar vis keisis. Tačiau atrodo, kad nevienodas kapinynų ir atskirų radinių paplitimas nėra atsitiktinio pobūdžio ar tyrinėjimų spragos reiškinys, bet visa tat greičiausiai yra susiję su gamtinėmis bei geografinėmis sąlygomis. Krašto gamta ir visas kraštovaizdis žmonių gyvenimui visada yra vaidinęs ir tebevaidina nemažą vaidmenį. Ir senajame geležies amžiuje vienur būta patogių sąlygų žmonėms gyventi, kitur jie dėl nepalankių žemės paviršiaus savybių negalėjo įsikurti. Kaip matyti iš radinių ir kapinynų paplitimo, senajame geležies amžiuje žmonės sodyboms vietas rinkosi tinkamas žemės ūkiui, beveik be išimties pakilesnėse vietose, dažniausiai lengvesnėje žemėje[182]). Smėlynuose, slėsnose ir drėgnose vietose, kur bū-

[182]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, žemėlapiai XV ir XVI.

ta daug pelkių ir miškų, radinių beveik visai nerandama. Be to, krašto gyventojų gerovė priklausė ne tik nuo ūkiui tinkamos žemės, bet taip pat nuo palankios geografinės padėties, svarbesnių prekybinių kelių ir gamtos turtų. Nuošalesnėse vietose, aišku, kultūra negalėjo taip pakilti, kaip įvairiais atžvilgiais palankesnėse gyvenimo aplinkybėse. Taigi, kreipdami daugiau dėmesio ir į fiziografines krašto sąlygas, ateityje galėsime tinkamiau išaiškinti įdomias krašto gyvenamumo problemas, galėsime nustatyti tikrąsias nevienodo kultūrinio pakilimo priežastis atskirose krašto dalyse, gyvenamumo spragas Užnemunėje bei kitose krašto vietose ir pagaliau gal tuomet kiek labiau paaiškės priežastys kultūrinių skirtumų, pasireiškusių atskirų baltų tautos kilčių tarpe.

Iš paskutiniųjų laikų kasinėjimų, dabartinių senovės paminklų inventorizavimo duomenų ir šiaip atskirų pastebėjimų matyti, kad senajame geležies amžiuje pagal skirtingas kapų formas, laidojimo papročius ir iš dalies pagal kiek išsiskiriančius medžiaginės kultūros elementus Lietuvoje galime išskirti dvi pagrindines kultūrines grupes: plokštinių kapų ir pilkapių kultūras. Plokštiniai kapai, t. y. kapai, kur žmonės nedeginti būdavo laidojami nevienodo gilumo duobėse be žymesnio antkapio sampilo, yra paplitę visoje vakarinėje Lietuvos dalyje ir į šiaurės rytus jų riba eina maždaug pro Alsėdžius, Užventį ir Pernaravą Kauno link. Ši riba Žemaičiuose tuo tarpu nėra visai tiksli, nes daugelyje vietų dar nenustatyti kapų tipai, teturima tik atskirų radinių, o vietomis (paliai Skaudvilę ir Kražius) į plokštinių kapų kultūrinę sritį įsiterpia ir pilkapių. Vakarinės Lietuvos plokštinių kapų kultūrinės grupės[183]) kapinynų dar aptinkama kairiajame Nemuno krante (Tilžės ir Ragainės srityje)[184]) ir pietų vakarinėje Kuršo

---

[183]) Vokiečių proistorinėje literatūroje šiai kultūros grupei pažymėti yra vartojamas „Nemuno kultūros" (Memelkultur) terminas. Man atrodo, kad gal būtų tiksliau „Nemuno kultūrą" vadinti vakarinės Lietuvos plokštinių kapų kultūrine grupe, nes šios kultūros kapinynų randame ne tik paliai žemutinį Nemuną, ypač Klaipėdos krašte, bet taip pat didelėje Žemaičių dalyje ir pietų vakariniame Kurše. Sios kultūros centras yra vakarinėje Lietuvoje.

[184]) C. Engel und W. La Baume, Kulturen und Völker, psl. 149, Textkarte 23.

dalyje, Latvijoje[185]). Be to, plokštinių kapų paskutiniuoju metu gana daug aptikta paliai Kauną, Gružų miške (Taujėnų vls., Ukmergės aps.), paliai Nevėžį prie Ramygalos, Naujamiesčio ir Pušaloto. Nors čia minėtojoje srityje kapų forma yra ta pati, tačiau medžiaginė kultūra skiriasi nuo vakarinės Lietuvos plokštinių kapų kultūros.

Pilkapiai, dažniausiai apdėti akmenų vainiku, yra paplitę už čia paminėtos plokštinių kapų ribos beveik visoje vidurinėje, šiaurinėje ir rytinėje Lietuvos dalyje. Pilkapių kultūrinės grupės kapų taip pat aptinkama ir už dabartinės Lietuvos ribų. Visais atžvilgiais gimininigų pilkapių ir savo statyba, ir laidosena, ir pagaliau net kultūriniu kapų inventoriumi yra nemaža visoje pietinėje ir rytinėje Latvijoje[186]). Nei rytinė, nei pietinė šio tipo pilkapių riba tuo tarpu dar neišaiškinta.

Žymiai mažiau kapinynų ir radinių, kaip matyti iš žemėlapio, surasta rytinėje Lietuvos dalyje ir Vilniaus krašte, o Užnemunėje tuo tarpu žinomi tik du kapinynai: Liepynų (Marijampolės vls.) ir Delnicos (Krosnos vls., Marijampolės aps.). Čia paminėtuose Užnemunės kapinynuose skiriasi ir laidosena: mirusieji laidoti nedeginti plokštiniuose kapuose, o viršuje jų būdavo sukraunamas gana didelis akmenų kiekis. Kapai savo struktūra yra gimininigi su Rytų Prūsuose sūduvių krašte aptinkamais kapais.

Nors kapų formos, kaip matėme, įvairiose Lietuvos dalyse ir skiriasi, tačiau medžiaginėje kultūroje tie skirtumai nėra labai dideli, visur pastebima daugiau siejančių, negu skiriančių elementų. Radinių formos daugiausia yra gimininigos, tik III—IV amž. kai kuriose krašto srityse iškyla tam tikrų vietinio pobūdžio skirtybių. Ir su Prūsais jungia daugelis bendrų radinių formų, aiškiai žymu gimininigas kultūros charakteris. Rytų Pabaltijys ir Rytų Prūsai, kaip rašo savo naujausiame darbe Estų proistorikas H. Moora[187]), nors III—IV amž. jau-

---

[185]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, Kartenbeilage I.

[186]) R. Šnore, Latvijas aisvēstures kartes, I. Agrais un vidējais dzelzs laikmets (1—8 g. s. pēc Kr.). — Acta Universitatis Latviensis Philologorum et Philosophorum Ordinis Series, tomus I, Supplementum II, Rigae 1936, žemėlapis I; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, Kartenbeilage II.

[187]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 635.

čiama stipri atskirų sričių ir grupių diferenciacija, tačiau, iš tolimesnės perspektyvos žiūrint, ir toliau sudaro didelį bendrą bloką. Tas aiškiai jaučiamas kultūrinis vienalytiškumas dar gali būti aiškinamas ir krašto geografine padėtimi. Visas senųjų baltų kraštas buvo apsuptas natūraliomis sienomis: vakaruose jūra, rytuose ir pietuose sunkiai pereinamos pelkės. Tokiame natūralių sienų apsuptame krašte ilgesnį laiką galėjo pasireikšti vienalytesnė ir savarankiškesnė kitų įtakų mažiau tepaliesta kultūra. Gal todėl ir išlaikyta ypatingas baltų kalbų senoviškumas. To kitose aplinkybėse gyvenusių indoeuropiečių kalbose jau nepastebime. Ir prūsų Pavyslyje, kaip matyti iš labai mažo skolinių skaičiaus[188]), su gotais neturėta labai artimų santykių, nors kurį laiką ir gyventa kaimynystėje. Tačiau šios visos bendrybės bei skirtybės, pasireiškiančios atskirose kultūrinėse grupėse, labiau paaiškės tik tada, kai Lietuvoje bus baigtas priešistorinių paminklų inventorizavimo darbas, kai Lietuvoje, Prūsuose ir Latvijoje susikaups dar daugiau sistemingai ištirtos medžiagos, kai bus sudaryti įvairių radinių tipų paplitimo žemėlapiai ir atlikti kiti šioms problemoms aiškinti reikalingi detalūs, pagrindiniai darbai. Tik tuomet labiau palengvės taip sunkių etninių klausimų aiškinimas.

Įvairūs šio laikotarpio radiniai mums leidžia kiek pažvelgti į Lietuvos gyventojų ūkį ir jų santykius su kitais kraštais. Žemės ir gyvulių ūkis senajame geležies amžiuje buvo viena iš svarbiausių ūkio šakų. Ir Cornelius Tacitus savo veikale „Germania" (skyr. 45) rašo, kad baltai javus ir kitus laukų augalus darbščiau auginą, negu germanai. Medžioklė, ypač kailinių žvėrių, turėjo būti taip pat gerokai paplitusi. Be šių pagrindinių ūkio šakų, krašte buvo paplitę ir amatai. Čia būta nemaža amatininkų, kurie aprūpindavo vietos rinką įvairiais papuošalais, geležiniais įrankiais, ginklais ir kitais dirbiniais.

Šio laikotarpio sodybų dar neaptikta, todėl nežinome, kokie yra buvę gyvenamųjų bei kitų trobesių tipai.

Apie prekybinius santykius su kitais kraštais daug pasako

---

[188]) K. Būga, Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė. — Tauta ir Žodis, I, psl. 3; tas pats, Kalba ir Senovė. Kaunas 1922, psl. 60—76.

randami įvežtiniai dirbiniai. Prekybinių santykių būta ne tik su kaimyniniais, bet net ir su tolimais kitų kultūros sričių kraštais. Gal ryškiausiai yra apčiuopiami santykiai su Romos provincijomis. Ypač Romos pinigų Lietuvoje randama gana daug. Lig šiol Lietuvoje žinoma visai neabejojamų romėnų pinigų radimo vietų net 56, kur iš viso yra surasta apie tūkstantį pinigų[189]). Pinigų Lietuvoje surasta lobiuose, kapuose ir atskirai įvairiose krašto dalyse, tačiau, kaip matyti iš žemėlapio (Žem. V), daugiausia jų aptikta vakarinėje Lietuvos dalyje. Daugiausia Romos pinigų yra iš II amž. galo ir III amž. pradžios. Atrodo, kad ir santykiai su Romos provincijomis šitame laikotarpyje turėję būti gyviausi. Nors tuo tarpu Lietuvoje randami romėnų pinigai dar nėra kaip reikiant ištirti, tačiau, remiantis dabartiniais tyrinėjimų duomenimis, atrodo, kad nemaža jų yra kilę iš Romos provincijų paliai Dunojų ir Juodąją jūrą. Be pinigų, iš Romos provincijos miestų paliai Dunojų ir Reiną į mūsų kraštą yra patekę smulkių metalinių ir stiklinių dirbinių, pvz.: emaliuotų fibulų, stiklinių ir emalinių karolių ir kt.[190]). Apie buvusius santykius net I amž. po Kr. su Padunojo romėnų provincija Panonija kalba nors dar ir nelabai tikslūs istoriniai šaltiniai. Pvz., Caius Plinius Secundus (23—79 po Kr.) savo „Gamtos Istorijoje" (37 knyga, 30—52 skyr.) gana plačiai aprašo Baltijos gintarą ir prekybą juo. Plinius ten tarp kitko pasakoja apie Romos raitininką, kurį Nerono gladiatorių rungtynių rengėjas Julijonas buvo siuntęs pargabenti gintaro. Jis, esą, parvežęs tiek daug gintaro, kad rungtynių dienomis visa buvę išpuošta gintaru. Didžiausias gintaro gabalas svėręs net 13 svarų. Tas gintaras buvęs gabenamas į Panonijos provinciją, Carnuntumo miestą (dab. Petronell prie Dunojaus, netoli Bratislavos), o iš čia toliau Adrijos jūros link. Iš šios Pliniaus žinutės ir kai kurių proistorinių duomenų matyti, kad prekybos kelias iš baltų

---

[189]) Plg. Lietuvoje surastų Romos monėtų sąrašą pas H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 581—583. Klaipėdos krašte surastas monetas trumpai yra aprašęs: S. Bolin, Die Funde römischer und byzantinischer Münzen in Ostpreussen. — Prussia, Heft 26, Königsberg Pr. 1926, psl. 223, 227—232.

[190]) V. Ginters, Romas imports Latvijā. — Senatne un Maksla, II, 1936, psl. 47—61.

pajūrio bus ėjęs į žemutinį Pavyslį, toliau Vysla aukštyn, Prosna, pro Aukšt. Sileziją iki Carnuntumo ir t. t.[191]).

Be santykių su Padunojo Romos provincijomis, iš kur tarp kitko būdavo įvežama žalvario žaliava, būta prekybinių, nors ir ne taip žymių, ryšių su Reino provincija. Tas kelias greičiausiai bus ėjęs iš Reino žiočių arba Baltijos jūra arba sausumos keliu per vid. Vokietiją į Prūsus ir iš čia į kitus Rytų Pabaltijo kraštus[192]). Gyviausi santykiai su Romos Imperijos provincijomis, kaip matyti iš įvairių radinių, yra buvę II—III amž.

Turėta prekybinių ryšių ir su pietine Rusija. Čia net kai kurios ir mūsų dirbinių formos (pvz., antkaklės kilpiniais ir dėželiniais galais, kai kurie kryžiniai kabučiai ir kt.) yra pasiekusios vidurinę ir pietinę Rusiją[193]). Svarbiausieji keliai bus ėję greičiausiai Dniestru — Bugu — Vysla ir Dniepru — Nemunu[194]). Mainais už iš kitur įvežamas prekes, reikia manyti, be gintaro, toliau nuo jūros gyvenusių žmonių būdavo duodama žvėrių kailių ir kitų, deja, archeologiškai nenustatomų mainų objektų.

Kuriai gi tautai priskirtini senojo geležies amžiaus plokštiniai kapai ir pilkapiai? Proistorikų tarpe nebekeliama jokių abejonių, kad paminėtieji kapai priklauso lietuvių latvių protėviams. Jei nustatant kultūros tolydumą prieškristiniame geležies amžiuje dėl mažo radinių skaičiaus susiduriama su sunkumais, tai nuo mūsų eros pradžios iki istorinių laikų, kada jau turime visai aiškių žinių apie to krašto gyventojus, kultūros raidoje nepastebime jokio nutrūkimo ar kokio nors staigaus šuolio. Iš turimos proistorinės medžiagos matyti, kad senojo geležies amžiaus žmonių gyvenimas pamažu kitėdamas kaskart vis įgauna naujų formų ir normaliai rieda tolyn. Tai rodo, kad nekito šio krašto gyventojai, kad kitos kilmės tautos čia nebuvo įsikūrusios. To nepatvirtina nei proistoriniai šaltiniai, nei kalbiniai duomenys. Maždaug apie 200 po Kr. atsiranda visa eilė papuošalų formų, pvz., žalvari-

[191]) W. Gärte, Urgeschichte Ostpreussens, psl. 207.

[192]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 591—592.

[193]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 277, 314, 624 (pastaba 2).

[194]) T. J. Arne, Det stora svitjod. Stockholm 1917, psl. 14 tt.

nių antsmilkinių su rakto pavidalo skylute (Pav. 41:1,2), šaukštinių antkaklių, segių ir kitų dirbinių, būdingų tik lietuvių gyvenamajam plotui. Pagal tat tenka spręsti, kad lietuviai su latviais apie šį laiką jau buvo atskilę nuo bendro baltų kamieno ir kartu sudarė vienalytę tautą. Tad kaip gi yra su K. Būgos teorija?

K. Būga[195]), remdamasis Gudų (buv. Minsko, Mogilevo ir Smolensko gub.) vietų vardų studijomis įrodinėjo, kad lietuvių bei latvių protėvynės reikią ieškoti į šiaurę nuo Pripetės, pagal kairiuosius jos intakus, pagal Bereziną ir Dniepro aukštupį beveik iki Sožės vidurupio. Sožės aukštupyje (Smolensko gub.) lietuviai ir latviai turėję susidurti su dabartinės Mardvos protėviais. Apie tai esą galima spręsti iš baltiškos kilmės žodžių mardvių kalboje. Jie, pvz., pasiskolinę šiuos žodžius: p a n t i s, p e i l i s, p e r k ū n a s, s o r a, š i k š n a ir t ū k s t a n t i s[196]). Su somais, t. y. su lybių, estų ir suomių, protėviais baltai bus susidūrę Dauguvos ir Dniepro aukštupyje[197]). Pietų rytuose ilgą laiką kaimynystėje gyvenę dar į atskiras tautas nesuskilę slavai. Tačiau baltai nevisą laiką gyvenę senosiose savo sodybose. K. Būgos nuomone, anksčiausiai iš visų aisčių atskilę prūsai ir jie pirmieji pasiekę Baltiją. Būga spėja, kad prūsai dar prieš mūsų erą jau gyvenę Vyslos žemupyje, kur jie susidūrę su Pavyslyje įsikūrusiais rytiniais germanais — gotais. Žymiai vėliau išsikėlę iš savo senosios protėvynės lietuviai ir latviai į dabartines sodybas. Šio kėlimosi priežastis buvusi slavų ekspansija. Slavams pradėjus veržtis iš anapus Pripetės Dniepru aukštyn į lietuvių teritoriją VI amž. ar VII amž. pradžioje, lietuviai buvę priversti keltis į vakarus nuo Dniepro aukštupio ir Sožės bei Berezinos upių. Pirmaisiais dabartinio Lietuvos krašto gyven-

---

[195]) Plg. jo darbus: Kalbų mokslas bei mūsų senovė. Kaunas 1913; Kalba ir Senovė. Kaunas 1922; Upių vardų studijos ir aisčių bei slavėnų senovė. — Tauta ir Žodis, I, 1923, psl. 1—20; Aistiškos kilmės Gudijos vietovardžiai. — Tauta ir Žodis, I, psl. 20—44; Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje. Kaunas 1924 (tas pat vokiškai: Die Vorgeschichte der aistischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung. — Streitberg — Festgabe. Leipzig 1924, psl. 22—36) ir kt.

[196]) Tauta ir Žodis, I, psl. 6, 44.

[197]) Tauta ir Žodis, II, psl. 103.

tojais K. Būga laiko s o m u s, t. y., lybių, estų ir suomių, protėvius.

Taigi, jeigu lietuviai, kaip sako K. Būga, būtų pradėję keltis į dabartinę Lietuvą tik VI-ame ar VII-to amž. pradžioje, tai apie tą laikotarpį Lietuvos medžiaginėje kultūroje pastebėtume visai naują, svetimą kultūros srovę, užliejusią visą Lietuvos kraštą. Iš proistorinių radinių mes pamatytume, kaip ankstyvesnieji Lietuvos gyventojai, kuriuos K. Būga laiko somais, traukiasi į šiaurę arba maišosi su naujais gyventojais. Tačiau šitokio pakitimo visai nematyti. Medžiaginė šio laikotarpio lietuvių kultūra rieda be jokių pakitimų, taigi ir apie jų atsikėlimą į dabartines sodybas netenka kalbėti: jie čia, kaip matėme, jau ir anksčiau yra gyvenę.

K. Būgos darbas mums yra svarbus kitu atžvilgiu. Būga vietų vardų studijomis yra nustatęs, kad mūsų giminės gyvenamieji plotai rytuose priešistoriniais laikais nesiribojo dabartinėmis etnografinėmis lietuvių ir latvių sienomis, bet lietuvių protėvių gyventa gana toli Gudų žemėje. Apie tokią lietuvių giminės atplaišą g a l i n d u s mini ir rusų XI—XII amž. kronikos. Tie galindai, kaip matyti iš Ipatijaus kronikos[198]), gyveno prie aukštutinės Protvos, ties Možaisku, į vakarus nuo dabartinės Maskvos.

Dar toliau už K. Būgą yra nuėjęs Berlyno slavistas M. V a s m e r i s[199]), kurs rytines sienas naujomis vietovardžių studijomis nukėlė tolėliau į rytus. Jis įrodinėja, kad baltai yra gyvenę buvusiose Smolensko bei Kalugos gubernijose, vakarinėje Maskvos gub. dalyje ir pietų vakarų Tverės bei Pskovo gub. dalyje. Toliau į rytus gyvenusios suomių ugrų giminės tautos[200]). Šios kalbininkų nustatytos rytinės baltų gyvenamosios ribos iš dalies jau ir dabar gali būti patvirtintos proistoriniais duomenimis. Nors tuo tarpu Guduose žinoma labai maža senojo geležies amžiaus senovės paminklų, tačiau turimoji

---

[198]) Ipatijaus kronikoje rašoma, kad 1147 m. vidurinės Rusijos kunigaikštis Sviatoslavas ėjęs „Smolenskuju volost' vojevati" ir „šed Sviatoslav i vzia liudi G o l i a d' v e r c h P o r o t v e".

[199]) M a x V a s m e r, Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. — Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil. - Hist. Klasse, Berlin 1932, t. XXIV, psl. 637—666.

[200]) M a x V a s m e r, Beiträge, l. c., psl. 664.

medžiaga yra grynai baltiško pobūdžio. Net Okos bei Kamos srityse aptikta senojo ir vidurinio geležies amžiaus radinių, kurie savo formomis yra gimininginga to paties laikotarpio lietuvių ir latvių medžiaginės kultūros dirbiniams[201]). C. Engelis, kurs paskutiniuoju metu šį klausimą yra studijavęs[202]), tvirtina, kad šiaurės ir vidurio Guduose bei į rytus Okos krašte senajame ir viduriniame geležies amžiuje gyvenę rytiniai baltai, t. y. lietuvių latvių protėviai. Reikia tikėtis, kad šis klausimas ateityje, labiau ištyrus Gudus ir gretimąsias sritis, galės būti daug aiškiau ir tiksliau išspręstas.

VII

VIDURINIS GELEŽIES AMŽIUS
(400 — 800 po Kr.)

Po senojo geležies amžiaus mūsų proistorėje prasideda naujas kultūros raidos etapas, vidurinis geležies amžius, kitur dar vadinamas tautų kraustymosi laikotarpiu. Šio laikotarpio mūsų krašto gyventojų kultūrai pažinti taip pat susikaupė nemaža naujos medžiagos, bet daugumas jos, deja, yra atsitiktinio pobūdžio. Tyrinėtų kapinynų turime labai nedaug. Iš paskutiniuoju metu tyrinėtų kapinynų pažymėtini šie: Upytės, Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., Eigulių II, Pažaislio vls., Kauno aps. ir Uogučių, Platelių vls., Kretingos aps. Tat trumpai susipažinkime su šių tyrinėjimų rezultatais.

1938 m. Upytės kapinyno tyrinėjimų metu, be senojo geležies amžiaus kapų, buvo surasta, kaip minėjau, dalis ir iš vidurinio geležies amžiaus. Laidosena ir šitame laikotarpyje

---

[201]) Drevnosti basseinov reki Oki i Kamy. — Materialy po archeologii Rossii, Nr. 25, S. Peterburg 1901, Tabl. XVII, XVIII ir kt.

[202]) C. Engel, Die Ostausbreitung der baltischen Völker in vorgeschichtlicher Zeit. — Germanen — Erbe, 2. Jahrgang, Heft 12, 1937, psl. 335—338; tas pats, Die vorgeschichtliche Ostgrenze der baltischen Völker. — Forschungen und Fortschritte, Nr. 5, 1938, psl. 49—51; tas pats, Die baltische Besiedlung Weiss — und Mittelrusslands in vorgeschichtlicher Zeit. — Literarum Societas Esthonica 1838—1938, Liber Saecularis, II, Tartu 1938, psl. 904—910.

nedaug kuo skyrėsi nuo senojo geležies amžiaus. Mirusieji laidota gana giliose duobėse (net iki 1,5 m), įvairiomis kryptimis. Kai kuriuose kapuose duobės dugne aptikta taisyklingai padėtų akmenų. Iš svarbesnių kapų pažymėtini kapai Nr. 1, 6 ir 46. Kapas Nr. 1 aptiktas 0,73 m gilumoje. Mirusysis paguldytas galva OS 130 kryptimi. Ant kaklo uždėta labai blogo sidabro apskritos vielos antkaklė kiek plonėjančiais galais (Pav. 43:7). Vienas antkaklės galas baigiasi dvigubos vielos kableliu, antras maža kilpele. Antkaklės galai paliai kablelį ir kilpelę truputį apvynioti ta pačia viela, kuri liko susukus kilpelę ir kablelį. Dešinėje krūtinės pusėje gulėjo žalvarinė lankinė segė lenktine kojele (Pav. 43:1). Segės lankelis ir kojelė plokščia, spyruoklė išraityta. Ant abiejų rankų užmauta po vieną plokščią žalvarinę juostinę apirankę (Pav. 43:2), ornamentuotą beveik perdėm skersiniais brūkšneliais. Prie kairiosios kojos gulėjo lenktas piautuvas (Pav. 43:4) ir geležinė yla. Be to, šitame kape dar buvo surastas plokščias kalkakmenio varpstelis (Pav. 43:5).

Kape Nr. 6 maždaug 1,1 m gilumo duobėje susidurta su dvejais priešinga kryptimi greta gulinčiais griaučiais: vieni griaučiai gulėjo kaukole į šiaurę, antri — į pietus. Prie pirmųjų griaučių aptiktas net 23,5 cm ilgio siauraašmenis kirvis ir keturkampė žalvarinė trikampio piūvio sagtis. Prie antrųjų griaučių surastas ilgas geležinis lazdelinis smeigtukas didele galvute. Galvutės skersmuo 2,6 cm.

Kapas Nr. 46 ypatingas savo konstrukcija. Maždaug 0,78 m gilumoje susidurta net su 8 taisyklingai padėtais akmenimis (po 4 duobės dugno šonuose), tarp kurių OS 135 kryptimi gulėjo griaučiai. Kaklo vietoje surasta 12 mažų paplokščių gintarinių karolių (Pav. 43:6), ant krūtinės geležinė lankinė segė trikampe kojele ir plačiu bei plonu lankeliu, ant abiejų rankų aptikta po vieną siaurą žalvarinę juostinę trikampio piūvio apirankę, išrašytą rombais (Pav. 43:3). Be to, kape dar buvo rastas nedidelis lenktas piautuvėlis ir geležinė yla.

Upytės kapinyno radiniams gimininguų tipų aptinkama ir kitose Lietuvos vietose. Be jau minėtosios sidabrinės senojo geležies amžiaus pabaigos šaukštinės antkaklės, surastos kape Nr. 7 (Pav. 37:7), viename 1935 m. suardytame kape kartu su lankine sege lenktine kojele ir kitais vidurinio geležies amžiaus

pradžios dirbiniais buvo rasta žalvarinė vėlyvesnės formos šaukštinė antkaklė. Tokių grynai lietuviško tipo antkaklių, kaip minėta, gana plačiai aptinkama įvairiose Lietuvos vietose[203]). Antkaklių plonėjančiais viela apvyniotais galais (Pav. 43:7) taip pat surasta kituose vidurinio geležies amžiaus kapinynuose[204]). Antkaklė priskiriama V amžiui.

Iš kitų k a k l o p a p u o š a l ų, surastų Upytės vidurinio geležies amžiaus kapuose, pažymėtini maži paplokšti, kiek asimetriški gintariniai karoliai (Pav. 43:6). Tokių pat karolių, kaip matysime, apsčiai surasta Eigulių II kapinyne. Gintariniai karoliai, be abejo, yra vietinės kilmės. Aptikta ir stiklinių įvairios formos karolių: gelsvų dvigubo nupiauto kūgio, pailgų juodų, papuoštų geltonomis linijomis ir kt. Iš kur šie karoliai yra įvežti, tuo tarpu dar neįmanoma tiksliai nustatyti.

S e g i ų surasta trejopo tipo: 2 lankinės segės lenktine kojele, žieduotosios segės fragmentas ir geležinė lankinė segė trikampe kojele. Pirmojo tipo segių lankelis ir kojelė yra plokščia, spyruoklė išraityta (Pav. 43:1). Tai Lietuvoje dažniau aptinkamų V amž. segių tipas. Ypač būdinga segė, surasta kape Nr. 46, yra geležinė lankinė segė trikampe kojele. Ji išsiskiria iš plačiai Lietuvoje randamų panašaus tipo segių[205]) aukštu, plačiu ir plonu lankeliu. Lietuvoje tokių pat segių dar surasta: 2 P a š u š v y j e, Krakių vls., 1 P a n e v ė ž i o aps. (I. S. Abramovo kasinėjimų metu) ir 1 V o s g ė l i ų piliakalnyje, Zarasų aps. Už Lietuvos ribų aptiktos 3 tokio pat tipo segės rytinėje Latvijoje ir 1 pietinėje Estijoje. Šios segės yra vietinės ir priskiriamos V—VI amž. Segių aukštas, platus ir plokščias lankelis greičiausiai yra paveldėtas iš lankinių segių tokiu pat lankeliu[206]). Segių vietoje Upytėje gana dažnai buvo vartojami geležiniai lazdeliniai smeigtukai.

A p i r a n k i ų šio laikotarpio Upytės kapinyne surasta tik dviejų tipų: juostinių plokščių apirankių, beveik ištisai ornamentuotų skersiniais brūkšneliais (Pav. 43:2) ir siaurų juostinių trikampio piūvio apirankių, išrašytų rombais (Pav. 43:3).

---

[203]) Plg. psl. 221.

[204]) Žiūr. psl. 255—256.

[205]) Žiūr. psl. 261—262.

[206]) H. M o o r a, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 150, 151, 156—160, pav. 23:1, žemėlapis XII.

Abiejų tipų apirankių gana dažnai aptinkama ir kituose vidurinio geležies amžiaus pradžios kapinynuose.

Iš darbo įrankių bei ginklų vyrauja maži ir dideli lenkti piautuvai (Pav. 43:4), paprasto tipo geležinės ylos ir siauraašmeniai kirviai.

Žymiai didesnis vidurinio geležies amžiaus kapinynas buvo tyrinėtas 1935, 1937 ir 1938 m. Eiguliuose II, Pažaislio vls., Kauno aps.[207]). Iš viso tyrinėtame kapinyne buvo surasta 51 kapas. Eiguliuose II žmonių griaučiai aptikti nevienodoje gilumoje: arčiau Neries, greičiausiai vandens paplautame krante, griaučiai surasti tuojau po dirvožemio, vietomis net 15—20 cm gilumoje, o pakilumoje — net 1,40 m gilumo duobėse. Daugumas griaučių gulėjo ant graužo sluoksnio paviršiaus, tačiau aptikta kapų ir giliau grauže. Ir Eiguliuose II kai kurių kapų duobės dugne susidurta su taisyklingai padėtais akmenimis: vienur po vieną apatinių galūnių gale (kapas Nr. 11), kitur po vieną abiejose kaukolės pusėse ir kojų gale (kapas Nr. 28), dar kitur po tris akmenis duobės šonuose (kapas Nr. 46) ir viename apardytame kape Nr. 21 dešinėje griaučių pusėje buvo aptikti taisyklingai padėti keturi akmenys. Šiaip kituose kapuose nebuvo rasta jokių akmenų, tik suardytame kape Nr. 4 duobės dugne kartu su išmėtytais kaulais buvo aptikti keturi akmenys; kape Nr. 3 ant kairiojo šlaunikaulio buvęs uždėtas vienas gana didelis akmuo ir kape Nr. 13 ant dešiniojo alkūnkaulio ir krūtinės gulėjęs pailgas akmuo. Mirusieji laidoti įvairiomis kryptimis: 9 galvomis į rytus, 7 į šiaurės rytus, 6 į pietų rytus, 2 į šiaurę, 8 į vakarus, 6 į pietų vakarus ir 2 į šiaurės vakarus. Keletas kapų suardyta, todėl jau nebebuvo įmanoma nustatyti laidosenų. Nors kaip matome, belaidojant nesilaikyta vienodos krypties, tačiau vyrai dažniausiai laidota galvomis į vakarus, o moterys į rytus. Tik kape Nr. 20 buvo aptikta moteris, palaidota galva tiesiai į vakarus.

Vyrų kapai nepasižymi radinių gausumu. Čia dažniausiai susidurta su geležiniais įmoviniais kirviais, ietigaliais, peiliais ir kartais papuošalais (antkaklėmis, gelež. lazdeliniais smeigtukais, segėmis, žiedais). Bene pats turtingiausias ir įdomiau-

[207]) Trumpai apie 1935 m. Eigulių II kapinyno kasinėjimus esu rašęs Vytauto Didžiojo Universiteto Medicinos Fakulteto Darbuose, t. IV, knygos 1—3, 1937, psl. 3—10, pav. 1—7.

sias vyrų kapas buvo Nr. 11 (Pav. 44). Šis kapas aptiktas tik 15 cm gilumoje. Miręs buvo paguldytas aukštininkas, galva į vakarus. Dešinioji ranka sulenkta 90° kampu ir plaštaka uždėta ant pilvo. Kairioji ranka sulenkta 35° kampu ir plaštaka uždėta ant krūtinės. Apatinių galūnių gale (šonuose) padėta po vieną akmenį: dešiniojo akmens dydis 27×17×12 cm, o kairiojo — 27×20×20 cm. Kapas buvo gana turtingas radinių. Ant kaklo buvusi uždėta šaukštinė žalvarinė antkaklė viela apvyniotais galais (Pav. 51:7). Užsegamoji antkaklės dalis nusisukusi ant sprando. Šalia šaukštelio rastas prisišliejęs pailgas margas karolis (Pav. 51:10, apačioje). Prie pat kaklo stuburkaulio rastos statmenai įsismeigusios žalvarinės spiralės liekanos (Pav. 51:10, viršuje). Dešinėje kaukolės pusėje, viršūne į vakarus, gulėjo geležinis peilis (Pav. 51:2). Peilio kriaunų vietoje dar buvo matyti medžio pėdsakų. Peilis buvęs įdėtas į makštį, nes kaip viršuje, taip ir apačioje po peiliu rasta gelsvos spalvos medžio puvėsių liekanų. Šalia peilio, taip pat viršūne į vakarus, gulėjo geležinis ietigalis (Pav. 51:1). Po ietigalio viršūne padėtas ašmenimis kaukolės link mažas įmovinis kirvis (Pav. 51:9), o po juo rasta geležinės segės liekanų (Pav. 51:4) ir stora geležinė grandis (Pav. 51:8). Ant dešiniosios rankos viduriniojo piršto rastas plonas, platus, neornamentuotas žalvarinis žiedas (Pav. 51:5). Toks pat žiedas aptiktas ir ant kairiosios rankos viduriniojo piršto (Pav. 51:6). Dešinėje krūtinės pusėje įstryžai gulėjo geležinis lazdelinis smeigtukas, viršūne nugręžtas į stuburą (Pav. 51:3). Smeigtuko galvutė buvo prisišliejusi prie alkūnkaulio. Nei skeleto viršuje, nei jo apačioje nerasta jokių organinės medžiagos puvėsių liekanų.

Žymiai turtingesni kapai yra buvę moterų. Juose aptikta labai daug įvairių papuošalų. Vienas iš turtingiausių kapų buvo kapas Nr. 46. Jau 30 cm gilumoje, po ariamosios žemės paviršiumi, buvo pastebėti labai ryškūs kapo duobės kontūrai, išsiskirią iš aplinkinio graužo tamsesne maišyta žeme. Kontūrų ilgis 3,30 m, plotis 2,10 m. Bepreparuojant kapo duobės kontūrus, 50 cm gilumoje susidurta su šešiais taisyklingai padėtais akmenimis. Galutinai išpreparavus paaiškėjo, kad 95 cm gilumo duobės šonuose buvo padėta po tris gana didelius akmenis. Šių akmenų keturkampio viduryje buvo palaidota moteris galva O 90 kryptimi. Griaučiai gana gerai išlikę.

Mirusioji buvo paguldyta aukštininka, dešinioji ranka sulenkta maždaug 45° kampu ir plaštaka padėta žemiau krūtinės ląstos, o kairioji ranka per alkūnę sulenkta smailiu kampu ir plaštaka buvusi padėta ant kaklo. Griaučių viršuje, maždaug 10 cm storio sluoksnyje, maišytoje žemėje pastebėta smulkučių anglių liekanų.

Kapas buvo itin gausus radinių. Ant kaklo uždėtos dvi žalvarinės šaukštinės antkaklės: vienos antkaklės lankelio skersmuo 15 cm, galai apvynioti apvalia viela, šaukštelis ornamentuotas trimis įbrėžtais grioveliais, kurie sudaro dantinį raštą (Pav. 55:3); antrosios antkaklės skersmuo 10 cm, galai apvynioti pusapvale viela ir šaukštelis sudarytas lyg iš pakopėlių. Be antkaklių, ant kaklo dar uždėta karolių apvara, ant kurios suverta dvigubo nupiauto kūgio, apvalių, pailgų, plokščių ir kitokios formos įvairiaspalvių emalinių bei stiklinių karolių (Pav. 55:4). Ant dešiniosios rankos užmautos trys žalvarinės juostinės apirankės, ornamentuotos labai smulkiu rombiniu raštu (Pav. 55:11). Ant didžiojo ir bevardžio piršto užmauta po vieną juostinį žiedą (Pav. 55:6-7) ir ant mažojo piršto aptiktas įvijinis pusapvalės vielos žiedas plonėjančiais galais, ornamentuotais skersiniais brūkšniais (Pav. 55:9). Ant kairiosios rankos taip pat buvo užmautos trys tokio pat tipo apirankės ir ant pirštų du žiedai: ant didžiojo piršto įvijinis pusiau apvalios vielos žiedas, o ant smiliaus — juostinis žiedas (Pav. 55:8). Ties dešiniosios rankos apirankėmis skersai padėtos antkrūtininės grandinėlės, suvyniotos ant dviejų buoželinių smeigtukų (Pav. 55:1). Prie smeigtukų prikabinti profiliuoti brankteliai. Grandinėlių žiedeliai padaryti iš trikampės vielos. Visos grandinėlės ilgis 85 cm. Įdomu pastebėti, kad šios grandinėlės mirusiajai nebuvo uždėtos ant krūtinės, bet šiaip suvyniotos ir, matyti, palaidojus įdėtos į kapą. Po grandinėlėmis gulėjo geležinio smeigtuko fragmentas. Prie kairiosios rankos žastikaulio, viršūne alkūnės link, gulėjo 12,7 cm ilgio geležinė yla, kurios dar buvo išlikę medinio koto fragmentų. Netoliese ylos, tarp dviejų žalvarinių įvijų, gulėjo raginė dvigubo nupiauto kūgio 3,5 cm skersmens ir 2 cm storio plokštelė su skylute viduryje (Pav. 55:2). Tai greičiausiai amuletas. Šis kapas, be abejonės, tenka priskirti turtingai, gal būt, net aukštesniojo luomo moteriai.

Be šio ypačiai radiningo kapo Eiguliuose II, aptikta ir daugiau moterų kapų, pasižyminčių radinių įvairumu ir gausumu (Pav. 46). Juose surasta apgalvių (diademų), sudarytų iš storokos virvutės, ant kurios protarpiais buvo suvertų žalvarinių žiedelių, daugybė gintarinių ir stiklinių karolių, segių, smeigtukų, įvairios formos apirankių, juostinių ir įvijinių žiedų, ylų, peilių ir kt.

Pagaliau Eiguliuose II susidurta su keturiais degintiniais kapais. Vienas iš ankstyviausių degintinių kapų, kaip matyti iš radinių, yra kapas Nr. 44. Šis kapas aptiktas maždaug 30 cm gilumoje nuo žemės paviršiaus. Duobutės skersmuo 27 cm. Šiaurinėje duobutės dalyje ratu sudėti trys įvairaus dydžio granitiniai akmenys: vienas paplokščias 22×20×15 cm, antras apvalus 18×16×16 cm ir trečias pailgas 15×10×10 cm dydžio. Šioje iš dalies akmenimis apdėtoje duobutėje aptikta keletas degintų žmonių kaulų, įsimaišiusių tarp smulkių anglių bei tamsios žemės, ir radinių. Radiniai buvę sudėti degintų kaulų ir smulkučių anglių viršuje. Iš radinių surasta: dvi juostinės pusapvalio piūvio žalvarinės apirankės, ornamentuotos dantiniu raštu, geležinis buoželinis smeigtukas ir geležinė yla su medinio koto pėdsakais. Visi radiniai nedeginti. Iš to galima spręsti, kad šiuo atveju mirusysis ant laužo buvo deginamas be papuošalų ir kitų priedų. Kapas priskirtinas V—VI amž.

Antras degintinis kapas (Nr. 34) aptiktas 40 cm gilumoje nuo žemės paviršiaus. Kapo duobės kontūrai, išsiskiria tamsios spalvos žeme, maišyta su anglimis ir degintais kaulais, buvo labai ryškūs. Duobutė pailga: 1,05 m ilgio ir 0,42 m pločio. Viršutinėje, ypač pietinėje duobutės dalyje, susidurta su degintais žmonių kaulais, maišytais su anglimis ir tamsia žeme. 10 cm giliau aptiktas beveik grynų degintų kaulų sluoksnis su labai maža anglių priemaiša. Kaulai supilti į 20 cm gilumo duobutę. Tarp kaulų surastas apdegęs geležinis lazdelinis smeigtukas. Nei duobutės dugne, nei šonuose nepastebėta jokių organinės medžiagos liekanų, pagal kurias galėtume spręsti, į ką deginti kaulai su laužo likučiais galėjo būti supilti.

Trečias ir ketvirtas kapas kiek išsiskyrė laidosena. Kape Nr. 19 (Pav. 47) maždaug į 45 cm ilgio, 20 cm pločio ir 18 cm gylio duobutę buvę pripilta visai švarių degintų žmonių kaulų

be jokių anglių priemaišų. Degintų kaulų viršuje padėtas 15 cm ilgio geležinis peilis, viršuje jo plokščias 23 cm ilgio ietigalis ir 24,5 cm ilgio siauraašmenis kirvis. Tarp kaulų surastas laužo ugnyje susiliejęs žalvario gabalėlis. Ir ketvirtame kape Nr. 25 (Pav. 48) deginti žmogaus kaulai iš laužo, matyti, švariai išrinkti ir supilti į 55 cm ilgio, 25 cm pločio ir 16 cm gylio duobutę. Tarp degintų kaulų surasta trys žalvarinės vielos įvijos ir žieduotosios segės fragmentas. Šiuose greičiausiai jau vidurinio geležies amžiaus pabaigos deginiuose kapuose pastebime kiek skirtingesnę laidoseną. Už kapinyno ribų ant laužo sudegusio žmogaus kaulų likučiai kartu su apdegusiais geležiniais įrankiais ir iš dalies ugnyje net aptirpusiais žalvariniais papuošalais švariai būdavo išrenkami iš degėsių ir supilami į nedideles duobutes.

Apskritai, Eigulių II kapinynas pasižymi ne tik radinių gausumu, bet taip pat ir tipų įvairumu. Čia surasta nemaža ir tokios medžiagos, kurios lig šiol dar nebuvo aptikta kituose šio laikotarpio kapinynuose. Tat susipažinkime nors trumpai su svarbesniais radiniais.

A p g a l v i ų (diademų) Eigulių II kapinyne surasta net keliuose kapuose (Nr. 20, 28, 29, 30 ir 40). Jie susideda iš mažų žalvarinių trikampės ir pusapvalės vielos žiedelių, po 3 suvertų ant storokos iš trijų pluoštų susuktos virvutės. Kituose vidurinio geležies amžiaus kapinynuose tokio tipo apgalvių lig šiol neaptikta. Kape Nr. 40 surastas jau dažniau Lietuvoje[208]) aptinkamas apgalvys (Pav. 56:8), sudarytas iš ilgų pusapvalios vielos įvijų, sugrupuotų poromis. Įvijų poros perskirtos mažomis keturkampėmis, kiek pailgomis, plokštelėmis.

A n t k a k l i ų terasta dviejų tipų: šaukštinių ir dėželinių. Šaukštinės antkaklės, kurių Eiguliuose II surasta 4, yra įprastinio tipo. Vienų antkaklių šaukštelio paviršius yra lygus, kitų pakopotas, dar kitų išrašytas dantiniu raštu (Pav. 55:3). Visai lig šiol nematyto tipo yra dėželinė antkaklė (Pav. 54:1), surasta kape Nr. 41. Ji savo konstrukcija žymiai skiriasi nuo senojo geležies amžiaus pabaigos dėželinių antkaklių. Per vidurį apskritas ir plonesnis antkaklės lankelis į galus kiek storėja ir darosi kampuotas. Antkaklės galai, viela

[208]) Žiūr. psl. 253—254.

neapvynioti, baigiasi dėželėmis, ornamentuotomis lyg rozetėmis[209]). Tame pačiame kape kartu rasta žalvarinė grandinėlė su prikabinta apskrita plokštele (Pav. 54:2), kurios paviršius greičiausiai taip pat yra buvęs pagražintas, kaip ir minėtosios antkaklės dėželės.

K a r o l i ų Eigulių II kapinyne surasta labai daug. Nemažą karolių dalį sudaro gintariniai karoliai. Jie yra įvairios formos: vieni paplokšti (Pav. 52:4), kiti dvigubo kūgio (Pav. 53:4, dešinėje), dar kiti gana dideli, gražiai glūdinti ir tekinti (Pav. 52:3). Vienur gintariniai karoliai sudaro atskiras apvaras (Pav. 52:3), kitur maišyti su žalvarinėmis pusapvalės vielos įvijomis (Pav. 52:4) arba su stikliniais karoliais (Pav. 53:4). Lygiai tokių pat mažų netaisyklingos formos paplokščių gintarinių karolių buvo rasta U p y t ė j e, Naujamiesčio vls.[210]). Didiesiems gražiai gludintiems gintariniams karoliams paralelių surasta P a n e v ė ž i u k o kapinyne, Babtų vls., Kauno aps.[211]). Gintariniai karoliai, be abejo, yra Baltijos pajūrio kilmės. Be šių, galima sakyti, vietinių karolių, Eiguliuose II aptikta gana daug įvairios formos ir dydžio stiklinių karolių. Iš stambesnių karolių tenka pažymėti kape Nr. 14 aptikta apvara, suverta iš apskritų tamsiai mėlynų, vieno pailgo raudono, dviejų gelsvų dvigubo kūgio pavidalo karolių ir kt. Tokių pat karolių rasta ir kape Nr. 13 (Pav. 53:6), tik čia tarp apskritų tamsiai mėlynų karolių buvo suverta atskirų ir po du sulipusių gelsvų karolių. Toje pačioje apvaroje buvo pavertas ir emalinis karolis, sudėtas iš raudonų, juodų ir geltonų juostelių. Be šių kiek stambesnių karolių, daugiausia susidurta su smulkučiais tamsiai mėlynais ir žaliais dvigubo kūgio karoliais. Atitikmenų stikliniams karoliams kituose šio laikotarpio Lietuvos kapinynuose paskutiniuoju metu nerasta.

A n t k r ū t i n i n i ų g r a n d i n i ų surasta visai nedaug. Kape Nr. 14 buvo aptikta žalvarinė grandinė, sudaryta iš trikampės vielos žiedelių. Abiejų grandinių galai prikabinti prie branktelių. Vienam gale abu brankteliai yra pro-

---

[209]) Panašaus tipo antkaklė, tik kitaip ornamentuotomis dėželėmis, yra rasta Semboje, plg. W. G ä r t e, Urgeschichte Ostpreussens, psl. 237, Abb. 181 c.

[210]) Kapas Nr. 46, plg. Pav. 43:6.

[211]) V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 699:14—15.

filiuoti ir per vidurį lyg įsmaugti, o antrame gale brankteliai žymiai trumpesni, kiek storesni ir tarpais ornamentuoti skersiniais grioveliais. Antroji grandinė surasta kape Nr. 40 (Pav. 56:1). Grandinės žiedeliai ir čia buvę padaryti iš trikampės žalvarinės vielos. Grandinės galuose prikabintos dvi lankinės segės: viena trikampe, antra lenktine kojele. Apskritai viduriniame geležies amžiuje antkrūtininės grandinės nebuvo taip plačiai vartojamos, kaip senajame geležies amžiuje.

S e g i ų Eigulių II kapinyne surasta nedaug, bet jų tipai yra gana įvairūs. Čia aptikta 3 lankinės segės lenktine kojele, 1 segė trikampe kojele, 1 geležinė segė aukštu ir plonu lankeliu ir 2 ilgakojės lankinės segės. Prie ankstyvesnių segių tenka priskirti lankinę segę lenktine kojele (Pav. 53:3), rastą kape Nr. 12. Ji yra dvinarė, segės įvija trumpa, lankelis apskritas ir staigiai išlenktas, kojelė trumpa, prie lanko keturkampio piūvio, o toliau išplota, pusapvalio piūvio. Šią segę greičiausiai tenka priskirti pereinamajam laikotarpiui tarp senojo ir vidurinio geležies amžiaus. Kiek vėlyvesnio tipo yra kitos dvi lankinės segės, surastos kape Nr. 43 ir 40. Kape Nr. 43 surastoji lankinė segė lenktine kojele turi taip pat trumpą įviją ir kojelę, tačiau jos lankelis yra pusapvalio piūvio (Pav. 55:10). Lankelio galas prie įvijos yra ornamentuotas kryžiuku. Jau V—VI amž. priskirtina lankinė segė lenktine kojele, surasta suardytame kape Nr. 40 (Pav. 56:1, kairėje). Šios segės įvija yra žymiai ilgesnė, lankelis kampuotas, kojelė trumpa, plokščia ir prie lankelio bei kojelės gale ornamentuota kryžiukais. Tam pačiam laikotarpiui priskirtina lankinė segė trikampe kojele, rasta tame pačiame suardytame kape Nr. 40 (Pav. 56:1, dešinėje). Ji buvo sujungta su tik ką aprašytąja sege grandinėle. Geležinės lankinės segės aukštu ir plonu lankeliu tėra išlikęs nedidelis fragmentas (Pav. 53:5). Iš to fragmento neįmanoma nustatyti, ar čia yra buvusi lankinė segė lenktine ar trikampe kojele. Pagaliau pažymėtinos 2 ilgakojės segės. Kape Nr. 26 (Pav. 56:2) surastos segės kojelė prie lankelio ir kojelės galo yra ornamentuota skersinių brūkšnelių grupe, o kape Nr. 30 surastos segės kojelė yra visa skersai rantyta. Šio tipo segės Lietuvoje labai dažnai aptinkamos[212]) ir priskiriamos V—VI amž. Be

[212]) Žiūr. psl. 259.

to, Eiguliuose dar buvo surastas geležinės segės fragmentas (kape Nr. 11, Pav. 51:4), pagal kurį sunkoka atstatyti jos ankstyvesnę formą.

Segių vietoje labai dažnai buvo vartojami smeigtukai. Smeigtukų aptikta tik dviejų tipų: geležinių lazdelinių (Pav. 51 : 3; 52 : 7) ir buoželinių. Lazdeliniai smeigtukai dažniausiai yra nedideli ir savo forma nedaug tesiskiria nuo kituose kapinynuose aptinkamų šios rūšies smeigtukų. Eiguliuose II surastieji buoželiniai smeigtukai (Pav. 55 : 1) yra ankstyvo tipo, jų žiedelis, prie kurio būdavo prikabinamos grandinėlės, yra gana didelis, viršutinioji smeigtuko dalis dar nėra nuokamieni, kaip vėlyvesnių šio tipo smeigtukų, bet apskrita (kapas Nr. 46) arba kiek suplota (kapas Nr. 44). Apskritai, Eigulių II buoželiniai smeigtukai yra labai gimininigi senojo geležies amžiaus pabaigos žiediniams smeigtukams (Pav. 37:2). Eiguliškiai buoželiniai smeigtukai priskirtini V amžiui. Gimininigų vienalaikių ir jau vėlyvesnio tipo buoželinių smeigtukų surasta šiaurinėje bei vidurinėje Lietuvoje, ypač Žiemgalos kaimynystėje[213]).

Apirankių Eigulių II kapinyne aptikta gana įvairių: juostinių, storagalių ir įvijinių. Juostinės apirankės nevienodos ir įvairiai ornamentuotos. Prie pačių ankstyviausių juostinių apirankių tenka priskirti kape Nr. 13 surastas dvi apirankes (Pav. 53:7-8). Jos yra visai plokščios ir siaurėją galai bei briaunos papuoštos įmuštų taškučių grupėmis. Apirankės savo forma ir pagražinimo būdu yra labai gimininigos senojo geležies amžiaus pabaigos panašaus tipo juostinėms apirankėms Maždaug tam pačiam pereinamajam laikotarpiui ir vidurinio geležies amžiaus pradžiai tenka priskirti juostines pusapvalio ir trikampio piūvio apirankes, protarpiais ornamentuotas skersinių brūkšnelių grupėmis (kapas Nr. 14, 20 ir dvi atsitiktinai surastos apirankės). Iš kitų juostinių apirankių tenka pažymėti 6 apirankes (kapas Nr. 46), ornamentuotas smulkiu rombiniu raštu (Pav. 55 : 11), 7 pusapvalio ir trikampio piūvio apirankes (kapas Nr. 40), išrašytas dantiniu raštu (Pav. 56:3, 5) ir 2 tokiu pat būdu pagražintas pusapvalio piūvio juotines apirankes, surastas degintiniame kape Nr. 44. Storagalių apirankių Eigulių II kapinyne surasta 4.

---

[213]) Žiūr. psl. 262—263.

Jos visos yra kampuotais galais, paliai kampų briaunas išrašytos arba įmuštų taškučių (kapas Nr. 27) arba mažų trikampių eilėmis (kapas Nr. 40, Pav. 56:6-7). Apirankės priskirtinos V—VI amžiui. Šio tipo ir kiek išsigimusių vėlyvesnių storagalių apirankių surasta gana daug įvairiose Lietuvos vietose[214]). Tam pačiam laikotarpiui priklauso ir kape Nr. 23 surasta žalvarinė apirankė plonais platėjančiais galais. Pagaliau kape Nr. 30 kartu su lankine ilgakoje sege buvo rastos dvi įvijinės apirankės, susuktos iš pusapvalio ir trikampio piūvio žalvarinės vielos (Pav. 56:4).

Ž i e d ų Eigulių II kapinyne aptikta tik dviejų tipų: įvijinių ir juostinių. Įvijiniai žiedai yra susukti iš gana plonos pusapvalio piūvio žalvarinės vielos (Pav. 52:5-6; 55:9), o juostiniai — sulenkti iš plačios, išplotos ir neornamentuotos skardelės (Pav. 51:5-4; 55:6-8). Abiejų tipų žiedai yra vienalaikiai, dažnai randami kartu tuose pačiuose kapuose.

Be papuošalų, Eiguliuose surasta d a r b o į r a n k i ų ir g i n k l ų. Iš darbo įrankių paminėtini trumpi ir ilgi įmoviniai kirviai (Pav. 49:1; 50:1, 4; 51:9), kurie, reikia manyti, buvo vartojami ir ginklo vietoje, ilgi bei tiesūs peiliai (Pav. 51:2) ir geležinės ylos (Pav. 52:1). Iš ginklų aptikta dažniausiai plokščių lapo pavidalo ietigalių (Pav. 49:4-5; 51:1) ir geležinių antskydžių (Pav. 49:2).

Eigulių II kapinyne surastieji griaučiai buvo atiduoti ištirti V. D. Universiteto Medicinos Fakulteto Anatomijos Institutui. Iš paskelbtųjų griautinės medžiagos tyrinėjimo duomenų šiek tiek matyti, kokia yra buvusi Eigulių gyventojų fizinė struktūra[215]). Žmonės yra buvę aukštesni kaip vidutinio ūgio: vyrų vidutinis aukštis buvęs 1,68 m, moterų — 1,56 m. Eigulių II gyventojų kaukoles J. Ž i l i n s k a s ir R. M a s a l s k i s šiaip apibūdina: „jos yra ilgos, siauros, gana žemomis ir, ypatingai vyriškų individų, nuolaidžiomis kaktomis. Jų pakaušis gana didelis, į užpakalį atsikišęs ir kiek nusviręs. Kakta jųjų maža. Be to, krinta į akis nedi-

[214]) Žiūr. psl. 267.

[215]) 1935 m. Eigulių II griautinės medžiagos tyrinėjimai yra paskelbti: J. Ž i l i n s k a s ir R. M a s a l s k i s, Senojo geležies periodo Lietuvos gyventojų kaukolių studija (kaukolės dėžės evoliucija ir rasinė priklausomybė). — V. D. U-to Medicinos Fakulteto Darbai, t. IV, knyg. 1—3, Kaunas 1937, psl. 1—195.

delis apatinių žandikaulių kampų atstumas, dėl to viršutinio ir apatinio veido plotis nedaug tesiskiria; todėl veidas atrodo keturkampis. Kitais pažymiais tos kaukolės skiriasi nuo mūsų laikų lietuvių kaukolių, bet šiuo paskutiniuoju veido pažymiu, kuris aplamai yra laikomas būdingu baltiškam tipui, tos kaukolės atrodo mums artimesnės"[216]). Iš 1935 m. Eiguliuose surastų kaukolių dvi yra ultradolichokefalikų ir kitos dolichokefalikų. Rasiškai Eigulių II gyventojai esą Cro-Magnono rasės palikuonys[217]). Vidutiniškoji Eigulių II vyrų kaukolių talpa 1487 cm³ ir moterų — 1355 cm³, todėl „kaukolės pagal savo talpą priklauso aristenkefalinei kaukolių grupei, kuriai priklauso 76% XX a. lietuvių kaukolių[218]).

Pagaliau tenka trumpai paminėti 1936 m. tyrinėtą Uogučių kapinyną, Platelių vls., Kretingos aps.[219]). Šis kapinynas, deja, ilgus metus bekasant bulvėms rūsius, buvo labai sunaikintas. 1936 m., belikviduojant kapinyną, dar buvo surasti 5 nesuardyti kapai. Kapuose griaučių liekanų aptikta tik prie žalvarinių papuošalų, todėl pagal išlikusius atskirus kaulų fragmentus ir radinių situaciją dar buvo įmanoma nustatyti kryptį, kuria mirusieji būdavo laidojami. Iš 5 kapų dviejuose mirusieji buvo paguldyti galvomis į vakarus, o likusiuose trijuose kapuose — įvairiomis kryptimis: vienas į pietus, antras į pietų vakarus ir trečias į pietų rytus. Mirusieji laidoti maždaug 0,40—0,60 m gilumo duobėse.

Nors čia ištirta mažas kapų skaičius, tačiau radinių aptikta gana daug. Antkaklių surasta dvejopų: storėjančiais užkeistais galais ir suktinių. Kape Nr. 1 surastoji sidabrinė antkaklė (Pav. 57:2) per vidurį yra visai plona, į galus iš pradžių storėja, bet patys galai pamažu vėl plonėja. Apvalūs galai yra užkeisti, ornamentuoti skersinių brūkšnių grupėmis, o storiausioji antkaklės galų dalis išrašyta išilginėmis

---

[216]) J. Žilinskas ir R. Masalskis, Senojo geležies periodo Lietuvos gyventojų kaukolių studija, l. c., psl. 19.

[217]) J. Žilinskas ir R. Masalskis, l. c., psl. 39—40.

[218]) J. Žilinskas ir R. Masalskis, l. c., psl. 82.

[219]) B. Tarvydas, Uogučių senkapis. — Gimtasai Kraštas 1936, Nr. 2—4, psl. 527—529, pav. 28 ir 29. Kasinėjimų medžiaga yra V. D. Kultūros Muziejaus priešistoriniame skyriuje, inv. Nr. 663:1—28; 664:1—8; 665:1—9; 666:1—5; 667:1—5.

pusmėnulių grupėmis. Giminingų šio tipo antkaklių surasta šiaurės vakarinėje Lietuvos dalyje[220]). Uogučių antkaklę tenka priskirti V—VI amžiui. Tam pačiam laikotarpiui priskirtina ir žalvarinė suktinė antkaklė, rasta kape Nr. 2 (Pav. 57:6). Vienas čia minėtosios antkaklės galas baigiasi kilpele, antras — kableliu. Lygiai tokių pat suktinių antkaklių plonėjančiais apskritais galais rasta P a š u š v y j e, Krakių vls.[221]) ir prie S a u k o t o, Grinkiškio vls., Kėdainių aps.[222]). Iš kitų kaklo papuošalų terastas vienas mažas dvigubo nupiauto kūgio gintarinis karolis.

S e g i ų Uogučiuose visai nerasta (terasta senojo geležies amžiaus laiptelinių segių): matyti, čia viduriniame geležies amžiuje jų vietoje buvo vartojami smeigtukai. Smeigtukų aptikta dvejopų: geležinių lazdelinių ir smeigtukų apvalainėmis buoželėmis (Pav. 57:3). Panašaus tipo smeigtukų apvalainėmis buoželėmis surasta ir kitose Lietuvos dalyse[223]). Už Lietuvos ribų daugiausia jų aptinkama Žiemgaloje.

A p i r a n k i ų surasta 8. Visos apirankės yra gana masyvios, maža trikampiška iškyla per vidurį. Apirankių galai ornamentuoti nevienodai: vienose paliai kraštines briaunas įmušta po dvi taškučių eiles, kitose po vieną dantinio rašto eilę. Viduriniosios briaunos šonuose vienur įmušta trikampių (Pav. 57:4), kitur pusmėnulių arba akučių eilės. Šio tipo apirankių daugiausia surasta šiaurinėje Lietuvos dalyje[224]); jos priskirtinos V—VI amžiui.

Visi Uogučiuose surastieji ž i e d a i yra įvijiniai, padaryti iš žalvarinės pusapvalio piūvio vielos (Pav. 57:8).

Ypačiai įdomus gintarinis v a r p s t e l i s surastas kape Nr. 2 (Pav. 57:1). Varpstelis yra apskritas, plokščias, su skylute viduryje. Viena varpstelio pusė visai lygi, o antra ornamentuota duobutėmis, kurios sudaro tris koncentrinius ratus. Visai panašios formos ir rašto varpstelis, tik senojo ge-

---

[220]) Žiūr. psl. 256—257.

[221]) Antkaklė žalvarinė, suktinis lankelis gana plonas (V. D. Kultūros Muziejaus inv. Nr. 715:1).

[222]) Prie Šaukoto surastos sidabrinės antkaklės suktinis lankelis per vidurį yra kiek storesnis, bet į galus plonėja (V. D. Kultūros Muziejaus inv. Nr. 762).

[223]) Žiūr. psl. 263.

[224]) Žiūr. psl. 269.

ležies amžiaus antrosios pusės, yra surastas Plûciuose (Oberhof), Klaipėdos aps.[225]).

Pagaliau paminėtini du geležinių peilių fragmentai ir vienas gana ilgas lenktas dalgis (Pav. 57:7). Dalgio kojos konstrukcija yra visai panaši šių dienų dalgio konstrukcijai.

Apskritai, Uogučių kapinyno medžiaga labai gimininga to paties laikotarpio šiaurinės bei šiaurės vakarinės Lietuvos ir Žiemgalos kapų radiniams.

Be šios sistemingai ištirtos medžiagos, paskutiniuoju metu susikaupė didelis kiekis atsitiktinių radinių. Nors atsitiktinių radinių mokslinė vertė yra žymiai mažesnė, tačiau kultūrinėms grupėms bei medžiaginei kultūrai tirti ir jie turi gana didelės reikšmės. Kadangi atsitiktinių vidurinio geležies amžiaus radinių yra labai daug ir šiai gausiai medžiagai išanalizuoti reiktų plačios specialios studijos, todėl šio darbo ribose visai neįmanoma ties atskirais radiniais kiek ilgiau sustoti. Čia trumpai paminėsiu tik kai kurias svarbesnes radinių grupes.

Senajame geležies amžiuje, kaip matėme, Lietuvoje buvo mėgiami įvairūs galvos papuošalai: kepuraitės[226]), žalvariniai įvijiniai (Pav. 27:1-2) ir plokšteliniai antsmilkiniai (Pav. 41:1-2). Viduriniame geležies amžiuje taip pat aptinkame gana daug galvos papuošalų, bet jie jau gerokai skiriasi nuo ankstyvesniųjų laikų papuošalų. Eigulių II kapinyne, kaip minėjau, aptikta apgalvių, sudarytų iš žalvarinių žiedelių, po tris grupėmis užmautų ant storokos suktos virvutės. Bet labiausiai mėgiami apgalviai buvo sudaromi iš 2—4 eilių įvijų, perskirtų lietinėmis įvairaus pločio ir ilgio plokštelėmis (Pav. 56:8 ir 58:1). Tokių apgalvių surasta vidurinėje, iš dalies šiaurinėje ir vakarinėje Lietuvos dalyje[227]),

---

[225]) Kapas Nr. 14. Radinys yra Prussia Muz. Karaliaučiuje.

[226]) Viena gana gerai išlikusi medžiaginė kepurėlė, papuošta žalvarinėmis išgaubtomis plokštelėmis ir įvijomis, buvo rasta Sernų kapinyne, Klaipėdos aps. Plg. Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, Heft 17, psl. 147 tt, Taf. XIII ir W. Gärte, Urgeschichte Ostpreussens, psl. 245, Abb. 188.

[227]) Ypač daug apgalvių buvo surasta suardytame Pašušvio kapinyne (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 715:15—32; plg. dar Światowit VI, tab. VIII). Be to, panašaus tipo apgalvių fragmentų rasta šiose vie-

Latvijoje ir net vidurinėje Rusijoje, netoli Riazanės[228]). Kaip minėtieji apgalviai būdavo dėvimi, iš atsitiktinių radinių nieko negalime pasakyti. Tik Eigulių II kapinyno kasinėjimų metu kai kuriuose kapuose po apgalvių žiedeliais buvo aptikta organinės medžiagos, greičiausiai audinio, liekanų ir plaukų. Reikia manyti, kad apgalviai būdavo prisiuvami prie kepurėlių arba kitų galvos apmautų. Platesnieji apgalviai galėjo būti ir atskirai ant galvos nešiojami.

Antkaklių tipologinė serija taip pat padidėjo. Dalis antkaklių formų yra paveldėta iš senojo geležies amžiaus, bet didelę dalį sudaro visai naujų tipų antkaklės. Prie paveldėtųjų antkaklių tenka priskirti šaukštinės (Pav. 53:3 ir 59:1), dėželinės (Pav. 54:1 ir 59:2), antkaklės kūginiais ir viela apvyniotais galais, kur vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu. Šaukštinės antkaklės, apie kurias jau anksčiau kalbėta, viduriniame geležies amžiuje, matyti, buvo labai mėgiamos, todėl jos gana ilgai ir vartojamos. Iš pradžių antkaklių šaukšteliai, palyginti, yra buvę nedideli, bet vėliau antkaklės išsigimsta ir kaskart darosi vis masyvesnės. Prie labiausiai išsigimusių šaukštinių antkaklių tenka priskirti antkaklę, surastą Kalniškiuose, Ariogalos vls., Kėdainių aps. (Pav. 59:1).

Dėželinės antkaklės taip pat pakito. Vietoj vienos dėželės (Pav. 38:5) ant užsegamosios dalies uždedama net trys apvalios išgaubtos plokštelės (Pav. 59:2) arba užsegamoji dalis sudaroma iš dviejų dėželių (Pav. 54:1). Be to, vėlyvesnių antkaklių viela apvynioti galai storėja ir ant jų vietoje keturių žiedelių uždedami net šeši labai profiliuoti žiedeliai. Šio tipo antkaklės yra priskirtinos V—VI amžiui[229]).

---

tose: Beržuose, Dotnuvos vls., Kėdainių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 748:4), Trivalakiuose, Pašvitinio vls., Šiaulių aps. (Pav. 58:1, V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 738:24), Leporuose, Kriukų vls., Šiaulių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 950:3), Gibaičiuose, Meškuičių vls., Šiaulių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 1102:4), už Joniškio, Šiaulių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 745), Šiaulių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 711:5—6) ir Plūciuose (Klaipėdos aps.), kape Nr. 115 (Prussia Muz., Karaliaučiuje).

[228]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 470 tt.

[229]) Pastarojo tipo antkaklių surasta: 2 Paprūdžiuose, Kelmės vls., Raseinių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 700:3 ir 714:1) ir 2 Užpelkiuose, Platelių vls., Kretingos aps. (V. D. Kultūros Muz.

Antkaklių kūginiais galais taip pat dar aptinkama vidurinio geležies amžiaus pradžioje, ypač rytinėje Lietuvos dalyje. Šių antkaklių kūgiai yra žymiai aukštesni, negu senojo geležies amžiaus, ir kartais antkaklės lankelio vidurinioji dalis būna išplota ir ornamentuota[230]).

Pagaliau prie paveldėtų iš senojo geležies amžiaus antkaklių priskirtinos antkaklės storėjančiais ir viela apvyniotais galais, kur vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu (Pav. 60:1). Vidurinio geležies amžiaus pradžios šio tipo antkaklės daugiausia skiriasi nuo ankstyvesniųjų tuo, kad jų galai yra žymiai storesni ir ant jų uždedami profiliuoti žiedeliai[231]).

Be šių paveldėtųjų antkaklių tipų, viduriniame geležies amžiuje susiduriame ir su visai kitokiomis antkaklėmis, kurioms tiesioginių prototipų nevisada randame senajame geležies amžiuje. Prie tokių antkaklių priskirtinos: antkaklės plonėjančiais viela apvyniotais galais (Pav. 43:7 ir 58:4), storėjančiais užkeistais galais (Pav. 57:2), pergniaužtiniais, arba facetuotais, galais (Pav. 60:2), suktinės antkaklės (Pav. 57:6 ir 58:2-3), antkaklės plokščiais (Pav. 58:5) bei plokščiais užkeistais galais ir kt.

Prie pačių ankstyviausių V amž. antkaklių tenka priskirti antkaklės kiek plonėjančiais viela apvyniotais galais. Vienas antkaklės galas baigiasi kilpele, antras — kableliu (Pav. 43:7; 58:4). Šio tipo antkaklės dažniausiai yra sidabrinės[232]), ta-

---

inv. Nr. 662:2—3). Panašių antkaklių taip pat su 6 profiliuotais žiedeliais, tik su viena dėžele, surasta Plūciuose (Oberhof), Klaipėdos aps. (Prussia Muz.).

[230]) Plg. antkaklę, surastą Rakėnuose, Salako vls., Zarasų aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 658:17).

[231]) Paprūdžiai, Kelmės vls., Raseinių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 714:3); Stačiūnai, Meškuičių vls., Siaulių aps. (Siaulių „Aušros" Muz.), Gibaičiai, Meškuičių vls. (Siaulių Metraštis 1933, pav. 6:3 ir 8 viršuje) ir sid. antkaklės dalis, rasta Paežeriokm., Skaudvilės vls., Tauragės aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 969:1). Be to, šio tipo antkaklių rasta ir Klaipėdos krašte, plg. H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 311 tt.

[232])Upytė, Naujamiesčio vls., Panevėžio aps. (plg. Pav. 43:7; V. D. Kultūros Muz.), Skineikiai, Dusetų vls., Zarasų aps. (V. D. Kultūros Muz.), Pašušvys, Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 715:57) ir Dubysos krante (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 749:32).

čiau pasitaiko ir žalvarinių[233]). Lygiai tokių pat antkaklių žinoma ir už Lietuvos ribų: Latvijoje (Miškiniavoje, Ludzos aps.), Estijoje, vidurinėje ir pietinėje Rusijoje. Antkaklių kilmės klausimas dar nėra galutinai išaiškintas. H. Moora išvedžioja, kad šios antkaklės į Rytų Pabaltiją yra patekusios iš pietinės Rusijos, Dniepro upyno[234]). Tačiau, man atrodo, kildinti ir Lietuvoje surastas šio tipo antkakles iš pietinės Rusijos nėra pagrindo. Jei jos iš ten būtų patekusios į mūsų kraštą, tai kartu su jomis turėtume aptikti ir kitų pietinės Rusijos kilmės dirbinių. Tačiau tokių radinių neturime. Atrodo, kad ir šios antkaklės greičiausiai yra lietuviškos kilmės, nors jų prototipais ir galėjo būti pietinėje Rusijoje randamos gimininges antkaklės. Apie šių antkaklių lietuvišką kilmę lyg kalbėtų ir Miškiniavos sidabrinių antkaklių radinys[235]). Čia kartu su dviem šaukštinėmis grynai lietuviškos kilmės antkaklėmis buvo rastos taip pat dvi sidabrinės antkaklės plonėjančiais viela apvyniotais galais. Taigi ir jos kartu su lietuviškomis šaukštinėmis antkaklėmis turėjo patekti į Miškiniavą iš Lietuvos.

Antkaklių storėjančiais užkeistais galais (Pav. 57:2) paskutiniuoju metu taip pat aptikta nemaža. Daugumas šio tipo antkaklių yra sidabrinės. Lig šiol daugiausia jų surasta Šiaulių aps., tačiau atskirų antkaklių pasitaiko Klaipėdos, Kretingos, Raseinių ir Kėdainių aps.[236]). Visai to paties tipo antkaklių apsčiai aptinkama Latvijoje, kur greičiausiai yra buvęs jų centras. Iš Latvijos jos pasiekė Estiją ir Suomiją. Tipologiškai gimininges antkaklių storėjančiais galais gana daug

---

[233]) Kalniškiai, Ariogalos vls., Kėdainių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 686:1).

[234]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 317—319.

[235]) Materialy po archeologii Rossii, t. I, vyp. I, S. Peterburg 1890, psl. 50, pieš. 1—3 ir tab. XIII; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, pav. 39.

[236]) Plūciuose (Oberhof), Klaipėdos aps. (kapas Nr. 132, Prussia Muz.), Uogučiuose, Platelių vls., Kretingos aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 664:1), Linksmėnuose, Joniškio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.), Sukionyse, Stačiūnų vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.), 3 Gibaičiuose, Meškuičių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.), Leporuose, Kriukų vls., Šiaulių aps. (Jelgavos muz.), Lygumų apylinkėse, Šiaulių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 983), Būriškyje, Papilės vls., Šiaulių aps. (V. D. Kul-

aptikta Skandinavijoje ir šiaurinėje Vokietijoje[237]). Daugumas Lietuvoje surastų antkaklių priskirtinos V—VI amž., tik Stačiūnuose surastoji antkaklė yra vidurinio geležies amžiaus pabaigos (apie 800 po Kr.).

Grynai Rytų Pabaltijo tipo yra antkaklės pergniaužtiniais, arba facetuotais, galais (Pav. 60:2). Visos šio tipo Lietuvoje surastos antkaklės yra sidabrinės, kaltinės[238]). Be to, jų dar aptinkama Latvijoje ir Estijoje[239]). Rytų Prūsuose lig šiol šiokių antkaklių nerasta. Antkaklės pergniaužtiniais galais priskirtinos VI—VII amžiui.

Suktines antkakles jau esu trumpai priminęs, kalbėdamas apie Uogučių kapinyno tyrinėjimus. Šio tipo antkaklių, tik jau kiek vėlyvesnių (VII amž.), randama ir Latvijoje[240]).

Pagaliau vidurinio geležies amžiaus antrajai pusei priskirtinos dvi žalvarinės antkaklės plokščiais bei užkesitais galais[241]).

Segių taip pat surasta labai daug. Vyraujanti forma yra lankinės segės. Bene labiausiai Lietuvoje paplitusios yra lankinės žieduotosios segės. Jos yra išriedėjusios iš senojo geležies amžiaus lankinių segių lenk-

---

tūros Muz. inv. Nr. 676), Dubysos krante, Raseinių aps., (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 743:1), Pašušvyje, Krakių vls., Kėdainių aps. (Lenkų Mokslo Bičiulių D-jos muz. Vilniuje) ir viena greičiausiai vidurinio geležies amžiaus pabaigos Stačiūnuose, Siaulių aps. (Siaulių „Aušros" Muz.).

[237]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 322 tt.

[238]) Antkaklių pergniaužtiniais galais surasta šiose vietose: 3 Draustiniuose, Gudžiūnų vls., Kėdainių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 721:1, 3 ir 5), 2 Pašušvyje, Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 715:50 ir Lenkų Mokslo Bičiulių D-jos muz. Vilniuje, lent. VI), 2 Panevėžio apylinkėse (Panevėžio muz.), 1 Migoniuose, Pasvalio vls., Biržų aps. (Biržų muz.) ir 1 Vėžlaukyje, Šiluvos vls., Raseinių aps. (Kėdainių muz.). Be to, gimininga ruoplinė antkaklė buvo rasta Endriūnuose, Panemunio vls., Rokiškio aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 1090:2) ir Akmenėje, Šiluvos vls., Raseinių aps. (V. D. Kultūros Muz.).

[239]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 343 tt; V. Ginters, Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi. — Senatne un Māksla, IV, 1936, pav. 10:1.

[240]) E. Snore, Jauni vidējā dzelzs laikmeta kapu atradumi Zemgalē. — Senatne un Māksla, t. III, 1937, psl. 85, pav. 3:1.

[241]) Antkaklės greičiausiai rastos Dūkšte (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 750:46 ir 750:4).

tine kojele. Prie pačių ankstyviausių žieduotųjų segių tenka priskirti segės su žieduotomis buoželėmis įvijos viršuje ir galuose (Pav. 61:1-3). Šio tipo žieduotųjų segių ypač daug randama Klaipėdos krašte, Semboje, Notangoje[242]) ir šiek tiek Latvijoje[243]). N. Abergas[244]) šias seges priskiria III amž. antrajai pusei ir IV amž., tačiau segę, rastą Paprūdžiuose, Kelmės vls. (Pav. 61:2) jau tenka priskirti V amžiui.

Antrajai žieduotųjų segių grupei priskirtinos ilgos, lieknos ir ilgomis įvijomis segės (Pav. 62:1-4). Jos ir žiedelių turi nedaug: po vieną ar du kojelės gale, abejose apvijos pusėse ir prie pat įvijos. Šios segės yra ypač paplitusios Klaipėdos krašte, Semboje, šiek tiek Notangoje ir tarp Galdapės bei Unguros (Angerburg). Jos priskiriamos V amžiui[245]).

Trečiajai grupei priskirtinos jau trumpesnės ir plokštesnės žieduotosios segės (Pav. 62:5-9). Šių segių lankelis dažniausiai yra trumpesnis, pagražintas išilginiais grioveliais. Ant kojelės bei lankelio būdavo uždedami 8 žiedeliai, o tarp jų, dažniausiai keturiose vietose, įdedama auksinė, sidabrinė arba net ir žalvarinė spaustinė skardelė. Įvijos galai paprastai baigiasi dviem tokiomis pat žieduotomis buoželėmis. Be žalvarinių šio tipo segių, kartais aptinkame ir sidabrinių. Trečiosios grupės žieduotosios segės yra gana plačiai paplitusios Lietuvoje, beveik visuose Rytų Prūsuose[246]), Latvijoje, Estijoje ir Suomijoje[247]). Labiausiai gimininga yra Lietuvoje ir Rytų Prūsuose randamosios segės. Latvijoje, Estijoje ir Suomijoje aptinkamų segių forma jau kiek išsiskiria: ten lankelis dažnai yra siauresnis, pusapvalio arba net apskrito piūvio[248]). Daugumas trečiojo tipo žieduotųjų segių priklauso V—VI amž., tačiau plokščios išsigimusios segės Lietuvoje dar

---

[242]) N. Aberg, Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit. Uppsala 1919, psl. 12 tt, žem. I.

[243]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 132 tt.

[244]) N. Aberg, Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit, psl. 13.

[245]) N. Aberg, Ostpreussen, l. c., psl. 12—13, žem. I. Šio tipo segių po 2 egz. surasta Latvijoje ir Estijoje (H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 136—138).

[246]) N. Aberg, Ostpreussen, l. c., psl. 12 tt, žem. I.

[247]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 138 tt; psl. 138 ir 140 yra sužymėta didelė dalis ir Lietuvoje rastų vėlyvojo tipo žieduotųjų segių.

[248]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 140—141.

tebevartojamos iki vidurinio geležies amžiaus pabaigos ir net naujojo geležies amžiaus pradžios.

Ilgakojų lankinių segių lietine užkaba taip pat susikaupė gana didelis kiekis. Ankstyvesnės segės yra nedidelės, jų lankelis ir kojelė yra beveik vienodo pločio, įvijos galai baigiasi kūgeliais. Vėliau segių lankelis ir spyruoklė per vidurį platėja ir įvijų galai baigiasi gana didelėmis apvalainėmis buoželėmis (Pav. 63:2, 4). Kojelė ir lankelis yra įvairiai pagražinti: vienų segių kojelės gale, tarp lankelio bei kojelės ir prie įvijos aptinkame po tris skersinius griovelius, kitų segių kojelė ir dažniausiai pusapvalio piūvio lankelis yra rantytas ištisai (Pav. 63:1) arba grupėmis (Pav. 63:2, 4, 6) smulkiais bei stambiais ranteliais. Pasitaiko ir labai stambių segių (Pav. 63:4). Iš kokio tipo segių yra išriedėjusios čia paminėtosios segės, galutinai dar neišaiškinta. N. Abergas[249]) įrodinėja, kad jos yra išsivysčiusios iš senojo geležies amžiaus lankinių segių lenktine kojele, tačiau H. Moora[250]) teigia, kad šių segių lietinei užkabai ir iš dalies lankelio formai susidaryti yra turėjusios įtakos Padunojo Romos provincijų panašaus tipo segės, kurios yra patekusios net į Rytų Prūsus.

Ilgakojų lankinių segių lietine užkaba tėvynė yra Rytų Prūsai[251]), tačiau jų labai daug surasta vakarinėje Lietuvos dalyje, ypač Klaipėdos krašte, Latvijoje, Estijoje, Suomijoje ir keletas net Gotlando, Ölando ir Bornholmo salose[252]). Visuose čia paminėtuose kraštuose aptinkamos šio tipo segės yra labai gimininges, todėl dažnai beveik neįmanoma nustatyti, kurios yra vietinės ir kurios įvežtinės iš Prūsų. Daugumas segių priskiriamos V—VI amžiui, tačiau masyvinių segių aptinkama ir kiek vėliau.

Ilgakojėms segėms visai gimininges yra segės kryžmine kojele (Pav. 63:3). Jos savo konstrukcija skiriasi nuo ilgakojų segių tik tuo, kad kojelės gale pridedamas skersinis laiptelis, arba kryžma. Šių VI ir VII amž. pradžios

[249]) N. Aberg, Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit, psl. 53 tt.

[250]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 145 tt.

[251]) N. Aberg, Ostpreussen etc., l. c., žem. III.

[252]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 144 tt.

segių centras yra Rytų Prūsuose[253]), tačiau šiek tiek jų aptikta Lietuvoje[254]), Latvijoje[255]) ir net Gotlande[256]). Gotlande surastosios segės, be abejo, yra įveztinės ir kalba apie prekybinius baltų santykius su gotlandiečiais.

Iš segių kryžmine kojele išsivystė lankinės laiptelinės segės (Pav. 63:5, 8-10). Iš pradžių segės laipteliai yra dar trumpi (Pav. 63:5), bet vėliau platėja, ilgėja (Pav. 63:8-9) ir pagaliau atsiranda net keturi beveik vienodo ilgio laipteliai (Pav. 63:7, 10). Įvijos galai baigiasi kaip ir žieduotųjų segių dviem žieduotomis buoželėmis (Pav. 63:10). Iš pradžių segių konstrukcija yra panaši į lankines seges lietine užkaba (plg. Pav. 63:1 ir 5), bet vėliau segės plokštėja ir labiausiai išsivysčiusią formą matome Pav. 63:10. Šių VII amžiaus segių centras taip pat yra buvęs Rytų Prūsuose[257]), tačiau nemaža šio tipo segių randama ir Lietuvoje[258]).

Žvaigždžiakojų segių paskutiniuoju metu surasta tik dvi: viena Užpelkiuose, Platelių vls., Kretin-

[253]) N. Aberg, Ostpreussen etc., l. c., psl. 120 tt, žem. VII.

[254]) Šio tipo segių surasta: 2 Pašušvyje, Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 715:11, 13), 1 Glitėnuose, Krekenavos vls., Panevėžio aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 726:6), 1 Pagrybiuose, Kaltinėnų vls., Tauragės aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 709:27), 1 Skomantuose, Švėkšnos vls., Tauragės aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 719:2), 2 Rubokuose, Šilutės aps., 1 Laistuose, Klaipėdos aps. ir 2 Plūčiuose, Klaipėdos aps. (plg. N. Aberg, Ostpreussen etc., l. c., psl. 121).

[255]) Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896, Riga 1896, Taf. 5:6.

[256]) B. Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands. Stockholm 1935, psl. 70, Taf. 37:376—378.

[257]) N. Aberg, Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit, psl. 125 tt, žem. VIII.

[258]) 1 Dubysos pakrantėse, Raseinių aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 743:4), 1 Vinkšnėnuose, Šiaulių vls. (Pav. 63:7), 1 Trivalakiuose, Pašvitinio vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 738:2), 1 Gibaičiuose, Meškuičių vls. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 1102:2), 1 Linksmėnuose, Joniškio vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz.), 1 Kurmaičiuose, Joniškio vls. (Šiaulių „Aušros" Muz.), 1 Pagrybiuose, Kaltinėnų vls. (Pav. 63:10, V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 709:25), 1 Paežerio km., Skaudvilės vls., Tauragės aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 969:4) ir 3 Dreižiuose, Priekulės vls., Klaipėdos aps. (Pav. 63:8—9, V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 892:1—2 ir 892:3). Kitos šio tipo segės, surastos Klaipėdos krašte, yra nurodytos: N. Aberg, Ostpreussen, l. c., psl. 128 ir 139 tt.

gos aps. (Pav. 64:1) ir antra Eikotiškyje, Degučių vls., Zarasų aps. (Pav. 64:2)[259]). Šių segių kojelė baigiasi žvaigždės pavidalo galu, dažnai papuoštu ornamentuotu spaustiniu sidabru. Ir lankelio viduryje esanti keturkampė plokštelė būna išklota sidabru. Iš kokio segių tipo yra išriedėjusios žvaigždžiakojės segės, tuo tarpu galutinai dar neišaiškinta, bet manoma, kad jos yra atsiradusios Rytų Prūsuose, kur yra buvęs jų centras[260]). Daugiausia ankstyvo tipo žvaigždžiakojų segių randama Semboje, ypač Fischhauseno aps.[261]). Iš čia jos plito į kaimyninius kraštus: Lietuvą, Latviją, Estiją, Suomiją, Bornholmo ir Ölando salas, į vakarų Prūsus ir viena segė yra surasta net Kijevo apylinkėse[262]). Tačiau visose čia paminėtose srityse žvaigždžiakojų segių randama nedaug. Segės priskiriamos V—VI amžiui.

Skliutakojų segių Lietuvoje tuo tarpu aptikta labai nedaug: 1 Pašušvyje, Krakių vls. (Pav. 64:3), 1 Pušalote, Panevėžio aps. (Pav. 64:4) ir 1 Medsėdžiuose, Skaudvilės vls. (?), Tauragės aps.[263]). Segių skliuto pavidalo kojelė yra palenkta, kai kada ornamentuota dantiniu raštu, lankelis yra keturkampis, įvijos galai baigiasi dviem kūginėmis žieduotomis buoželėmis. Visai to paties tipo segių randama ir Latvijoje, ypač Žiemgaloje[264]). Segės priskirtinos VII amžiui.

Pagaliau paminėtinos lankinės segės trikampe kojele (Pav. 64:5-7). Jų Lietuvoje surasta gana daug[265]).

---

[259]) Abi segės yra V. D. Kultūros Muziejuje (inv. Nr. 662:4 ir 661:9). Anksčiau žvaigždžiakojų segių buvo surasta ir Klaipėdos krašte: Rambyne, Plūciuose ir Sernuose (plg. N. Aberg, Ostpreussen etc., l. c., psl. 162).

[260]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 153.

[261]) N. Aberg, Ostpreussen etc., l. c., psl. 29 tt, 158—161 ir žem. II.

[262]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 151 tt.

[263]) Visos segės yra V. D. Kultūros Muziejuje (inv. Nr. 1129:11; 896:7 ir 971).

[264]) Latviešu Kultūra Senatnē, Riga 1937, tab. XXVIII:7.

[265]) Daugiausia lankinių segių trikampe kojele surasta Pašušvyje, Krakių vls., Kėdainių aps. V. D. Kultūros Muziejuje yra 6 segės (inv. Nr. 715:3, 38, 42, 44, 55 ir 65) ir keletas segių Lenkų Mokslo Bičiulių D-jos muz. Vilniuje (plg. Światowit, t. VI, tab. IX ir X). Nemažiau kaip 7 seges yra suradęs I. S. Abramovas Panevėžio aps. 1909/10 m. kasinėjimų metu (plg. Otčet Imp. Arch. Kom. za 1909/10 god,

Daugumo žalvarinių segių kojelės yra palenktos, bet kai kurių žalvarinių (Pav. 64:7), ypač geležinių segių užkaba yra lietinė. Lankelis dažniausiai yra apvalus arba kampuotas, tačiau pasitaiko pusapvalių, trikampių ir paplokščių lankelių. Kartais lankelis būna rantytas (Pav. 64:7). Įvijos baigiasi arba dviem žieduotomis buoželėmis (Pav. 64:6) arba kampuotais galais (Pav. 64:5, 7). Lankinės segės trikampe kojele yra gana dažnos ir kituose Rytų Pabaltijo kraštuose[266]). Jos priskiriamos V—VII amžiui.

Apskritai, reikia pasakyti, segių tipai viduriniame geležies amžiuje yra gana įvairūs. Iš pradžių segės yra grakščios, nedidelės, bet vėliau jos išsigimsta, paprastėja, suplokštėja ir masyvėja.

Smeigtukų tipai viduriniame geležies amžiuje yra gana įvairūs. Prie pačių ankstyviausių priskirtini smeigtukai nuokamieniomis (Pav. 65:1-4) ir apvalainėmis buoželėmis (Pav. 65:5-8). Smeigtukų nuokamieniomis buoželėmis centras yra Žiemgaloje, ypač Lielupės žemumoje[267]), tačiau paskutiniuoju metu jų surasta ir Lietuvoje[268]). Smeigtukai yra grynai baltiš-

---

psl. 170 tt). Toliau jų surasta dar šiose vietose: 1 Plaučiškiuose, Rozalimo vls., Panevėžio aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 985), 1 Vosgėliuose, Dusetų vls., Zarasų aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 974:3), 1 Alytaus apylinkėje (A. Hackman, Die ältere Eisenzeit in Finnland. Helsingfors 1905, pav. 133), 1 buv. Vilniaus gub. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 751:12), 1 Pamūšyje, Vilniaus Trakų aps. (Światowit, t. II, psl. 12, pav. 14) ir 1 rad. vieta nežinoma (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 749:4).

[266]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 156 tt.

[267]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 202 tt.

[268]) Ankstyvo tipo smeigtukų daugiau apskritomis buoželėmis rasta: Upytėje, Naujamiesčio vls., Panevėžio ap. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 984:3), Gibaičiuose, Meškuičių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.), Linkaičiuose, Joniškio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.) ir 2 Pašušvyje, Krakių vls., Kėdainių aps. (Światowit, t. VI, tab. VII ir VIII). Nuokamieniomis buoželėmis: 1 Raseinių aps. (R. Šnore, Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — Latviešu Aizvēstures Materiāli, I, Riga 1930, tab. XI:14), 1 Kušeliškėje, Šiluvos vls., Raseinių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 746:2), 2 Paklibakiuose, Šaukėnų vls., Šiaulių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 671:1 ir R. Šnore, l. c., tab. XI:21), 1 Paudruvės km., Joniškio vls., Šiaulių aps. (R. Šnore, l. c., tab. XI:9), 1 Petroniuose, Žeimelio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.), 2 Rudiškiuose, Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.) ir 1 Paežerio km., Skaudvilės vls., Tauragės aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 969:2).

ki; jie priskiriami V—VI amž. Tam pačiam laikotarpiui priklauso ir gimininigi smeigtukai apvalainėmis buoželėmis (Pav. 65:5-8). Jų centras taip pat yra Žiemgaloje, todėl visai aišku, kad ir Lietuvoje daugiausia jų randama Žiemgalos kaimynystėje[269]).

Ratelinių smeigtukų tuo tarpu surasta tik dviejose vietose: Jauneikiuose, Joniškio vls., Šiaulių aps. (Pav. 66) ir Degesiuose, Vaškų vls., Biržų aps.[270]). Jauneikių smeigtuko ratelis yra plokščias ir, kaip matyti iš sidabro plokštelės likučių paviršiuje, yra buvęs išklotas spaustiniu sidabru, ornamentuotų taškučių grupėmis[271]). Ratelio viršuje yra nuokamieni buoželė. Abu smeigtukai sujungti žalvarinėmis trikampės vielos grandinėlėmis. Degesių smeigtuko forma yra panaši, tik smeigtuko galvelė baigiasi trikampe išplota plokštele. Lygiai tokių pat ir gimininigų smeigtukų surasta Latvijoje ypač Žiemgaloje[272]) ir Estijoje[273]). Smeigtukai priskiriami V—VI amžiui.

Žiedinių smeigtukų lig šiol buvo žinoma labai maža, tačiau paskutiniuoju metu jų susirado gana didelis kiekis. Daugiausia šio tipo smeigtukų surasta Šiaulių aps., dalis

---

[269]) Linksmėnai, Joniškio vls., Šiaulių aps. (Siaulių „Aušros" Muz., Pav. 65:5), Jauneikiai, Joniškio vls. (V. D. Kultūros Muz.), Ringuvėnai, Kuršėnų vls., Šiaulių aps. (R. Snore, l. c., tab. XI:17), Padubysio vls., Šiaulių aps. (Pav. 65:7, Šiaulių „Aušros" Muz.), Dovainiai, Platelių vls., Kretingos aps. (Telšių Muz.), netoli Paprūdžių, Kelmės vls., Raseinių aps. (Pav. 65:6, V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 714:22), Pašušvys, Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 715:42) ir Radikiai, Lapių vls., Kauno aps. (Pav. 65:8, V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 761:18).

[270]) Biržų Muziejuje.

[271]) Ornamentas yra buvęs lygiai toks pat kaip Grinertuose (Latvijoje) surasto ratelinio smeigtuko. Plg. Latviešu Kultūra Senatnē, Riga 1937, tab. XXV:8.

[272]) Lygiai toks pat smeigtukas yra surastas Grinertuose, Žiemgaloje (plg., E. Snore, Jauni vidējā dzelzs laikmeta kapu atradumi Zemgalē. — Senatnę un Māksla, t. III, 1937, pav. 4; Latviešu Kultūra Senatnē, Riga 1937, tab. XXV:8), du Plavniekalnyje, tik išplota galvele (C. Engel, Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums. Riga 1933, Taf. 5B:7) ir 1 Ziemgaloje (Valstybės Ist. Muz. Rygoje, inv. Nr. 8150:2).

[273]) A. M. Tallgren, Zur Archäologie Eestis, II, Tartu 1925, pav. 45; H. Moora, Saaremaa Muinasaeg. Tartu 1934, psl. 41, pav. 27.

Biržų ir net Kėdainių aps.[274]). Žiedinė smeigtuko galvelė dažnai yra keturkampio piūvio, bet kartais aptinkama ir paplokščių. Ąselė, prie kurios būdavo prikabinamos grandinėlės, visada yra priešakinėje smeigtuko dalyje. Tarpas tarp galvelės ir ąselės dažniausiai yra išrašytas eglutėmis. Žiedinė smeigtuko galvelė kartais būna ornamentuota dantiniu raštu (Kurmaičių smeigtukas). Smeigtukai dažniausiai randami poromis, sujungti žalvarinėmis grandinėlėmis, sunarstytomis iš dvigubų paplokščių arba trikampio piūvio žiedelių. Žiediniai smeigtukai greičiausiai yra išsivystę iš lazdelinių smeigtukų. Lygiai tokios pat formos ir rašto žiedinių smeigtukų surasta Latvijoje. Manoma, kad Žiemgaloje yra buvęs šių smeigtukų centras[275]).

Kiek gimininges, bet šiaip savo konstrukcija išsiskiriančių smeigtukų surasta Estijoje ir Suomijoje[276]). Labiausiai žiediniai smeigtukai buvo vartojami VII—VIII amžiuje, tačiau jų aptinkama ir naujojo geležies amžiaus pradžios kapuose.

Trikampinių smeigtukų skaičius taip pat gerokai padidėjo[277]). Iš pradžių šių smeigtukų galvutės buoželės yra

---

[274]) Daugiausia žiedinių smeigtukų surasta Leporuose, Kriukų vls., Šiaulių aps.: 3 smeigtukai yra Šiaulių „Aušros" Muz. (inv. Nr. 1108, 1118 ir 1126), 3 Jelgavos muziejuje (R. Snore, Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — Latviešu Aizvēstures Materiāli, I, Riga 1930, tab. IX:7 ir X:1) ir 2 V. D. Kultūros Muz. (Pav. 67). Be to, jų surasta šiose vietose: 1 Titvydiškėje, Saukėnų vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 1000:1, plg. R. Snore, l. c., tab. IX:8), 2 Šiauliuose, Vilniaus g. 289 (Šiaulių „Aušros" Muz. inv. Nr. 1389 ir 1390), 2 Pakruojaus vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz. inv. Nr. 509 ir 510), 1 Jonelaičiuose, Padubysio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz. inv. Nr. 353), 1 Sauginiuose, Padubysio vls. (Šiaulių „Aušros" Muz. inv. Nr. 1295), 1 Kurmaičiuose, Joniškio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz. inv. Nr. 22), 1 Jauneikiuose, Joniškio vls. (Šiaulių „Aušros" Muz.), 1 Šaukote, Grinkiškio vls., Kėdainių aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 820:1), 1 Degesiuose, Vaškų vls., Biržų aps. (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 735:2) ir 2 Seduvos apylinkėse (V. D. Kult. Muz. inv. Nr. 749:22).

[275]) R. Šnore, Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — Latviešu Aizvēstures Materiāli, I, Riga 1930, psl. 63 tt, tab. XXVII:1.

[276]) E. Ariste, Die estländischen Ringkopfnadeln. — Litterarum Societas Esthonica 1838—1938 Liber Saecularis, I, Tartu 1938, psl. 48 tt.

[277]) 2 buv. Kauno gub. (V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 747:34—35), 2 Petroniuose, Zeimelio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz. inv. Nr. 712), 2 Leporuose, Kriukų vls., Šiaulių aps. (R. Sno-

apskritos, bet vėliau pamažu plokštėja (Pav. 68:1-3) ir pagaliau virsta visai plokščiomis. Gana dažnai priešakinė galvutės pusė papuošta spaustiniu sidabru, ornamentuotu skersinių brūkšnelių eilėmis ir akiniu raštu. Ir trikampinių smeigtukų lig šiol daugiausia surasta Latvijoje, ypač Žiemgalos srityje, ir kiek Estijoje[278]). Smeigtukai priskiriami VII—VIII amžiui.

Be paminėto tipo smeigtukų vakarinėje Lietuvos dalyje, ypač Klaipėdos krašte[279]), aptinkama smeigtukų trikampe skylėta galvute (Pav. 68:4). Šie smeigtukai priskiriami VIII—IX amžiui.

Pagaliau tenka paminėti kryžiniai smeigtukai, tipiški papuošalai Lietuvai ir Latvijai. Prie ankstyvesniųjų tipų priskiriami kiaurakryžmiai smeigtukai (Pav. 69:1-3). Šio tipo smeigtukų galvelės kampai baigiasi, kaip ir trikampinių smeigtukų, apvalainėmis buoželėmis, dažnai papuoštomis sukryžiuotais brūkšniais (Pav. 69:1-2). Smeigtuko sankryžoje yra išpiauta rombinė išpiova, kurios briaunos gana dažnai išrašytos skersinėmis įkartomis (Pav. 69:2-3). Prie smeigtukų kartais aptinkama prikabintų pusmėnulio pavidalo grandinėlinių pakabų, klotų spaustiniu sidabru. Vėlyvesniųjų smeigtukų apvalainės buoželės plokštėja. Kiaurakryžmiai smeigtukai, kurie taip pat yra priskiriami antrajai vidurinio geležies amžiaus pusei, aptinkami Lietuvoje[280]) ir Latvijoje[281]).

---

re, Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas, l. c., tab. XIII:15 ir XIV:13), 2 Degesiuose, Vaškų vls., Biržų aps. (Biržų muz.) ir 1 Anduliuose, Klaipėdos aps. (R. Snore, l. c., tab. XV:9).

[278]) R. Snore, Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas, l. c., psl. 69 tt; M. Schmiedehelm, Einige Funde der mittleren Eisenzeit in Estland. — Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Włodzimierza Dementrykiewicza. Poznań 1930, psl. 318—325.

[279]) Anduliuose, Klaipėdos aps. (R. Snore, l. c., tab. XIV:2, 14), Pryšmančiuose, Kretingos vls. (V. Nagevičius, Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VIII — XIII amž. — Senovė, t. I, 1935, lent. III:5).

[280]) Kiaurakryžmių smeigtukų surasta šiose vietose: 1 Paudruvėje, Joniškio vls., Šiaulių aps. (R. Snore, l. c., tab. XVII:5), 1 Jauneikiuose, Joniškio vls., Šiaulių aps. (Pav. 69:2, V. D. Kult. Muz.), 3 Petroniuose, Žeimelio vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz., du smeigtukai su pusmėnulio pavidalo pakabomis ir grandinėlėmis), 1 Leporuose, Kriukų vls., Šiaulių aps. (R. Snore, l. c., tab. XVII:7), 2 Rudiškiuose, Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.),

Greičiausiai tuo pačiu metu pasirodo ir kryžinių smeigtukų trimis apvalainėmis, kiek paplotomis, buoželėmis (Pav. 69:4-5). Jie tesiskiria nuo kiaurakryžmių smeigtukų tuo, kad galvelėje yra pražuvusi rombinė išpiova, tačiau gana dažnai užpakalinėje galvutės pusėje dar aptinkamas rombinis įspaudas. Linksmėnų smeigtukas (Pav. 69:5) turi pusmėnulio pavidalo pakabą, prie kurios buvo prikabintos trys grandinėlės. Pakaba klota spaustiniu sidabru ir dviejose vietose buvo įdėtos stiklinės akutės. Kiek vėliau kryžiniai smeigtukai išsigimsta, buoželės plokštėja (Pav. 69:6-7) ir pagaliau beveik rombinės smeigtuko galvutės kampai baigiasi apskritomis plokštelėmis (Pav. 69:8). Įvairių čia minėtųjų kryžinių smeigtukų tipų taip pat daugiausia aptinkama Latvijoje[282]) ir Lietuvoje[283]).

Vidurinio geležies amžiaus apirankių formos nėra labai įvairios. Čia mes susiduriame su keturiais pagrindiniais apirankių tipais: juostinėmis, storagalėmis, apirankėmis platėjančiais galais ir įmovinėmis trikampio piūvio apirankėmis.

---

1 Maniūšiuose, Gruzdžių vls. (V. D. Kult. Muz. 768), 1 Gibaičiuose, Meškuičių vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. 1102:1), 1 Paviekiuose, Padubysio vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. 880:18), 1 Pumpėnų vls., Panevėžio aps. (Pav. 69:1, V. D. Kult. Muz. 882), 1 Vėžlaukyje, Šiluvos vls., Raseinių aps. (V. D. Kult. Muz. 821:1), 1 Pagrybyje, Kaltinėnų vls., Tauragės aps. (V. D. Kult. Muz. 709:28) ir 1 Paežeryje, Skaudvilės vls., Tauragės aps. (Pav. 69:3, V. D. Kult. Muz. 969:3).

[281]) R. Šnore, Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas, l. c., psl. 74 tt.

[282]) R. Šnore, Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas, l. c., psl. 75 tt.

[283]) Kryžinių apvalainėmis buoželėmis smeigtukų rasta: 1 Linksmėnuose, Joniškio vls., Šiaulių aps. (Pav. 69:5, V. D. Kult. Muz.), 1 Rudiškiuose, Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.), 1 Degesiuose, Vaškų vls., Biržų aps. (Biržų Muz.) ir 1 Kiauleikiuose, Kretingos vls. (Pav. 69:4, V. D. Kult. Muz. 767:6). Plokščiomis buoželėmis: 1 Leporuose, Kriukų vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz.), 1 Stačiūnuose, Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz.), 1 Sukioniuose, Stačiūnų vls. (V. D. Kult. Muz.), 1 Vaišviliškiuose, Kelmės vls., Raseinių aps. (Pav. 69:6, V. D. Kult. Muz. 669:6), 1 Paulaičiuose, Švėkšnos vls., Tauragės aps. (V. D. Kult. Muz. 836:62) ir 1 rad. vieta nežinoma (Pav. 69:7, V. D. Kult. Muz. 991:4). Visai plokščiais apskritais galais kaip Pav. 69:8: 1 Pamūšyje, Lygumų vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz.) ir 1 Saudogaloje, Saločių vls., Biržų aps. (Biržų Muz.).

Apie juostines apirankes jau esu kalbėjęs ryšium su Upytės ir Eigulių II kapinynų tyrinėjimais. Šio tipo apirankės, be abejo, yra išriedėjusios iš senojo geležies amžiaus juostinių apirankių. Jų piūvis yra pusapvalis arba trikampis. Paviršius pagražinamas protarpiais ar ištisai skersiniais brūkšniais, smulkiu rombiniu raštu (Pav. 55:11), dantiniu raštu (Pav. 56:3, 5) ir kt.

Visai naujas apirankių tipas yra storagalės apirankės (Pav. 70). Remdamiesi N. Åbergo studijomis[284]), gana lengvai galime ir visos Lietuvos šio tipo apirankes įterpti į tipologinius bei chronologinius rėmus. Ankstyviausių (V amž.) apirankių vidurinioji lankelio dalis yra apskrita, gana stora ir galai dar mažai pastorinti. Kiek vėliau (VI amž. pradžioje) dar apskrito piūvio apirankių galai storėja ir apačioje kiek paplojami. VI amžiuje aptinkame ypač daug apirankių storais pusapvalio, daugiakampio ir trikampio piūvio galais (Pav. 72:26,27,29,31). Pagaliau VII—VIII amž., ypač Klaipėdos krašte, atsiranda tuščiavidurių trikampio piūvio storagalių apirankių. Apirankių galai išrašyti įvairiais geometriniais raštais: skersinių brūkšnių grupėmis, akutėmis (Pav. 72:25), pusrutuliukais (Pav. 72:28-29), trikampiais (Pav. 72:31-33,35), įmuštų taškučių eilėmis paliai briaunas ir t. t. Storagalės apirankės yra gana plačiai aptinkamos ne tik Lietuvoje[285]), bet

---

[284]) N. Åberg, Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit, psl. 133 tt.

[285]) Storagalių apirankių mažai pastorintais galais surasta šiose vietose: 6 Plūciuose (Oberhof), Klaipėdos aps. (N. Åberg, l. c., psl. 133), 1 Laistuose (Leisten), Klaipėdos aps. (N. Åberg, l. c., psl. 133), 1 Mockaičiuose, Švėkšnos vls., Tauragės aps. (V. D. Kult. Muz. 718:19), 1 buv. Vilniaus gub. (V. D. Kult. Muz. 751:57); storais apskrito piūvio galais: 1 Pašušvyje, Krakių vls., Kėdainių aps. (sidabrinė, V. D. Kult. Muz. 715:69), 2 Pašėtėje, Šėtos vls., Kėdainių aps. (V. D. Kult. Muz. 679:5—6); storais, apačioje kiek paplotais galais: 2 Pašušvyje, Krakių vls. (V. D. Kult. Muz. 715:6—7), 1 Trivalakiuose, Pašvitinio vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. 738:5) ir 1 radinio vieta nežinoma (V. D. Kult. Muz. 749:28); storais pusapvaliais galais: 5 Pašušvyje, Krakių vls. (V. D. Kult. Muz. 715:1, 18, 29 ir 53); daugiakampiais galais: 1 Vilkyčiuose, Klaipėdos aps. (V. D. Kult. Muz. 881:1), 1 Uogučiuose, Platelių vls., Kretingos aps. (V. D. Kult. Muz. 663:15), 1 prie Dubysos, Raseinių aps. (V. D. Kult. Muz. 743:8), 1 Dvelaičiuose, Skaisgirio vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz.), 1

taip pat visame Rytų Pabaltijy ir dideliuose Europos plotuose nuo pietinės Rusijos iki Belgijos ir Skandinavijos[286]).

Juostinių apirankių platėjančiais galais taip pat surasta įvairiose vietose[287]). Prie ankstyvesnių tenka priskirti pusapvalio piūvio juostinės apirankės nežymiai platėjančiais galais, papuoštais kryžiniu raštu. Šio tipo apirankės priskiriamos daugiausia V—VI amž. Maždaug tam pačiam laikotarpiui priskirtinos apirankės siaura bei plona vidurine lanko dalimi ir labai platėjančiais galais. Apirankių galai dažniausiai yra išrašyti pintiniu raštu (Pav. 72:22). Šios rūšies apirankės dar buvo vartojamos ir antrojoje vidurinio geležies amžiaus pusėje.

Pagaliau paminėtinos masyvios apirankės trikampiška iškyla per vidurį. Iš pradžių (V—VI amž.) apirankės dar nėra labai masyvios, daugiausia trikampio piūvio, šoninės briaunos trumpos, bet VI amž. jos ima platėti ir ligšiolinė plokščia api-

---

Stačiūnuose, Šiaulių aps. (Šiaulių „Aušros" Muz.), 1 Rudiškiuose, Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz.), 3 Pašušvyje, Krakių vls. (V. D. Kult. Muz. 715:4—5, 58), 1 Beržuose, Dotnuvos vls., Kėdainių aps. (V. D. Kult. Muz. 748:2), 6 Panevėžiuke, Babtų vls., Kauno aps. (V. D. Kult. Muz. 699:31—34, 36), 1 Seredžiuje, Kauno aps. (V. D. Kult. Muz. 704:21), 4 Eiguliuose II, Pažaislio vls. (V. D. Kult. Muz. 708:43—44 ir 1150:9—10), 2 Skaistkalnyje (Jasnagurka), Krekenavos vls., Panevėžio aps. (Panevėžio Muz.), buv. Kauno gub. (V. D. Kult. Muz. 747:4), 1 Voropniškiuose, Vileikos aps. (V. D. Kult. Muz. 712:5) ir 1 rad. vieta nežinoma (V. D. Kult. Muz. 750:85); trikampiais galais: 2 Pašušvyje, Krakių vls. (V. D. Kult. Muz. 715:39—40) ir trikampiais tuščiaviduriais galais: Klaipėdos aps. (V. D. Kult. Muz. 891) ir 1 Draustiniuose, Gudžiūnų vls., Kėdainių aps. (apirankė suneriama, kaip Katalog der Ausstellung zur Konferenz baltischer Archäologen in Riga 1930, Riga 1930, Taf. 29:4; V. D. Kult. Muz. 721:6). Klaipėdos krašte surastos storagalės apirankės yra sužymėtos: N. Åberg, Ostpreussen etc., psl. 134 tt; H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 431, išnaša 2.

[286]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 430 tt.

[287]) Dūkšte (?) Brėslaujos aps. (V. D. Kult. Muz. 750:97, 100), 1 Dovainiuose, Platelių vls., Kretingos aps. (V. D. Kult. Muz. 941:1), 1 Kušeliškėje, Šiluvos vls., Raseinių aps. (V. D. Kult. Muz. 746:1), 1 Vabalninke, Biržų aps. (V. D. Kult. Muz. 716:5), 2 Degesiuose, Vaškų vls., Biržų aps. (Biržų Muz.), 1 Zapyškyje, Kauno aps. (V. D. Kult. Muz. 744), 1 Vilkijoje, Kauno aps. (V. D. Kult. Muz. 720:2), 1 Eiguliuose II, Pažaislio vls. (V. D. Kult. Muz. 708:32).

rankių vidaus pusė pasidaro išdubusi. Šoninės briaunos ypač pradeda platėti VII amž.; pagaliau iš pastarojo tipo apirankių vidurinio geležies amžiaus pabaigoje išriedi plačios įmovinės apirankės, kurios tebebuvo vartojamos ir naujojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje. Čia paminėtos vidurinio geležies amžiaus apirankės dažniausiai yra ornamentuotos trikampiais, rutuliukų grupėmis, akutėmis, įkartomis ir kitais geometriniais raštais (Pav. 72:30,36). Ligi šiol daugiausia šio tipo apirankių surasta šiaurinėje ir šiaurės vakarinėje Lietuvos dalyje[288]), Žiemgaloje, ypačiai Lielupės žemumoje, vakariniame Kurše ir net Estijoje[289]). Rytų Prūsuose panašių apirankių visai nerandama.

Tai ir yra bene patys svarbiausieji vidurinio geležies amžiaus papuošalų tipai. Be jų, atsitiktinai surasta įvairių darbo įrankių, šiaip reikmenų ir ginklų. Iš įrankių pažymėtina: ilgos ir storos žalvarinės adatos[290]), paplokšti apskriti akmeniniai ir moliniai varpsteliai, geležinės ylos, akmeniniai skiltuvai[291]), ilgi keturkampio piūvio galąstuvėliai, tiesūs peiliai ir piautuvai. Piautuvų aptinkama dvejopo tipo: grynai lietu-

---

[288]) Trikampio piūvio, trumpomis šoninėmis briaunomis: 1 Biržų aps. (V. D. Kult. Muz. 740:2), 1 Papilėje, Šiaulių aps. (Lietuvių Mokslo D-jos Muz. Vilniuje), 2 Stragnuose, Klaipėdos aps. (V. D. Kult. Muz. 758:11—12) ir 1 Pašušvyje, Krakių vls., Kėdainių aps. (Lenkų Mokslo Bičiulių D-jos Muz. Vilniuje); tuščiavidurės, aukšta viduriniąja trikampiška iškyla ir platesnėmis šoninėmis briaunomis: 2 Degesiuose, Vaškų vls., Biržų aps. (Biržų Muz.), 1 Užuožeriuose, Šeduvos vls., Panevėžio aps. (V. D. Kult. Muz. 687:4), 2 Trivalakiuose, Pašvitinio vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. 738:6—7), 2 Rudiškiuose, Gruzdžių vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz.), 2 Paežerio km., Skaudvilės vls., Tauragės aps. (V. D. Kult. Muz. 969:5—6), prie Dubysos, Raseinių aps. (V. D. Kult. Muz. 743:6), 1 Dūkšte (?), Brėslaujos aps. (V. D. Kult. Muz. 950:5) ir 1 rad. vieta nežinoma (V. D. Kult. Muz. 1130:6).

[289]) H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 440 tt.

[290]) Gilvyčiai, Padubysio vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. 668:3).

[291]) Paklibakiai, Šaukėnų vls., Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. 671:16), Satrija, Luokės vls., Telšių aps. (V. D. Kult. Muz. 1042:2), Lygumai, Šiaulių aps. (V. D. Kult. Muz. 923). Akmeninių skiltuvų ypačiai daug randama Latvijoje, plg. H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland, II, psl. 569 tt.

viško tipo atriestu galu[292]) ir maždaug šių dienų pavidalo. Keramikos liekanų tuo tarpu žinoma labai maža.

Vienas įdomiausių vidurinio geležies amžiaus pirmosios pusės radinių yra geriamojo rago apkalai (Pav. 71), rasti ypačiai radiningame, tik, deja, visai sunaikintame Pašušvio kapinyne, Krakių vls., Kėdainių aps.[293]). Plačioji rago dalis (taurė) apkalta žalvariu ir jo paviršius aptrauktas spaustiniu sidabru, ornamentuotu metaloplastiniu būdu net septyniomis lygiagretėmis raštų eilėmis. Rago viršūnė baigiasi žvakidės pavidalo apkalu, kurio galas taip pat aptrauktas spaustiniu sidabru, išrašytu 5 lenktais spinduliais, kurie sudaro lyg svastiką (Pav. 71:a). Abu apkalai sujungti pasaitu, sudarytu iš 6 pailgų vyriu sunertų plokštelių, kurių paviršius taip pat yra buvęs aptrauktas ornamentuotu spaustiniu sidabru. Gimininguų rago apkalų surasta Rubokuose, Šilutės aps. [294]) ir Rytų Prūsuose (pvz., Warnikame). Kurios kilmės yra šio tipo geriamieji ragai, tuo tarpu dėl mažo palyginamosios medžiagos kiekio dar neįmanoma nustatyti.

Iš ginklų viduriniame geležies amžiuje pažymėtini ietigaliai, durklai, antskydžiai ir kirviai. Ietigaliai dažniausiai yra ilgi, įlinkusiomis šoninėmis briaunomis ir gana ilga įmova. Durklai yra tiesūs, gana siauri ir ilgi[295]). Sveikų išlikusių skydų neturime, tačiau bent keliose vietose aptikta geležinių antskydžių kūgine bei apvalia viršūne ir skydo rankenų[296]). Mažas skydų liekanų skaičius greičiausiai aiškintinas tuo, kad skydai ir net antskydžiai būdavo dirbami iš medžio. Apie tat lyg kalbėtų 1937 m. Rucavos durpyne surastas apskritos formos medinis skydas, aptrauktas oda. Antskydis taip pat yra buvęs medinis[297]). Kirvių aptinkama

---

[292]) Pašušvys, Krakių vls., Kėdainių aps. (V. D. Kult. Muz. 715:23, 26, 47).

[293]) V. D. Kultūros Muz. inv. Nr. 1129:15.

[294]) W. Gärte, Urgeschichte Ostpreussens, Abb. 209:b.

[295]) Pašušvys, Krakių vls. (V. D. Kult. Muz. 715:61).

[296]) Eig'uliai II, Pažaislio vls. (V. D. Kult. Muz. 707:38), Voroniai, Giedraičių vls., Ukmergės aps. (V. D. Kult. Muz. 736:5), Skineikiai, Dusetų vls., Zarasų aps. (V. D. Kult. Muz.) ir Voropniškiai, Vileikos aps. (V. D. Kult. Muz.).

[297]) V. Ginters, Seno Zemgalu vairoga atradumi. — Senatne un Māksla, IV, 1937, psl. 92—97, pav. 4—5.

dvejopų: įmovinių ir siauraašmenių. Įmoviniai kirviai yra paveldėti iš senojo geležies amžiaus, tik jų forma yra kiek pakitusi: kirviai yra žymiai ilgesni, ašmenys platesni ir išlenkti. Šio tipo kirviai yra paplitę visoje vakarinėje, vidurinėje ir šiaurinėje Lietuvoje. Siauraašmeniai kirviai taip pat nedaug tesiskiria nuo senojo geležies amžiaus antrosios pusės šio tipo kirvių. Kirvių pentis yra gana stora, apvali, ašmenys nelabai platūs ir kiek išlenkti. Siauraašmeniai kirviai aptinkami visoje rytinėje Lietuvos dalyje ir Vilniaus krašte. Skiriamoji įmovinių ir siauraašmenių kirvių paplitimo riba eina maždaug nuo Kauno (Eigulių II) Panevėžio ir Biržų link.

Peržvelgę dabar turimą medžiagą, matome, kad perėjimas iš senojo į vidurinį geležies amžių nėra buvęs staigus. Beveik nepastebimai, be staigaus šuolio, vystosi Lietuvos kultūra pagal ankstyvesnes tradicijas. Vidurinio geležies amžiaus pradžioje dar aptinkame gana daug medžiaginės kultūros dirbinių formų, paveldėtų iš senojo geležies amžiaus. Tačiau pradedant V amž. mūsų krašto kultūros vaizdas pamažu keičiasi. Paveldėtosios atskirų dirbinių formos kinta, nyksta ir jų vietoje atsiranda visai naujų papuošalų, įrankių ir ginklų tipų. Apskritai, viduriniame geležies amžiuje radinių formos yra įvairios, net įvairesnės kaip senajame geležies amžiuje. Ornamentų motyvai taip pat žymiai įvairesni. Čia, be anksčiau senajame geležies amžiuje vyravusio įkartinio, akinio ir dantinio rašto (Pav. 72:1-17), jau susiduriame su pintiniu, kryžiniu, trikampiniu, žvaigždiniu ir kitais geometriniais raštais (Pav. 72:20-36). Ornamentai, atsiradus kampuotesniems papuošalams (pvz., apirankės), taip pat daug įvairiau komponuojami. Pagaliau atskiri papuošalai gražinami metaloplastiniu būdu.

Be įvairių žalvarinių dirbinių, nuo V amž. aptinkame gana daug sidabrinių papuošalų. Sidabras, patekęs į mūsų kraštą senajame geležies amžiuje[298]), iš pradžių buvo labai mažai vartojamas, ir tai daugiausia atskiriems papuošalams pasidabruoti. Viduriniame geležies amžiuje jau turime daug sidabrinių

[298]) Sidabrinė smarkiai profiliuota segė, rasta Kuršiuose, Tytuvėnų vls., Raseinių aps. (V. D. Kult. Muz. 656:1), apskritinė III—IV amž. segė iš Noruišių pilkapių, Kelmės vls., Raseinių aps. (žiūr. pav. 38:2).

įvairaus tipo antkaklių (šaukštinių, plonėjančiais ir storėjančiais viela apvyniotais galais, užkeistais galais, suktinių, pergniaužtiniais galais ir ruoplinių), žieduotųjų segių, storagalių apirankių ir šiaip dirbinių, dažnai klotų spaustiniu sidabru. Tuo pačiu metu ir į kitus Rytų Pabaltijo kraštus (Estiją, Latviją) patenka gana daug sidabro[299]). Iš kur jis būdavo įgabenamas, tuo tarpu dar sunkoka pasakyti, tačiau manoma, kad didelė sidabro dalis galėjo būti įvežama iš Dniepro krašto[300]).

Šis radinių įvairumas kalba apie aukštą lietuvių protėvių kultūrinį lygį ir turtingumą. Didelis vietinių dirbinių kiekis liudija apie puikius amatininkus, mokėjusius v i e t o j e pagaminti gražių papuošalų. Apie vietinę papuošalų gamybą tarp kita ko vaizdžiai kalba ir Migonių lobis (Pasvalio vls., Biržų aps.), kur kartu su žalvario žaliavos liekanomis buvo rasta nebaigta dirbti ilgakojė lankinė segė ir dvi masyvios trikampio piūvio apirankės [301]). Tačiau apžvalgiau vertindami vidurinio geležies amžiaus medžiaginę kultūrą, pastebime lyg tam tikrą sustingimą; dabar jau nebematyti to gyvumo, kurs yra buvęs antrojoje senojo geležies amžiaus pusėje. Nors papuošalų ir kitų dirbinių tipai bei ornamentai yra įvairūs, tačiau atskiri dirbiniai, daug ilgiau vartojami, negu anksčiau, pradeda išsigimti; iš pradžių buvusios kuklios ir grakščios papuošalų formos masyvėja ir plokštėja. Pamėgimas perdėtai masyvių papuošalų formų aiškiai liudija apie tam tikrą skonio pajautimo sumenkėjimą.

Kuo gi aiškintinas tas kultūros sustingimas? Priežasčių greičiausiai tenka ieškoti ne tik vietoje, bet taip pat ir už Lietuvos ribų. Vidurinio geležies amžiaus pradžioje, kaip žinoma iš proistorinių duomenų ir rašto šaltinių, vidurinėje, pietinėje ir vakarinėje Europoje vyksta didysis tautų kraustymasis. Didelėje Europos dalyje tautų gyvenimas virte virė, buvo nera-

---

[299]) R. H a u s m a n n, Der Depotfund von Dorpat. — Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. Arbeiten des Baltischen Vorbereitenden Komitees für den XVI. Archäologischen Kongress in Pleskau 1914. Riga 1914, psl. 97 tt.

[300]) H. M o o r a, Die Vorzeit Estlands. Tartu 1932, psl. 52.

[301]) Lobis yra Biržų Muziejuje. Plg. J. P u z i n a s, Priešistoriniai Biržų apskrities laikai. — Lietuviškoji Enciklopedija, t. III, 1935, psl. 1235.

mus, tautos kėlėsi iš vienos vietos į kitą, kariavo. Romos Imperija, kuri pirmaisiais amžiais po Kr. savo ribas buvo išplėtusi net iki Europos vidurio, dabar sugniūžta. Didelė jos valdomų kraštų dalis patenka į germanų rankas. Šie visi neramumai, kad ir tiesiogiai nėra palietę Lietuvos, tačiau yra turėję įtakos ne tik mūsų kraštui, bet ir kitoms Rytų Pabaltijo sritims. Anksčiau buvę gana gyvi baltų prekybiniai santykiai net su tolimais kraštais, ypač su Romos Imperijos provincijomis, tokiame dideliame sąmyšyje susilpnėja ir pagaliau visai nutrūksta. Nutrūksta ryšiai ir su žemutiniu Pavysliu, iš kur baltai anksčiau taip pat yra gavę tam tikrų kultūrinių paskatų. Visa tat turėjo atsiliepti ir lietuvių kultūrai, kuri, negaudama naujų kultūrinių akstinų, ėmė kiek stingti. Izoliuota kultūra, kad ir aukšta, pamažu sustingsta ir išsigimsta.

Lietuva, kaip matyti iš kapų ir atskirų radinių paplitimo žemėlapio (Žem. VI), viduriniame geležies amžiuje nebuvo vienodai gyvenama. Tankiausiai gyvenamos sritys buvo vakarinė, vidurinė ir šiaurės rytinė Lietuva; kiek mažiau radinių turime iš rytinės ir pietų rytinės dalies. Visai trūksta bet kurių duomenų Užnemunės gyvenamumui pažinti. Čia ligi šiol, išskyrus kelias atskirų radinių vietas kairiajame Nemuno krante, nerasta nei vieno vidurinio geležies amžiaus radinio. Beveik ta pati padėtis yra buvusi ir senajame geležies amžiuje. Apskritai, anksčiau buvusios turtingos Lietuvos sritys ir dabar pasižymi radinių gausumu.

Viduriniame geležies amžiuje, kaip matyti iš dabar turimų duomenų, kultūra kaskart vis labiau diferencijuojasi ir kiek ryškiau išsiskiria atskiros kultūrinės grupės. Lietuvoje dabar jau apčiuopiamos bent kelios nevienodo dydžio sritys, išsiskiriančios iš dalies laidosena, iš dalies tam tikromis medžiaginės kultūros skirtybėmis. Tačiau tuo tarpu dėl mažo sistemingai ištirtos medžiagos kiekio dar neįmanoma nei tiksliai nustatyti atskirų grupių ribų, nei visai aiškiai aptarti medžiaginės kultūros skirtybių. Pagal laidoseną turėtume išskirti maždaug tris grupes: p l o k š t i n i ų k a p ų, kurie yra paplitę visoje vakarinėje Lietuvoje iki ribos Kaunas (Eiguliai II), Panevėžys ir Biržai, p i l k a p i ų, kurie daugiausia spiečiasi šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje ir d e g i n t i n i ų k a p ų, aptinkamų rytinėje ir rytų pietinėje Vilniaus krašto

dalyje. Tačiau, peržiūrėję radinius, matome, kad ir šiose lyg pagrindinėse grupėse susiduriame su mažesnėmis kultūrinėmis grupėmis, išsiskiriančiomis kiek skirtingais radinių tipais. Pradėkime nuo vakarų.

Vakarinės Lietuvos kultūros raidoje nepastebime didelių pakitimų: senosios tradicijos tęsiamos, mirusieji tebelaidojami, kaip ir anksčiau, plokštiniuose kapuose, dažnai net tuose pačiuose kapinynuose; nepranyksta paprotys mirusiesiems dėti į kapus mažų puodukų. Medžiaginėje kultūroje dar aptinkame kai kurių dirbinių tipų, paveldėtų iš senojo geležies amžiaus, tačiau greta senųjų pasirodo eilė ir visai naujų papuošalų, ginklų ir įrankių formų. Daugelis radinių sieja šią kultūrą su sembų notangų sritimi. Antrojoje vidurinio geležies amžiaus pusėje, ypačiai pajūryje ir abiejose žemutinio Nemuno pusėse, pražysta gana turtinga kultūra. Ši sritis greičiausiai dėl geros geografinės padėties tampa gana stipriu kultūriniu centru ir lyg tarpininku tarp vakarinių ir rytinių baltų. Kultūriškai ji yra artimesnė rytiniams, negu vakariniams baltams, kur vyravo kitoki laidojimo papročiai (tik degintiniai kapai) ir skirtingesnė medžiaginė kultūra. Aiškių šios kultūrinės grupės ribų tuo tarpu dar negalima nustatyti, nes neturime pakankamai ištirtos medžiagos ir, be to, maždaug paliai šių dienų rytinę žemaičių sieną susiduriame su mišria kultūra, kur kryžiuojasi vakarinei, vidurinei ir šiaurinei Lietuvai būdingi medžiaginės kultūros elementai.

Kėdainių, Kauno ir iš dalies Šiaulių bei Panevėžio aps. išsiskiria kiek skirtinga vidurinės Lietuvos kultūrinė grupė. Čia jau pačioje vidurinio geležies amžiaus pradžioje pranyksta pilkapiai ir mirusieji laidojami, kaip ir vakarinėje Lietuvos dalyje, plokštiniuose kapuose. Tik į šiaurę ir į šiaurės vakarus nuo Panevėžio dar aptinkame pilkapių. Nors laidosena, kaip matome, vidurinėje ir vakarinėje Lietuvoje yra beveik vienoda, — tik čia gana dažnai kapų duobės dugne aptinkama taisyklingai padėtų akmenų, — tačiau medžiaginėje kultūroje pastebime nemaža skirtybių. Šioje srityje yra ypačiai paplitusios grynai lietuviško tipo šaukštinės antkaklės, keturkampiai kabučiai, papuošti metaloplastiniu būdu, piautuvai užriestais galais ir kt. Iš bendrų bei gimininių vakarinei ir vidurinei Lietuvai radinių pažymėtina: lankinės žieduotosios ir ilgakojės segės,

storagalės apirankės, įmoviniai kirviai ir kt. Ši kultūrinė grupė maždaug atitinka senųjų žemaičių gyventus plotus į vakarus nuo Nevėžio.

Mūšos upyne, nuo Latvijos sienos maždaug lanku Akmenė — Šiauliai — Rozalimas — Pumpėnai — Biržai, vėl susiduriame su skirtinga kultūrine grupe, kurios tąsą aptinkame Žiemgaloje. Šioje srityje V—VI amž. pilkapiai išsigimsta, plokštėja ir pranyksta. Pilkapių vietoje įsigali plokštiniai kapai. Nuo vidurinio geležies amžiaus pradžios ir medžiaginėje kultūroje pastebime daug elementų, ryškiai išsiskiriančių iš kitų kultūrinių grupių. Prie svarbesnių šiai kultūrinei grupei būdingų papuošalų tipų tenka priskirti: antkaklės apvaliais užkeistais galais, suktinės antkaklės, kurių vienas galas baigiasi kilpele, antras kableliu, smeigtukai apvalainėmis ir nuokamieniomis buoželėmis, rateliniai, žiediniai ir trikampiniai smeigtukai, masyvios apirankės trikampiška iškyla per vidurį ir kt. Be to, šios kultūrinės grupės dirbinių aptinkama vidurinėje, šiek tiek vakarinėje Lietuvoje ir net Estijoje. Tačiau ir iš vakarinės bei vidurinės Lietuvos yra patekę atskirų radinių tipų į šiaurinės Lietuvos bei Žiemgalos kultūrinę grupę. Daugumas Rytų Pabaltijo proistorikų minėtąją kultūrinę grupę priskiria vėliau istoriniuose šaltiniuose pasirodžiusiems žiemgaliams.

Šiaurės rytinėje Lietuvos dalyje, kaip ir Latgaloje, dar aptinkama nemaža pilkapių. Kokia yra šios Lietuvos srities pilkapių struktūra ir kiek medžiaginė kultūra skiriasi nuo kitų Lietuvos vietų, dėl sistemingų tyrinėjimų trūkumo tuo tarpu nieko negalime pasakyti.

Kiek geriau esame informuoti apie rytinės ir pietų rytinės Vilniaus krašto dalies laidoseną ir radinių tipus. Čia mirusieji taip pat dažniausiai laidojami pilkapiuose, bet jau deginami. Kapai nepasižymi radiningumu. Iš būdingų šiai sričiai dirbinių paminėtinos lankinės segės trikampe kojele, emaliuotos pasaginės segės, šaukštinės antkaklės, siauraašmeniai kirviai, ilgi, dažnai įlenktomis briaunomis ietigaliai, antskydžiai plačiomis briaunomis ir kt. Ypač daug aptinkame gražaus ir gero darbo geležinių dirbinių. Matyti, kad vietinė geležies pramonė buvo gerokai paūgėjusi. Apskritai, rytinėje ir pietų rytinėje Lietuvos dalyje vyravo gana konservatyvi kultūra.

Iš šių trumpų pastabų matome, kad viduriniame geležies amžiuje Lietuvos kultūra nėra vienalytė, bet atskirose krašto dalyse pastebime tam tikrų skirtybių kaip laidosenoje, taip ir medžiaginėje kultūroje. Labai galimas daiktas, kad skirtingos kultūrinės grupės priskirtinos atskiroms kiltims, pvz., kuršiams, žemaičiams, žiemgaliams, aukštaičiams ir kt. Bet vis dėlto, nors atskirose krašto dalyse ir pasireiškia tam tikra kultūrinė diferenciacija, tačiau ir bendrasis kultūros atspalvis visur aiškiai iškyla. Taip pat aiškiai pastebimas ir kultūros tolydumas (kontinuitetas) kaip dvasinėje, taip ir medžiaginėje kultūroje. Labai dažnai aptinkame šio laikotarpio kapų senojo geležies amžiaus kapinynuose. Dar ryškiau tas kultūros tolydumas matyti medžiaginėje kultūroje. Vidurinio geležies amžiaus kultūra normaliai rieda ta pačia kryptimi, atskiros dirbinių formos, paveldėtos iš ankstyvesnių laikų, ir toliau tebevartojamos; vėliau jos pamažu kinta, išsigimsta, pranyksta, ir jų vietoje atsiranda naujų papuošalų bei įrankių tipų. Visa tat rodo, kad čia ir toliau tebegyvena ta pati etninė grupė, tik jau kultūriškai skylanti į atskiras kiltis. Krašto viduje nematyti žymių permainų, tačiau pasieniuose vyksta žymių pervartų. Pradėkime nuo Vyslos.

Rytiniai germanai, kurie dar prieškristiniame laikotarpyje bent keliais atvejais buvo atsikėlę į Pavyslį ir čia pirmaisiais amžiais po Kr. įsikūrę net iki Pasargės ir Alnos linijos, jau senojo geležies amžiaus antrojoje pusėje atskiromis grupėmis ir net ištisomis apylinkėmis išsikelia į pietų rytus, pietus ir vakarus. Iš istorinių šaltinių mes sužinome, kad gotai jau apie 200 m. po Kr. pasirodė šiauriniame Juodosios jūros pakraštyje. IV—V amž. gotus aptinkame Dunojaus krašte, Balkanuose, Italijoje ir net Ispanijoje. Gepidai, kurie kartu su gotais taip pat yra gyvenę Pavyslyje, III amž. jau aptinkami Ardeale (Transilvanijoje) ir Dakijoje. Burgundai ir vandalai taip pat išsikėlė iš kraštų tarp Vyslos ir Oderio. Visoms šioms germanų giminėms išsikėlus, kraštas tarp Vyslos bei Oderio ir dešiniajame žemutiniame Vyslos krante lieka beveik apytuštis. Į labai retai tegyvenamus plotus šiapus Vyslos pamažu keliasi anksčiau iš čia išstumti prūsai. Vidurinio geležies amžiaus pradžioje prūsai jau siekia pietinį Aismarių krantą iki Elbingo, o neišsikraustę gotai, kaip matyti iš proistorinių duomenų, paskydo

vietos gyventojų tarpe[302]). VII—VIII amž. prūsai pasistūmėjo dar toliau, ir jų kapinynų bei sodybų aptinkame Elbingo, Pr. Hollando ir Mohrungeno aps.[303]). Kitose prūsų gyvenamose srityse neįvyksta žymių permainų, visur vyrauja gana stipri kultūra, mirusieji deginami ir jų kūno likučiai arba supilami į urnas, arba laidojami duobutėse. Semboje ir Notangoje susiduriame su arklių kapais.

Nebuvo pastovi ir šiaurės vakarinė bei šiaurinė baltų siena. Dabartinėje Latvijoje viduriniame geležies amžiuje baltai susidūrė net su trimis etninėmis grupėmis: su gotlandiečiais pajūryje, suomiais ugrais šiaurėje ir su slavais rytuose. Apie gotlandiečių įsibrovimą į vakarinę Latviją kalba ir istoriniai šaltiniai ir proistoriniai duomenys. XIV amž. vidurio G u t a s a g o j e, kuri, be abejonės, remiasi labai senomis tradicijomis, rašoma, kad dėl gyventojų pertekliaus beveik trečdalis gotlandiečių buvę priversti palikti savo tėvynę ir ieškotis naujų sodybų. Gotlandiečiai kėlęsi per Hijumą, Dauguva (Dyna) į Rusiją (Ryzaland) ir pasiekę net Graikiją (Griclanz)[304]). B. N e r m a n a s, remdamasis proistoriniais duomenimis, įrodinėja, kad gotlandiečiai pasirodę Rytų Pabaltijy V amž. gale arba apie 500 m. po Kr. Nors ligi šiol Rytų Pabaltijy gotlandiečių kapinynų dar neaptikta, tačiau atskirų radinių, įvežtinių ir padirbtų pagal gotlandinius pavyzdžius, jau surasta vakarinėje Latvijoje ir Estijoje. Tikrų duomenų apie Gutasagoje minimą gotlandiečių veržimąsi į Rusiją ir Graikiją tuo tarpu dar neturima[305]).

Daug daugiau turime duomenų apie gotlandiečių ekspansiją į Rytų Pabaltiją antrojoje vidurinio geležies amžiaus pusėje. Iš istorinių šaltinių sužinome, kad Švedų karaliaus Yngvaro planai Rytuose nepavyksta; kiek geriau sekasi jo sūnui Qnundrui, o iš Hervararsagos sužinome, kad karalius I v a r a s (mi-

---

[302]) C. E n g e l und W. L a B a u m e, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande, 1937, psl. 167 tt, žem. 11.

[303]) C. E n g e l und W. L a B a u m e, Kulturen und Völker, psl. 181.

[304]) B. N e r m a n, Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. Stockholm 1929, psl. 8.

[305]) B. N e r m a n, Die Verbindungen, l. c., psl. 23 tt, 181, fig. 195; t a s p a t s, Die Völkerwanderungszeit Gotlands. Stockholm 1935, psl. 127.

ręs apie 675 metus) jau valdė Kuršą ir Estiją (Kurland ok... Eistland)[306]). Pagaliau ir Rimbertas savo apie 875 metus parašytoje „Vita sancti Anscharii" mini, kad „Kažin kokia giminė, toli nuo jų (t. y. švedų) gyvenanti, vadinama kuršiais (Chori), kitkart priklausiusi švedų. Tačiau jau seniai jie buvo pakėlę maištą prieš tą priklausomumą". Iš šio patikimo šaltinio galime spręsti, kad antrojoje vidurinio geležies amžiaus pusėje mūsų ir Latvijos pajūrio gyventojai kurį laiką priklausė švedų valstybei, bet vėliau vėl tapo laisvi iki garsaus Apuolės žygio 855 metais. Proistoriniai duomenys taip pat patvirtina istoriniuose šaltiniuose paminėtą skandinavinių germanų ekspansiją į Rytų Pabaltiją. Kai kuriais atvejais mes net galime kalbėti apie kolonistus. Pvz., 1929 m. kasinėjimų metu Gruobyne (netoli Liepojos) aptikta daug gotlandiečių ir vidurinės Švedijos gyventojų kapų, priskiriamų laikui tarp 650—850 m.[307]). Ir 1936 m. E. Šturmas yra kasinėjęs panašų kapinyną Jačuose, Tašų vls.[308]).

Šiaurėje baltai susidūrė su suomių ugrų giminės tautomis. Dabartinėje Latvijoje jau nuo ankstyvųjų priešistorinių laikų nuolat gyventa dviejų etninių grupių: baltų (latvių protėvių) ir suomių ugrų (estų ir lybių protėvių). Šių dviejų etninių grupių gyvenamosios ribos nebuvo pastovios, bet, baltams nuolat veržiantis į šiaurę, vis siaurėjo estų ir lybių protėvių nenaudai. Senajame geležies amžiuje, kaip matyti iš skirtingų kapinynų ir iš dalies medžiaginės kultūros liekanų, riba tarp abiejų etninių grupių ėjo maždaug šia linija: nuo Ventpilio, paliai Ventą, Abavą, pro Imulės bei Amulės žiotis iki Reinos, nuo čia tiesiai į pietų rytus iki Pliavos, nuo šios vietos beveik tiesiai iki Dauguvos žiočių, toliau Rygos įlankos pakraščiu iki Saulkrastų, nuo čia Pūricos link, nuo Pūricos pietų rytų kryptimi iki Vecsartėnų, toliau į rytus Brencėnų link ir pagaliau tiesiai iki Saleniekų (Latgaloje)[309]). Viduriniame geležies amžiu-

[306]) B. Nerman, Die Verbindungen, l. c., psl. 14—15.

[307]) B. Nerman, Die Verbindungen, 1. c., psl. 34 tt; tas pats, När Seeburg upptäcktes, fynd och utgrävningar i Grobin. — Jorden Ger, Stockholm 1931, psl. 103—132; tas pats, The Grobin Finds Evidence of the First Inkorporation of Gotland under the Svea Kingdom. Acta Archaeologica, vol. III, fasc. 2. Köbenhavn 1932, psl. 159 tt.

[308]) Latviešu Kultūra Senatnė. Riga 1937, psl. XII.

[309]) F. Balodis. Ethnische Probleme und die archäologischen

je riba Kurše ir Žiemgaloje lieka beveik ta pati, bet šiaurinėje Latvijoje ir ypač Latgaloje pasistūmėjo gerokai į šiaurę. Šioje srityje baltų ekspansija yra siejama su slavų įsiveržimu. Kaip rodo proistoriniai duomenys, apie 600 m. į rytus nuo latgalių krašto, į suomių ugrų gyvenamuosius plotus, įsibrauna slavai. Ta slavų ekspansija pajuntama ir Latgaloje. Latgalių protėviai, greičiausiai slavų stumiami, veržiasi į šiaurę, į estų gyvenamąsias žemes, ir jas užima iki Upmalių (Baižkalno vls.), Aulkalno Keverių (Drustų vls.) ir Smuonių (Stamerienos vls.)[310]).

Rytinės baltų sienos taip pat kinta, bet jau baltų nenaudai. Slavai, nuolat veržiamiesi į vakarus, užima lietuvių ir latvių protėvių žemių. Dalis mūsų giminės narių traukia į vakarus, tačiau didžioji dalis, kaip matyti iš radinių ir lig šiol išlikusių žemėvardžių, neišsikelia ir ilgainiui dingsta slavų bangose.

Visai neaiškios tebėra pietinės baltų gyvenamosios ribos.

VIII

NAUJASIS GELEŽIES AMŽIUS

(800—1250 po Kr.).

Naujasis geležies amžius — paskutinysis mūsų proistorinės kultūros raidos laikotarpis. Šitame laikotarpyje jau vienur kitur švysteli istorijos spindulys, ir atskiros mūsų giminės kiltys iškyla istoriniuose šaltiniuose. Tačiau tie patys ankstyvieji istoriniai šaltiniai yra negausūs, jie dar neįstengia tinkamai nušviesti mūsų sentėvių gyvenimo. Iš tų ankstyvųjų istorinių šaltinių daugiausia tesužinome apie atskirų kilčių vardus ir apytikres vietas, kur jų tais laikais gyventa; apie jų dvasinę ir medžiaginę kultūrą, apie tos kultūros savybes ir kitus

---

Untersuchungen der letzten Jahre in Lettland. — Latvijas Universitātes Raksti, Filologijas un Filosofijas Fakultāte, serija III, 2, Riga 1935, psl. 17 tt, žemėlapis (gale).

[310]) Latviešu Kultūra Senatnė. Riga 1937, psl. XI.

dalykus nedaug tegauname žinių. Vėlyvesnės kronikos, kad ir žymiai platesnės, yra svetimųjų sava šviesa nušviestos. Todėl, beaiškindami vėlyvųjų pagoniškų laikų kultūrą, turime kviestis į talką įvairius to meto senovės paminklus, tuos patikimiausius mūsų protėvių kultūros liudininkus, kurių ir naujajame geležies amžiuje yra gausu. Įvairi šio laikotarpio laidosena mums daug pasako ne tik apie medžiaginę kultūrą, bet taip pat leidžia pažvelgti į mūsų protėvių dvasios pasaulį, laidojimo papročius ir kt. Gausūs šio meto piliakalniai liudija apie mūsų sentėvių sugebėjimą statytis stiprių tvirtovių, mokėjimą parinkti puikias strategines vietas. Piliakalniuose ir buvusių sodybų vietose randami namų apyvokos dirbiniai šį tą pasako apie to meto gyventojų kasdieninį gyvenimą, ūkio formą ir kt. Kiti įvairūs radiniai taip pat padeda nušviesti mūsų tolimąją praeitį.

Gerai ištirtos naujojo geležies amžiaus medžiagos turime nelabai daug. Daugumas į muziejus patekusių radinių yra atsitiktinio pobūdžio, todėl dažnai ir netinka įvairioms problemoms spręsti. Iš svarbesniųjų pirmojo dvidešimtmečio proistorinių tyrinėjimų pažymėtini šie: griautinių ir degintinių kapinynų kasinėjimai Pryšmančiuose, Kretingos vls., Paulaičiuose ir Nikėluose, Švėkšnos vls.; arklių ir degintinių kapų tyrinėjimai Graužiuose, Josvainių vls., Veršvuose, Raudondvario vls. ir Rimaisuose, Ramygalos vls.; piliakalnių kasinėjimai Apuolėje, Skuodo vls. ir Įpiltyje, Darbėnų vls.

1923 m. Pryšmančiuose, Kretingos vls., tyrinėtas vienas iš turtingiausių ir įdomiausių ligšiolinių naujojo geležies amžiaus kapinynų Lietuvoje. Kadangi šio kapinyno tyrinėjimų duomenys jau yra paskelbti[311]), todėl čia pasitenkinsiu trumpa kapinyno charakteristika. Pryšmančiuose ištirtame 353 m² žemės plote buvo aptikti 89 kapai. Tyrinėtoje kapinyno dalyje susidurta su trejopo tipo kapais: degintiniais (50 kapų), griautiniais (22 k.) ir ypatingais kapais, kur su-

[311]) Vl. Nagevičius, Das Gräberfeld von Prižmonti. — Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae, 19—23. VIII. 1930, Rigae 1931, psl. 337—352; tas pats, Prišmončių milžinkapis. — Naujoji Romuva 1931, Nr. 47—52, 1932, Nr. 2—3, 8 ir 10; tas pats, Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra VII—XIII amž. (Pryšmančių ir kitų vietų kasinėjimai). — Senovė, t. I, Kaunas 1935, psl. 1 tt.

rasti palaidoti tik vieni daiktai (17 k.). Degintiniai kapai, kurie sudaro didesnę ligi šiol ištirtų kapų dalį, spiečiasi vakarinėje kapinyno dalyje, griautiniai ir ypatingieji — rytinėje; tačiau vietomis ir mišrai aptikta įvairių tipų kapų.

Deginiuose kapuose laidosena yra gana įvairi. Laužo ugnyje sudegintų žmonių kaulų liekanos kartu su degėsiais būdavo supilama į apvalainės, apskritos ir kartais pailgos bei keturkampės formos duobes. Daugumos duobių gylis svyruoja tarp 0,7—1,3 m, o skersmuo tarp 0,6—1,2 m. Vietomis aptikta net 1,6 m gylio ir 1,5 m skersmens duobių. Sudegintų kaulų likučiai kartu su degėsiais dažniausiai būdavo pilami į duobės dugną, o įvairūs priedai (papuošalai, ginklai ir kt.) sudedami nevienodai: vienur jie sužerti kartu su degėsiais, kitur tvarkingai sudėti arba degėsių viršuje, arba jų apačioje. Daug kur degintų kaulų ir daiktų viršuje padėta po vieną, retkarčiais po du gana didelius akmenis. Su mirusiųjų kultui skirtais daiktais elgtasi nevienodai: kartais daiktai būdavo deginami drauge su mirusiuoju, kartais tyčia laužomi ar naikinami, bet dažniausiai sudedami į kapą mirusįjį sudeginus. Todėl ir daiktai nevienodai išlikę: vieni yra visai sveiki, kiti sulaužyti, sulankstyti, treti ugnyje apdegę ar net ir aptirpę. Gana dažnai daiktai kapuose aptikti tvarkingai sudėti tarp dviejų lentelių ar luobo, arba įvynioti į vilnonį trinytinį audinį. Viename kape daiktai buvę įsukti į avies kailį (kap. 35).

Griautiniai kapai Pryšmančiuose sudaro apie ketvirtą ištirtų kapų dalį ir yra turtingesni už degintinius. Mirusieji laidota nevienodo gilumo duobėse (nuo 0,5 iki 1,2 m), aukštininki, įvairiomis kryptimis. Vyrai dažniausiai paguldyti galvomis į pietus, o moterys į šiaurę. Rankų padėtis nevienoda: vienur rankos ištiestos paliai šonus, kitur per alkūnę sulenktos ir uždėtos ant krūtinės. Griaučiai išlikę labai blogai. Iš medžių liekanų ir kitų pažymių spėjama, kad mirusieji iš apačios, šonų ir viršaus buvę apdėti lentomis. Tai greičiausiai yra buvę lentiniai karstai. Vyrų kapai, kaip paprastai, išsiskiria ginklais, o moterų — papuošalais. Kalavijai ir peiliai apkaustytose makštyse rasti padėti iš kairės. Ietigaliai aptikti ties galva. Įvairūs papuošalai rasti įprastose vietose: antkaklės ant kaklo, segės ant krūtinės, arba žemiau krūtinės ląstos, apirankės ant rankų ir t. t.

Pagaliau Pryšmančių kapinyne susidurta su kapais, kur surasta palaidotų tik vienų daiktų. Šių kapų duobių gylis svyruoja tarp 0,5—1,0 m; skersmuo yra buvęs toks pat kaip ir duobių gilumas. Daiktai kartais įvynioti į audeklą ir aptikti padėti tarp dviejų medžio ar luobo plokštelių. Atrodo, kad daiktai būdavo sudedami į medines dėžutes. Daugelyje atvejų šiuose ypatinguose kapuose susidurta su ginklais, ypačiai ietigaliais.

Pryšmančių kapinynas pasižymi ypatingu radinių gausumu. Čia surasta labai daug įvairios IX—XII amž. medžiagos, todėl pravartu kai kuriuos svarbesnius radinius trumpai paminėti.

Antkaklių surasta dvejopo tipo: suktinių ir vytinių[312]). Pirmojo tipo antkaklių galai yra sukti, vienas galas baigiasi kilpele, antras kabliuku. Vidurinioji antkaklės dalis keturkampė. Vytinės antkaklės suvytos iš trijų arba iš dviejų vielų. Antkaklių galai baigiasi kilpelėmis.

Iš kitų kaklo papuošalų pažymėtini karoliai[313]). Jie yra gana įvairūs: vieni stikliniai, kiti žalvariniai. Stikliniai karoliai dažniausiai yra mėlyni, apskriti, šonuose rantyti, o didesnieji pagražinti baltomis juostelėmis. Žalvariniai karoliai yra iš šonų suplokštinti, dvilypiai, trilypiai, apvalūs ir daugiakampiai. Kartais žalvariniai karoliai randami suverti ant suvytos geležinės vielos.

Segių aptikta labai įvairių tipų: apskritinių, lankinių siaura ir plačia gyvuline kojele, lankinių laiptelinių ir pasaginių segių[314]). Apskritinės segės dažniausiai yra plokščios, jų centre aptinkama svastika, dvi sukryžiuotos elipsės arba pintinis raštas. Lankinės laiptelinės segės klotos spaustiniu sidabru. Bene įvairiausios yra pasaginės segės. Vienos yra paplokštintais galais, kitos keturkampėmis bei daugiakampėmis galvutėmis, dar kitos atriestomis gyvulinėmis galvutėmis ir aguoniniais galais. Tai mėgiamiausi naujojo geležies amžiaus segių tipai.

Smeigtukų surasta taip pat įvairių tipų: trikampiška skylėta galvute, jungtine kryžmine galvute ir kryžinių smeigtų[315]). Puošniausi smeigtai yra kryžiniai. Jų galvutė papras-

[312]) Senovė I, lentelė V:1—3.
[313]) Senovė I, lentelė VII:9—11.
[314]) Senovė I, lentelė I:1—9, lentelė II:1—12.
[315]) Senovė I, lentelė III:1—5.

tai yra klota ornamentuotu spaustiniu sidabru, kryžmos galuose ir sankryžoje pritvirtinti iškili kūgeliai ir prie ąselių prikabintos grandinėlės su kabučiais.

Apirankių surasta: įvijinių susiaurintais ir suplokštintais galais, masyvių trikampio, daugiakampio ar apvalainio piūvio ir galviniais galais, primenančiais gyvulių galvutes[316]). Apirankių lankelių išorinė dalis pagražinta įvairiais geometriniais raštais: įkartomis, ranteliais, akutėmis, trikampiais, dantiniu raštu ir kt.

Žiedai dažniausiai susukti iš žalvarinės vielos, siauros skardelės arba padaryti iš vieno lankelio su plačiu priešakiu[317]).

Iš aprangos dalykų dar pažymėtina: odiniai diržai, apkaustyti trimis eilėmis sidabrinių sagelių išpūstomis galvutėmis, įvairių formų sagtys, diržo skirstikliai, pentinai ir kt.[318]).

Iš darbo įrankių paminėtini: lenkti piautuvai, žalvarinės ylos su prieškočiais, gintariniai varpsteliai ir geležiniai žeberklai[319]).

Ginklų Pryšmančiuose surasta gana daug[320]): 35 ietigaliai, 8 trumpi ir 3 vikinginio tipo kalavijai. Ietigaliai yra kartais siauromis atsparnėmis, kartais visai be jų, kartais primena lauro lapą. Vikinginio tipo kalavijai yra vienaašmeniai, rankenos tiesiomis skersinėmis plokštelėmis, makštys medinės. Kalavijai greičiausiai pagaminti vietoje pagal vikinginius pavyzdžius.

Drabužių terasta atskiri fragmentai prie žalvarinių papuošalų. Daugiausia susidurta su storais vilnoniais trinytiniais audiniais. Deja, iš šių mažų fragmentų nieko negalime pasakyti apie drabužių išvaizdą ir nešioseną.

Visa Pryšmančių kapinyne surastoji medžiaga yra būdinga vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Kai kuriuose dirbiniuose jaučiama vikingų kultūros įtaka.

1936 m. rugsėjo mėn. 16—23 d. buvo tyrinėjami Paulaičių ir Nikėlų (Švėkšnos vls., Tauragės aps.) kapinynai. Čia jau iš seno bekasant rūsius bulvėms buvę randama įvairių

---

[316]) Senovė I, lentelė IV:1—15.
[317]) Senovė I, lentelė III:7—11.
[318]) Senovė I, lentelė VI:1—14.
[319]) Senovė I, lentelė VIII:1; III:6; VII:6—7; VIII:4.
[320]) Senovė I, lentelė VIII.

radinių, žmonių ir gyvulių kaulų. Išskirsčius Paulaičius į vienkiemius, „Žiogų Kalne“ esąs priešistorinis kapinynas atiteko ūkininko J. Girčiaus nuosavybėn. Ūkininkas nusistatė gautąjį sklypą išlyginti ir pasistatyti trobesius. Kad bekasant pamatus trobesiams statyti ir belyginant sklypą nebūtų suardytas kapinynas, teko naujos sodybos vietoje atlikti būtiniausius kasinėjimus. Betyrinėjant pasirodė, kad beveik visas kapinynas bekasant rūsius bulvėms yra sunaikintas. Tik vietomis yra likę nepaliestų kapų. Nuėmus dirvožemį, perkasose susidurta su daugybe be jokios tvarkos išmėtytų radinių.

Čia surasta daugybė gintarinių dvigubo nupiauto kūgio karolių, mėlynų rantytų stiklinių karolių, pasaginių segių vyniotais galais, keturkampėmis galvutėmis, aukštais ir žemais aguoniniais galais, įvairaus dydžio žalvarinių įvijų, sagčių, žalvarinių apkalų su odos likučiais, kryžinių smeigtukų, skambučių su grandinėlėmis, geležinių ietigalių, vikinginio tipo kalavijo rankena, strėlių antgalių, peilių, ilgų lenktų piautuvų, geležinių ir žalvarinių pentinų, žąslų, pasidabruotų balno kilpų (Pav. 74) ir kitų įvairių radinių. Dalis radinių apdegę, kita dalis tyčia sulaužyti ar sulankstyti ir, palyginti, maža terasta visai sveikų radinių. Radiniai aptikti maišytoje žemėje, vietomis su anglių liekanomis. Be to, įvairioje perkasų gilumoje susidurta su išmėtytais degintais žmonių kaulais ir arklių dantimis. Atrodo, kad čia būta radiningo degintinio, griautinio ir arklių kapinyno, tačiau, ilgus metus bekasant rūsius bulvėms, visa buvo sujaukta. Tik įsikasus 1—1,5 m gilumon dar aptikti trys nesuardyti griautiniai kapai.

Beveik priešais „Žiogų Kalną“, antroje Ašvos pusėje, N i k ė l ų kaimo lauke, beariant taip pat buvę randama lygiai tokių pat radinių. Iškasus bandomąją 11 m ilgio ir 3 m pločio perkasą ir čia susidurta su įvairiais be jokios tvarkos išmėtytais radiniais, smulkiomis anglimis, degintais žmonių kaulais ir stambesniais arklių kaulais bei dantimis. Viršutinysis žemės sluoksnis vietomis net iki 1,2—1,5 m gilumos perkastas. Ar čia taip pat būta bulvių rūsių, ar žemė vėliau belaidojant mirusiuosius perkasta ir tuo būdu viršutinioji kapinyno dalis sunaikinta, — iš trumpų bandomųjų kasinėjimų nepavyko išaiškinti. Tik žymiai giliau susidurta su trimis įdomiais griautiniais kapais ir vienu arklio kapu.

1,1 m gilumoje aptiktas vaiko kapas Nr. 1 (Pav. 76). Kapo duobės kontūrai nebuvo aiškūs, nes visur aplinkinė žemė maišyta. Vaiko griaučių teišlikę keli fragmentai po žalvarine antkakle. Mirusysis, kiek galima spręsti iš atskirų griaučių liekanų ir radinių padėties, buvo paguldytas galva į WN 300. Maždaug kojų gale aptikta 7 cm skersmens ir 5 cm storio smulkučių anglių krūvelė. Kapas pasižymėjo radinių gausumu. Ypačiai mirusiojo kaklas buvęs papuoštas net trejopo tipo papuošalais. Pirmiausia ant kaklo uždėta žalvarinė iš trijų vielų vyta antkaklė, kurios vienas galas baigiasi kilpele, antras kabliuku. Kad sulenkta antkaklė neišsiskėstų, vienoje vietoje surišta siūlais. Iš dalies po, iš dalies viršuje žalvarinės antkaklės guli antras kaklo papuošalas, sudarytas iš maždaug 5 mm storio siūlų virvutės, gana retai apvyniotos žalvarinėmis grandinėlėmis. Šių kaklo papuošalų apačioje dar surasta žalvarinių trikampės ir pusapvalios vielos įvijų, suvertų ant storoko sukto siūlo. Po papuošalais išlikę trinytinio audinio ir odos fragmentų. Ant krūtinės skersai gulėjo išsigimusi lankinė segė gyvuline kojele. Kapas priskirtinas X—XI amž.

Kapas Nr. 2 aptiktas net 1,5 m gilumoje. Viršuje kapo duobės ribos taip pat nebuvo aiškios, nes visur aplinkinė žemė perkasta. Tik 1,4 m gilumoje pradėjo ryškėti kapo duobės kontūrai, kurie buvo 2,3 m ilgio ir apie 1 m pločio. Griaučių viršuje žemė maišyta su smulkiomis anglimis. 1,5 m gilumoje susidurta su atskirais griaučių fragmentais. Mirusysis, sprendžiant pagal išlikusius kaulus ir radinių situaciją, buvo paguldytas aukštininkas, galva WN 300 kryptimi. Kairioji ranka per alkūnę sulenkta maždaug 40° kampu, dešiniosios padėtis neaiški. Kairėje galvos pusėje greta padėti du geležiniai ietigaliai viršūnėmis į WN 300. Ietigalių atsparnės siauros. Vieno ietigalio ilgis 0,28 m, antro — 0,45 m. Dešinėje kaukolės pusėje guli pasaginė segė. Ant kaklo uždėta 19 cm skersmens vytinė antkaklė kilpiniais galais. Dešinėje krūtinės pusėje rasta apvirtusi įvija žemyn plokščia laiptelinė segė. Ant kairiosios rankos užmauta masyvi kampuoto piūvio žalvarinė apirankė, o ant pirštų trys įvijiniai žiedai. Juosmens vietoje aptikti 13,5 cm ilgio fragmentai odinio diržo, apkaustyto siauromis pailgomis plokštelėmis. Ant krūtinės vir-

šūne kojų link padėtas 81,5 cm ilgio vienaašmenis kalavijas. Rankenos skersiniai tiesūs. Kalavijas įdėtas į medinę makštį, išorinėje pusėje apvyniotą virvute (Pav. 75). Prie kairiojo šono guli geležinis peilis. Kojų gale, kairėje pusėje, išilgai padėtas 45 cm ilgio lenktas piautuvas. Po radiniais ir beveik visame kapo dugne susidurta su medžio ar žievės liekanomis ir smulkių degėsių sluoksniu. Ypačiai gausu degėsių galvos vietoje ir po ietigaliais. Vietomis degėsių sluoksnis buvo net 7 cm storio.

Apie 45 cm atstu į pietų vakarus nuo kapo Nr. 2 toje pačioje gilumoje aptiktas arklio kapas. Kapo duobės kontūrų ilgis 2,5 m, plotis 1,25 m. Arklio griaučiai išlikę labai blogai, todėl beveik neįmanoma nustatyti, kokioje padėtyje arklys buvo palaidotas. Viena tėra aišku, kad arklys buvo paguldytas galva į vakarus. Arklys palaidotas su apranga. Nasruose įdėti geležiniai žąslai. Ant kaklo užmauta vytinė žalvarinė antkaklė, kurios vienas galas baigiasi kilpele, antras kabliuku. Po antkakle surasta drobės likučių ir medžio pėdsakų. Be to, netoli žandikaulio aptikta žalvarinių skardelių, įvairių diržo apkalų ir įvijinių žiedų. Prie radinių išlikę arklio karčių ir siūlų liekanų. Arklio kapo duobės dugnas susilieja su vyro kapo Nr. 2 dugnu. Po griaučiais ir kaulais aptiktas 5 cm storio degėsių sluoksnis. Atrodo, kad abiejų kapų duobės dugne kūrenta ugnis.

Kapas Nr. 3 taip pat aptiktas 1,5 m gilumoje. Mirusysis paguldytas galva į WN 300. Griaučių išlikę atskiri fragmentai: dalis kaukolės, apatinis žandikaulis, kairiosios kojos kaulai ir kt. Ant kaklo rasta vytinė antkaklė kilpiniais galais ir įvijų apvara. Įvijose išlikę siūlų. Kairėje antkaklės pusėje padėti du geležiniai ietigaliai smaigaliais NW 220 kryptimi. Čia svarbu pabrėžti, kad vieno ietigalio kotas, kurio aptikti atskiri fragmentai, buvo apvyniotas dviejomis įvijomis, kurios savo forma nesiskiria nuo įvijinių žiedų. Juosmens vietoje aptiktas odinis diržas, skersai apkalinėtas pailgomis žalvarinėmis plokštelėmis. 3 cm aukščiau diržo, vadinasi, žemiau krūtinės ląstos, gulėjo žalvarinė lankinė segė gyvuline kojele. Ant krūtinės, išilgai kapą, padėtas vienaašmenis 78 cm ilgio kalavijas. Kairėje griaučių pusėje, prie diržo,

rastas geležinis peilis. Ir šito kapo duobės dugne susidurta su stambiomis anglimis.

Nikėluose aptiktoji medžiaga taip pat yra būdinga vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Kapai priskirtini X—XI amžiui.

Be čia paminėtųjų naujojo geležies amžiaus kapinynų, paskutiniuoju metu susidurta su ligi šiol visai netyrinėtais arklių kapais. 1938 m. tyrinėti net trys arklių kapinynai. Vienas iš didžiausių arklių kapinynų aptiktas Graužiuose, Josvainių vls., Kėdainių aps. Čia iš viso ištirta per 100 kapų. Kapinynas guli dešiniajame Nevėžio krante, nedidelės kalvelės atšlaitėje. Čia beariant nuolat buvo ardomas kapinynas, todėl teko jį gelbėti ir ištirti. Nors nemaža kapų dalis buvo sunaikinta, tačiau giliau tyrinėjimų metu aptikta dar gana daug nepaliestų kapų, kurie padeda pažvelgti į įdomius šio krašto gyventojų laidojimo papročius.

Arkliai laidota, palyginti, negiliai. Netaisyklingos apvalios formos duobių gylis svyruoja tarp 0,5 — 1,2 m, tačiau aptikta arklių, palaidotų tik 20—40 cm gilumoje. Labai dažnai vienoje duobėje surasta net kelių arklių griaučių. Griaučių padėtis labai įvairi. Vieni arkliai paguldyti ant dešiniojo (Pav. 77) ar kairiojo šono (Pav. 78), kiti įstumti į duobę kniūpsti taip, kad kartais jų galvos yra patekusios po kūnu. Viename kape arklys palaidotas aukštininkas. Dviejuose kapuose arkliai užkasti į viršų iškeltomis galvomis, o viename kape palaidotas stačias arklys. Atrodo, kad dalis arklių buvo laidojami dar gyvi. Beveik visi arkliai guli galvomis į vakarus.

Arkliai laidota su apranga. Kapinyne nerasta nei vieno kapo, kur nebūtų buvę daugiau ar mažiau įvairių radinių. Ypačiai arklių galvos būdavo gražiai puošiamos. Beveik prie kiekvieno arklio viršugalvio surasta įkartomis ornamentuotų iš žalvarinės skardelės susuktų papuošalų (Pav. 78—79), kurių viduje daugeliu atvejų išlikę linų ar kanapių pluošto. Pluoštas apvyniotas iš dviejų gijų susuktu storoku siūlu. Skardelės guli skersai viršugalvį. Keliuose kapuose arklio galvą puošė maži žalvariniai skambučiai, pakaitomis perskirti plonomis žalvarinėmis įvijomis. Kitur vėl arklių viršugalviai buvo papuošti žalvarinių įvijų grupėmis (Pav. 81) ir įvijomis bei gran-

dinėlėmis su kabučiais galuose (Pav. 82). Pailgi keturkampiai kabučiai paliai briaunas pagražinti metaloplastiniu būdu taškučių eilėmis. Daugelyje kapų prie viršugalvio surasta paplokščių ir dvigubo nupiauto kūgio gintarinių karolių. Viename arklio kape aptiktos sidabrinėmis plokštelėmis papuoštos kamanos, o aplink galvą net aštuoni dideli apskriti žalvariniai skambalai (Pav. 80). Beveik kiekvieno arklio nasruose, kartais pasmakrėje ar išmesti ant nosies surasti geležiniai žąslai. Žąslų formos gana įvairios. Vieni žąslai padaryti iš dviejų, kiti iš trijų narelių. Apynasrinės grandys yra apskritos, dažniausiai apskrito, rečiau keturkampio piūvio. Keliuose kapuose rasta ypačiai įdomių žąslų su kauliniais laužtukais prie pavadžių grandžių (Pav. 78). Laužtukai ornamentuoti akutėmis ir dantiniu raštu. Dviejuose kapuose laužtukų galai baigiasi išpiaustytomis arklių galvutėmis. Keliuose kapuose po arklių kaklais surasta apskritų žalvarinių skambalų. Gana dažnai aptikta balno sagčių ir kilpų (Pav. 79). Dalis kilpų pasidabruota skersinių brūkšnių eilėmis. Kai kuriuose kapuose arklių uodegos taip pat yra buvę papuoštos žalvariniais apirankės pavidalo žiedais.

Arkliai, kaip matyti iš griaučių, yra buvę nedideli, grakščių kojų. Visa griautinė medžiaga atiduota Veterinarijos Akademijai, kur ji bus ištirta; tada paaiškės ir arklių rasė.

Arklių kapų viršuje daugelyje vietų susidurta su degintinių žmonių kapų liekanomis. Ariamoje žemėje ir giliau po dirvožemiu aptikta dažniausiai be jokios tvarkos išmėtytų degintų žmonių kaulų ir įvairių radinių. Keliose vietose viršuje palaidoto vieno ar kelių arklių surasta ir nevisai suardytų degintinių žmonių kapų. Sudeginto žmogaus likučiai būdavo supilami kartu su ugnyje apdegusiais ir net susiliejusiais papuošalais bei degėsiais į nedideles duobutes. Svarbu pabrėžti, kad degintiniuose kapuose ginklų neaptikta.

Šiaurinėje kapinyno dalyje susidurta tik su degintiniais žmonių kapais. Čia surasta keletas radiningų kapų. Vienas kapas buvo itin įdomus. Jame surasta didelė paplokščia ir sulankstyta sidabrinė apirankė siaurėjančiais galais. Apirankės paviršius papuoštas X ir I formos tam tikru spaudu įkaltais raštais. Be to, rastos dvi sidabrinės pasaginės segės, kurių vienos galai baigiasi daugiakampėmis trikampių grupė-

mis išrašytomis galvutėmis, o antros — gana didelėmis ir plačiomis gyvulinėmis galvutėmis. Abi segės yra vytos iš dviejų sidabrinių vielų ir dar pavijotos plonomis susuktomis sidabrinėmis vielutėmis. Be šių papuošalų, tame pačiame kape rasta į žemę įsibedusi 11,6 cm ilgio ir 105,14 gramų svorio sidabrinė lazdelė paplotais galais. Aplink šią lazdutę ratu sudėti penki žalvariniai įvairaus svorio ir dydžio svarstyklių svoreliai. Didžiausias svorelis sveria 103,80 gramų, o mažiausias 16,70 gramų. Kai kurių svorelių galuose ratu įmušta trikampių, kitų — kryžiaus pavidalo ženklas, dar kitų — trys akutės. Čia greičiausiai būta pirklio ar amatininko kapo. Tai pirmas šios rūšies radinys Lietuvoje, kur vienoje vietoje rasta sidabrinių ilgųjų kartu su svarstyklių svoreliais. Kituose kapuose aptikta pasaginių segių vyniotais, aguoniniais ir gyvuliniais galais, juostinių apirankių ir kt. Kapinyne surasta medžiagos nuo IX net iki XIV amž.

Antras arklių kapinynas tyrinėtas 1938 m. rudenį V e r š v u o s e, Raudondvario vls., Kauno aps. Šis kapinynas buvo pradėtas ardyti imant graužą Kauno statybai. Begelbstint kapinyną ištirta 13 arklių kapų ir tiek pat kiek nuošaliau degintinių žmonių kapų. Arkliai ir šitame kapinyne palaidoti negiliai, kartais net 20 cm gliumoje. Griaučiai dėl graužo konservuojamųjų savybių išlikę labai gerai. Daugumas arklių į duobę paguldyti kniūpsti, dažnai priešakine dalimi pasvirę ant kairiojo šono. Ir Veršvų kapinyne arkliai dažniausiai į duobes būdavo guldomi galvomis į vakarus. Arklių galvos papuoštos žalvarinėmis grandinėlėmis, kurių galuose prikabinėta metaloplastiniu būdu ornamentuotų pailgų keturkampių kabučių. Kamanos apkaustytos žalvarinėmis ir sidabrinėmis plokštelėmis. Ant kaklo dviejuose kapuose surasta po žalvarinę vytinę antkaklę. Vienos antkaklės galai baigiasi kūgeliais, antros — kilpelėmis. Viename kape po kaklu surastas keturkampis geležinis skambalas. Nasruose arba išmesti pasmakrėje aptinkami geležiniai žąslai. Kai kuriuose kapuose surasta ir balno kilpų. Vietomis arklių uodegos papuoštos masyviomis trikampio piūvio įvijomis. Kapai priskirtini XI—XII amž.

Greta arklių kapinyno skyrium laidoti deginti žmonės. Degintiniuose kapuose taip pat surasta daug įvairių papuoša-

lų, tik daugumas jų yra sulaužyti arba ugnyje aptirpę. Čia surasta vytinių antkaklių kilpiniais galais, žalvarinių juostinių apirankių fragmentų, įvijų ir kitų smulkių papuošalų. Degintinis kapinynas taip pat priklauso XI—XII amž.

Pagaliau 1938 m. vasarą tyrinėtas arklių ir degintų žmonių kapinynas Rimaisuose, Ramygalos vls., Panevėžio aps. Kapinynas, kurs apima apie 1 ha žemės plotą, guli dešinėje Panevėžio — Ramygalos kelio pusėje. Anksčiau, žmonių pasakojimu, šio kapinyno vieta buvusi pakilesnė, tačiau per kelias dešimtis metų toje vietoje beimant graužą, ji išlyginta ir dabar jau nedaug kuo skiriasi nuo aplinkinių šlapių pievų. Dabar buvusio didžiulio kapinyno vietoje tematyti vienos duobės. Tik kartais tarp duobių išlikę neliesti žemės sklypeliai. Beimant graužą įvairiose kapinyno dalyse buvę randama arklių kaulų, įvairių papuošalų, balno kilpų ir kt. Iš tokių atsitiktinių radinių pažymėtini įvairūs arklio aprangos papuošalai (Pav. 83), žąslai (Pav. 84) ir balno kilpos (Pav. 85—86). Radinius konservavus paaiškėjo, kad visi šie arklio aprangos dalykai yra inkrustuoti variu ir sidabru. Ornamentai yra rytietiški, taigi, čia paminėti arklio aprangos dalykai yra, be abejonės, įvežtiniai. Betyrinėjant nepaliestąsias grauždubės vietas dar aptikta dvylika nesuardytų arklių kapų. Rimaisuose arkliai buvo laidojami daugiausia galvomis į pietų vakarus, dažniausiai kniūpsti arba paversti ant šono. Tik vienas arklys rastas palaidotas aukštininkas. Palaidotieji arkliai įvairiai papuošti. Viršugalvyje aptikta susuktų ornamentuotų skardelių, žalvarinių skambučių, įvijų, gintarinių nupiauto dvigubo kūgio karolių, geležinių žąslų ir kt. Deja, likusieji nesuardyti arklių kapai jau nepasižymėjo tuo turtingumu, kurs yra buvęs, kaip matyti iš atsitiktinių radinių, anksčiau išardytame arklių kapinyno centre.

Į šiaurę nuo arklių kapinyno susidurta su degintiniais žmonių kapais, tačiau jie, deja, beimant graužą ir beariant buvo sunaikinti. Nesuardytų kapų terasta 5. Čia į maždaug 1 m skersmens ir apie 0,5 m gylio duobutę būdavo supilami deginti žmonių kaulai kartu su laužo likučiais ir ugnyje apdegusiais bei tyčia sulaužytais papuošalais. Iš radinių paminėtinos įvijinės apirankės, pasaginės segės vyniotais ir aguoniniais galais, laiptelinių segių fragmentai, gintariniai dvigu-

bo nupiauto kūgio karoliai, akmeniniai paplokšti galąstuvėliai, žalvarinis kalavijo makšties galo apkalas ir kiti smulkūs papuošalų fragmentai. Radiniai priskirtini XI—XII amžiui.

Šių trijų kapinynų tyrinėjimai suteikė daug naujos ir įdomios medžiagos lietuvių laidojimo papročiams nustatyti. Mirusieji, kaip matome, būdavo deginami, o arkliai laidojami nedeginti. Šie faktai lyg prieštarautų istoriniams šaltiniams, kur minima, kad Lietuvoje mirusieji būdavo deginami kartu su arkliais ir kitu savo turtu. Pvz., Jonas Dlugošius[321]), aprašydamas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo laidotuves (1377 m.) sako, kad Algirdas, miręs pagoniškose klaidose, buvęs sudegintas Kukovaičio (?) miške (in silva Kokiveithus), netoli Maišiogalos (?) pilies ir kaimo (prope castrum et villam Miszeholy), kartu su geriausiu arkliu, perlais ir gemomis išausta palaidine, purpuru ir auksu spindinčiais drabužiais, apjuostas sidabrine paauksuota juosta. Hermanas Wartbergietis prie Algirdo laidotuvių apeigų priduria, kad jis buvęs iškilmingai sudegintas kartu su įvairiais daiktais ir 18 karo žirgų[322]). Panašiai buvęs palaidotas ir Kęstutis 1382 m. Jį, kaip rašo Vygandas Marburgietis[323]), Skirgaila nuvežęs į Vilnių ir pavertęs pelenais. Kartu buvę sudeginti arkliai, drabužiai, ginklai, medžiokliniai šunes ir kt. J. Dlugošius[324]), aprašydamas žemaičių laidojimo papročius, taip pat mini, kad žemaičiai buvę deginami specialiuose miškuose kartu su arkliais, balnais ir geresniais drabužiais. Kitoje vietoje dar prideda, kad Žemaičiuose mirusieji būdavę deginami, o deginamajam kūnui pridėdavę visa, ką turėdavę vertingesnio: arklį, veršį, karvę, balną, ginklus, drabužius, juostas, kaklo papuošalus, žiedus ir visa tai drauge sudegindavę su mirusiuoju; negailėta ir net auksinių ar sidabrinių daiktų.

Paprotys kartu su mirusiaisiais laidoti arklius yra buvęs ne tik Aukštaičiuose, Žemaičiuose, bet ir Prūsuose. Ypač Semboje ir Notangoje surasta daug arklių kapinynų. Ten daž-

---

[321]) W. Mannhardt, Letto - Preussische Götterlehre. Riga 1936, psl. 142.

[322]) Scriptores Rerum Prussicarum, II, 1863, psl. 113.

[323]) Scriptores Rerum Prussicarum, II, psl. 620—621.

[324]) W. Mannhardt, Letto - Preussische Götterlehre, psl. 141.

nai viename kape aptinkami net keli arkliai, o jų viršuje būdavo laidojami sudeginti raitininkai[325]).

Pagaliau paminėtini Apuolės ir Įpiltіes piliakalnių tyrinėjimai.

Apuolė jau minima švedų šaltiniuose IX amž. viduryje. Rimberto „Vita Sancti Anscharii" rašoma[326]), kad kuršiai kitkart priklausę švedų, tačiau jau seniai buvę prieš juos sukilę. Danai surinkę daugybę laivų ir nuvykę į kuršius, norėdami pasiplėšti ir juos pačius pavergti. Valstybėje buvę penki miestai. Gyventojai, sužinoję apie danų atvykimą, susispietę vienon vieton ir drąsiai gynęsi. Stoję į kovą, danus visai sumušę, paėmę jų laivus, daug aukso, sidabro ir kitokio turto. Apie tat sužinojęs švedų karalius Olovas ir jo žmonės, panorę išgarsėti ir atlikti tai, ko danai neįstengę. Be to, kadangi kuršiai ir seniau priklausę švedų, todėl Olovas, sutelkęs didelę kariuomenę, nuvykęs į kuršių žemę. Iš pradžių pasiekę kuršių miestą Seeburgą[327]), kuriame buvę 7000 kovotojų; jį nusiaubę ir sudeginę. Iš ten, palikę savo laivus, ėję į kitą kuršių miestą — Apuolę (Apulia); jį pasiekę po penkių dienų. Apuolėje buvę 15000 karių. Atvykus švedams, apuoliškiai užsidarę mieste ir kovoję 8 dienas. Tik devintą dieną kuršiai pasidavę, prižadėję atiduoti iš danų praėjusiais metais (t. y. 854 m.) įsigytą grobį, duoti nuo kiekvieno mieste gyvenančio žmogaus po pusę svaro sidabro, mokėti mokesčius ir klausyti švedų. Švedai, gavę didelį lobį ir 30 įkaitų, grįžę atgal.

Šis Rimberto aprašymas šiek tiek nušviečia Apuolės ir kartu mūsų pajūrio praeitį IX amž. Iš šio istorinio šaltinio sužinome apie kuršių santykius su skandinavais, apie danų ir švedų žygį į Apuolę ir čia įvykusią ilgą kovą. Aiškus da-

---

[325]) C. Engel und W. La Baume, Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande, 1937, psl. 192.

[326]) Scriptores Rerum Svecicarum, II, psl. 232 tt; plg. dar: A. Vireliūnas, Apuolė (žem. Apoulė) 853 metais. — Švietimo Darbas, Nr. 11—12, 1923, psl. 748—758.

[327]) Manoma, kad Seeburgas turėjęs būti netoli Liepojos, greičiausiai dabartinio Gruobyno vietoje. Plg.: B. Nerman, Funde und Ausgrabungen in Grobina 1929. — Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae, 19,—23. VIII. 1930. Rigae 1931, psl. 204—205.

lykas, kad nevisi čia minimi faktai yra patikimi. Be abejonės, perdėtas Apuolės gynėjų skaičius, grobio dydis ir kt. Kad čia minimoji Apulia yra tikrai dabartinė Apuolė (Skuodo vls., Kretingos aps.), nekeliama jokių abejonių[328]).

Apuolės piliakalnio kasinėjimai 1928, 1930—1932 m. dar daugiau nušvietė šios istorinės vietos praeitį. Piliakalnis yra gana didelis. Jis apima apie 3640 m² žemės plotą. Piliakalnio paviršius lygus, šlaitai statūs, o nuo sausumos pusės apsaugotas maždaug 7,5 m aukščio pylimu. Be to, piliakalnį supa Luobos ir Brukio upeliai.

Bandomosiose piliakalnio vidaus perkasose susidurta su storu kultūriniu sluoksniu, kuriame rasta daug degėsių, naujojo geležies amžiaus keramikos, strėlių antgalių, pasaginių segių gyvulinėmis galvutėmis, staklių svorelių, suanglėjusių kviečių, miežių, avižų, žirnių ir rugių grūdų[329]), varpstelių ir kt. Keliose vietose susidurta su akmeninių krosnių liekanomis. Matyti, kad piliakalnio viduje būta trobesių. Be to, piliakalnio viduryje ištirtas vandens baseinas, kurs yra buvęs 2 m gilumo. Po sudurpėjusiu dirvožemiu ir žalsvu moliu aptikta medinio rentinio liekanų. Rentinys yra buvęs 4,5 m ilgio ir 4,0 m pločio.

Daugiausia vertingų duomenų piliakalnio praeičiai nušviesti yra davę pylimo tyrinėjimai. Padarius pylimo skersinius piūvius paaiškėjo, kad Apuolės piliakalnio amžius siekia daug gilesnę praeitį, negu IX amžius. Pylimas supiltas ne iš karto, bet ilgus amžius nuolat stiprintas ir didintas (Pav. 87). Kaip matyti iš apatiniuose pylimo sluoksniuose surastų radinių, pylimas pradėtas pilti pirmaisiais amžiais po Kr. Pylimas, sutvirtintas medžio konstrukcijomis, dar buvo žemas. V amž., kaip rodo medinio pastato degėsiuose surastoji apirankė, pylimo pastatai sudegė. Po šios katastrofos piliakalnio gyventojai supylė dvigubai aukštesnį pylimą ir jo paviršių sustiprino moliu bei rąstų siena, kuri po kiek laiko vėl su-

---

[328]) Jau ir anksčiau Apulia identifikuota su Apuole. Plg.: A. Bielenstein, Le village d'Apuolé (Opoulé) dans le gouvernement de Kowno et la ville finoise Apulia (853). — Trudy IX archeol. sjezda, t. I, psl. 62—80.

[329]) A. Lideikytė - Šopauskienė, Javai iš Lietuvos piliakalnių. — V. D. U-to Mat. - Gamtos F-to Darbai, t. IX, sąs. 2, 1935.

degė. IX amž. fortifikaciniai Apuolės piliakalnio įrengimai dar labiau patobulinti: pylimas paaukštintas, jo paviršius užpiltas storu molio sluoksniu ir sustiprintas skersai padėtais ąžuoliniais rąstais. Šio pylimo paviršiuje rasta IX amž. geležinių strėlių antgalių. Greičiausiai XIII amž. pylimas gavo dabartinę formą, bet greitai piliakalnis nustojo savo reikšmės ir apleistas. XV—XVI amž. pylimo viršuje laidota žmonės.

Be to, Apuolės piliakalnyje ištirta vartų vieta ir kelias į piliakalnį. Įvairių laikotarpių kelias grįstas nedideliais akmenimis.

Antras labai įdomus piliakalnis tyrinėtas 1933—1934 m. Įpiltyje, Darbėnų vls., Kretingos aps. [330]). Piliakalnis guli į šiaurę nuo Senosios Įpilties kaimo, šalia vieškelio Darbėnai — Rucava. Į šiaurę nuo piliakalnio už 300—500 m teka Šventoji, skirianti Lietuvą nuo Latvijos. Pats piliakalnis supiltas ant Juodupio kranto iškyšulio. Iš pietų ir rytų pusės piliakalnį beveik iš trijų pusių supa Juodupis, dabar malūno tvenkinys. Pylimas yra rato pavidalo, nuo sausumos pusės (šiaurės vakarinė dalis) yra apie 10 m aukščio ir 36—40 m pločio pamate. Pylimas nuo vandens pusės beveik per pusę žemesnis. Pylimo kauburiu eina apie 3,30 m pločio ir apie 60 cm gylio griovis, likęs iš paskutiniųjų pilies gyvenimo laikų. Piliakalnio vidaus plotas sudaro apie $^1/_5$ ha. Vakariniu pylimo šlaitu eina kelias į pilies vidų. Pats piliakalnis visai plikas, neapaugęs nei medžiais, nei krūmais (Pav. 88). Vieta piliakalniui puikiai parinkta kaip strateginiu, taip ir taktiniu atžvilgiu.

Tyrinėjimų metu perkastas didysis ir mažasis pylimas, ištirta vartų vieta ir iškasta viena perkasa pilies viduje. Didžiajame pylime iškasta 36 m pločio ir 10 m gylio perkasa. Padarius skersinį piūvį (Pav. 89—90), išaiškinta daug įdomių pylimo statybos smulkmenų. Visas pylimas supiltas iš apylinkės žemių. Čia randame smėlio, priesmėlio, molio, šlyno, baltažemio, balų žemės, durpių, miško žemės ir kiek graužo. Tikra spalvų mozaika! Įdomu, kad graužas, kurio apylinkė-

[330]) J. Puzinas, Įpiltis istorinių šaltinių šviesoje. — Tautos Mokykla, Nr. 19, 1934, psl. 359—362; tas pats, Archeologiniai Įpilties tyrinėjimai. — Tautos Mokykla, Nr. 20, 1934, psl. 388—391.

se yra labai daug, matyti, kaip nepatvari pylimui pilti medžiaga, labai mažai naudotas. Šiaip statybai apsčiai naudotas akmuo ir medis. Perkasoje susidurta su akmenų grindiniais, degėsiais, ištisais degėsių sluoksniais, kalstų (polių) pėdsakais ir kt. Tas rodo, kad pylimas supiltas ne iš karto. Pats seniausias pylimo pastatas aptiktas pylimo vidaus pusėje. Čia greičiausiai tarp įkaltų polių yra buvusi gulsčių medžių tvora. Sudegus tam pastatui, ant dirvožemio pakrautas beržinių medžių grindinys ir jo gale iš akmenų sukrautas pylimėlis (Pav. 90, apačioje). Akmenų krovinio aukštis apie 1,5 m, plotis dugne apie 2,5 m. Toliau pilta žemės, vėl klota medžių. Medžiai dažniausiai kloti kryžmai. Pagaliau ir akmenų pylimėlis užpiltas storu molio sluoksniu. Didinant pylimą, jo centras kaskart vis traukėsi lauko link; pylimas didintas iš lauko pusės, nes nenorėta mažinti pilies vidaus ploto. Pylimas pamažu augo. Jo paviršius grindžiamas akmenimis, statomi mediniai fortifikaciniai pastatai. Sudegus mediniams pastatams, pylimas vėl aukštinamas, akmenimis ir basliais tvirtinami šlaitai, kad neslinktų ir vėl statomi mediniai pastatai. Tokių pylimo stadijų, kaip matyti iš skersinio piūvio (Pav. 89), yra buvę gana daug, neskaitant mažesnių remontų. Kiekvienos stadijos paviršiuje surasta buvusių medžio statybos pėdsakų, degėsių, akmeninių grindinių ir radinių, kurie padeda nustatyti atskirų pylimo laikotarpių amžių. Pylime surasta radinių nuo senojo iki naujojo geležies amžiaus.

Mažajame pylime (nuo vandens pusės) taip pat aptikta įdomių statybos liekanų. Čia iš pradžių ant šlaito įžemio paklotas medžių grindinys, o ant paties šlaito sukrauta akmenų eilė. Visa užpilta žemėmis, vėl klotas medžių grindinys, ir šlaitas upės link išgrįstas dideliais akmenimis. Ant šitokio tvirto pagrindo pylimas atskiruose laikotarpiuose didintas, pylimo viršuje statytos ginamosios tvoros ir kt. Tokių tvorų liekanų aptikta net trijuose pylimo sluoksniuose. Viršuje ištirtas griovis, kurs šitoje pylimo dalyje buvo 1,2 m gylio ir dugne apie 85 cm pločio.

Vartų vietoje atidengtas maždaug 8 m ilgio, 3 m pločio ir apie 1,8 m aukščio tunelis. Tunelio šonus sudarė dvi eilės ąžuolinių stulpų. Stulpai vietomis sukalti, vietomis sustatyti greta vienas kito. Abiejų eilių stulpai viršuje sujungti iš-

ilginiais rąstais, ant kurių skersai padėta apie 30 rąstų. Skersinių rąstų diametras svyruoja tarp 25—40 cm. Iš apačios rąstai apdegę. Tunelio šonuose aptikta pintinių tvorų liekanų. Visas šis statinys buvo užpiltas žemėmis.

Pilies viduje surasta gana daug jau naujojo geležies amžiaus strėlių antgalių, sidabrinis ilgasis, keramikos liekanų ir kt.

Senoji Įpilties sodyba, kaip paaiškėjo iš bandomųjų tyrinėjimų lauke, šliejosi prie pat piliakalnio, į šiaurę nuo didžiojo pylimo. Maždaug 5 ha plote, kasant mažas bandomąsias duobutes, tuojau po dirvožemiu susidurta su kultūriniu sluoksniu, susidedančiu iš degto molio, anglių, kalstų pėdsakų ir kt. Vienoje duobutėje tarp apdegusių akmenų surastas degto molio gabalas su aiškiu skelto medžio įspaudu, puodų šukių ir apvalios formos degto molio staklių svorelių fragmentų. Kitoje duobėje aptiktas smiltaininis varpstelis. Žmonės tą vietą vadina Rimkiškiu; čia, sako, buvęs miestas.

Be to, nustatytos net dviejų kapinynų vietos: vienas kapinynas guli netoli Šventosios, šalia senų kapinių ir antras — į rytus nuo piliakalnio, netoli Juodupio kranto. Kapinynai netyrinėti. Į rytus stūkso Alkos kalnas.

XIII amž. viduryje Įpiltis iškyla istoriniuose šaltiniuose. Pirmutinę istorinę žinią apie Įpiltį turime iš 1253 metų balandžio mėn. 5 d., kai įvyko žemių dalybos tarp Kuršo vyskupo Henriko ir Livonijos ordeno[331]). Pagal tą dalybų aktą Dovsarės kraštas (kraštas paliai Šventąją, Įpiltį, tarp Liepojos ir Papės ežerų)[332]) su Įpiltimi, Rucava, Papės ežeru, Warse (?) ir Virga („De Dovsare: Empliten, Rutzowe, Papisse, Warse, Virgha") atiteko Livonijos ordenui. Tas pat patvirtinama tų pačių metų liepos mėn. 20 d. vokiškai ra-

[331]) Friedrich Georg von Bunge, Liv-, Esth - und Curländischer Urkundenbuch. Erster Band. Reval 1853, psl. 327, Nr. 249; tas pat pas A. Bielenstein, Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Peterburg 1892, psl. 428.

[332]) A. Bielenstein, Die Grenzen etc., psl. 229 tt ir H. Lowmiański, Studja nad początkami społczeństwa i państwa litewskiego. II, Wilno 1932, psl. 58.

šytame akte[333]): ... „Vortmeir is in der brodere deil gevallen von... Dovzaren: Empilten, Rutzowe" ir kt. Kiek vėliau Įpiltis tampa laisva, o apie 1263 metus vėl ją puola ordenas. Eiliuotinėje kronikoje[334]) rašoma, kad sudeginus Kretingos pilį, užpulta Įpiltis (Ampille) ir įpiltiškiai turėję bėgti į Lietuvą (Lettowen). 1290 m. gegužės mėn. 9 d. aktu[335]), rašytu Rygoje, Kuršo vyskupas Emundas atiduoda Livonijos ir Kuršo ordeno magistrui Haltui bei ordeno broliams malūną Klaipėdoje, o magistras už tai duoda vyskupui 8 unkus (apie 160 margų) žemės, esančios Įpilties pilies rajone (castellatura Ampilten) su visomis teisėmis ir jurisdikcijomis. Už pusės metų Įpiltis vėl minima 1291 m. sausio 6 d. akte[336]), rašytame Klaipėdoje, kur Klaipėdos komtūras Gottfridas ir Klaipėdos vaitas Thitmaras, Kuršo vyskupo Emundo prašymu ir ordeno mistro Halto įsakymu dalijasi žemes su vyskupu ir jo kapitula. Pagal tą dalybų aktą vyskupui priskiriami 8 unkai Įpiltyje (occto unci in Ampillen).

Išradus paraką ir pradėjus statyti mūrines pilis, mūsų piliakalniai nustojo savo pirmykštės ginamosios reikšmės, buvo palikti ir pamiršti. Ir Įpiltis, aišku, nustojo buvus atskiros srities ginamuoju centru.

Visi čia paminėtieji tyrinėjimai ir gana gausi atsitiktinio pobūdžio medžiaga pakankamai aiškiai nušviečia tą paskutinįjį mūsų priešistorinės kultūros raidos etapą. Medžiaginė kultūra, kiek matyti iš įvairių radinių tipų, naujajame geležies amžiuje buvo aukštai pakilusi. Papuošalų ir šiaip dirbinių formos yra įvairios, puiki darbo technika, ornamentai gražūs, stilingi (Pav. 73). Čia, be anksčiau aptinkamų geometrinių raštų motyvų, ypač įsigali pintinis raštas. Ornamentai komponuojami

---

[333]) Bunge, Urkundenbuch, psl. 334—335; A. Bielenstein, Die Grenzen etc., psl. 430. Plg. dar: Arbusow, Liv-, Est- und kurländischer Urkundenbuch, Zweite Abteilung, Bd. 2. Riga, Moskau 1905, psl. 431.

[334]) Leo Mayer, Livländische Reimchronik mit Anmerkungen, Namenverzeichnis und Glossar. Paderborn 1876, psl. 162.

[335]) Bunge, Urkundenbuch, psl. 662—663; A. Bielenstein, Die Grenzen etc., psl. 440.

[336]) Bunge, Urkundenbuch, psl. 672—673; A. Bielenstein, Die Grenzen etc., psl. 442.

juostomis ir grupėmis. Apirankių ir segių galai gražinami stilizuotomis gyvulių galvutėmis. Daugumas dirbinių pagaminti panagių amatininkų savame krašte. Aptinkame ir įvežtinių dirbinių: stiklinių karolių, sraigių (Cyprea moneta), šiaip kai kurių papuošalų, ginklų, ypač vikinginių kalavijų (Pav. 94) ir kt. Šio kultūrinio pakilimo priežasčių tenka ieškoti ne tik už Lietuvos ribų (pagyvėjusi prekyba tarp Rytų ir Vakarų Europos), bet taip pat ir krašto viduje. Kūrybinis lietuvių protėvių pajėgumas, ryškiai pradėjęs reikštis antrojoje senojo geležies amžiaus pusėje, vėliau kaskart vis daugiau brendo ir istorinių laikų prieangyje pasiekė aukščiausią laipsnį. Čia, be abejonės, didelį skatinamąjį vaidmenį tarp kita ko yra suvaidinusi ir mūsų sentėvių religija. Paprotys mirusiesiems dėti į kapą tai, ką jie čia begyvendami vartojo, dar labiau skatino kilti medžiaginę kultūrą.

Remdamiesi naujausiais tyrinėjimais, atsitiktinio pobūdžio medžiaga ir dabartiniais senovės paminklų surašymo duomenimis, ir naujajame geležies amžiuje galime mesti žvilgsnį į Lietuvos krašto gyvenamumą, kultūrines grupes, tautinius santykius ir krašto ūkį. Naujajame geležies amžiuje, kaip matyti iš žemėlapio (Žem. VII), kraštas gyvenamas gana vienodai. Ypač jaučiamas gyventojų padaugėjimas Vilniaus krašte. Užnemunėje taip pat atsiranda daugiau gyventojų. Nors ligi šiol čia radinių surasta labai maža, tačiau greičiausiai šiam laikotarpiui priskirtina didelė dalis Marijampolės, Šakių ir Vilkaviškio apskrityse aptinkamų piliakalnių. Reikia tikėtis, kad pagyvėjus proistorinių tyrinėjimų darbams, ir Užnemunėje susiras daugiau radinių; tada labiau paaiškės ligi šiol dar neišspręsti šio krašto gyvenamumo klausimai.

Naujajame geležies amžiuje, kaip ir anksčiau, kultūra Lietuvoje nėra vienalytė. Atskirose krašto srityse pastebimos skirtingos kultūrinės grupės, kiek išsiskiriančios laidosena ir kai kurių dirbinių formomis.

Vakarinėje Lietuvoje ir Nemuno žemupyje (Šilutės-Tilžės srityje) susiduriame su viena iš turtingiausių ir kūrybingiausių kultūrų visame baltų gyvenamame krašte. Šios srities kultūrai kilti greičiausiai yra padėjusi puiki geografinė padėtis ir pagyvėjusi prekyba, kuri ėjo iš mūsų ir Kuršo pajūrio į Skandinaviją, Estiją ir net Suomiją. Kapinynai pasižymi ypatingu

radinių gausumu. Radinių formos dažniausiai yra sunkios ir masyvios. Čia iš pradžių vyrauja kiek pakitusios ankstyvesnių laikų dirbinių formos (dideli kryžiniai smeigtai, masyvios žieduotosios segės, lankinės laiptelinės segės, lankinės segės gyvuline kojele ir kt.), bet vėliau, iš dalies vikingų kultūros įtakoje, atsiranda ir naujų dirbinių tipų: įvairių pasaginių ir apskritinių segių, apirankių galviniais galais, grynai baltiško tipo antkrūtininių grandinių ir kt. Kapų formos vakarinėje Lietuvoje gana įvairios. Plokštiniai griautiniai kapai, kurie čia buvo įsigalėję visuose geležies amžiaus laikotarpiuose, nepranyksta ir dabar, tačiau pietų vakarinėje krašto dalyje, greičiausiai prūsų įtakoje, jau IX amž. pasirodo degintinių kapų, o nuo XI amž. pradžios ir visoje vakarinėje Lietuvoje greta griautinių kapų įsigali žmonių deginimo papročiai. Laidosena degintiniuose kapuose nevienoda: vienur mirusieji deginti kartu su papuošalais, ginklais ir kitais priedais, kitur mirusiųjų kultui skirtieji daiktai būdavo tyčia laužomi ar lankstomi, dar kitur sveiki daiktai sudedami degintų kaulų viršuje arba apačioje. Įdomu pastebėti, kad geriamieji ragai, kurių kartais viename degintiniame kape randama net per 10, visada aptinkami nesudeginti. Atrodo, kad prie kapo duobės būdavo puotaujama ir, puotai pasibaigus, geriamieji ragai sumetami į duobę. Be to, vakarinėje Lietuvos dalyje ir Kurše (Latvijoje) mirusiesiems į kapą dažnai vietoje tikrų gyvenime vartotų papuošalų ar įrankių dėta visai mažyčių, kartais tik 2 cm dydžio molinių puodukų, miniatiūrinių geležinių kirvukų, piautuvų, skiltuvų, pasaginių segių, sagčių, pentinų, kabučių ir kt.

Pagaliau kai kuriuose Kuršo ežeruose surasta paskandintų ugnyje apdegusių ar tyčia sulaužytų papuošalų, ginklų ir kitų dirbinių. Bene daugiausia šios rūšies medžiagos surasta T a l s i ų ežere, šiauriniame Kurše[337]). Rytiniame ežero pakraštyje, apie 10—25 m nuo kranto ir maždaug 3—5 m gilumoje, surasta daug įvairių radinių. Radiniai aptikti maždaug 15 m pločio ir 70—100 m ilgio plote. 1934 m. „iššvejota" net 85 kg radinių. Čia surasta 18 kalavijų, 116 plačiaašmenių kirvių, 18 ietigalių, daugybė apirankių, segių, arklio aprangos

[337]) E. S t u r m s, Vilkmuižas ezera atradumi. — Senatne un Māksla, II, 1936, psl. 72—86.

daiktų ir kt. Daugumas radinių priskiriama XIII—XIV amž. Čia, matyti, buvo įsigalėjęs paprotys sudeginto žmogaus daiktus supilti į ežerą.

Vidurinėje Lietuvoje mirusieji laidojami plokštiniuose griautiniuose kapuose, tik paliai Kauną, vietomis paliai Nevėžį, aptinkama ir degintinių kapų. Radinių formos taip pat kiek skirtingesnės. Čia randama antkaklių balneliniais galais, suktinių antkaklių užkeistais keturkampiais galais, didelių įvairių tipų pasaginių segių (Pav. 93), masyvių apirankių galviniais galais ir kt. Be to, čia apstu ir vakarinei kultūrinei sričiai būdingų dirbinių.

Mūšos upyne ir naujajame geležies amžiuje susiduriame su žiemgalių kultūrinei grupei būdingais dirbinių tipais. Vienas iš įdomiausių paskutiniųjų radinių yra Nartaučių lobis, susidedąs iš žalvarinių įvijų ir kabučių: kryžiukų, kirvukų, paukštukų, arkliukų ir kt. (Pav. 92).

Rytinėje Lietuvoje ir visame Vilniaus krašte mirusieji tebelaidojami kaip ir anksčiau pilkapiuose. Čia dažniausiai susiduriama su degintiniais kapais. Iš papuošalų paminėtinos antkaklės plokščiais užkeistais galais, vytinės antkaklės keturiais kūgeliais gale, siauraašmeniai ir plačiaašmeniai kirviai ir kt. Be to, pilkapiuose randama daug arklių aprangos daiktų.

Taigi, kaip matome, vienu metu atskiros tos pačios tautos kiltys nevienodai laidodavo savo mirusiuosius, ir įvairiose krašto dalyse susiduriame su skirtinga medžiagine kultūra. Tas reiškinys yra visai suprantamas. Net ir dabartiniais laikais tos skirtybės aiškiai apčiuopiamos. Juk kiek daug skirtingų savybių turi žemaičiai, rytų aukštaičiai, dzūkai, zanavykai ir kt. Skiriasi ne tik kalba, dainos, papročiai, namų apyvokos daiktai, statyba, drabužiai, bet ir galvosena. Tasai skirtingumas priešistoriniais laikais, kada nebuvo tiek stiprių kultūrą niveliuojančių veiksnių, be abejo, turėjo būti gana ryškus.

Baltų gyvenamosios ribos naujajame geležies amžiuje taip pat nebuvo pastovios. Prūsai dar labiau pasistūmėjo į vakarus iki pat Vyslos. Ir net už Vyslos, kaip rodo atskiri radiniai ir vietovardžiai kairiajame jos krante, gyventa prūsų[338]). Į Kulmo

---

[338]) Fr. Lorenz, Preussen in Pommerellen. — Mitteilungen d. Westpr. Gesch. Vereins, t. 32, 1933, psl. 49 tt; tas pats, Nochmals die Preussen in Pommerellen, — ten pat, t. 34, 1935, psl. 1 tt.

sritį, kur anksčiau buvo įsikūrę slavai, prieš užimant šį kraštą ordenui, taip pat atsikelia prūsai. Lybiai išstumiami iš šiaurinio Kuršo. Šiaurinė baltų riba siekia beveik dabartinę Estijos sieną[339]). Kiek šiose srityse baltai yra laimėję, tiek rytinės baltų ribos susiaurėjo. Guduose naujojo geležies amžiaus kapinynuose vienur kitur aptinkama lietuvių ir latvių kultūrai gimininingų radinių formų, tačiau ankstyvosios istorijos laikų kapinynuose jau susiduriama su grynai slaviška medžiaga. Baltai galutinai suslavėja. Latgaloje ir paliai dabartinę Gudų bei Vilniaus krašto sieną ta slavų ekspansija taip pat juntama. Kai kuriose vietose susiduriama net su slavų (krivičių ir dregovičių) kapinynais.

XIII amž. prasideda istoriniai laikai. Atskiros baltų kiltys iškyla istoriniuose šaltiniuose. Tačiau nevisos baltų kiltys buvo vienodai pajėgios, nevienodas yra buvęs jų atsparumas. Prūsai, kurių kultūra naujajame geležies amžiuje buvo gerokai nusmukusi, jau nebegalėjo atsispirti prieš vokiečių ordeną, nors gana ilgai ir atkakliai kovojo už savo laisvę. Bene patys atspariausi yra buvę žemaičiai ir aukštaičiai. Jie įstengė atsispirti prieš galingą vokiečių ordeną, ir Mindaugui pavyko suburti atskiras sritis į vieną valstybę. Lietuvių ekspansija nuolat didėja ir aukščiausias, iš tikrųjų dar pagoniškosios Lietuvos galybės laipsnis pasiekiamas Vytauto Didžiojo laikais. Viso šio pajėgumo ir kūrybingumo šaltinis, be abejonės, buvo aukšta mūsų protėvių priešistorinė kultūra.

---

[339]) F. Balodis, Ethnische Probleme, l. c., psl. 29 ir žemėlapis straipsnio gale.

TURINYS

Įvadas. Trumpa Lietuvos proistorinių tyrinėjimų apžvalga 175

I. **Senasis akmens amžius, arba paleolitas** 177

Lietuvos apgyvendinimo pradmenys. Paleolitiniai svidrinės kultūros dirbiniai pietinėje Lietuvoje. Paleolito kultūros liudininkai Rytų Prūsuose.

II. **Vidurinis akmens amžius, arba mezolitas** 180

Titnaginė ir kaulinė kultūra. Svidrinės ir tardenuazinės kultūros paplitimas Lietuvoje, šių kultūrinių grupių kilmė. Kampininė kultūra. Kaulinė kultūra. Naujieji kaulinės kultūros dirbiniai Lietuvoje; atitikmenys kaimyniniuose kraštuose; kaulinės kultūros kilmė ir ryšiai su to paties laikotarpio titnaginėmis kultūromis. Vidurinio akmens amžiaus žmonių gyvensena ir ūkis.

III. **Naujasis akmens amžius, arba neolitas** 188

Mezolitinės kultūros tradicijų tąsa. Šukinės keramikos kultūra, jos paplitimas; gintariniai Palangos dirbiniai. Šukinės keramikos kultūros atstovai, ūkio forma. Virvelinės keramikos arba laivinių kovos kirvių kultūra ir jos kilmė. Indoeuropiečių protėvynės problema. Senųjų baltų kultūros sritis. Neolito ūkis.

IV. **Žalvario amžius** 196

Žalvario amžiaus problema Lietuvoje. Senojo ir naujojo žalvario amžiaus dirbiniai, jų tipologija ir chronologija. Vietiniai ir įvežtiniai dirbiniai, santykiai su kitomis kaimyninėmis kultūrinėmis grupėmis. Senųjų baltų kultūrinės grupės ribos žalvario amžiuje. Ūkio forma, laidosena.

V. **Prieškristinis geležies amžius** 207

Kultūrinio sumenkimo priežastys. Prieškristinio geležies amžiaus radiniai. Rytų Aukštaičių piliakalnių tyrinėjimai. Artimiausios paralelės Rytų Lietuvos piliakalnių kultūros liekanoms Latvijoje ir Rusijoje.

VI. **Senasis geležies amžius** 212

Trumpa naujausių tyrinėjimų Sargėnuose, Paviekiuose, Seredžiuje, Veršvuose, Upytėje, Linkaičiuose, Gibaičiuose ir Eiguliuose apžvalga ir kiekvieno tyrinėto kapinyno medžiagos analizė. Emaliuotieji dirbiniai, jų kilmė. Senojo geležies amžiaus kultūrinis pakilimas ir jo priežastys. Plokštinių kapų ir pilkapių kultūrinės grupės bei jų ribos. Ūkis, prekybiniai santykiai

su kitais kraštais. Etniniai klausimai. K. Būgos teorija proistorinių tyrinėjimų šviesoje. Rytinės baltų ribos senajame geležies amžiuje.

VII. **Vidurinis geležies amžius** 239

Trumpa naujausių kasinėjimų Upytėje, Eiguliuose ir Uogučiuose apžvalga ir šių kapinynų medžiagos analizė. Tipologinis ir chronologinis atsitiktinės vidurinio geležies amžiaus medžiagos suskirstymas. Gyvenamumo problemos, kultūrinės grupės ir jų trumpa charakteristika. Kultūros tolydumas. Baltų sienos viduriniame geležies amžiuje.

VIII. **Naujasis geležies amžius** 279

Griautinių ir degintinių kapinynų tyrinėjimai Pryšmančiuose, Paulaičiuose ir Nikėluose. Arklių ir degintiniai žmonių kapinynai Graužiuose, Veršvuose ir Rimaisuose. Apuolės ir Įpiltіes piliakalnių tyrinėjimai. Lietuvos gyvenamumas ir kultūrinės grupės. Baltų gyvenamosios ribos naujajame geležies amžiuje. Istorijos prieangyje.

Turinys 302

Lentelės I—LVI.

Žemėlapiai I—VII.

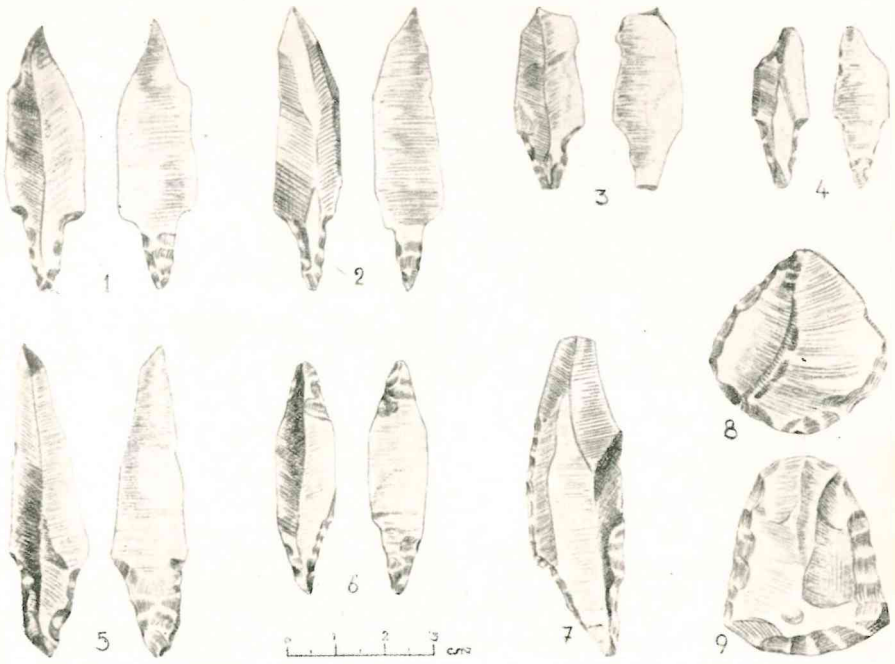

Pav. 1. Titnaginiai svidrinės kultūros dirbiniai. 1—5, 7 Puvočiai, Merkinės vls., 6, 8 Radikiai, Lapių vls., 9 Perloja, Varėnos vls.

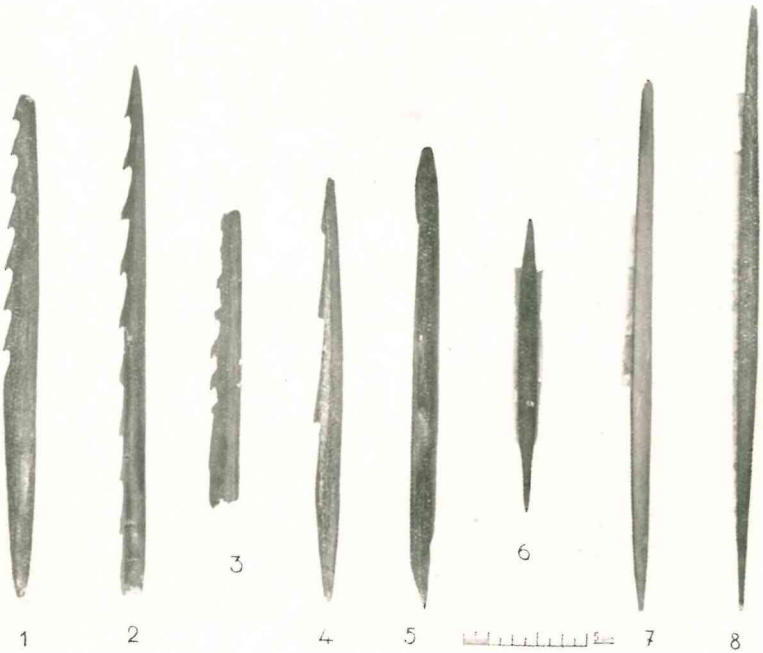

Pav. 2. Kauliniai mezolitinio tipo žeberklai. 1 Užnemunė, 2 Kamšai, Kalvarijos vls., 3 Balsupiai, Marijampolės vls., 4 Šešupė, prie Pilviškių, 5 Ylakiai, Alsėdžių vls., 6 Žiūriai-Gudeliai, Pilviškių vls., 7 Obšrutai, Pilviškių vls., 8 Vaikantonys, Onuškio vls.

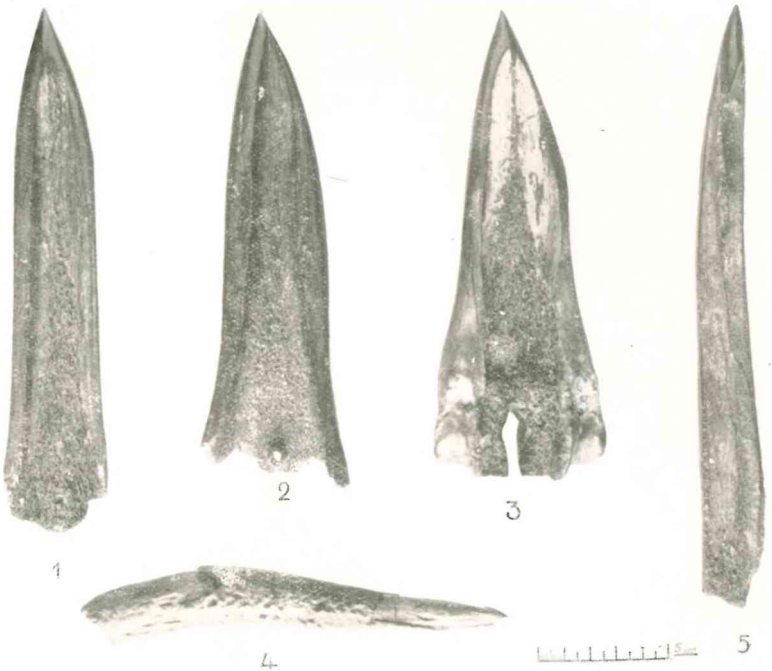

Pav. 3. Kauliniai durklai. 1 Alsėdžiai, Telšių aps., 2 Bukaučiškės II, Daugų vls., 3 Uteliai, Nemakščių vls., 4 Pašventupys, Pakuonio vls. ir 5 Užpiauniai, Būblelių vls.

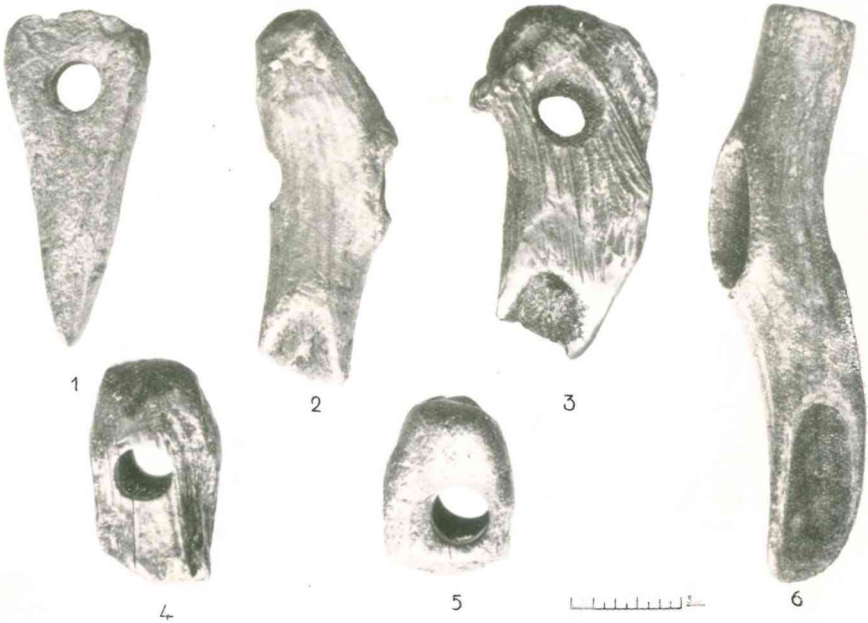

Pav. 4. Raginiai kirviai ir kapliai. 1 Jaro ežeras, Svėdasų vls., 2 Mokolai, Marijampolės vls., 3 Jakimavičiai (Kirsnos upėje), Kalvarijos vls., 4 Darsūniškis, Trakų aps., 5 Lietuva, 6 Ražiškiai, Garliavos vls.

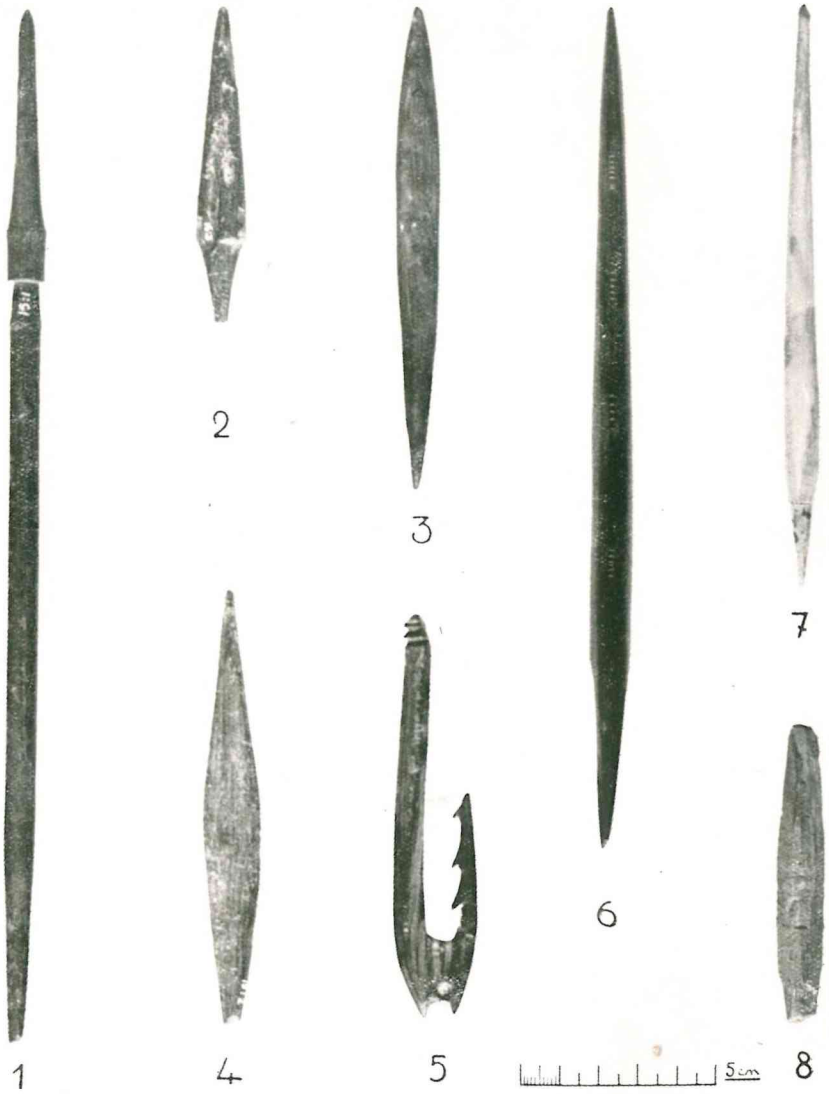

Pav. 5. Kauliniai strėlių antgaliai ir kt. 1, 2, 4, 8 Rešketos ir Virvyčios santaka, Varnių vls., Telšių aps., 3, 7 Įstros upė, Pumpėnų vls., Panevėžio aps., 5 Jaro ežeras, Svėdasų vls., Rokiškio aps., 6 Joniškiai, Sintautų vls., Šakių aps.

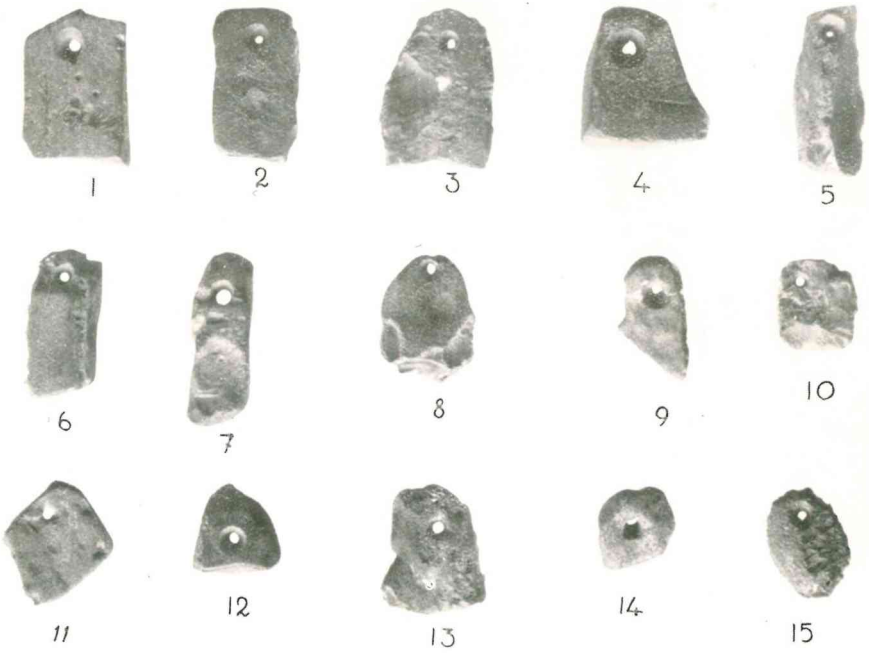

Pav. 6. Gintariniai dirbiniai, rasti netoli Palangos.

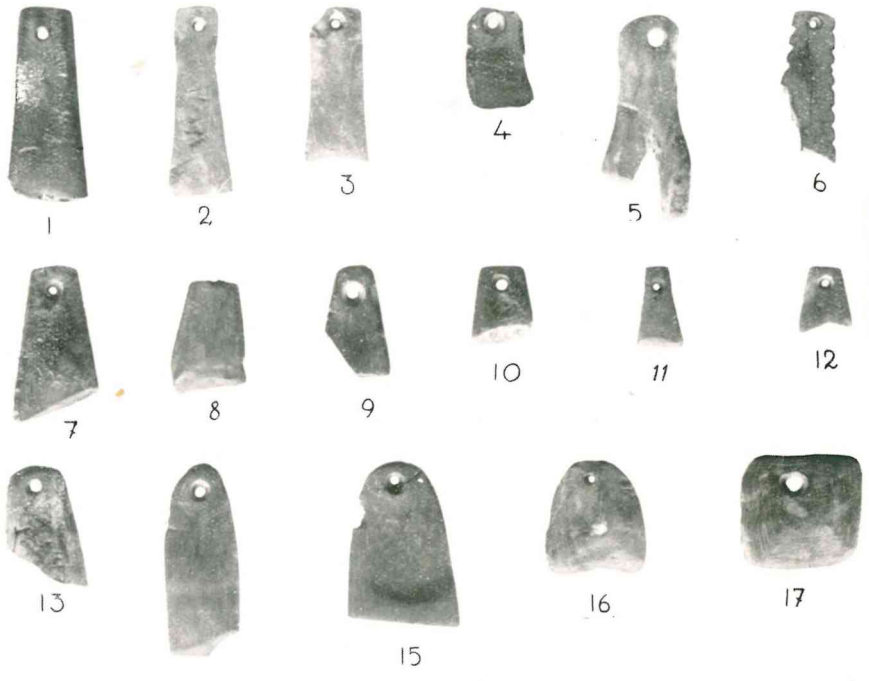

Pav. 7. Gintariniai dirbiniai, rasti netoli Palangos.

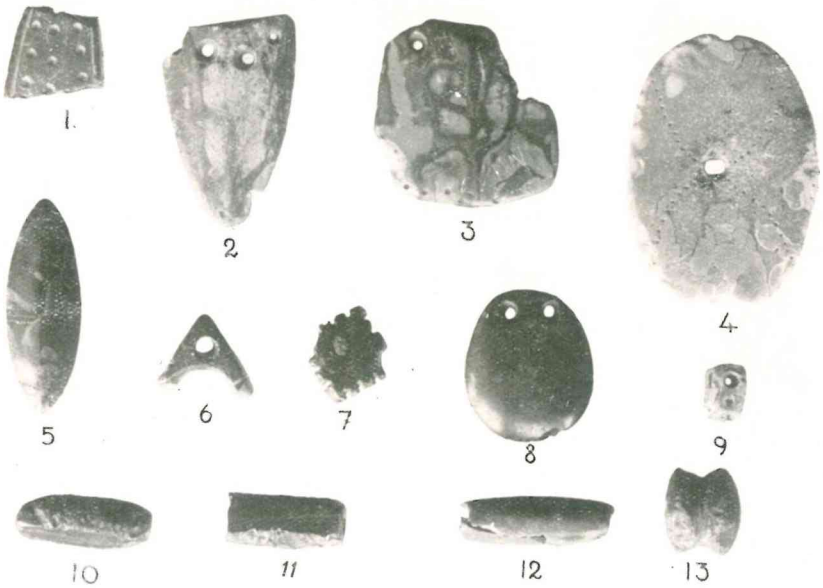

Pav. 8. Gintariniai dirbiniai, rasti netoli Palangos.

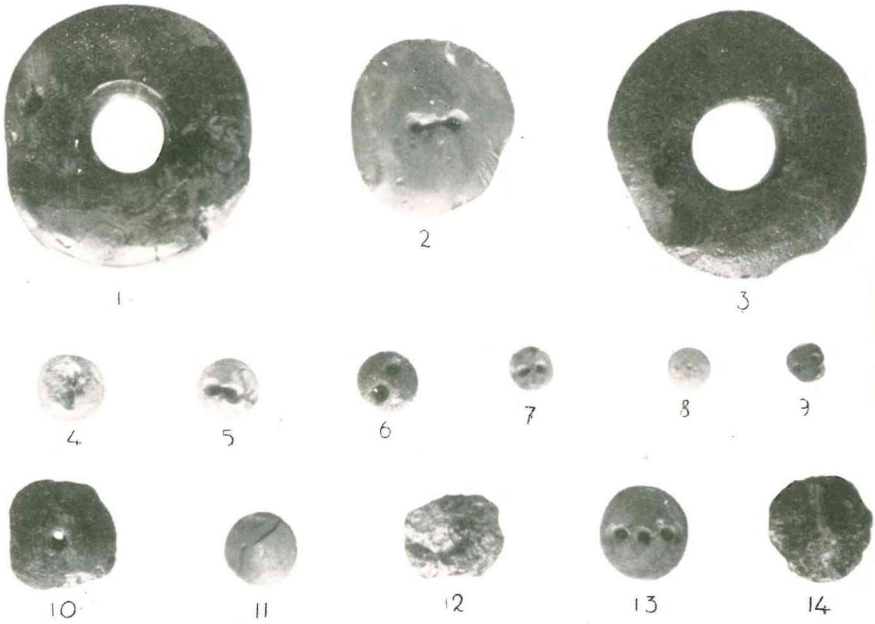

Pav. 9. Gintariniai dirbiniai, rasti netoli Palangos.

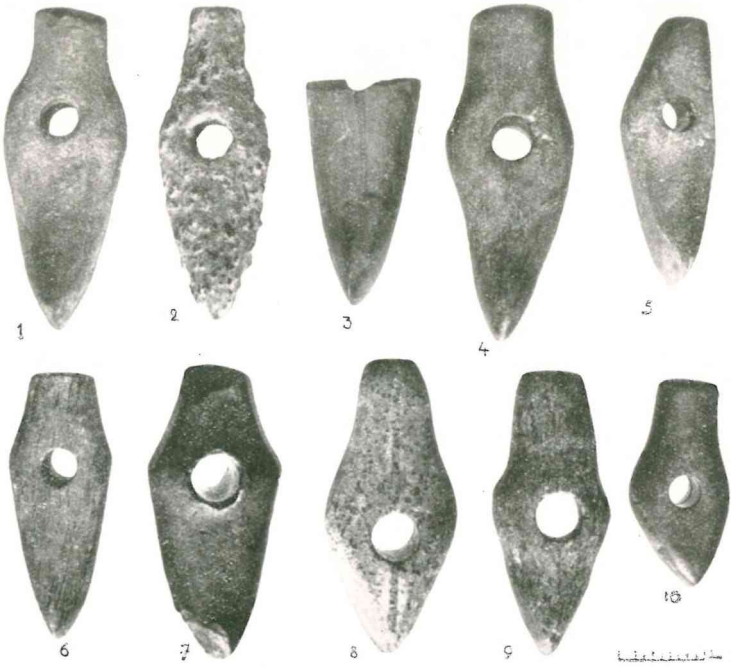

Pav. 10. Laiviniai kirviai. 1 Luknė, Skuodo vls., 2 Stakliškės, 3 Ariogala, 4 Balandėliai, Jonavos vls., 5 Tursučiai, Marijampolės vls., 6, 8 Lietuva, 7 buv. Kauno gub., 9 Mikališkiai, Kalvarijos vls., 10 Jiesia, prie Garliavos.

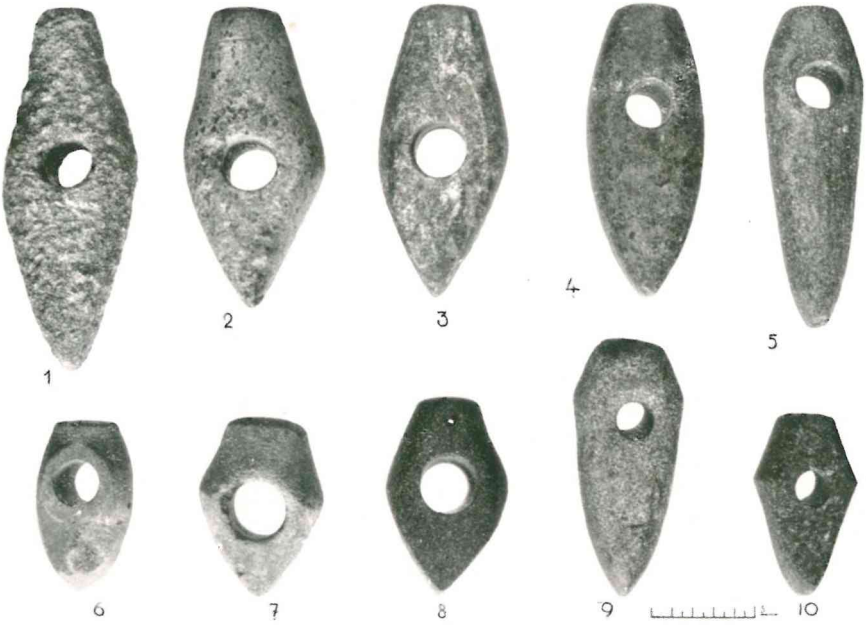

Pav. 11. Laiviniai kirviai. 1 Rumšiškės, 2 Dainiai, Raseinių vls., 3 Rėčiūnai, Vištyčio vls., 4 Šukiai, Alvito vls., 5 Rutkiškiai, Eržvilko vls., 6 Vosiliškis, Grinkiškio vls., 7 Suvalkai, 8 Ukmergės aps., 9 Prienai, 10 Jedžiotai, Ylakių vls.

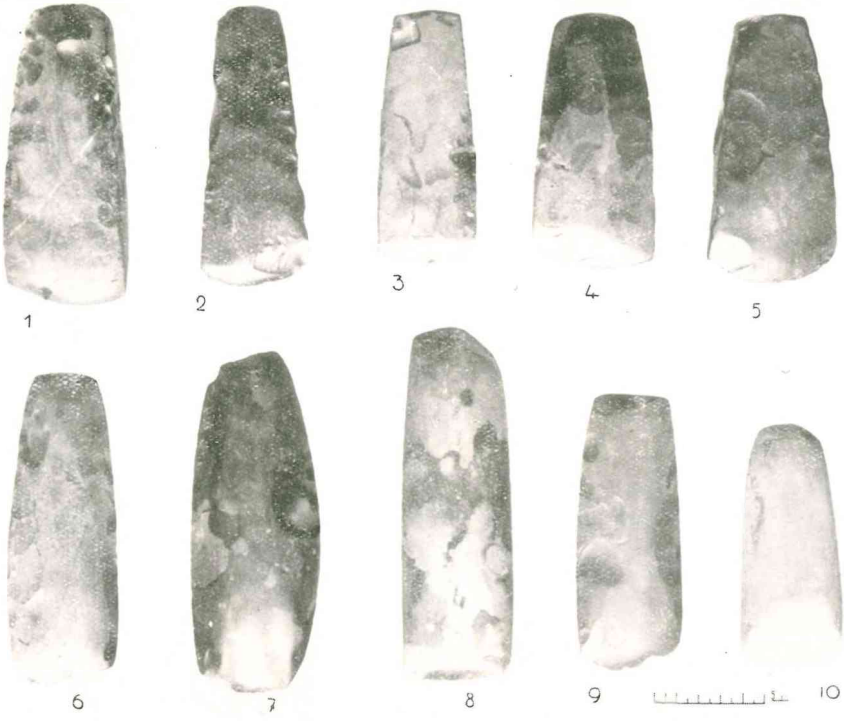

Pav. 12. Titnaginiai kirviai. 1 Šūkleliai, Kybartų vls., 2 Ličiūnai, Krinčino vls., 3 Barisiškiai, Lapių vls., 4 Jankai, Šakių aps., 5 Petrauka, Daujėnų vls., 6 Pašventupys, Pakuonio vls., 7 Jukneliškė, Rudaminos vls., 8 Kaunas, 9 Paliūnė, Čekiškės vls. ir 10 Pumpėnai.

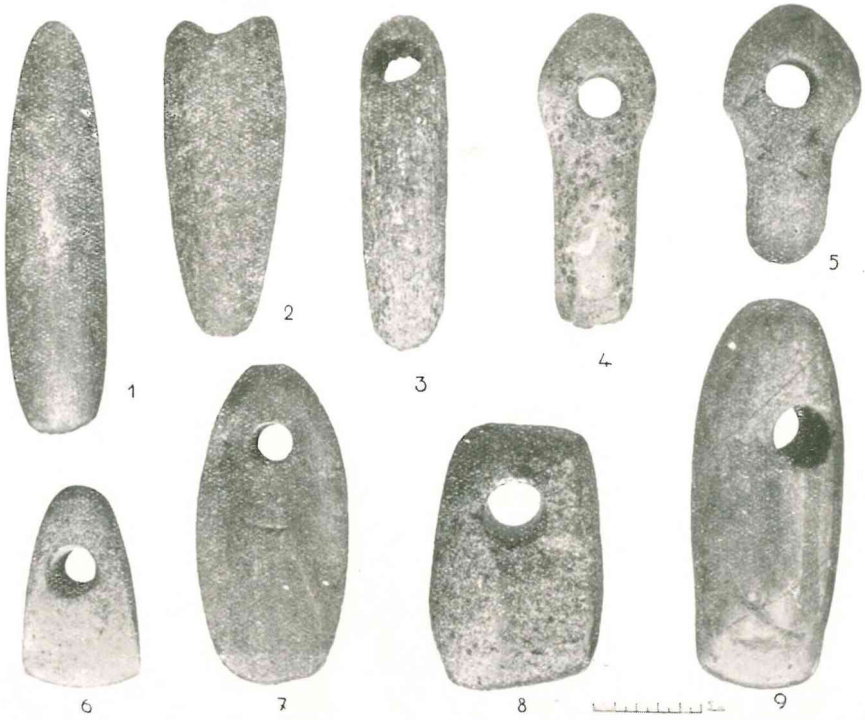

Pav. 13. Akmeniniai kapliai. 1 Vertelkos, Merkinės vls., 2 Prienų apyl., 3 Pocaičiai, Eržvilko vls., 4 Genionys, Onuškio vls., 5 Kaišiadorių apyl., 6 Pamituvys, Raudonės vls., 7 Paskynai, Šimkaičių vls., 8 Lietuva, 9 Ražai, Lapių vls.

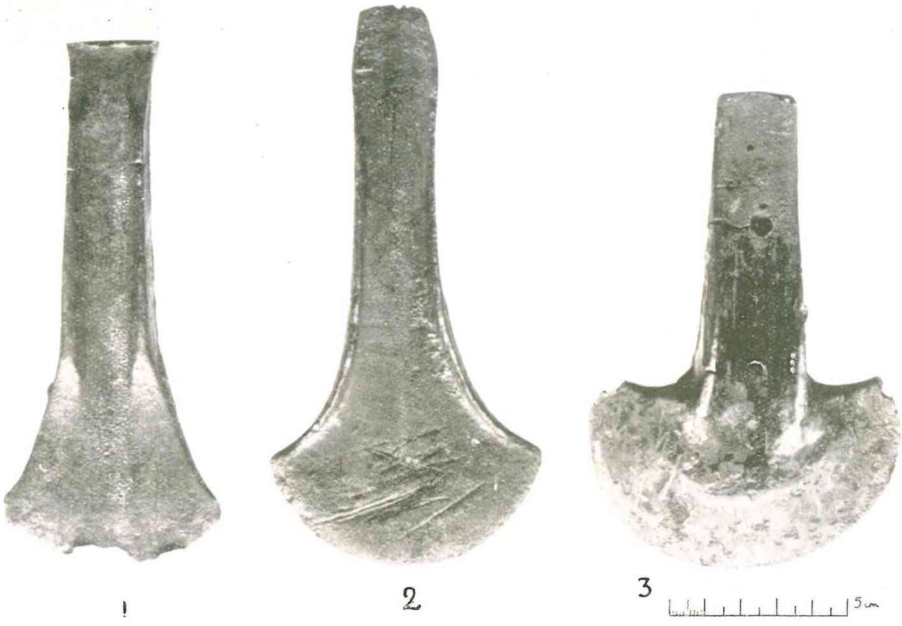

Pav. 14. Žalvariniai atkraštiniai kirviai. 1 Stremėnai (Šyšos krante), Pagėgių aps., 2 Alksna, prie Žemaičių Kalvarijos ir 3 Žem. Panemunė, Paežerėlių vls.

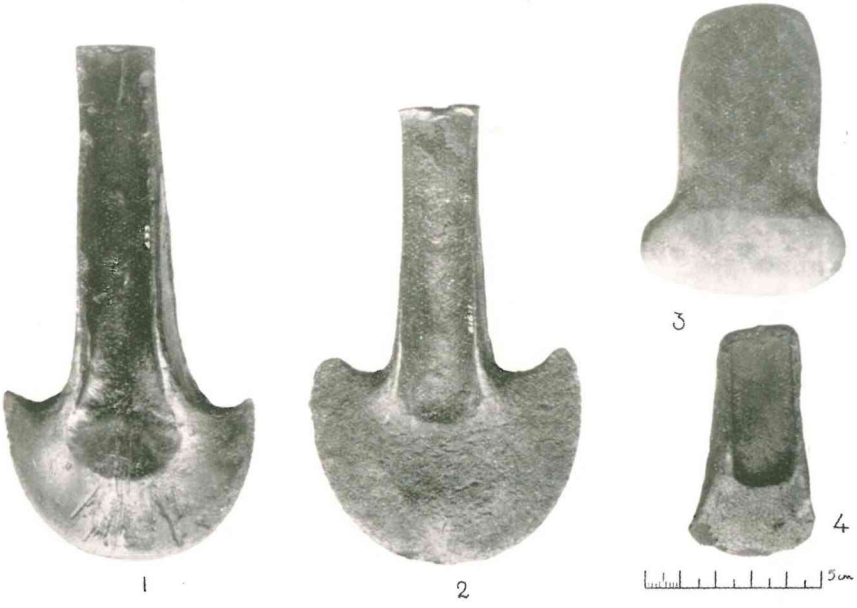

Pav. 15. Žalvariniai Rytų Pabaltijo tipo atkraštiniai kirviai (1—3) ir skoptinis kirvis (4). 1 Ringuvėnai, Kuršėnų vls., 2 Tautušiai, Betygalos vls., 3 Lietuva, tiksli radinio vieta nežinoma ir 4 Gailiūnai, Šiaulių vls.

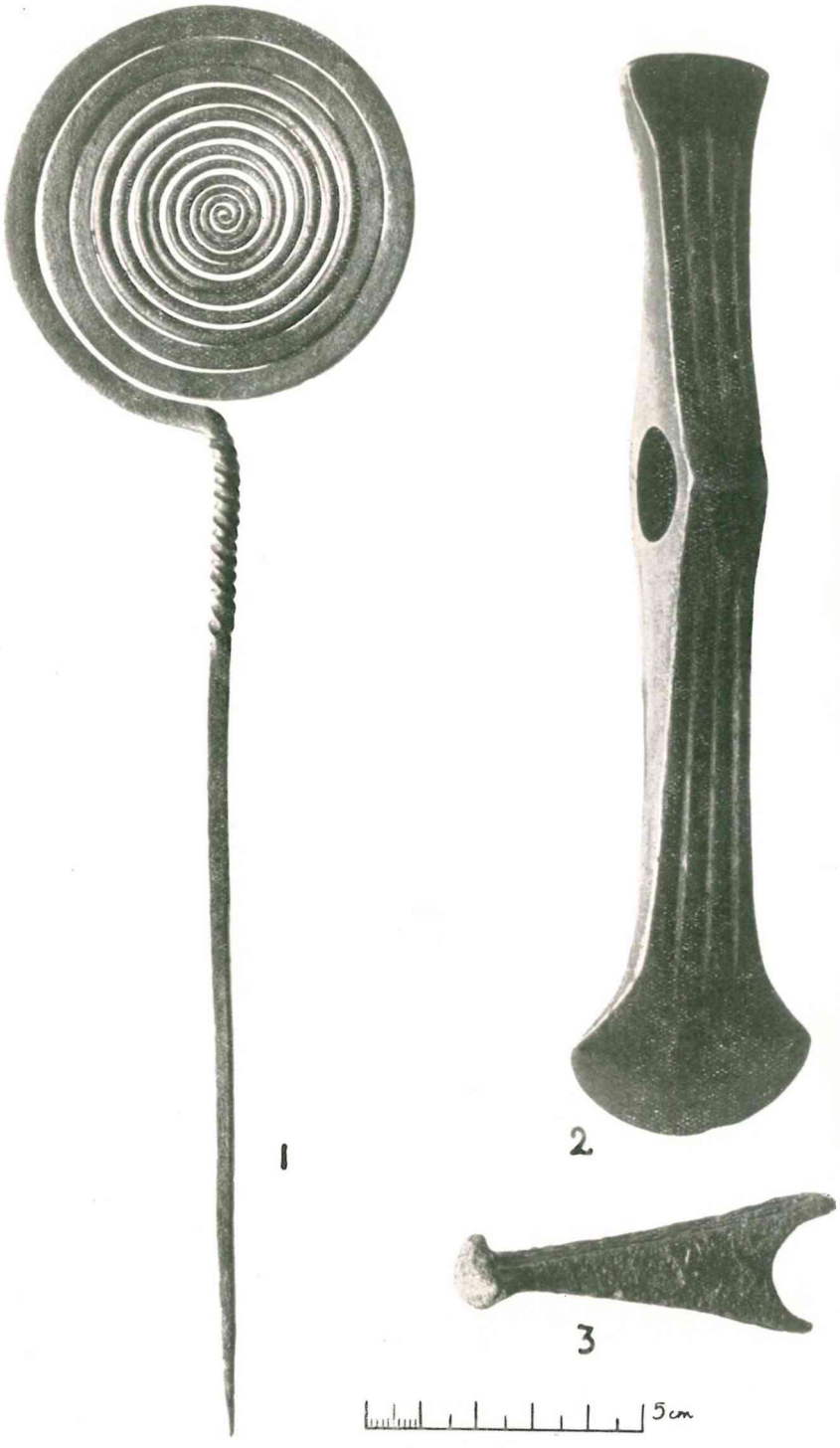

Pav. 16. Žalvarinis smeigtas ir kovos kirviai. 1—2 Rešketos ir Virvyčios santaka, Varnių vls., Telšių aps., 3 Pietariai, Marijampolės vls. ir aps.

Pav. 17. Žalvariniai ietigaliai. 1 Tautušiai, Betygalos vls., Raseinių aps., 2 Pryšmančių durpynas, Kretingos vls.

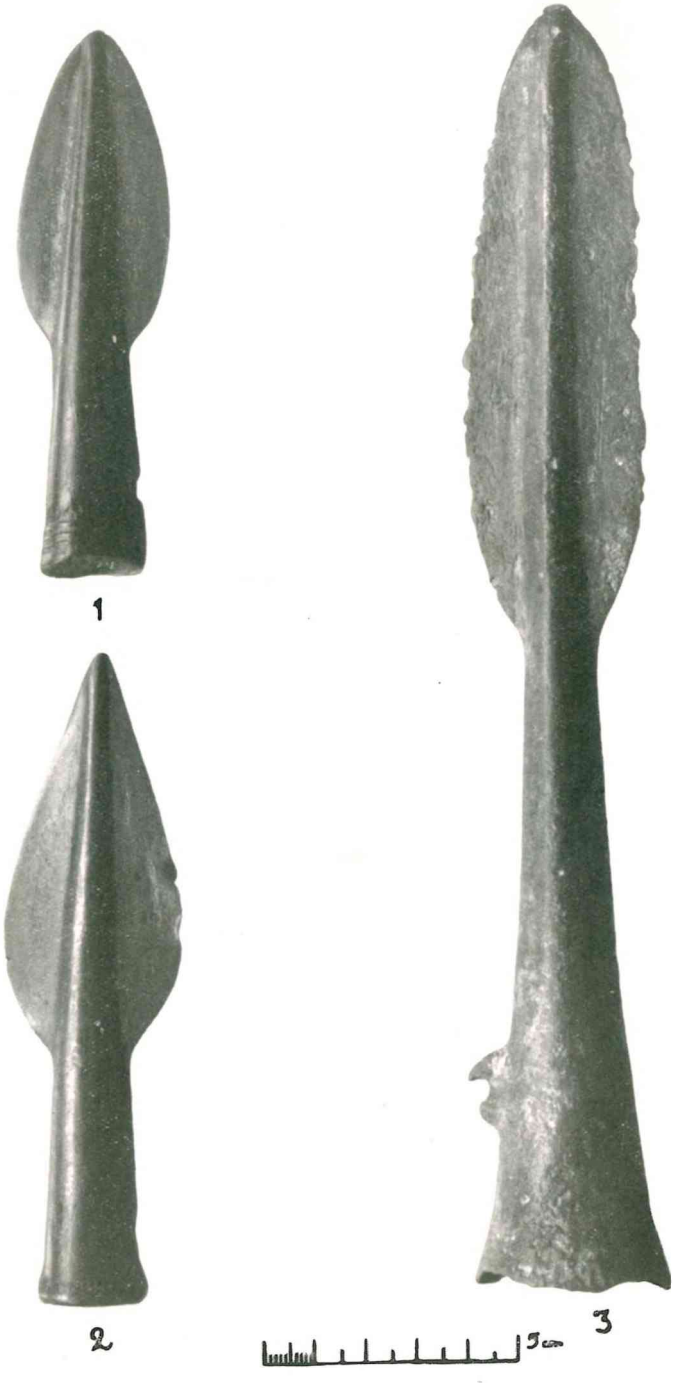

Pav. 18. Žalvariniai ietigaliai. 1 Alytaus apylinkės, 2 Daugirdai (Plemborgas), Ariogalos vls. ir 3 Gribžiniai, Gargždų vls.

Pav. 19. Žalvariniai įmoviniai kirviai. 1 Žygaičiai, Žygaičių vls., Tauragės aps., 2 Inkūnai, Vabalninko vls., 3 Pavadakščiai, Akmenės vls. ir 4 Daugirdava, Girkalnio vls.

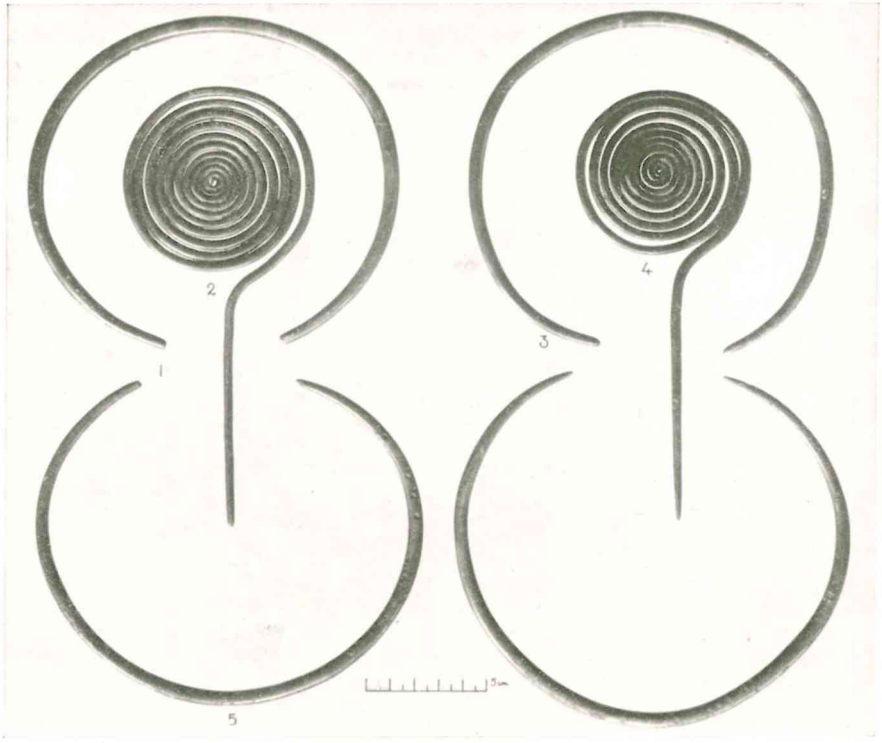

Pav. 20. Pabalių km. (Panevėžio vls.) lobis.

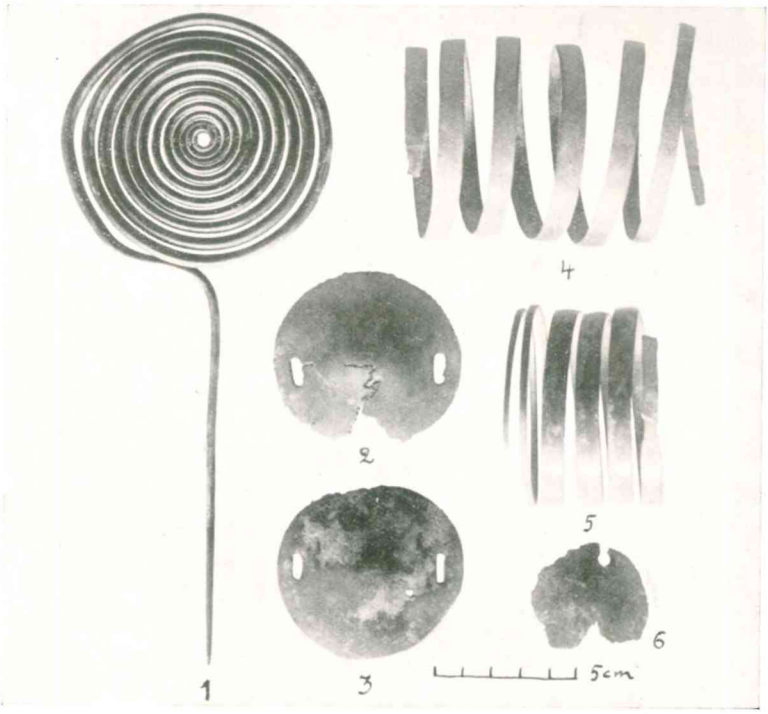

Pav. 21. Baudėjų dv. lobis: 1 įvijos smeigtas, 2, 3, 6 arklio aprangos(?) papuošalai ir 4—5 įvijinė apirankė.

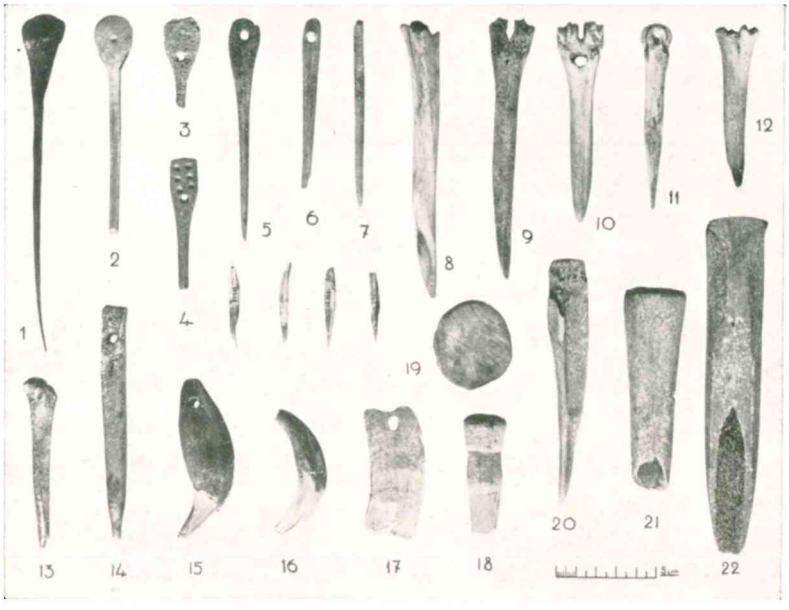

Pav. 22. Kauliniai dirbiniai, rasti Velykuškių ir Vosgėlių piliakalniuose (Dusetų vls., Zarasų aps.).

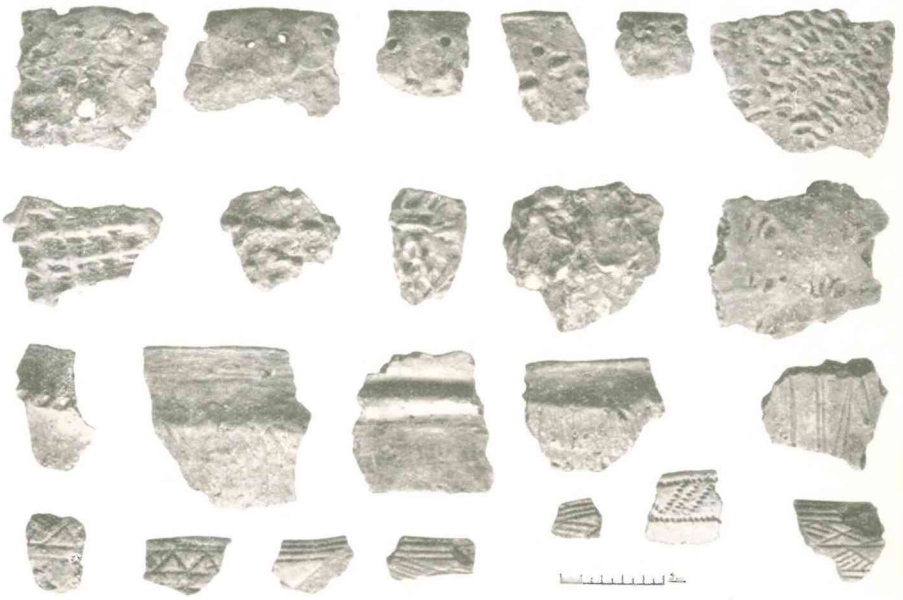

Pav. 23. Keramikos liekanos, rastos Velykuškių ir Vosgėlių piliakalniuose (Dusetų vls., Zarasų aps.).

Pav. 24. Dvigubas kapas, rastas Velykuškių piliakalnyje.

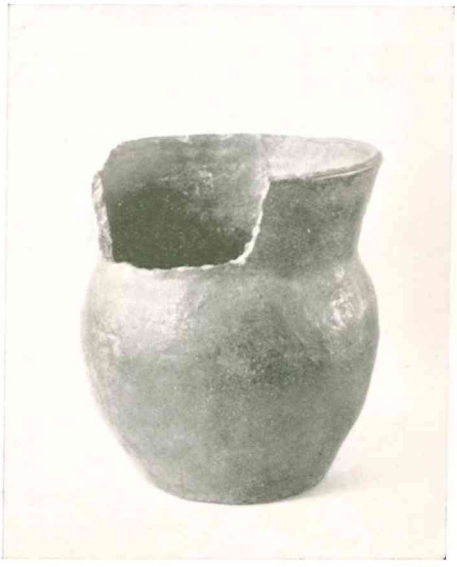

Pav. 25. Molinis puodas, rastas Paviekiuose, Padubysio vls., Šiaulių aps.

Pav. 26. Kai kurie Sargėnų kapinyno radinių tipai: 1 akinė segė (kapas 36), 2 pasaginė segė (k. 36), 3 smarkiai profiliucta segė (k. 5), 4 emaliniai ir stikliniai karoliai (k. 3), 5 apirankė pumpuriniais galais (k. 8), 6 masyvi apirankė akiniu raštu (k. 13) ir 7 įmovinis kirvis (k. 36).

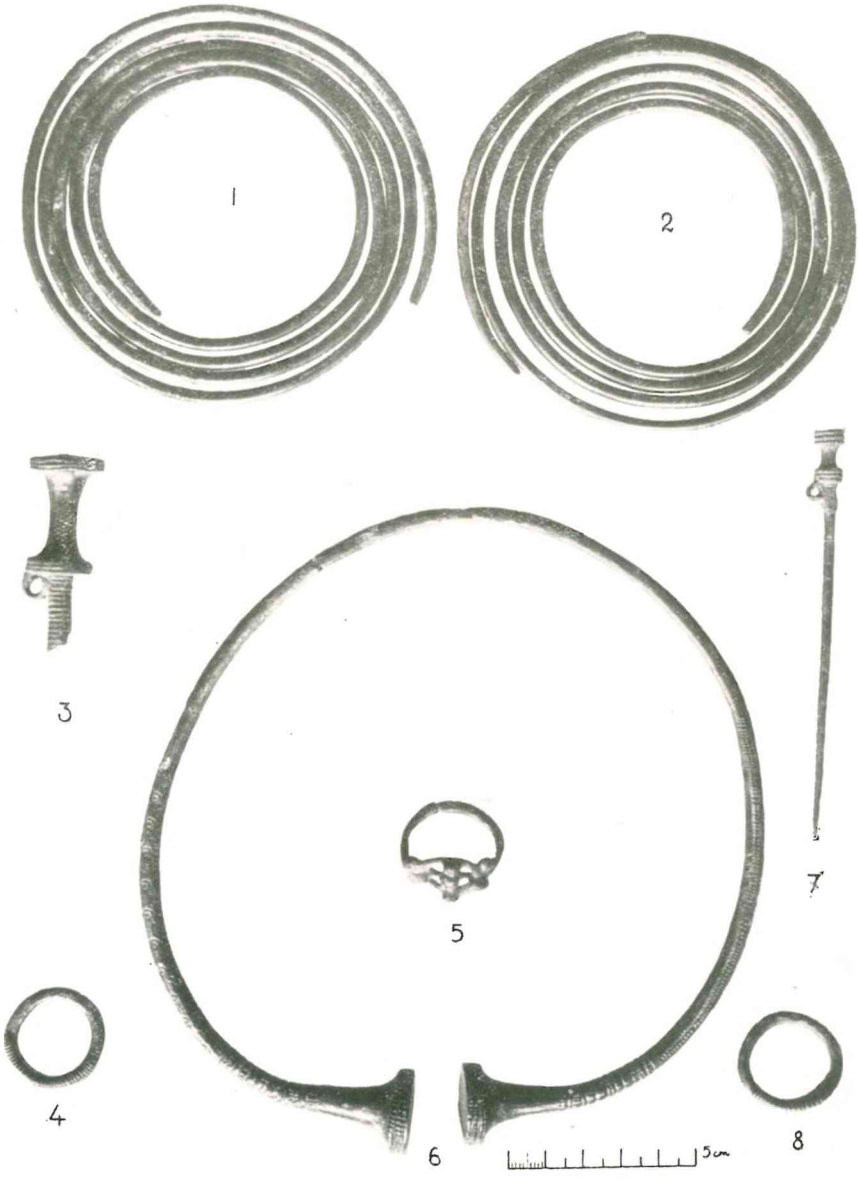

Pav. 27. Sargėnų kapinyne rastų radinių tipai: 1—2 antsmilkiniai, 3 buoželinis smeigtukas, 4, 5, 8 žiedai, 6 antkaklė trimitiniais galais (visi radiniai iš kapo 13) ir 7 mažas buoželinis smeigtukas (kapas 3).

Pav. 28. Sargėnų kapo Nr. 12 detalė.

Pav. 29. Vaiko kapas Nr. 42.

Pav. 30. Paviekių pilkapio akmenų vainikas, nuėmus žemes.

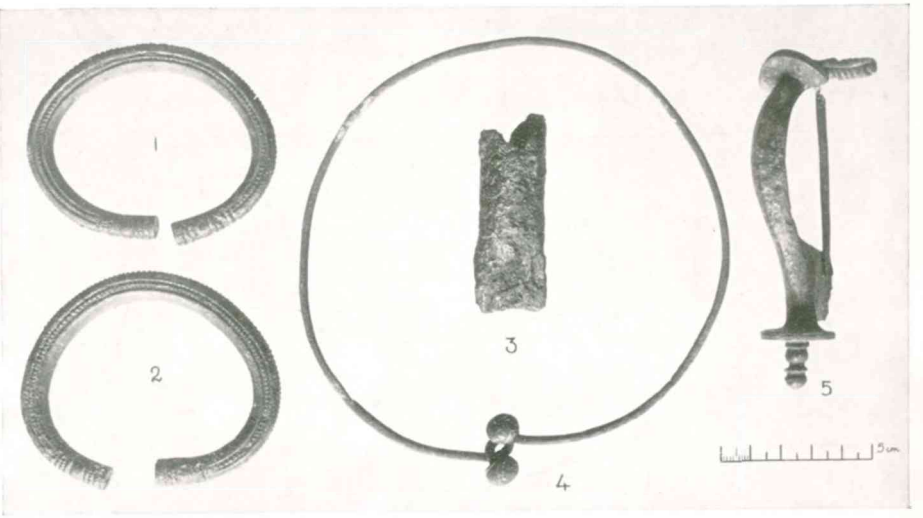

Pav. 31. Paviekiai, kapo Nr. 1 radiniai: 1—2 žalv. apirankės, 3 geležinis įmovinis kirvukas, 4 antkaklė buoželiniais galais, 5 smarkiai profiliuota segė.

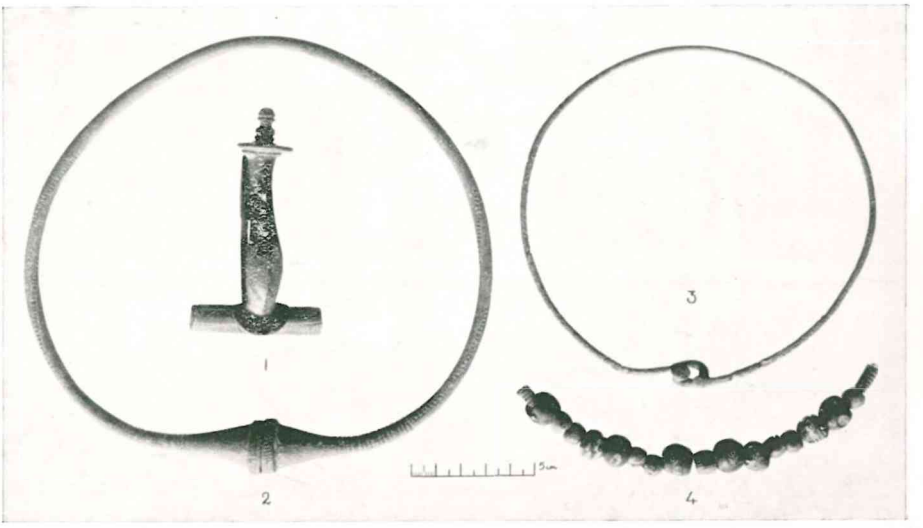

Pav. 32. Paviekiai, kapo Nr. 6 radiniai: 1 smarkiai profiliuota segė, 2 antkaklė trimitiniais galais, 3 antkaklė buoželiniais galais ir 4 emaliniai karoliai.

Pav. 33. Seredžius, kapas Nr. 13.

Pav. 34. Seredžius, kapas Nr. 34.

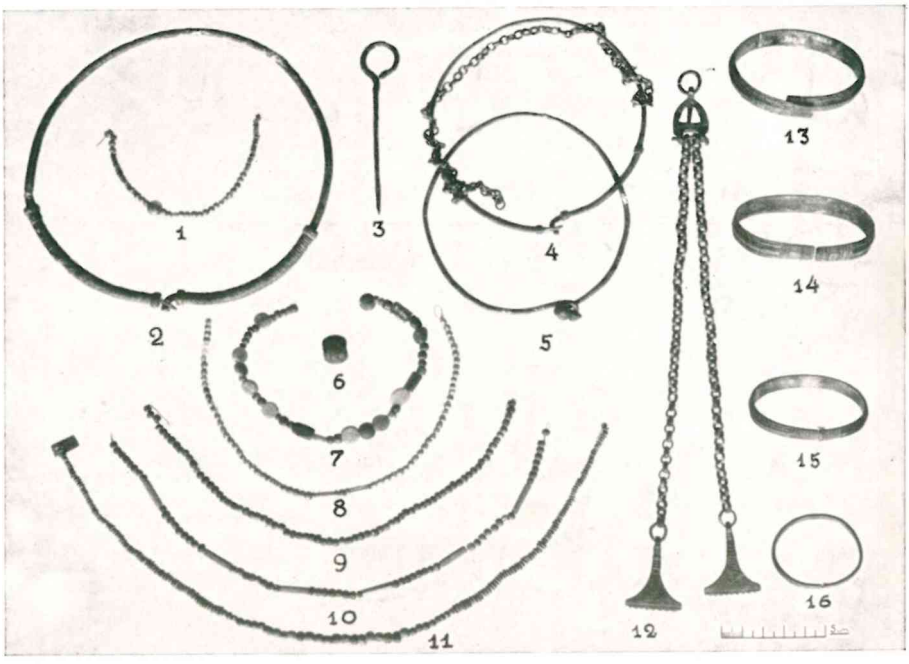

Pav. 35. Kai kurių Seredžiaus kapinyne aptiktų radinių tipai. 1 (kapas 1), 5, 11, 15—16 (kapas 6), 6, 14 (kapas 10), 2, 9—10, 13 (kapas 13), 7—8, 12 (kapas 16), 3 ir 4 (kapas 23).

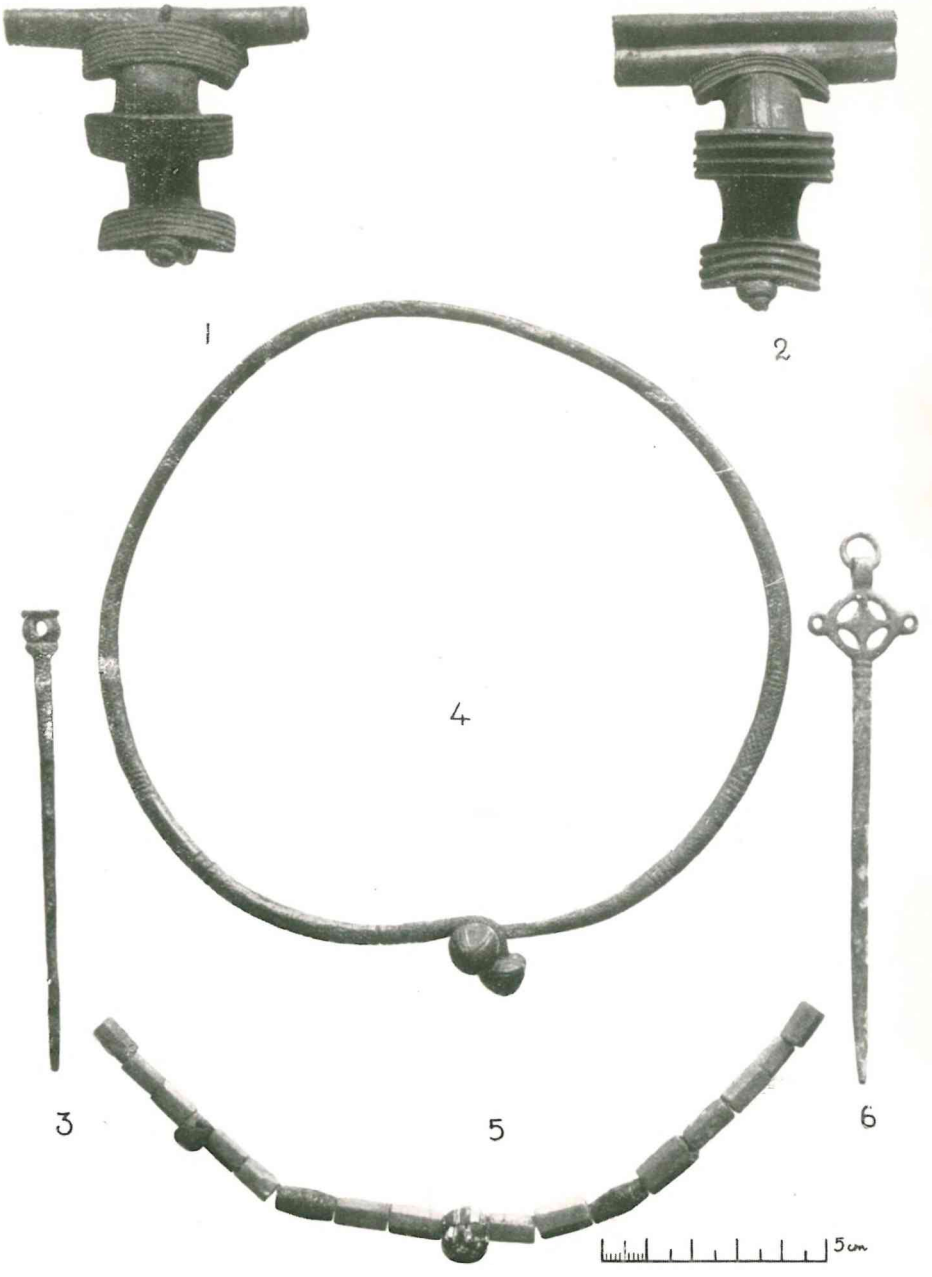

Pav. 36. Veršvų kapinyne aptiktų radinių tipai. 1—2 laiptelinės segės, 3 profiliuotas buoželinis smeigtukas (kapas 20), 4 antkaklė kūginiais galais, 5 stikliniai ir emaliniai karoliai (k. 1) ir 6 ratelinis smeigtukas.

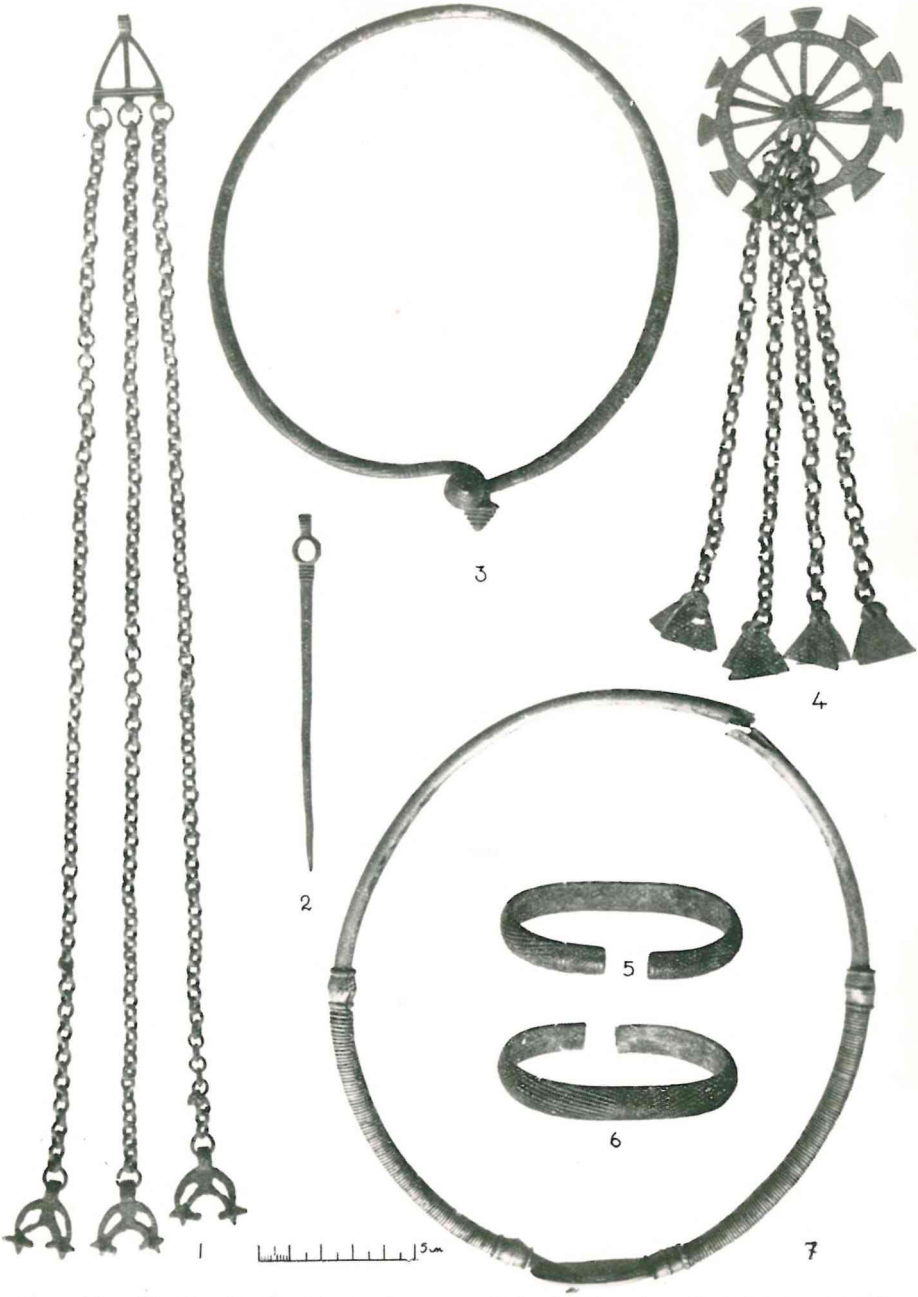

Pav. 37. Kai kurie Upytės kapinyno radinių tipai. 1 antkrūtininės grandinėlės (kapas 7), 2 žiedinis smeigtukas (k. 44), 3 antkaklė kūginiais galais (k. 37), 4 apskritinė segė su grandinėlėmis (k. 7), 5—6 juostinės apirankės (k. 37), 7 sidabrinė šaukštinė antkaklė (k. 7).

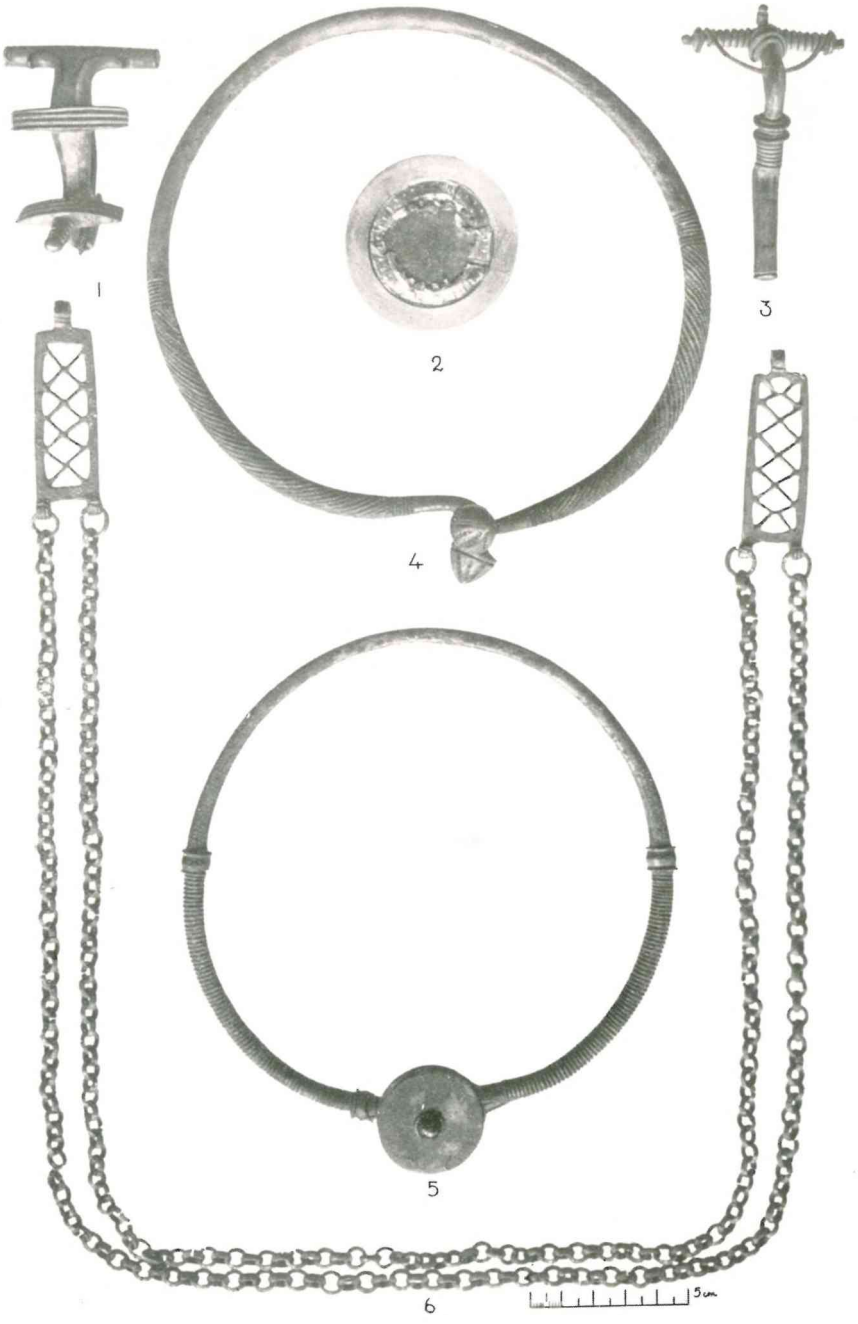

Pav. 38. Noruišių pilkapiuose surastos medžiagos tipai. 1 laiptelinė segė su ataugomis prie įvijos, 2 apskritinė sidabrinė segė su aukso plokštele viduryje, 3 žieduotoji segė, 4 antkaklė kūginiais galais, 5 dėželinė antkaklė ir 6 antkrūtininės grandinėlės.

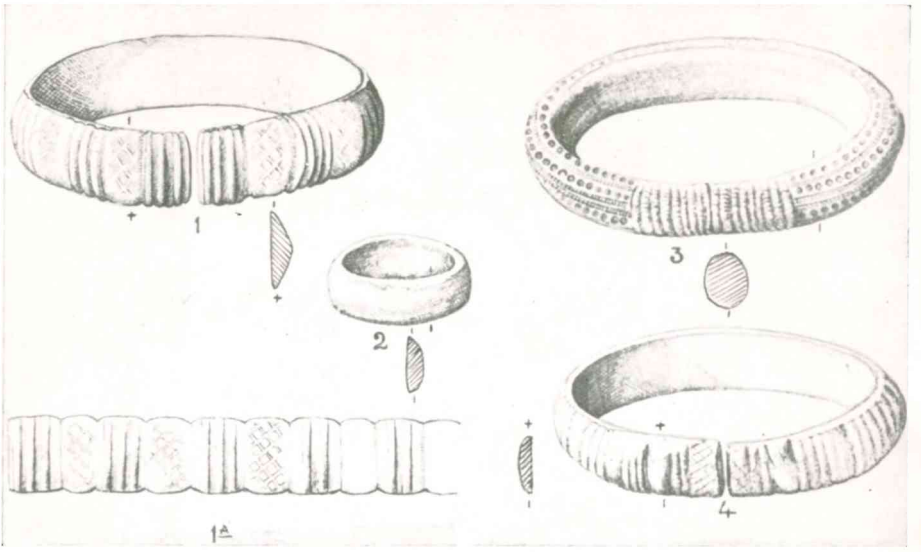

Pav. 39. Paulaičių kapo Nr. 1 radiniai. 1 emaliuota apirankė, 2 žiedas, 3 masyvi apirankė akiniu raštu, 4 juostinė apirankė.

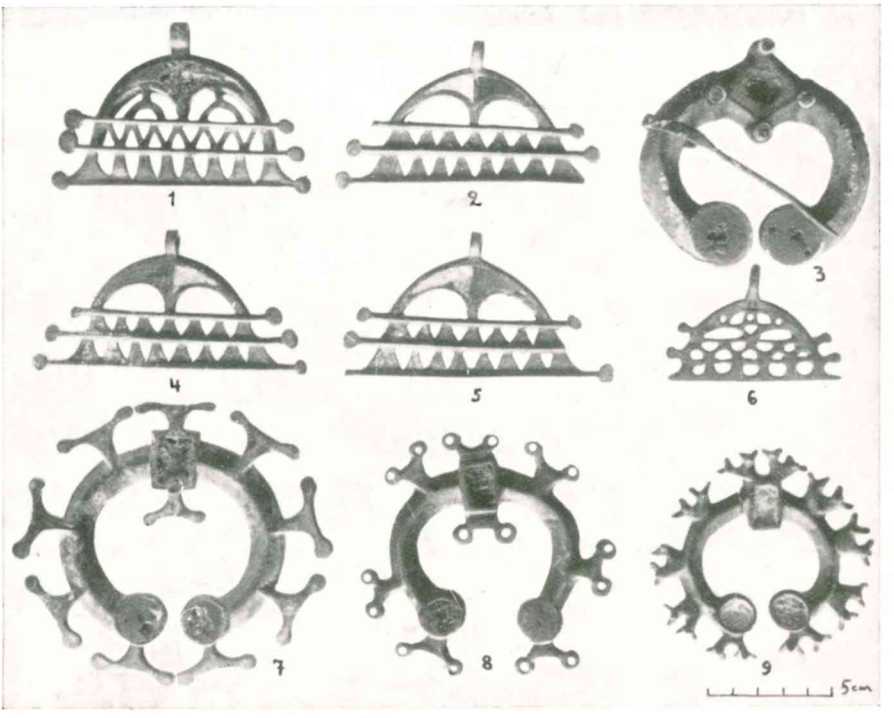

Pav. 40. Emaliuoti kabučiai (1—2, 4—6) ir segės (3, 7—9). 1 Dusetų apylinkė, 2, 4, 5 Eikotiškis, Degučių vls., 3 Varopniškiai, Vileikos aps., 6, 9 Velykuškiai, Dusetų vls., 7 Rakėnai, Salako vls., 8 Žadavainiai, Daugailių vls.

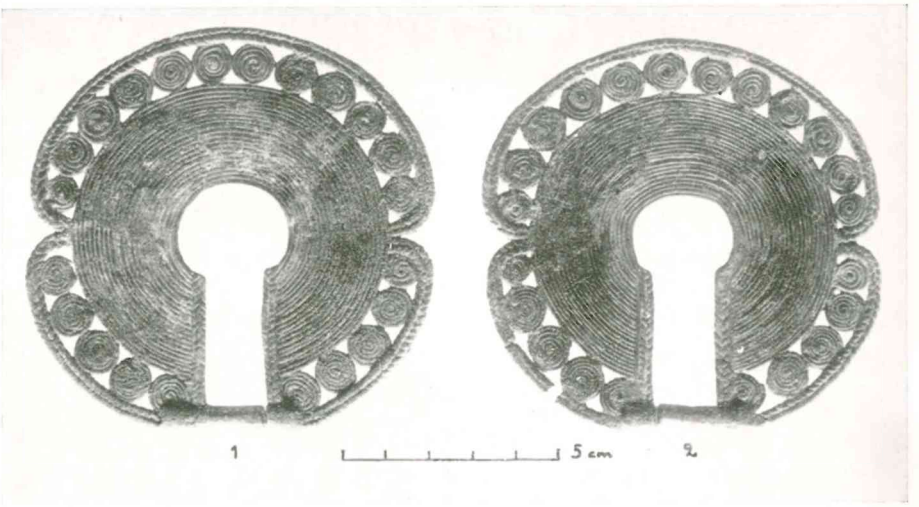

Pav. 41. Antsmilkiniai, surasti Pajuostės pilkapiuose, Raguvos vls., Panevėžio aps.

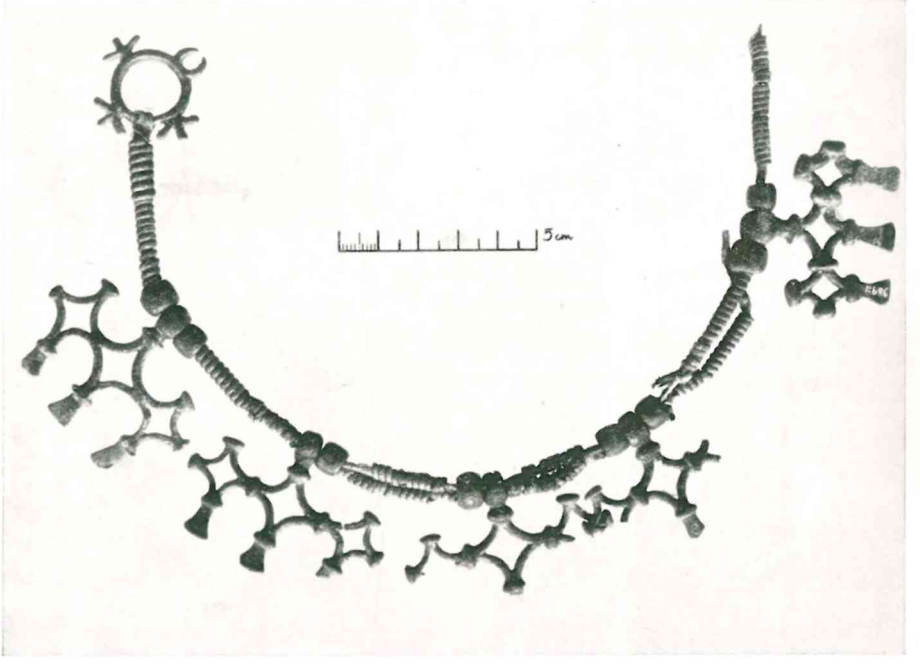

Pav. 42. Pajuostės pilkapyje surastas žalvarinis kaklo papuošalas.

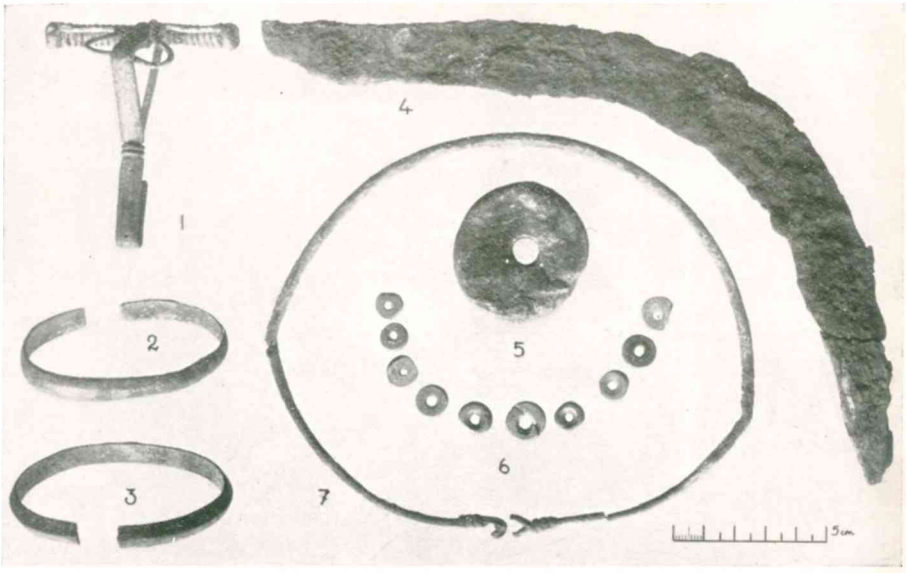

Pav. 43. Kai kurie vidurinio geležies amžiaus radiniai, surasti Upytėje.

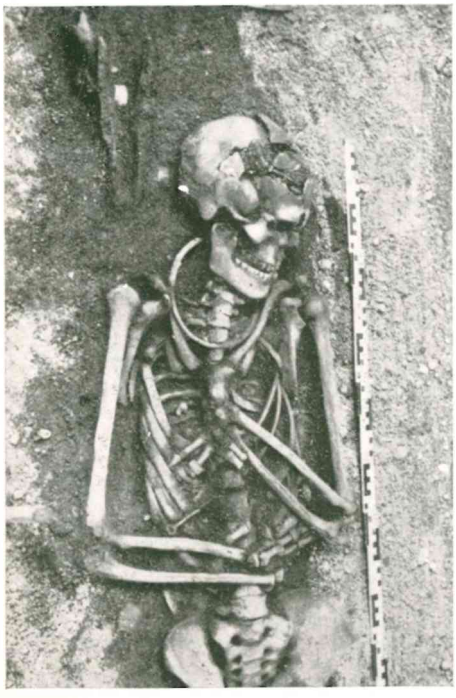

Pav. 44. Eiguliai II, kapo Nr. 11 detalė.

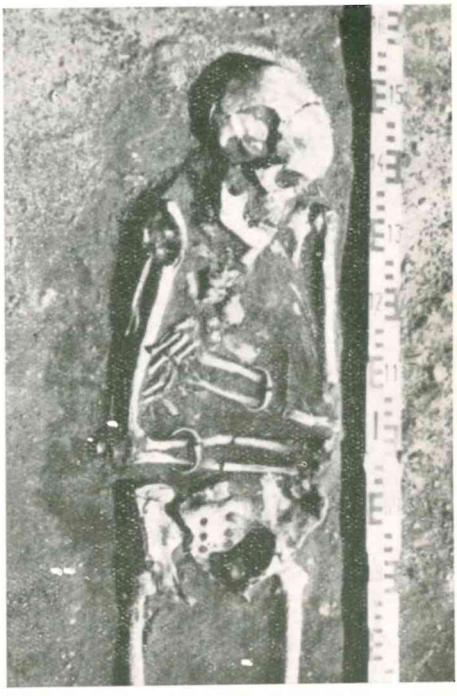

Pav. 45. Eiguliai II. kapo Nr. 27 detalė.

Pav. 46. Eiguliai II, kapas Nr. 30.

Pav. 47. Eiguliai II, degintinis kapas Nr. 19.

Pav. 48. Eiguliai II, degintinis kapas Nr. 25.

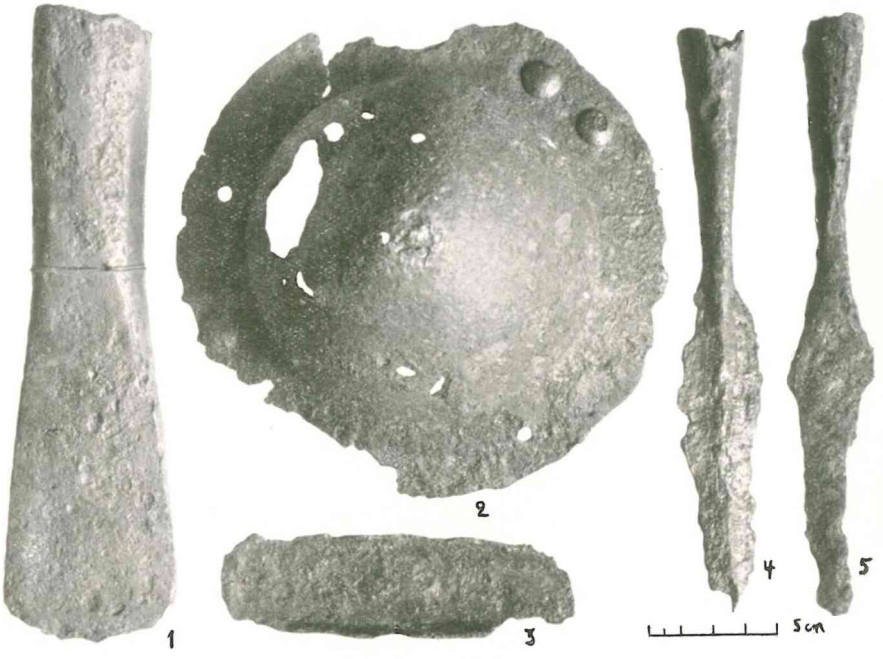

Pav. 49. Eiguliai II, atsitiktiniai radiniai. 1 įmovinis kirvis, 2 antskydis, 3 skydo briaunos apkalas, 4—5 ietigaliai.

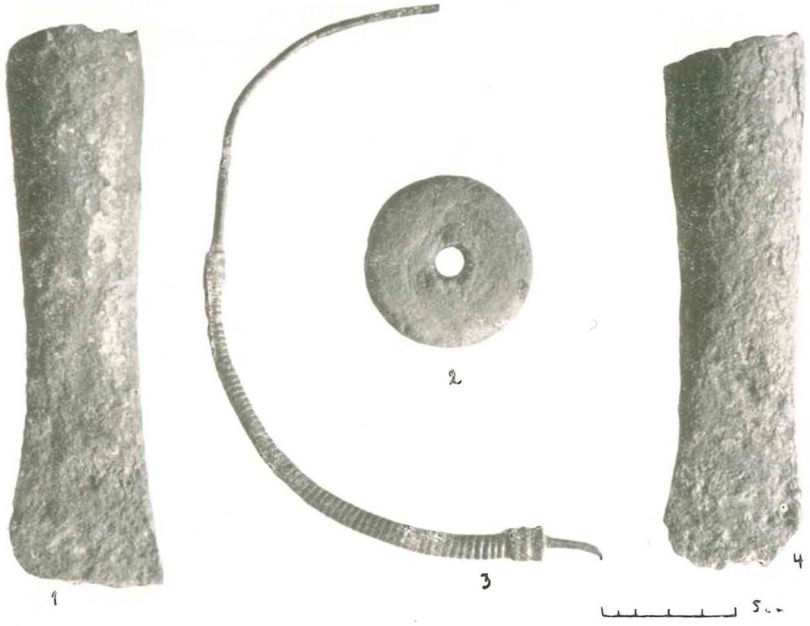

Pav. 50. Eiguliai II, atsitiktiniai radiniai. 1, 4 įmoviniai kirviai, 2 molinis varpstelis, 3 žalv. antkaklės dalis.

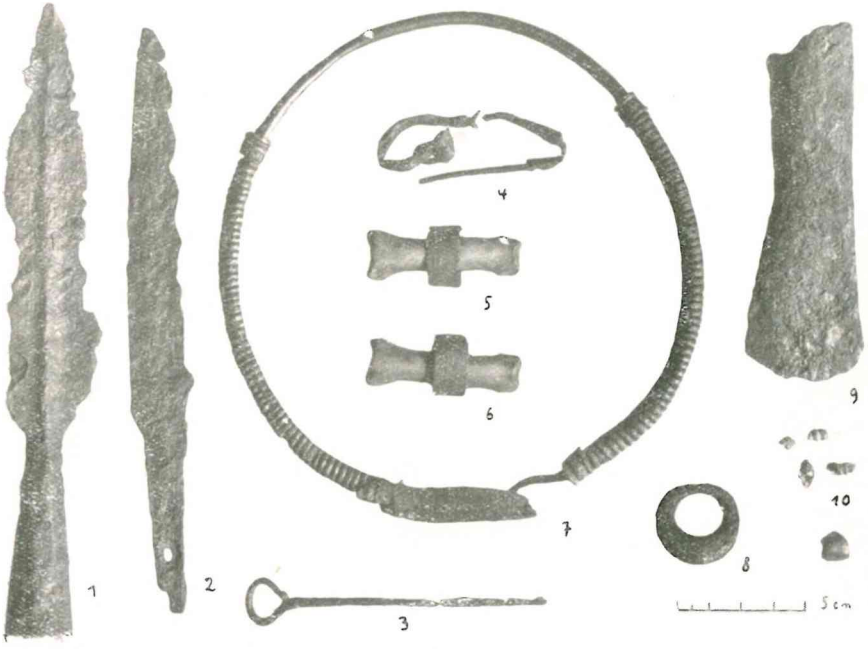

Pav. 51. Eiguliai II, kapo Nr. 11 radiniai. 1 ietigalis, 2 peilis, 3 gelež. lazdelinis smeigtukas, 4 gelež. segė, 5—6 juostiniai žiedai, 7 šaukštinė antkaklė, 8 geležinė grandis, 9 įmovinis kirvis ir 10 žalv. įvijos fragmentai ir karolis.

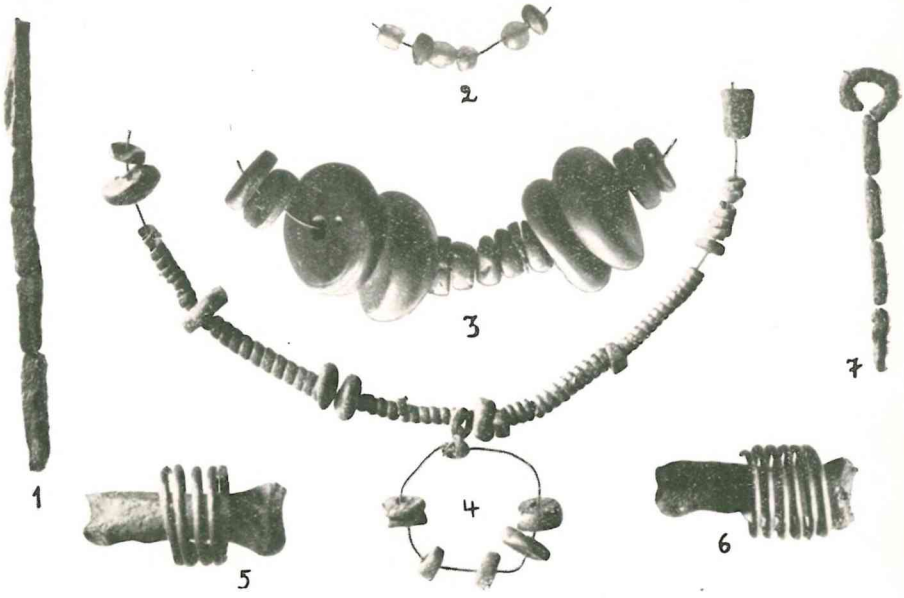

Pav. 52. Eiguliai II, radiniai iš kapų Nr. 2 (1, 4—7), 9 (2) ir 7 (3). 1 geležinė yla, 2 stikl. karoliai, 3 gintariniai karoliai, 4 gintariniai ir žalvariniai karoliai, 5—6 įvijiniai žiedai ir 7 lazdelinis smeigtukas.

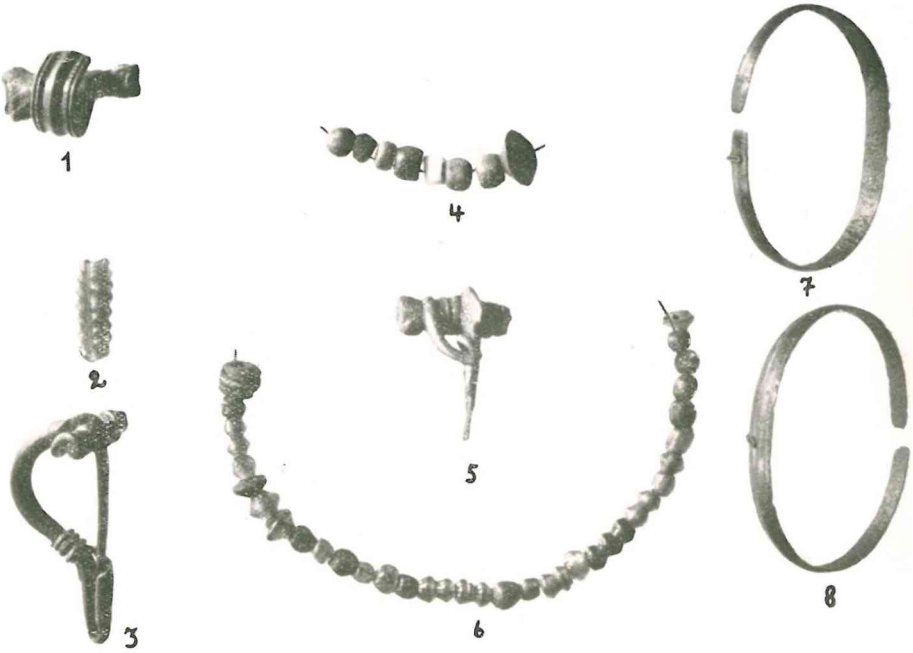

Pav. 53. Eiguliai II, radiniai iš kapų Nr. 7, 12 ir 13. 1 juostinis žiedas, 2 stiklinis karolis, 3 lankinė segė lenktine kojele, 4, 6 karoliai, 5 geležt. lankinės segės dalis, 7—8 apirankės. Radiniai 1—4 surasti kape Nr. 12, 6—8 kape Nr. 13 ir 5 kape Nr. 7.

Pav. 54. Eiguliai II, kapo Nr. 41 radiniai. 1 dėželinė antkaklė, 2 grandinėlė, 3—4 juostinės apirankės.

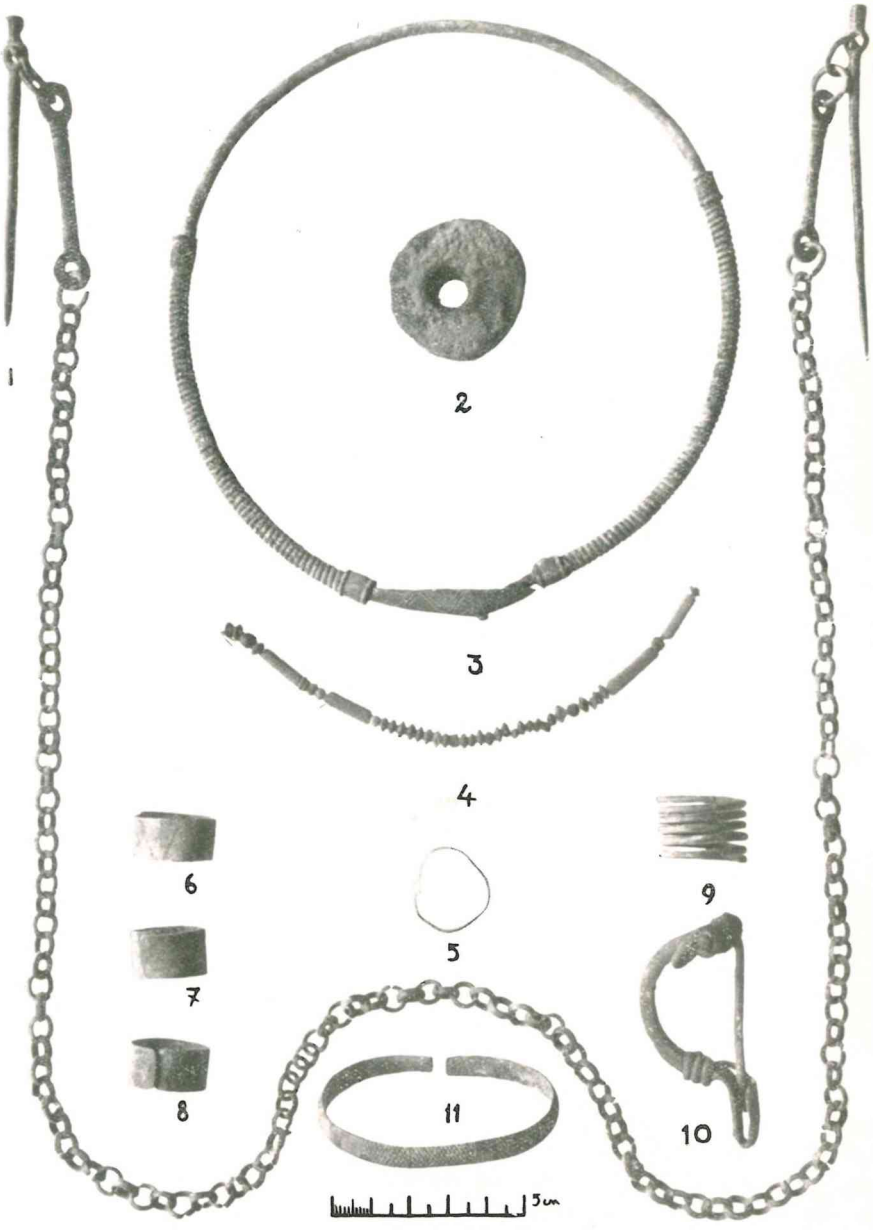

Pav. 55. Eiguliai II, kapo Nr. 46 radiniai (išskyrus 10 segę iš kapo Nr. 43).

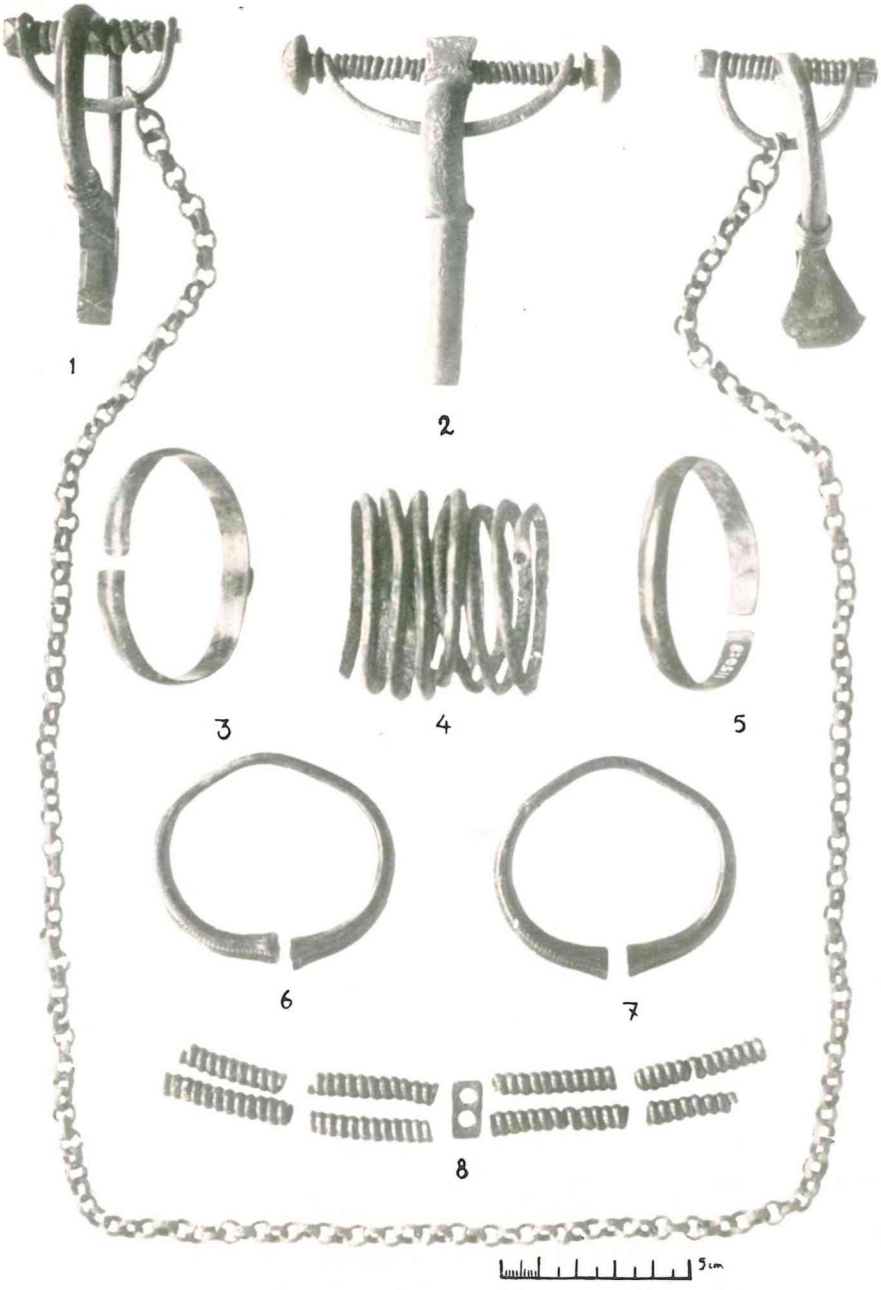

Pav. 56. Eiguliai II, radiniai iš kapų: 2 (kapas 26), 4 (kapas 30), 1, 3, 5—8 (kapas 40).

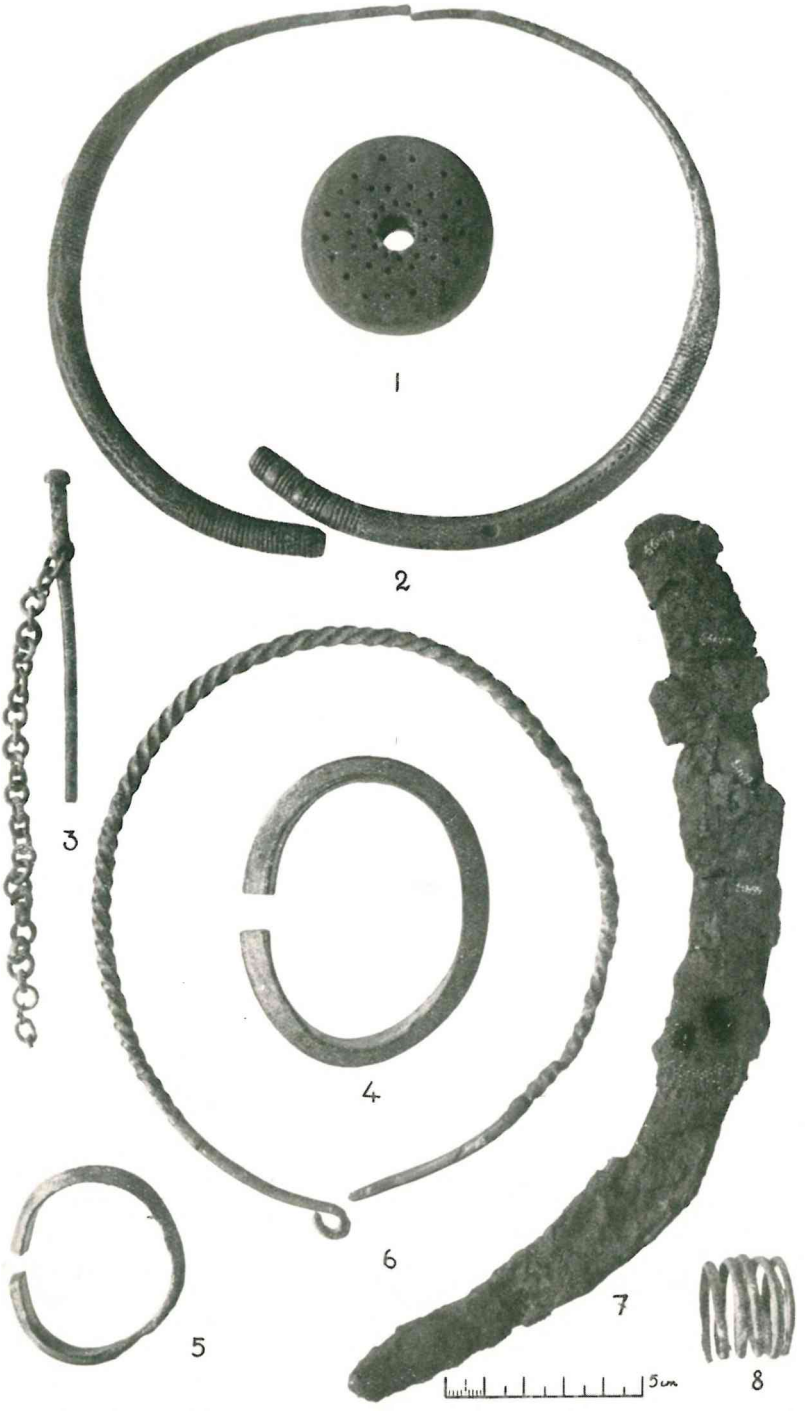

Pav. 57. Kai kurie Uogučių kapinyne surastieji radiniai. 1 gintarinis varpstelis (k. 2), 2 sidabrinė antkaklė (k. 1), 3 buoželinis smeigtukas (k. 2), 4 apirankė (k. 4), 5 apirankė (k. 2), 6 suktinė antkaklė (k. 2), 7 dalgis (k. 1) ir 8 įvijinis žiedas (k. 5).

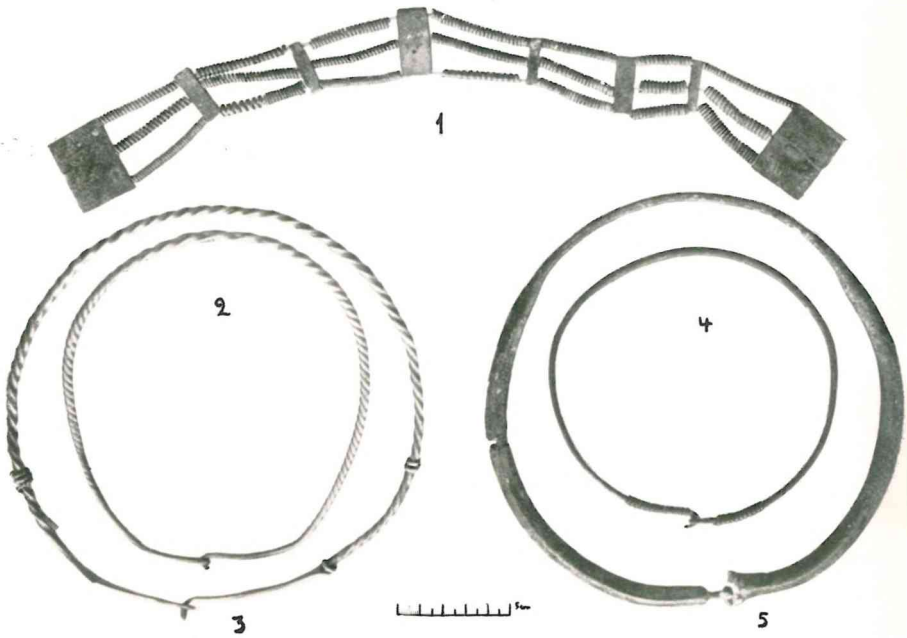

Pav. 58. Vidurinio geležies amžiaus antkaklės ir apgalvys. 1 Trivalakiai, Pašvitinio vls., 2 Šaukotas, Grinkiškio vls., 3 Pašušvys, Krakių vls., 4 Kalniškiai, Ariogalos vls. ir 5 Paprūdžiai, Kelmės vls.

Pav. 59. Antkaklės. 1 šaukštinė antkaklė, rasta Kalniškiuose, Ariogalos vls., Kėdainių aps., 2 dėželinė antkaklė, rasta Paprūdžiuose, Kelmės vls., Raseinių aps.

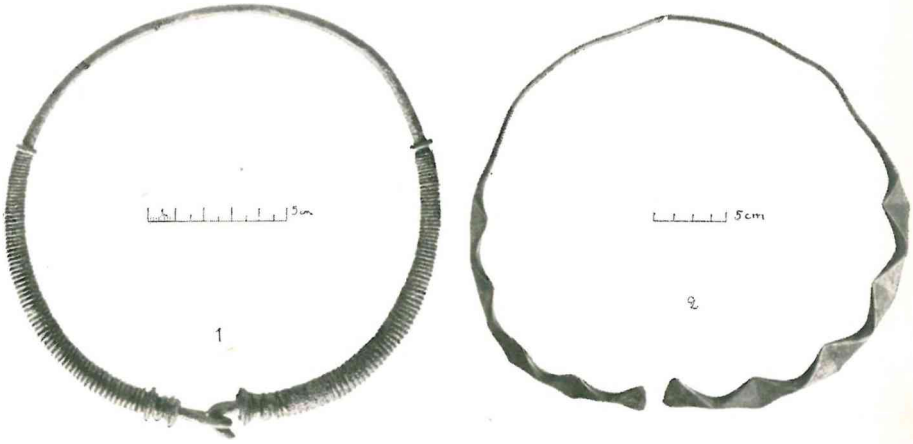

Pav. 60. Antkaklės viela apvyniotais ir pergniaužtiniais galais. 1 Paprūdžiai, Kelmės vls., Raseinių aps. ir 2 Draustiniai, Gudžiūnų vls., Kėdainių aps.

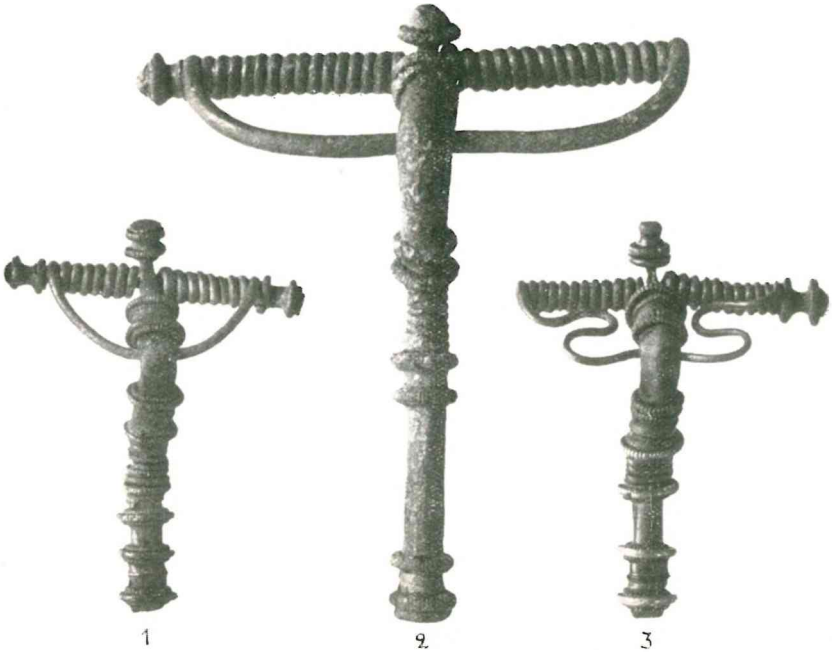

Pav. 61. Žieduotosios segės. 1 Kairėnai, Grinkiškio vls., Kėdainių aps., 2 Paprūdžiai, Kelmės vls., Raseinių aps. ir 3 Lietuva, radinio vieta nežinoma.

Pav. 62. Žieduotosios segės. 1, 6 Kalniškiai, Ariogalos vls., 2 Pernarava, Kėdainių aps., 3 Dubysos pakrantėse, 4 Vilkija, Kauno aps., 5 Užpelkiai, Platelių vls., 7 Pašušvys, Krakių vls., 8 Panevėžiukas, Babtų vls. ir 9 Berčiūnai, Naujamiesčio vls., Panevėžio aps.

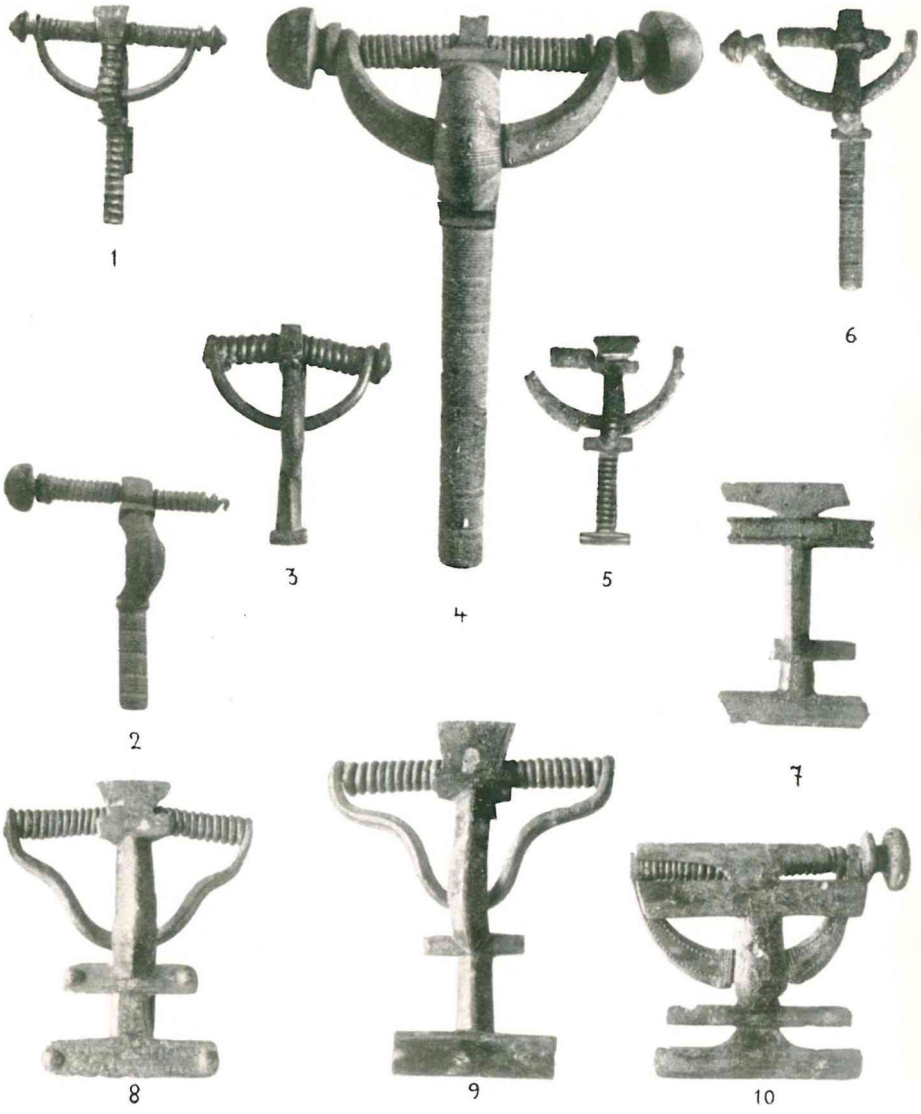

Pav. 63. Lankinės segės. 1, 5, 6 Rudiškiai, Gruzdžių vls., Šiaulių aps., 2, 3 Pašušvys, Krakių vls., Kėdainių aps., 4 Gilvyčiai, Kurtavėnų vls., Šiaulių aps., 7 Vinkšnėnai, Šiaulių vls., 8, 9 Dreižiai, Priekulės vls., Klaipėdos aps. ir 10 Pagrybis, Kaltinėnų vls., Tauragės aps.

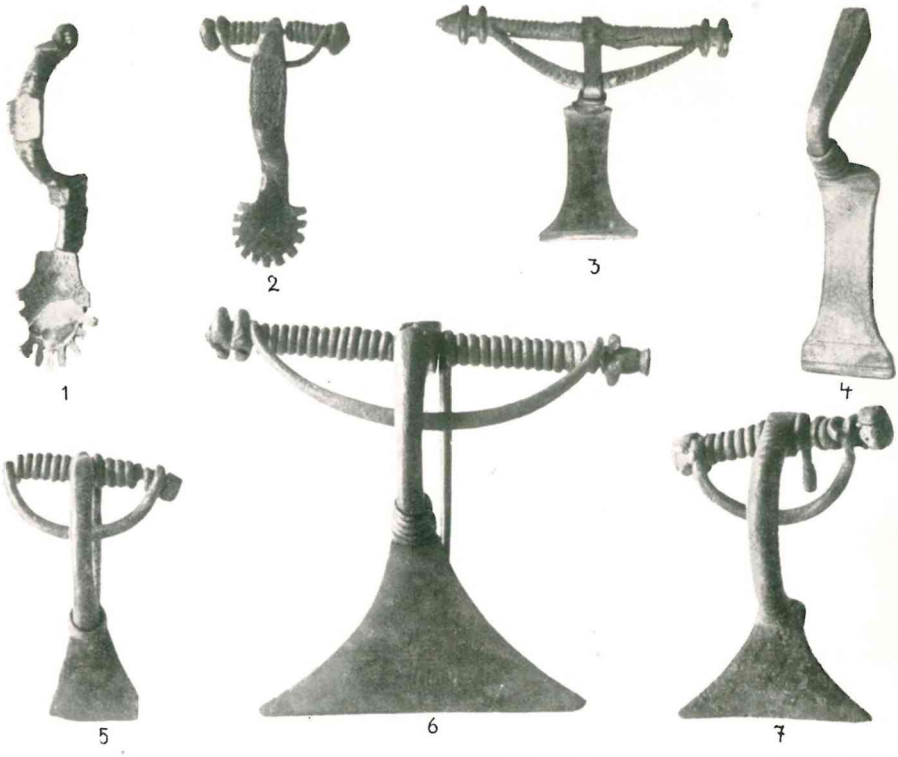

Pav. 64. Segės. 1 Užpelkiai, Platelių vls., 2 Eikotiškis, Degučių vls., 3, 6 Pašušvys, Krakių vls., 4 Pušalotas, 5 Lietuva ir 7 buv. Vilniaus gub.

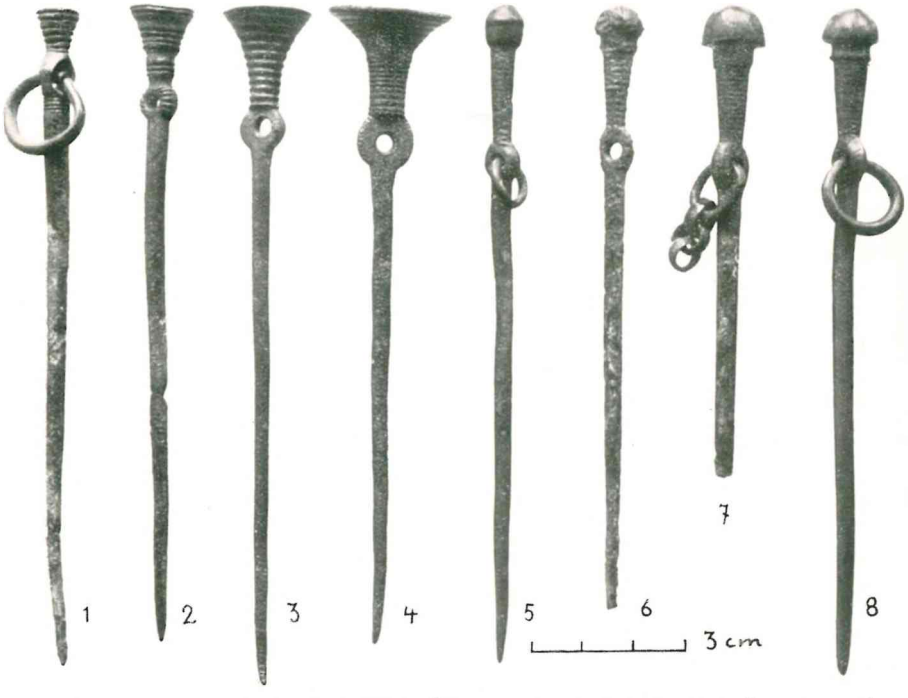

Pav. 65. Smeigtukai. 1 Kušeliškė, Šiluvos vls., 2 Paklibakiai, Šaukėnų vls., 3 Pagrybis, 4 Rudiškiai, 5 Linksmėnai, Joniškio vls., 6 Paprūdžiai, 7 Padubysio vls. ir 8 Radikiai, Lapių vls.

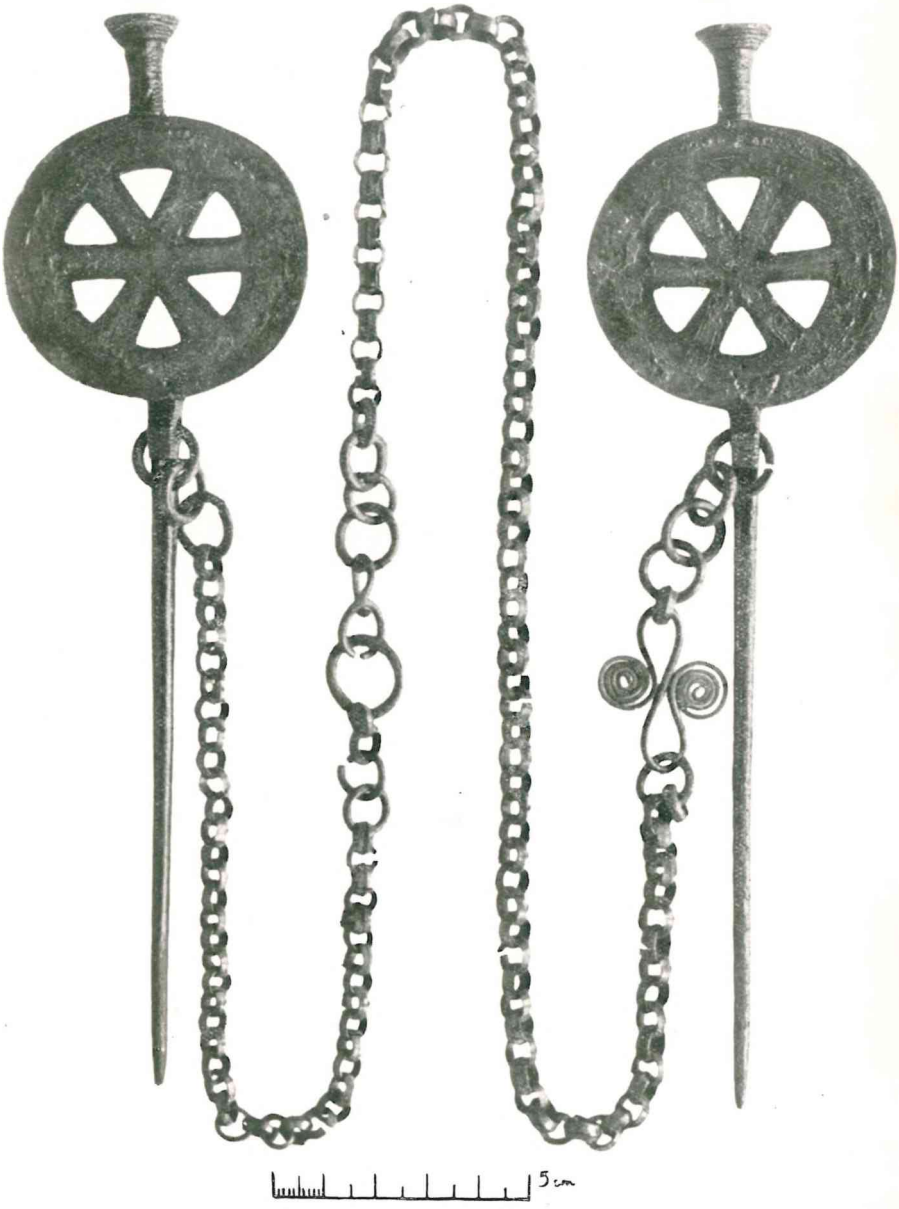

Pav. 66. Ratiniai smeigtukai su antkrūtininėmis grandinėlėmis, rasti Jauneikiuose, Joniškio vls., Šiaulių aps.

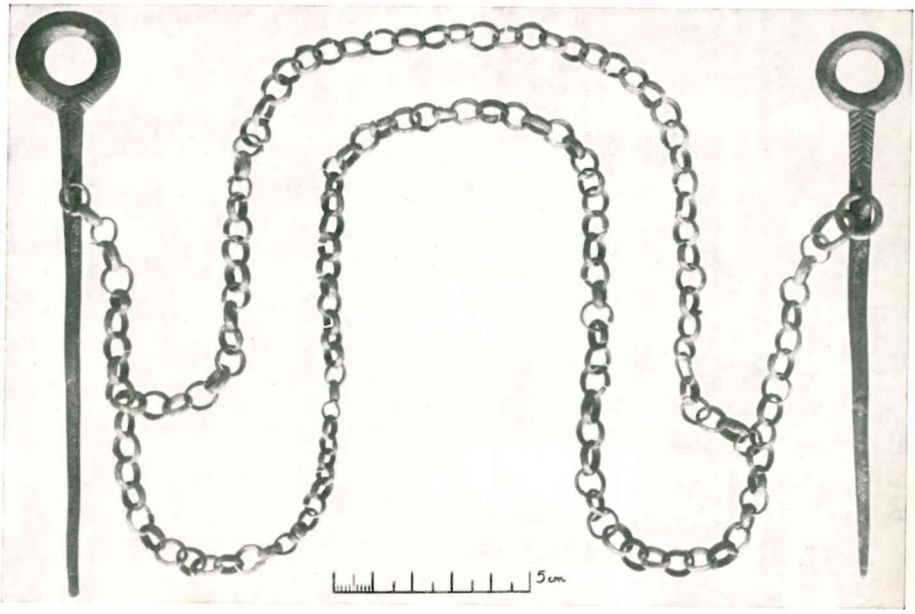

Pav. 67. Žiediniai smeigtukai su grandinėlėmis, rasti Leporuose, Kriukų vls., Šiaulių aps.

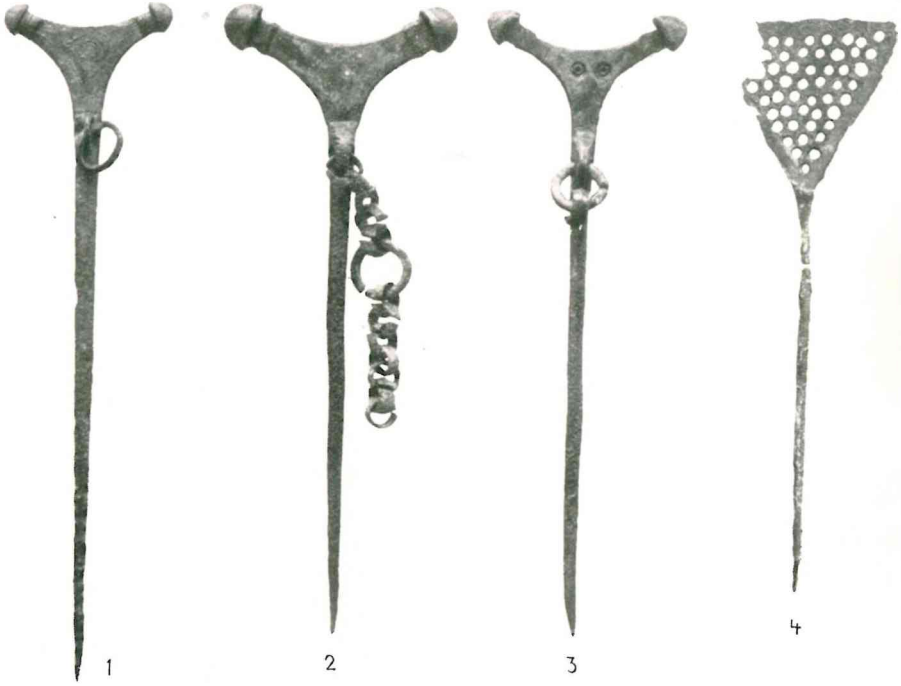

Pav. 68. Trikampiniai smeigtukai. 1 buv. Kauno gub., 2—3 Petroniai, Žeimelio vls., Šiaulių aps. ir 4 Klaipėdos kr.

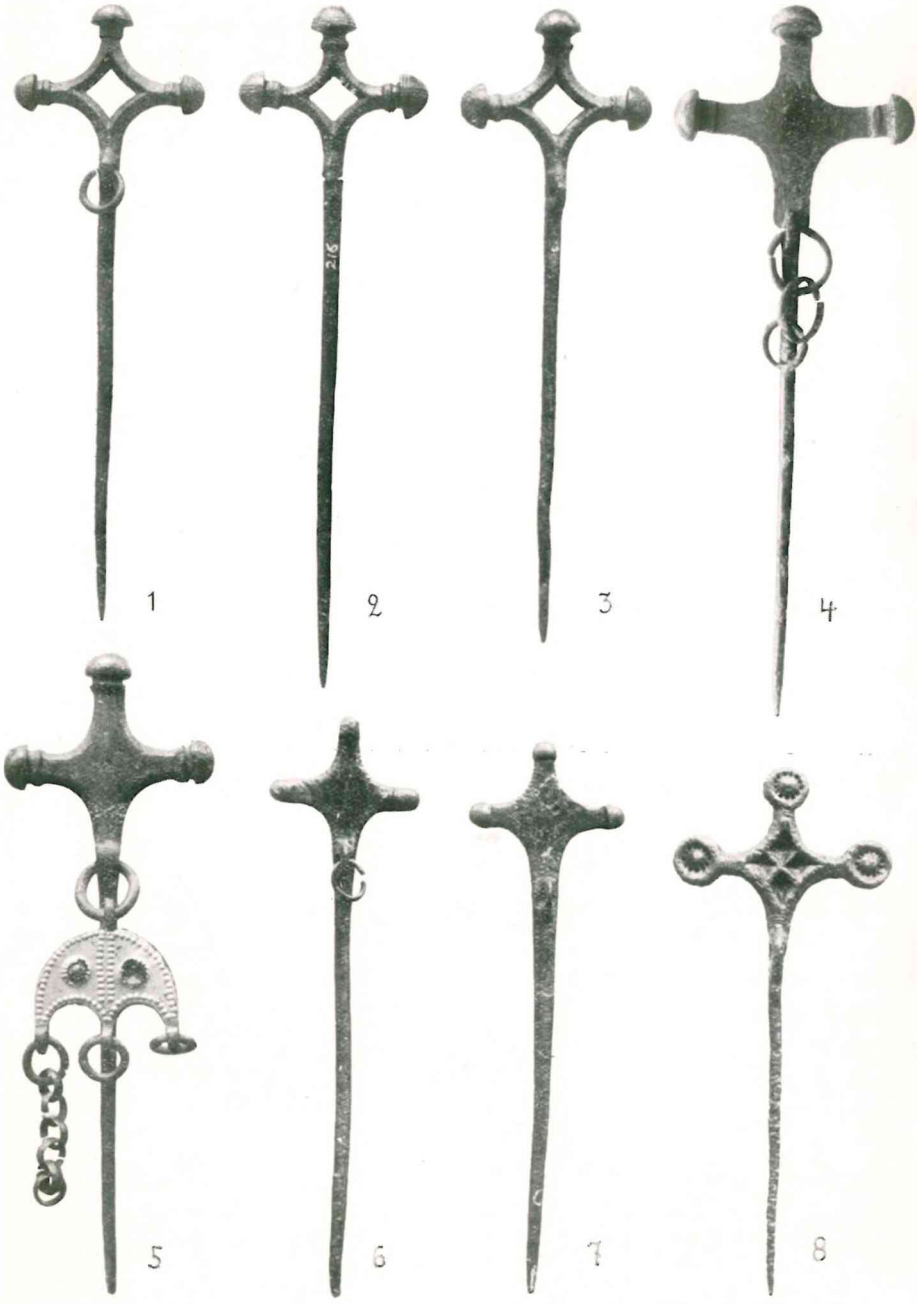

Pav. 69. Kiaurakryžmiai ir kryžiniai smeigtukai. 1 Pumpėnų vls., Panevėžio aps., 2 Jauneikiai, Joniškio vls., 3 Paežeris, Skaudvilės vls., 4 Kiauleikiai, Kretingos vls., 5 Linksmėnai, Joniškio vls., 6 Vaišviliškiai, Kelmės vls., 7 Lietuva, 8 Pamūšis, Lygumų vls., Šiaulių aps.

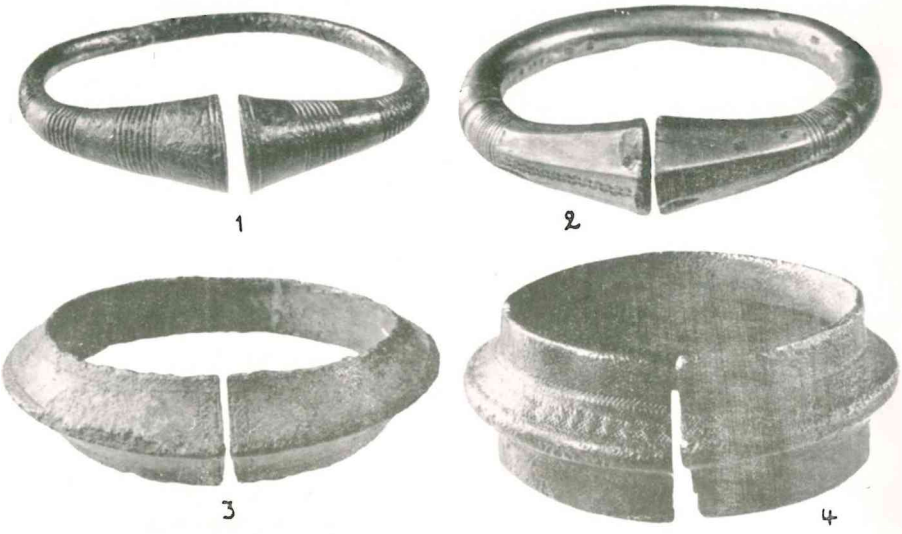

Pav. 70. Apirankės: 1—2 storagalės ir 3—4 trikampiška iškyla per vidurį. 1 Lietuva, 2 Dvelaičiai, Skaisgirio vls., 3 Stragnai, Klaipėdos aps. ir 4 Rudiškiai, Gruzdžių vls.

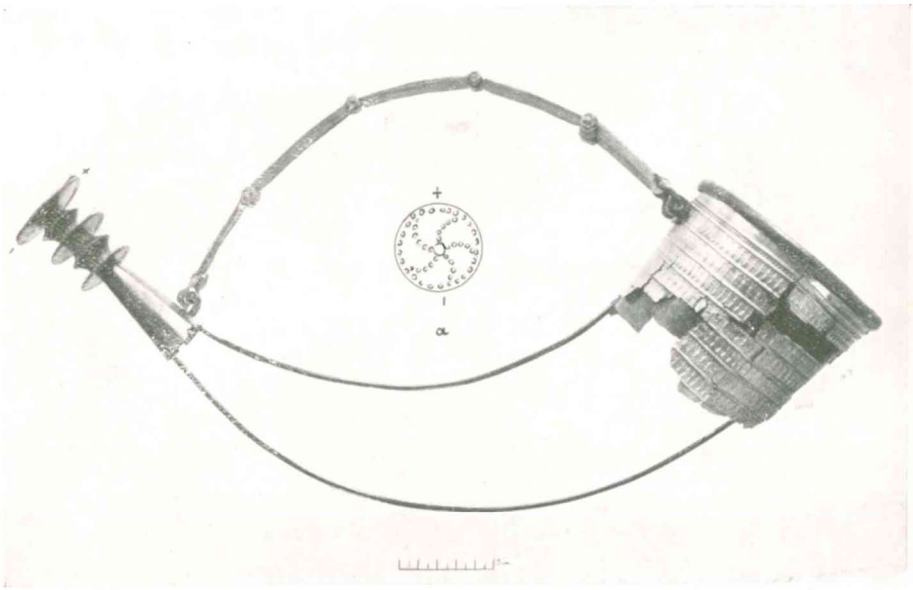

Pav. 71. Geriamasis ragas, rastas Pašušvyje, Krakių vls.

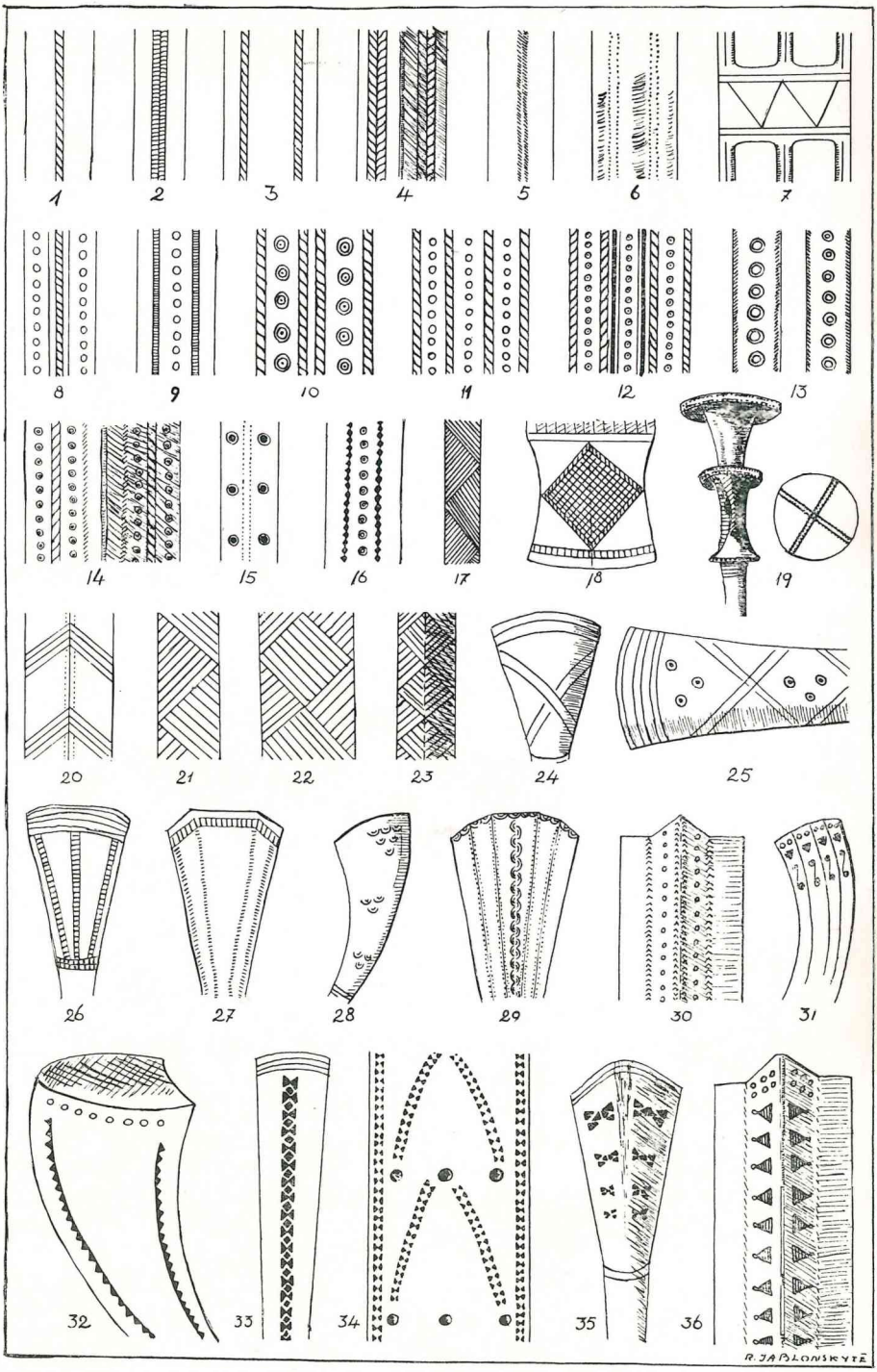

Pav. 72. Senojo (1—19) ir vidurinio geležies amžiaus (20—36) raštai.

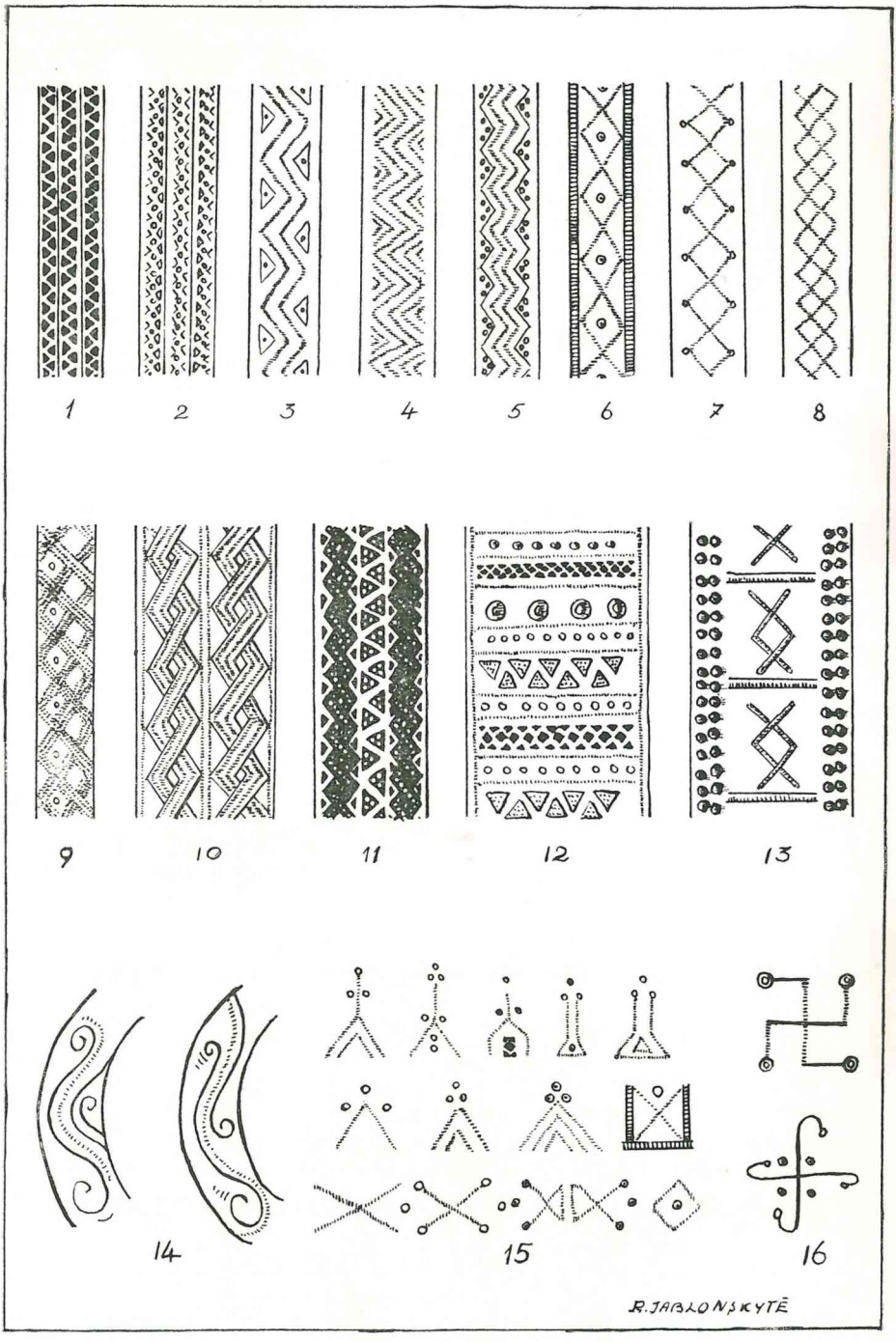

Pav. 73. Naujojo geležies amžiaus raštai.

Pav. 74. Pasidabruota balno kilpa, rasta Paulaičiuose, Švėkšnos vls.

Pav. 75. Medine virvute apvyniota kalavijo makštis, rasta Nikėluose, Švėkšnos vls.

Pav. 76. Nikėlai, vaiko kapas Nr. 1.

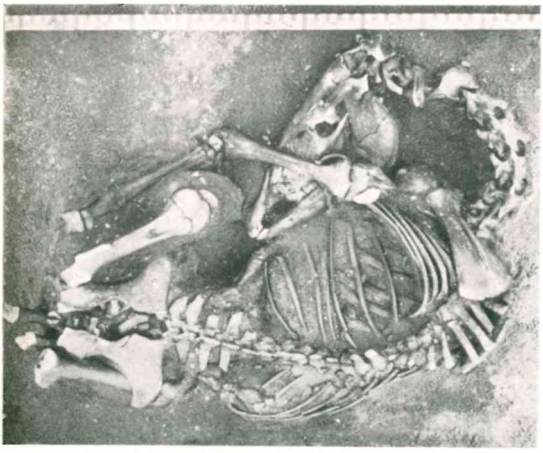

Pav. 77. Arklio kapas Nr. 15 (Graužiai, Josvainių vls.).

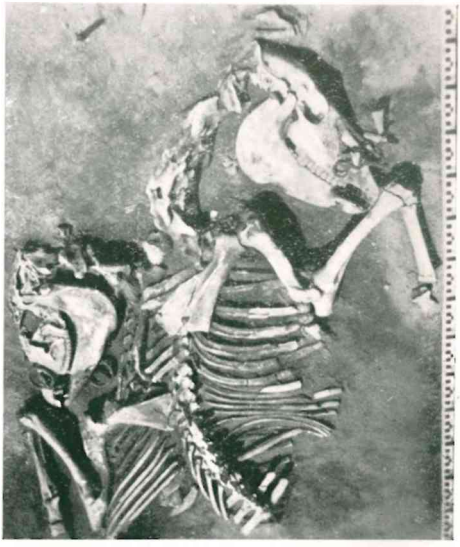

Pav. 78. Dvigubas arklio kapas (Graužiai, Josvainių vls.).

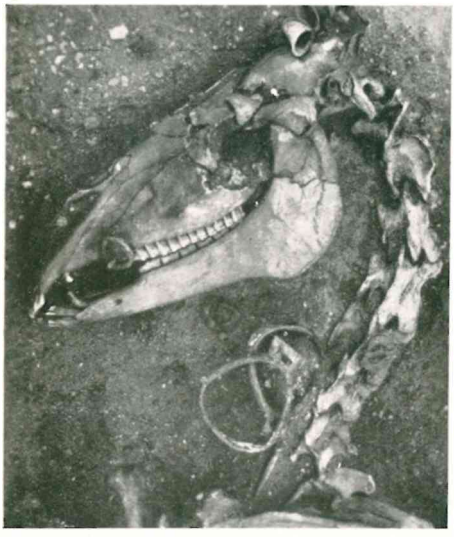

Pav. 79. Arklio kapo Nr. 18 detalė (Graužiai, Josvainių vls.).

Pav. 80. Arklio galva, papuošta skambalais (Graužiai, Josvainių vls.).

Pav. 81. Žalvarinėmis įvijomis papuoštas arklio viršugalvis (Graužiai, Josvainių vls.).

Pav. 82. Įvijomis ir grandinėlėmis papuoštas arklio viršugalvis (Graužiai, Josvainių vls.).

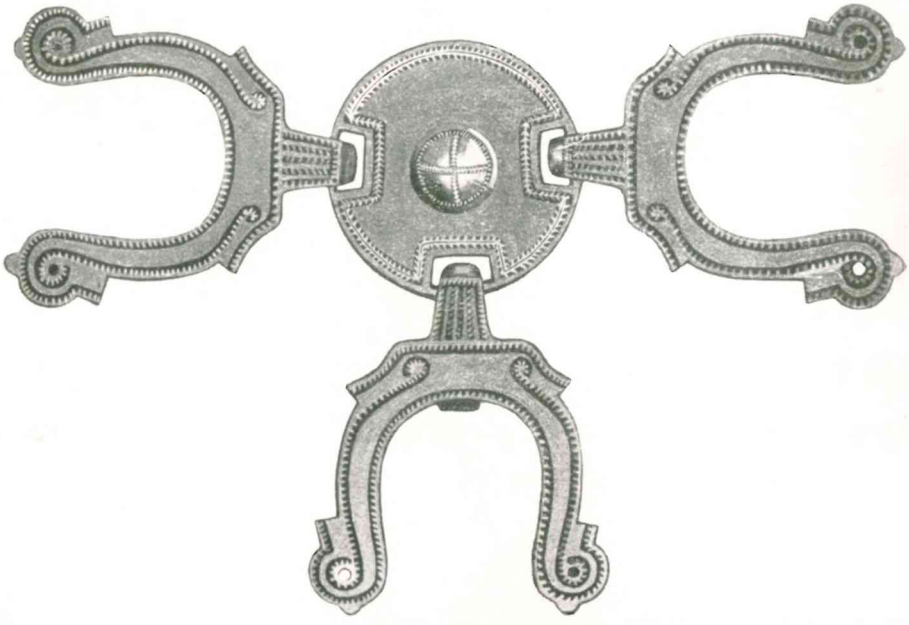

Pav. 83. Geležiniai pasidabruoti arklio aprangos papuošalai, rasti Rimaisuose, Ramygalos vls.

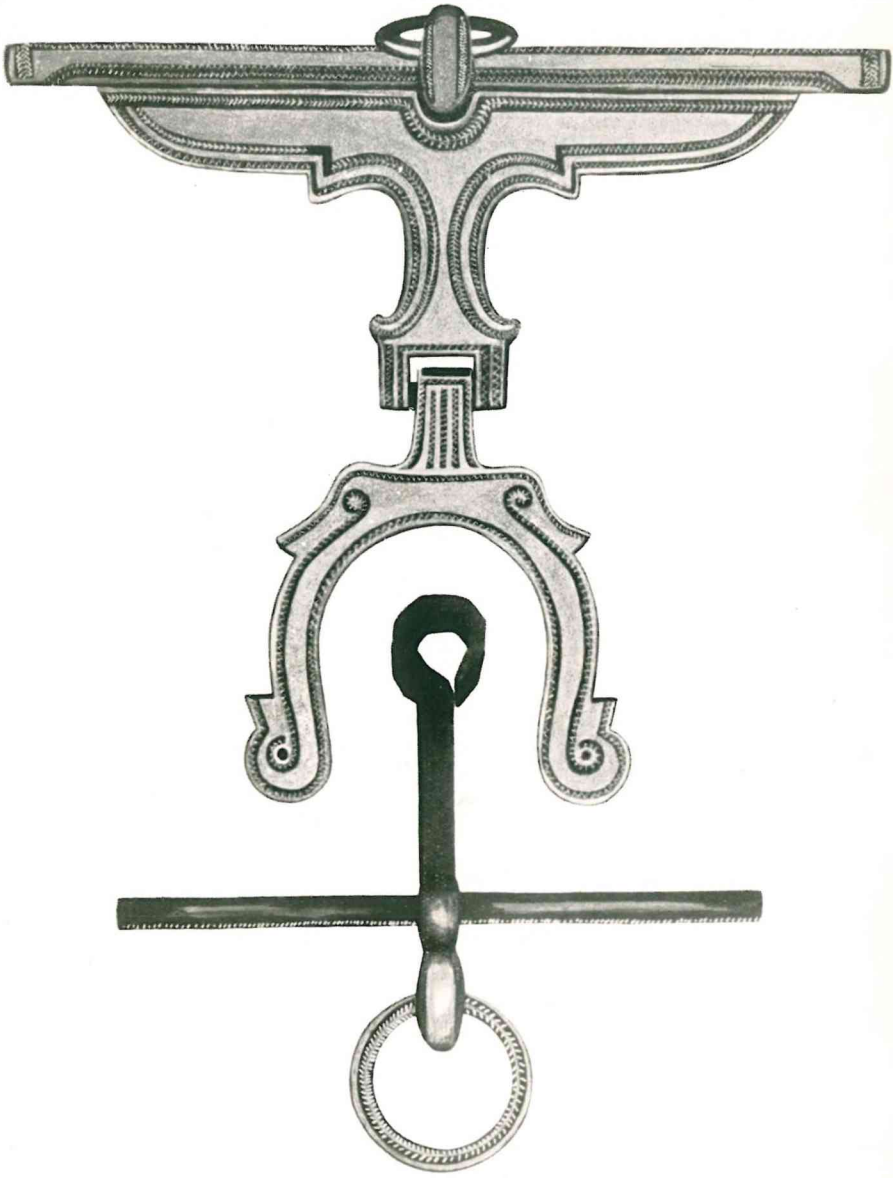

Pav. 84. Pasidabruoti žąslai, rasti Rimaisų arklių kapinyne.

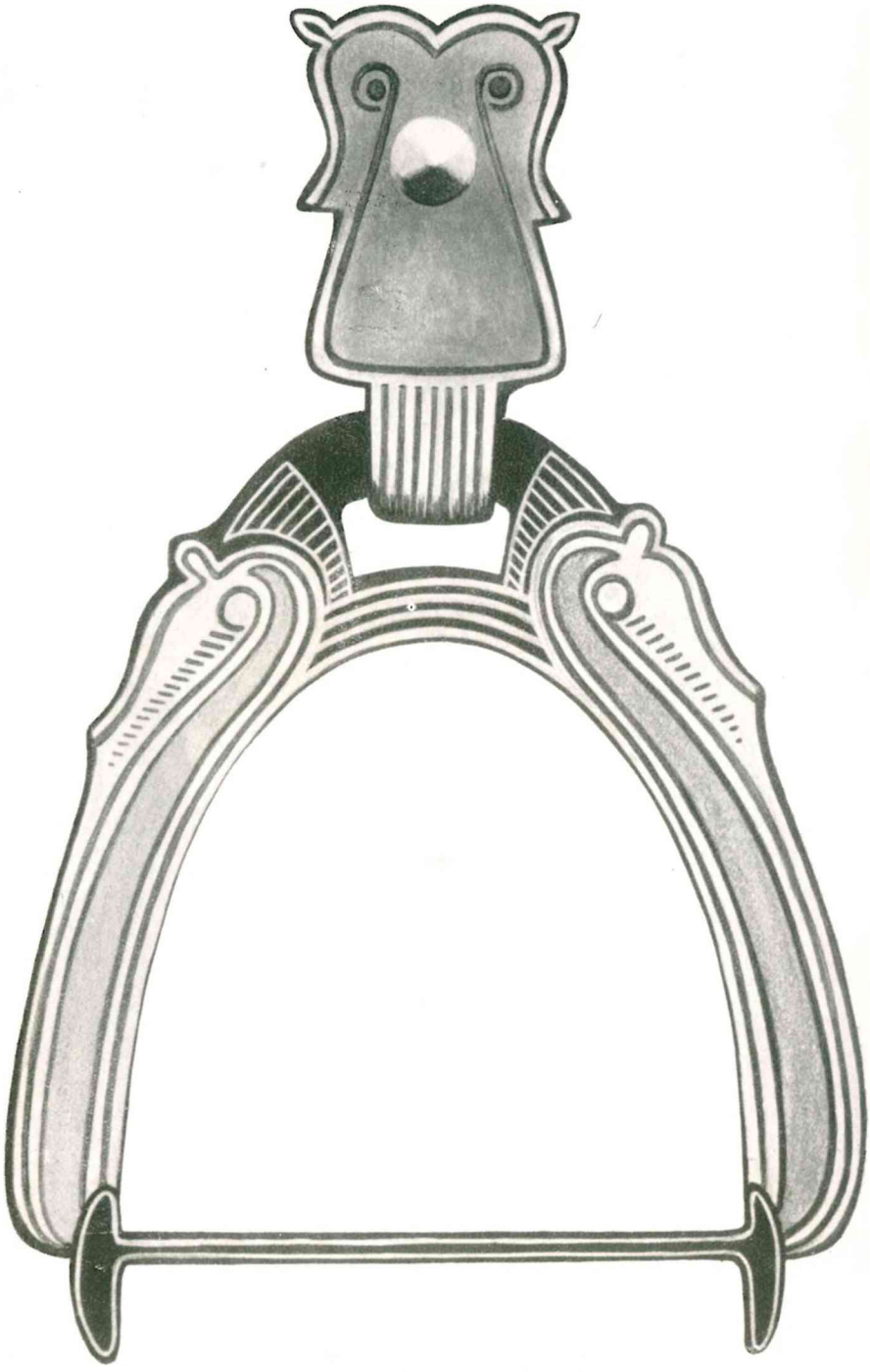

Pav. 85. Pasidabruota balno kilpa (priešakinė pusė), rasta Rimaisų arklių kapinyne.

Pav. 86. Pasidabruota balno kilpa (užpakalinė pusė), rasta Rimaisų arklių kapinyne.

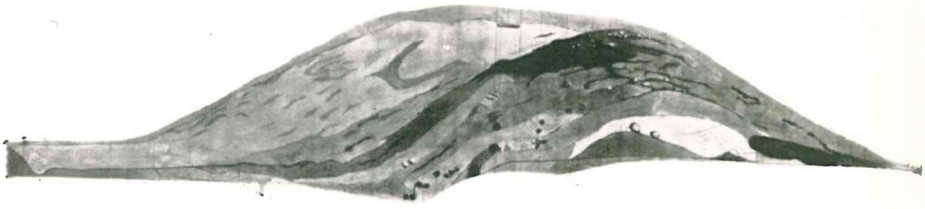

Pav. 87. Apuolės pylimo skersinis piūvis. Matyti atskirų laikotarpių grindiniai, degėsiai ir kitokie pylimo aukštinimo bei sustiprinimo pažymiai (iš V. Nagevičiaus kasinėjimų).

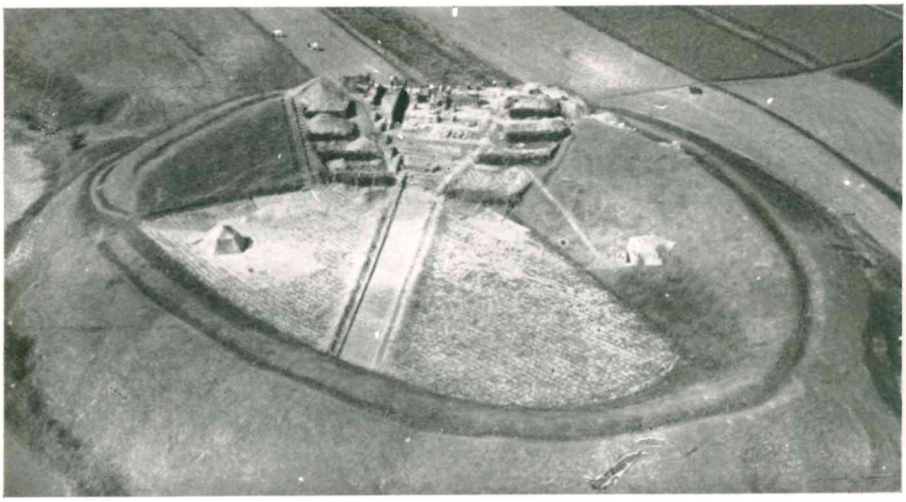

Pav. 88. Lėktuvinė Įpilties piliakalnio nuotrauka. Aplink pylimas, pylimo viršuje griovis, pilies vidus, kairėje vartų vieta ir kelias. Nuotraukoje matyti kasinėjimų darbai.

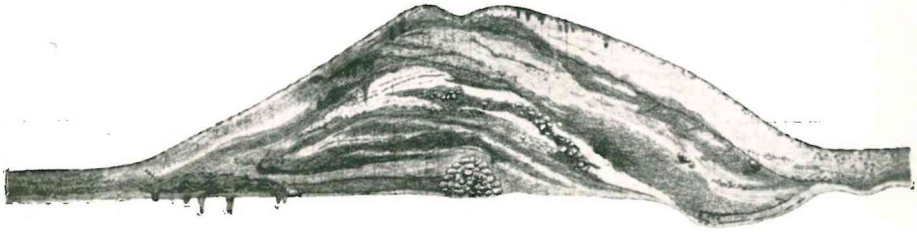

Pav. 89. Įpilties piliakalnio pylimo skersinis piūvis. Matyti atskirų pylimo laikotarpių grindinių ir statinių liekanos (iš V. Nagevičiaus kasinėjimų).

Pav. 90. Įpilties piliakalnio pylimo piūvis.

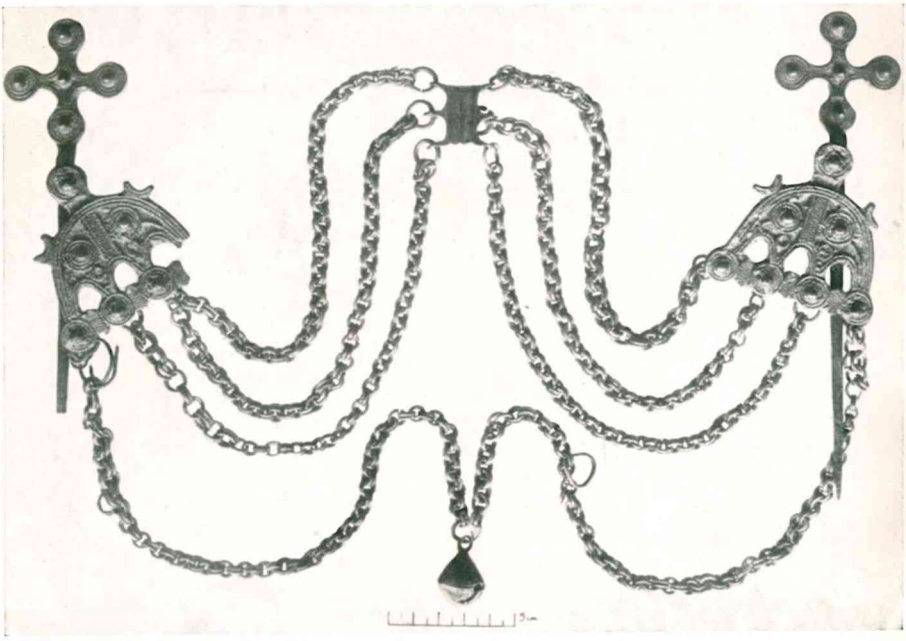

Pav. 91. Antkrūtininės grandinės, rastos Papilėje, Šiaulių aps.

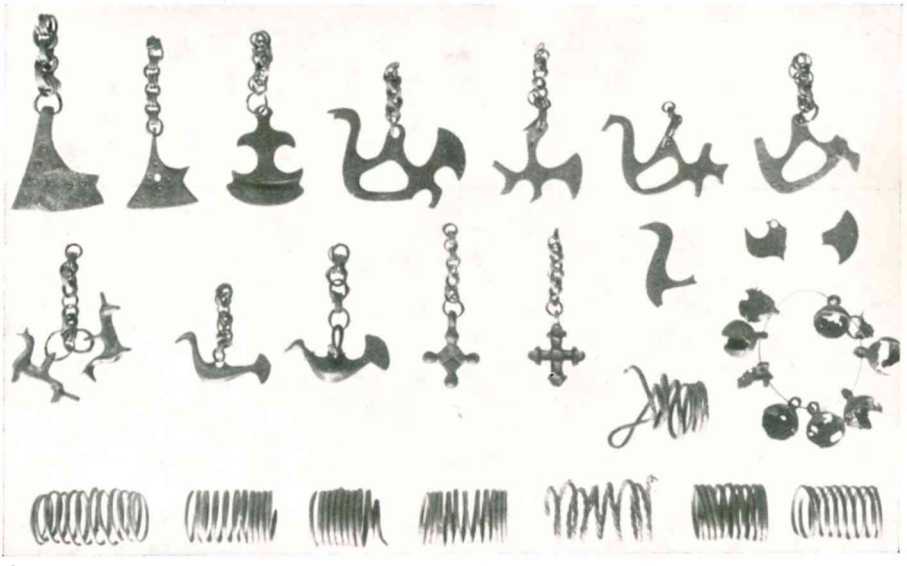

Pav. 92. Papuošalų lobis, surastas Nartaučiuose, Joniškio vls., Šiaulių aps.

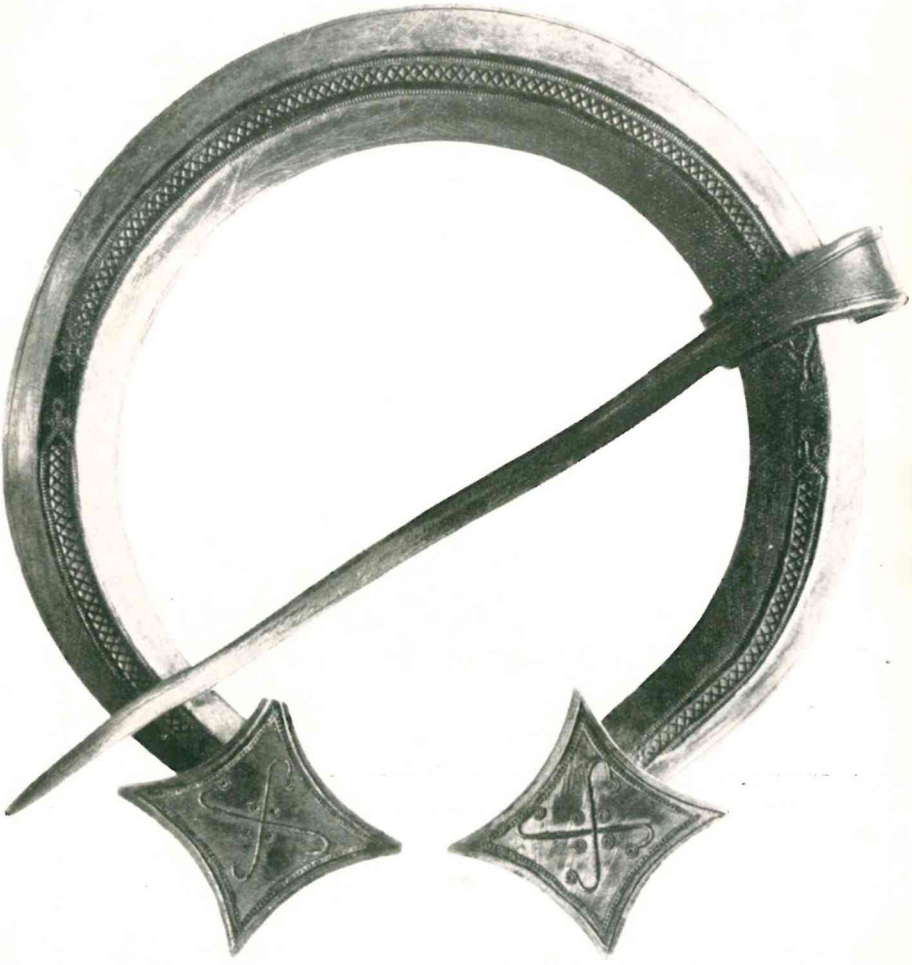

Pav. 93. Pasaginė segė, rasta Stačiūnuose, Šiaulių aps.

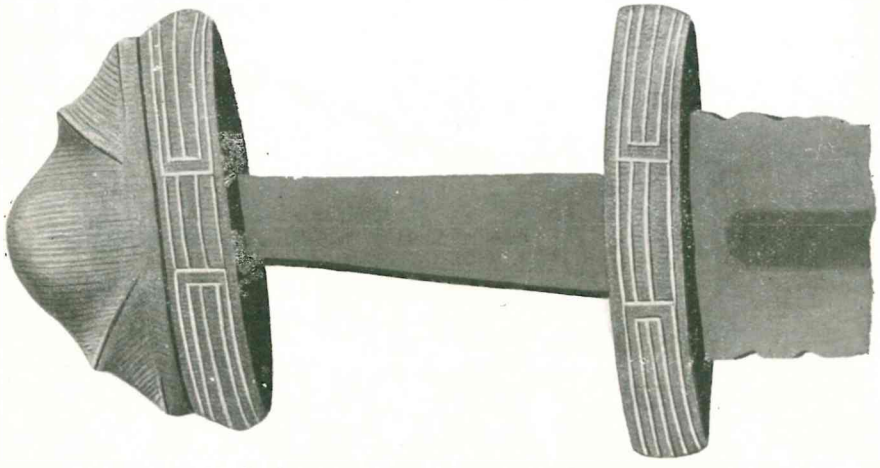

Pav. 94. Vikinginio kardo rankena (Viešvilė, Pagėgių aps.).

Pav. 95. Sidabrinė pintinė antkaklė.

Pav. 96. Sidabrinis kaklo papuošalas.

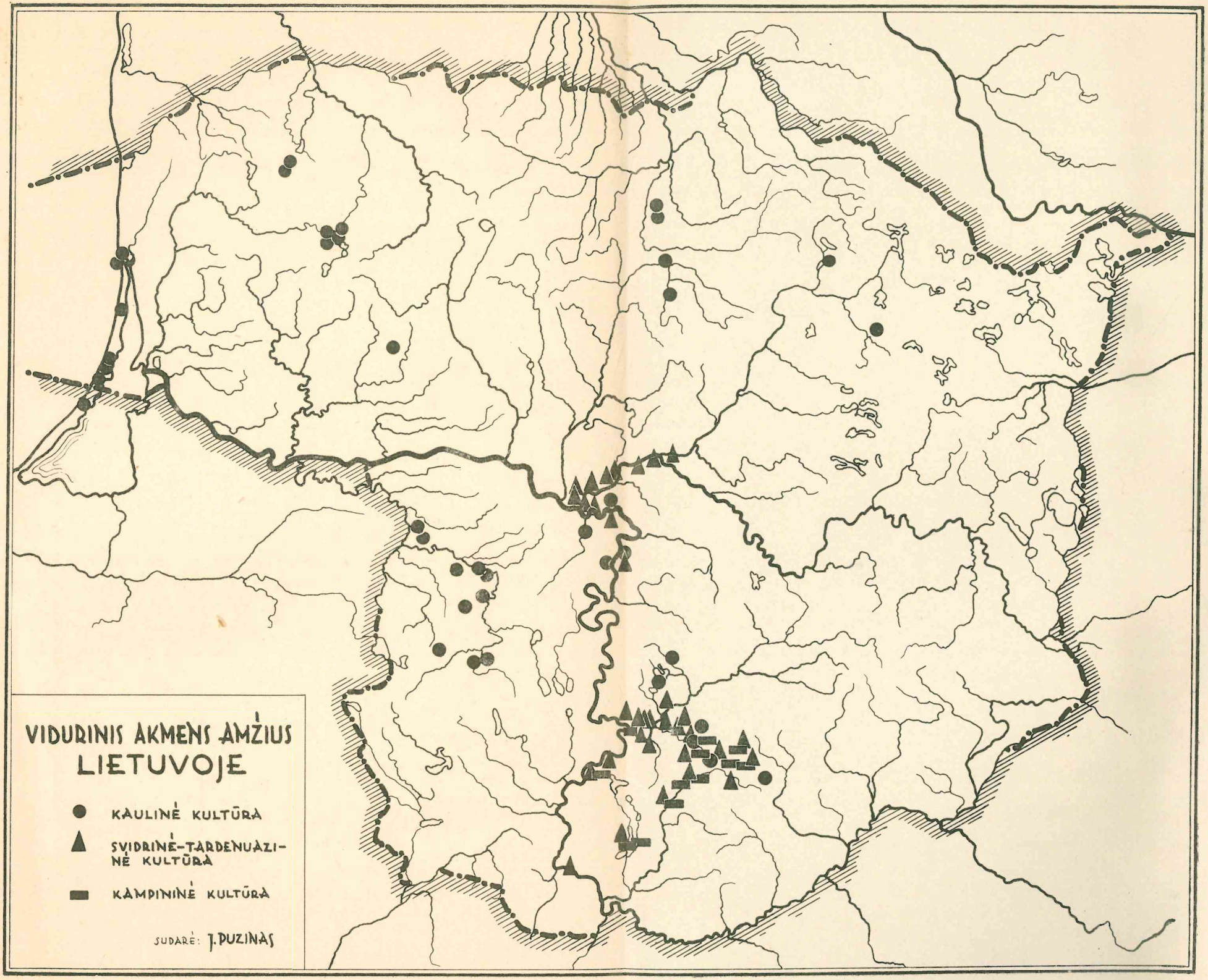
VIDURINIS AKMENS AMŽIUS
LIETUVOJE
KAULINĖ KULTŪRA
ŠVIDRINĖ-TARDENUAZINĖ KULTŪRA
KAMPININĖ KULTŪRA
SUDARĖ: J. PUZINAS

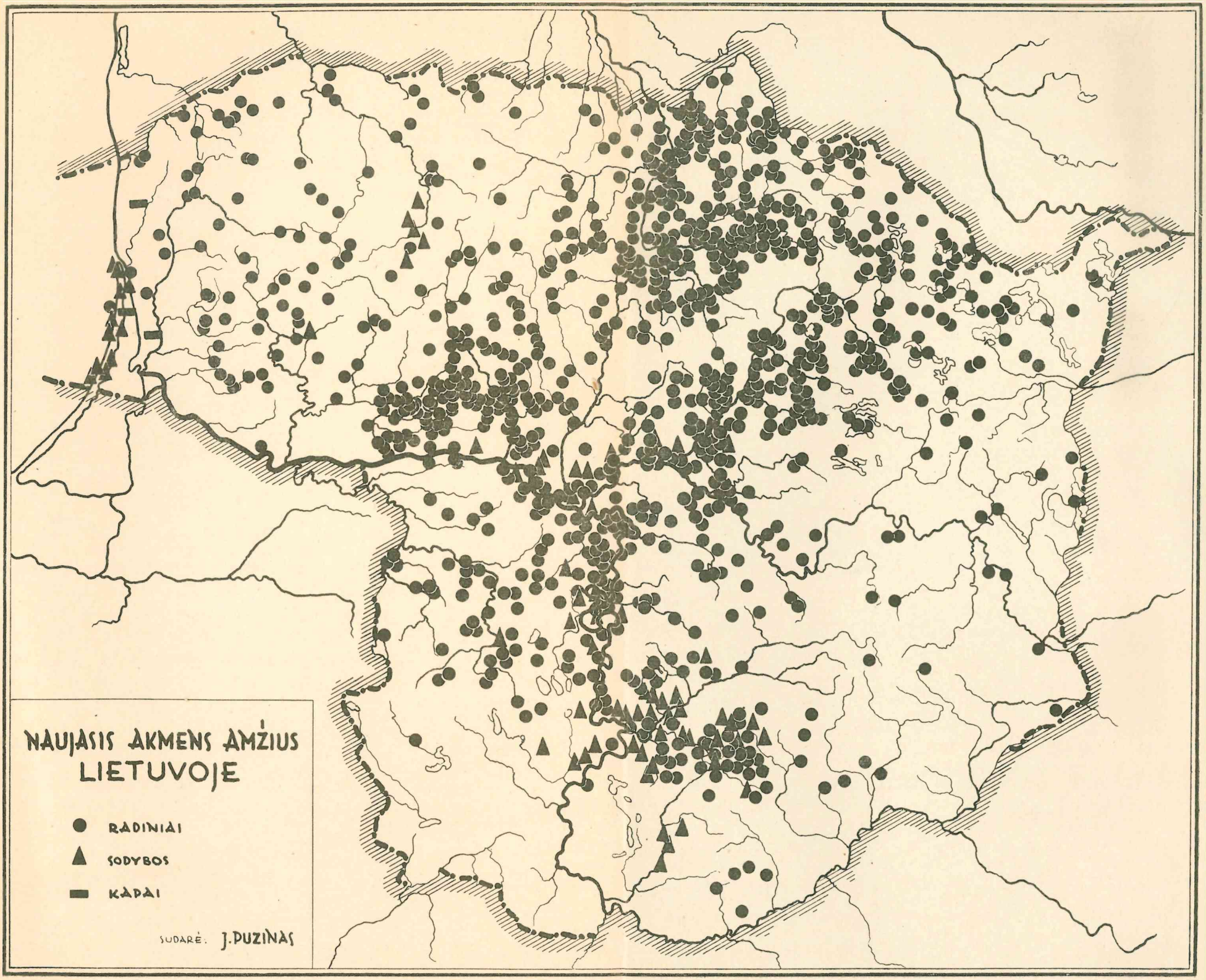
NAUJASIS AKMENS AMŽIUS
LIETUVOJE
RADINIAI
SODYBOS
KAPAI
SUDARĖ. J.PUZINAS

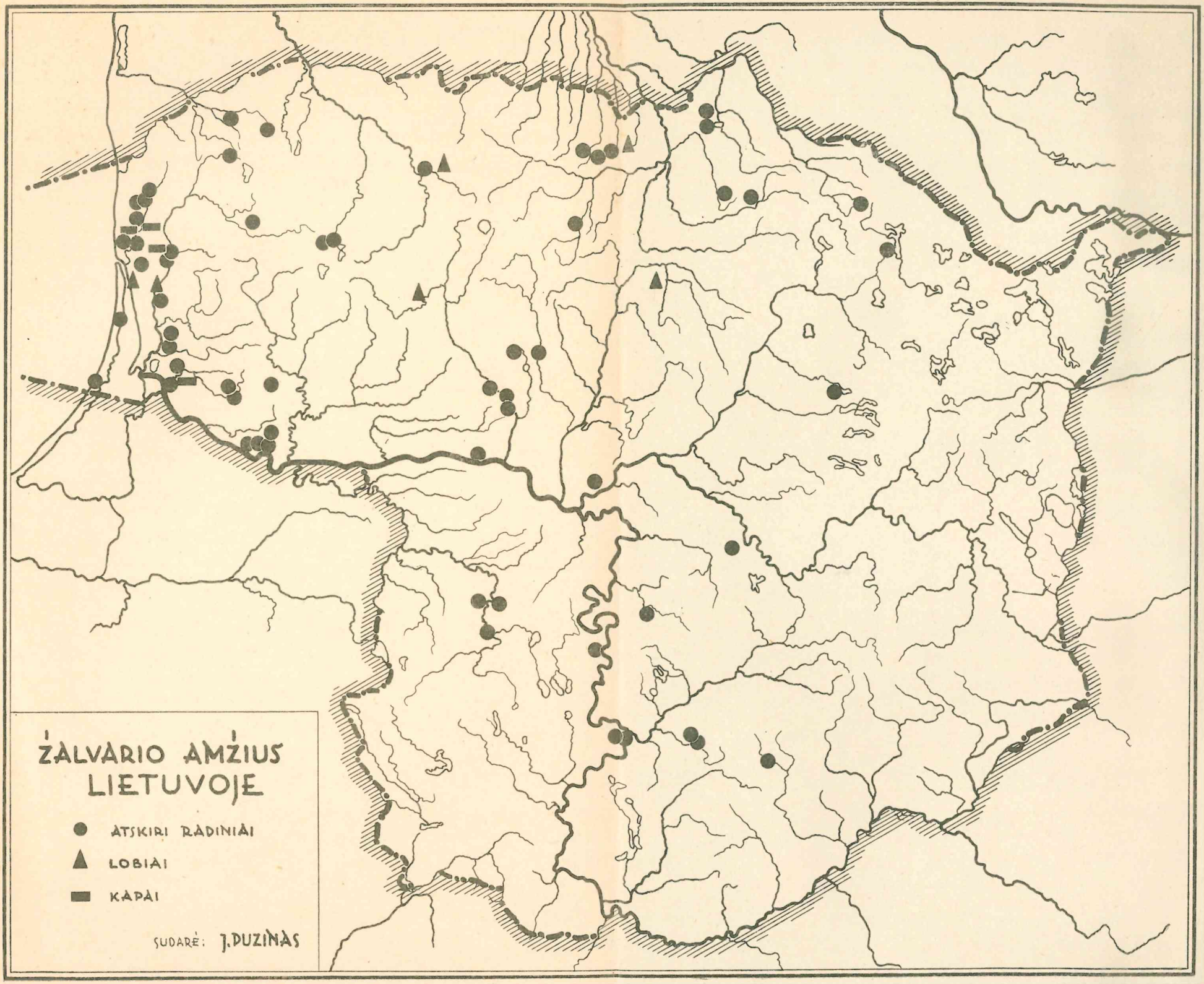
ŽALVARIO AMŽIUS
LIETUVOJE
ATSKIRI RADINIAI
LOBIAI
KAPAI
SUDARĖ: J. DUZINAS

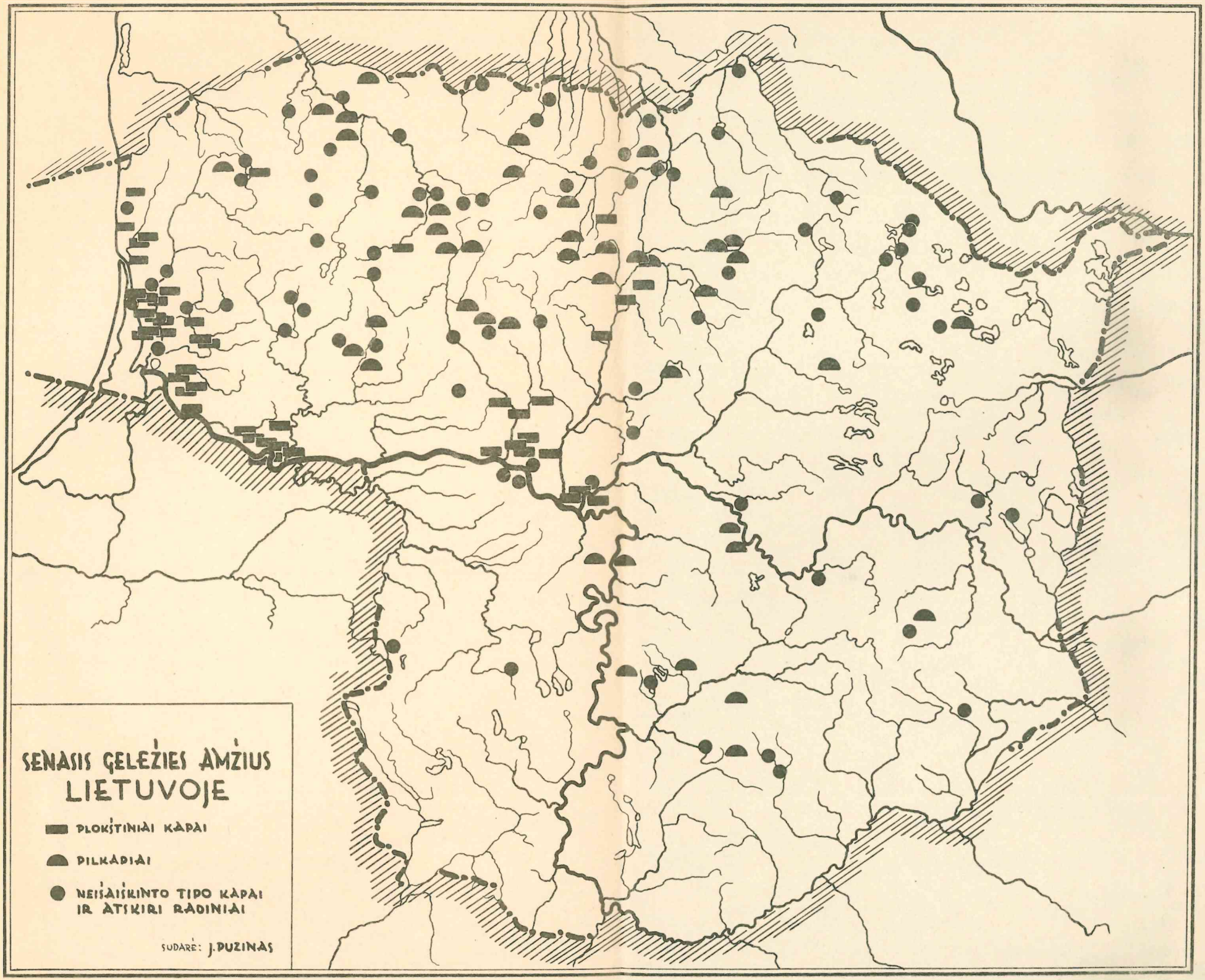
SENASIS GELEŽIES AMŽIUS
LIETUVOJE
PLOKŠTINIAI KAPAI
PILKAPIAI
NEIŠAIŠKINTO TIPO KAPAI IR ATSKIRI RADINIAI
SUDARĖ: J. PUZINAS

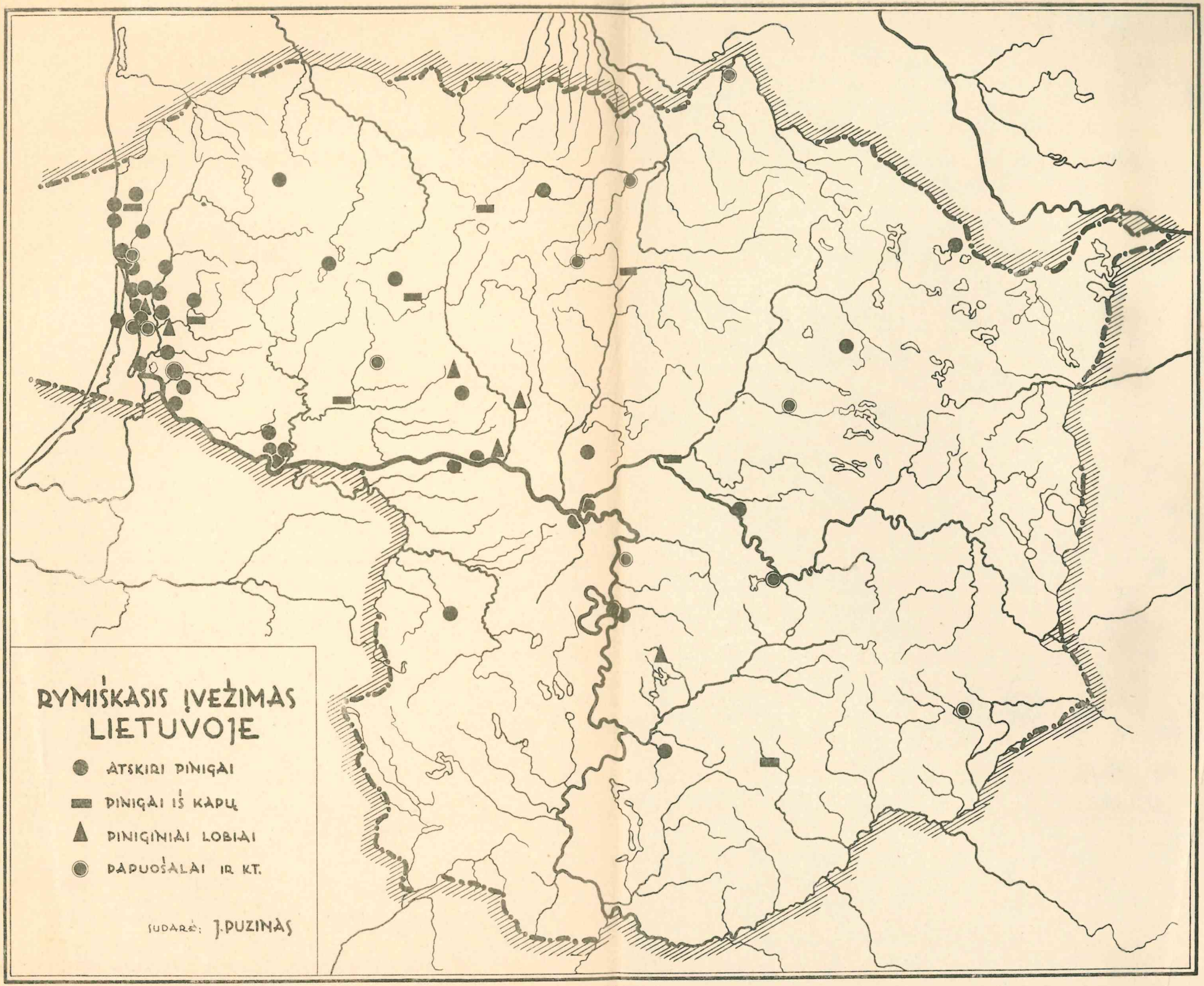
RYMIŠKASIS ĮVEŽIMAS
LIETUVOJE
ATSKIRI PINIGAI
PINIGAI IŠ KAPŲ
PINIGINIAI LOBIAI
PAPUOŠALAI IR KT.
SUDARĖ: J. PUZINAS

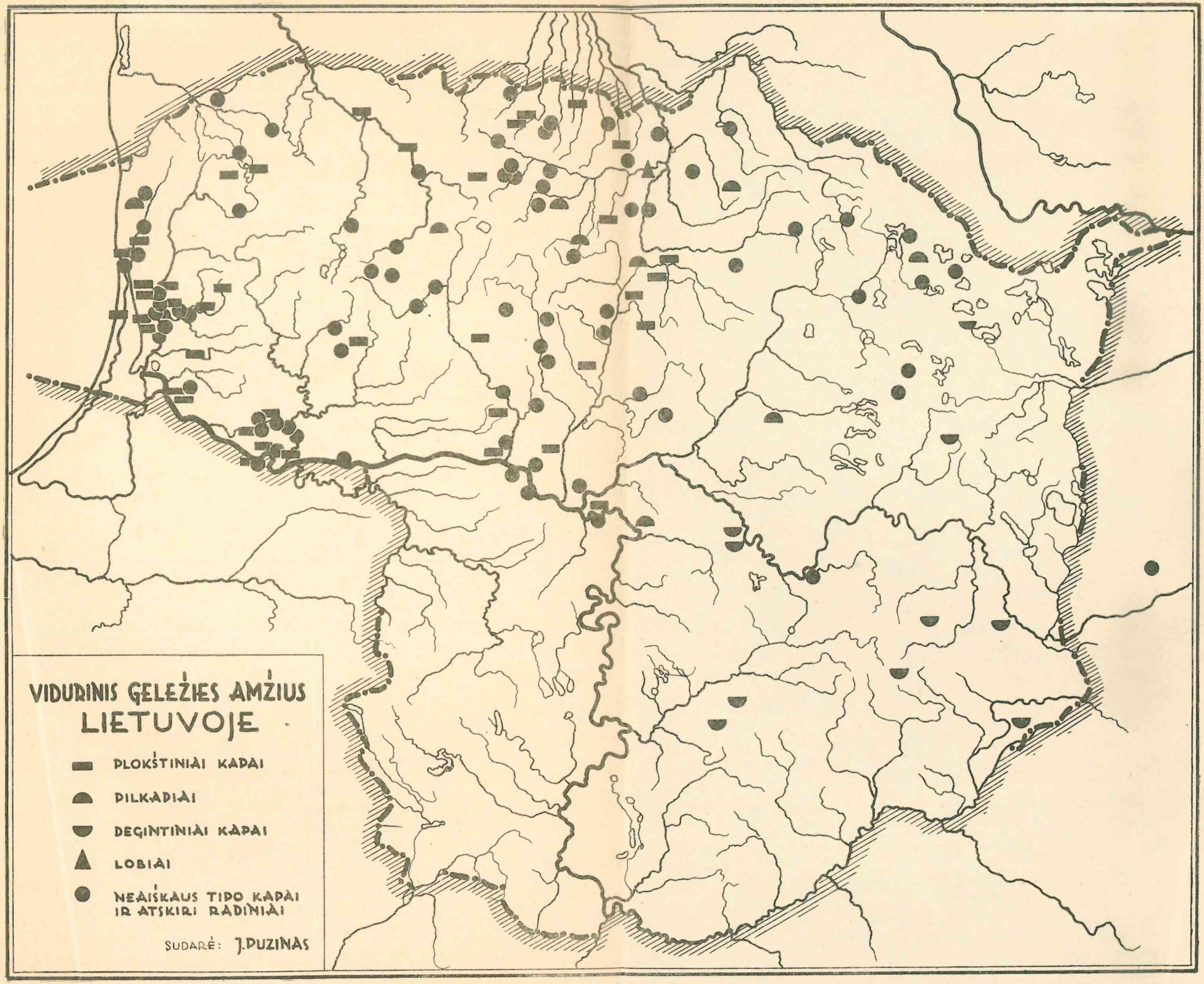
VIDURINIS GELEŽIES AMŽIUS
LIETUVOJE
PLOKŠTINIAI KAPAI
PILKAPIAI
DEGINTINIAI KAPAI
LOBIAI
NEAIŠKAUS TIPO KAPAI IR ATSKIRI RADINIAI
SUDARĖ: J.PUZINAS

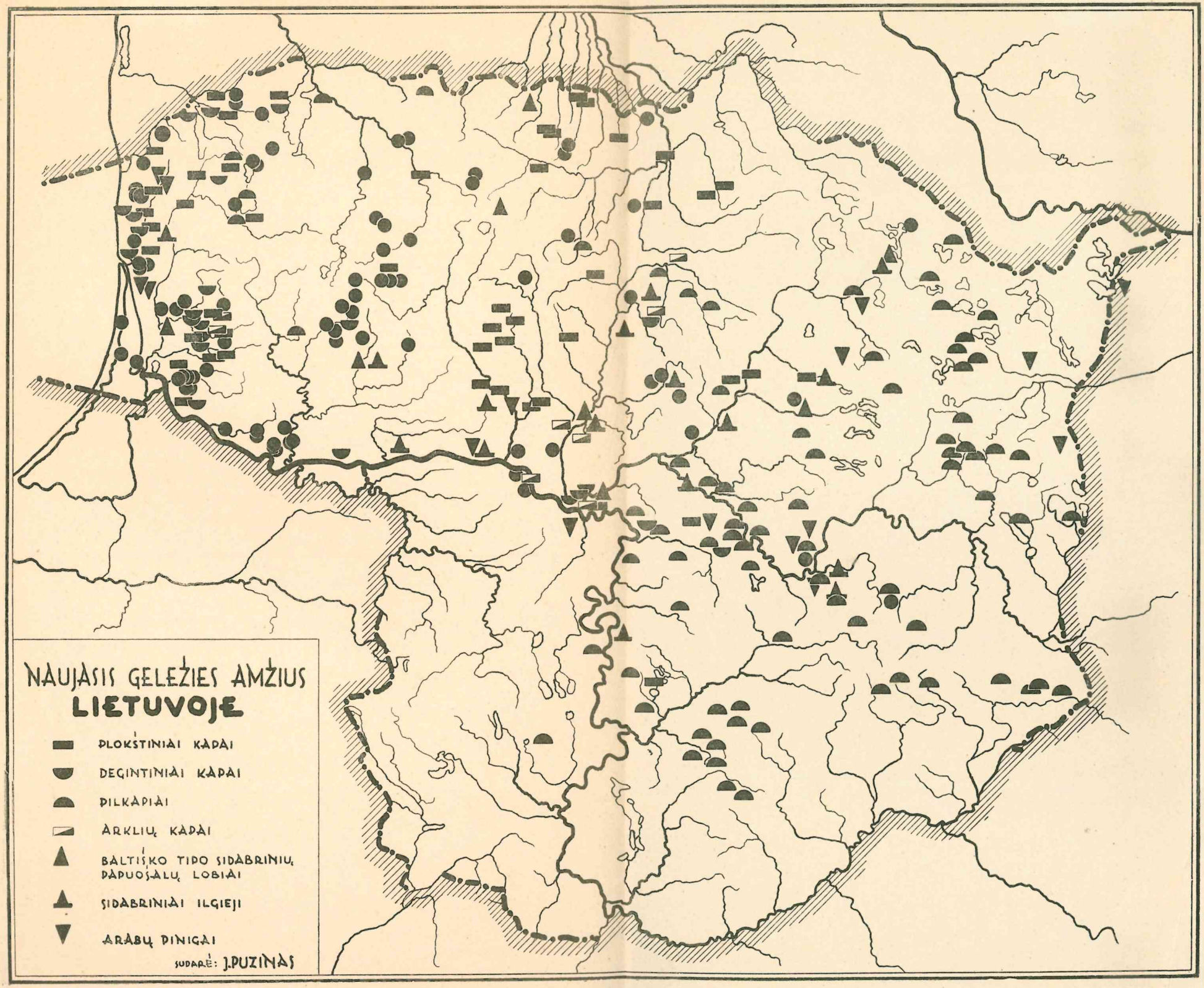
NAUJASIS GELEŽIES AMŽIUS
LIETUVOJE
PLOKŠTINIAI KAPAI
DEGINTINIAI KAPAI
PILKAPIAI
ARKLIŲ KAPAI
BALTIŠKO TIPO SIDABRINIŲ PAPUOŠALŲ LOBIAI
SIDABRINIAI ILGIEJI
ARABŲ DINIGAI
SUDARĖ: J.PUZINAS

TURINYS

J. Matusas Motiejus Valančius kaip istorikas . 3—24

V. Daugirdaitė-Sruogienė Žemaičių bajorų ūkis I pusėj XIX šimtmečio . . . . 25—132

I Dvaras ir jo savininkas . . . . . 32—48

II Būgių ūkio vaizdas . . . . . 49—76

III Darbo personalas . . . . . 76—114

Katalogas išlikusiųjų A. G. knygų . . . . 114—115

Priedai . . . . . 116—132

A. Vasiliauskas Vytauto Didžiojo diplomatika Išorinės žymės . . . . . 133—172

J. Puzinas Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys . . . . . 173—301

Įvadas . . . . . 175—177

I Senasis akmens amžius, arba paleolitas . 177—180

II Vidurinis akmens amžius, arba mezolitas . 180—188

III Naujasis akmens amžius, arba neolitas . 188—196

IV Žalvario amžius . . . . . 197—207

V Prieškristinis geležies amžius . . . 207—212

VI Senasis geležies amžius . . . . . 212—239

VII Vidurinis geležies amžius . . . . 239—279

VIII Naujasis geležies amžius . . . . 279—301